T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

OSMANLI KOMŞULUK HUKUKU

Doktora Tezi

SEVAL KILIÇ

İstanbul, 2022

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

OSMANLI KOMŞULUK HUKUKU

Doktora Tezi

SEVAL KILIÇ

Danışman: Prof. Dr. Mehmet AKMAN

İstanbul, 2022

ÖZET

Komşuluk, insanların sosyal ilişkileri bakımından aileden sonra gelen ilk basamaktır. İnsanların birbirine ihtiyaç duyması, onları bir arada yaşamaya teşvik eder. Bir arada yaşama kuralları da komşuluk hukukunu meydana getirmektedir. Bu çalışmada dar ve geniş kapsamıyla Osmanlı komşuluk hukuku ele alınmıştır.

Birinci bölüm, komşuluk hukukuna ilişkin temel kavramların tespit edilip açıklanmasına ayrılmıştır. Komşuluğun yanında hem içerik hem de fiziksel bakımdan daha geniş bir kavram olan "mahalle" üzerinde de durulmuştur. Bu iki temel hususların dışında şehir, semt, köy kavramlarından da kısaca bahsedilmiştir.

İkinci bölümde mülkiyet haklarının kısıtlanması bakımından komşuluk hukuku üzerinde durulmuştur. Özellikle zarar-ı fahiş ve komşunun şuf'a hakkı etraflıca izah edilmiştir. Komşuların birbirine fahiş zarar verecek şekilde eylemlerde bulunmasının bütün hukuk sistemlerinde hukuka aykırı olarak tanımlandığından bahsedilmiştir.

Üçüncü bölüm, komşuların mahalleli sıfatıyla yüklendiği sorumluluklar ve bu sorumlulukları ne şekilde yerine getirdikleri, bireyler ile mahalleli arasındaki hukuki ilişkilerden oluşmuştur. Vakıfların kamu hizmetlerinin görülmesindeki rölü, şahsa kefalet, kasame ve bir suçtan dolayı toplu sorumluluk, mahalleden ihraç bu bölümün önemli başlıkları arasındadır.

Çalışmanın son bölümünde komşuluk hukukunun Tanzimat döneminde ne şekilde değişikliğe uğradığı incelenmiştir. Kadının yetkilerinin azaltılması, bu yetkilerin çeşitli nazırlıklara verilmesi, Yeniçeri ocağının kaldırılması, muhtarlıkların ve belediyelerin kurulması, ebniye nizamnamelerinin birbirine komşu olan evlerin fiziki yapısına etkisi bu bölümde araştırılmıştır.

ABSTRACT

Neighborhood is the first step after the family in terms of people's social relations. People's need for each other encourages them to live together. The rules of coexistence also constitute the law of neighborhood. In this study, Ottoman neighborhood law has been discussed with its narrow and wide scope.

The first chapter is devoted to identifying and explaining the basic concepts of neighborhood law. In addition to the neighborhood, the "mahalle", which is a broader concept in terms of both content and physicality in Turkish, is also emphasized. Apart from these two basic issues, the concepts of city, district and village are also briefly mentioned.

In the second part, neighborhood law is emphasized in terms of restriction of property rights. Especially the excessive harm and the neighbor's right to preemption have been explained in detail. It has been mentioned that the actions of neighbors that cause excessive harm to each other are defined as unlawful in all legal systems.

The third part consists of the responsibilities of neighbors as residents of the neighborhood and how they fulfill these responsibilities, and the legal relations between individuals and residents of the neighborhood. The role of foundations in the performance of public services, personal surety, *kasame* and collective responsibility for a crime, expulsion from the neighborhood are among the important topics of this section.

In the last part of the study, how the neighborhood law changed during the Tanzimat period was examined. The reduction of Qadi's powers, the assignment of these powers to various ministries, the abolition of the Janissary corps, the establishment of mukhtars and municipalities, the effects of building regulations on the physical structure of neighboring houses have been examined in this section.

İÇİNDEKİLER

ÖZET **3**

ABSTRACT **4**

İÇİNDEKİLER **5**

KISALTMALAR DİZİNİ **8**

GİRİŞ **10**

1. BÖLÜM **16**

TEMEL KAVRAMLAR **16**

I. KOMŞU- KOMŞULUK **16**

II. MAHALLE-MAHALLELİ **20**

A. MAHALLENİN OLUŞUMU 21

B. OSMANLI MAHALLESİNİN ÖZELLİKLERİ 27

C. YER DEĞİŞTİRME 29

D. MAHALLENİN İDARESİ 32

E. MAHALLE KAVRAMINA YARDIMCI DİĞER TERİMLER 39

2. BÖLÜM **42**

MÜLKİYET HAKKININ KISITLANMASI BAKIMINDAN KOMŞULUK HUKUKU **42**

I. MÜLKİYET HAKKININ KOMŞULUK HUKUKUNDAN DOLAYI SINIRLANABİLİRLİĞİ **42**

A. ZARAR-I FAHİŞ 51

1. Komşuların Katlanma Yükümlülüğünü Aşan ve Kişinin Mülkünden Beklenen Esas Menfaati Engelleyen Fiiller *57*

2. Taşkın Yapı/İnşaat *61*

3. Makarr-ı nisvan *64*

4. Temiz Suyu Kirletme ... *70*
5. Kamu Menfaatini Zarara Uğratan Fiiller ... *70*
B. MÜŞTEREK DUVAR ÜZERİNDE DİĞERİNİN İZNİ OLMADAN TASARRUFTA BULUNMAK 74
C. BİNALARIN YÜKSEKLİĞİNİN KOMŞU BİNALARDAN ÇOK OLMAMASI ... 77
II. ZARARIN GİDERİLMESİ ... 78
A. Zararın Ortadan Kaldırılması Davası ... *80*
B. Eski Hale İade Davası ... *82*
C. İçtinap Davası ... *82*
D. Tazminat Davası ... *83*
E. Zarar-ı Fahişte Zamanaşımı ... *83*
III. ŞUF'A HAKKI ... 85
1. Şuf'a Hakkının Tarafları ... *91*
2. Şuf'a Hakkının Kullanılması ... *92*
3. Şuf'ada Hile ... *99*
IV. İRTİFAK HAKLARI ... 101
3. BÖLÜM ... 106
ŞAHISLARIN KAMUSAL SORUMLULUKLARI BAKIMINDAN KOMŞULUK HUKUKU (MAHALLE HUKUKU) ... 106
I. ORTAK SORUMLULUK- TOPLUMSAL SORUMLULUK ... 107
A. KAMU HİZMETLERİNİN GÖRÜLMESİ VE VERGİLERİN TOPLANMASININ VAKIFLAR ARACILIĞI İLE MAHALLELİ TARAFINDAN YERİNE GETİRİLMESİ ... 107
B. ŞAHSA KEFALETİN MAHALLELİ İÇİN ZORUNLU TUTULMASI ... 111
C. ŞAHSIN DEVLET TARAFINDAN MAHALLE(Lİ) ÜZERİNDEN TANINMASI ... 118
D. ASAYİŞİ SAĞLAMANIN MAHALLELİNİN SORUMLULUĞUNDA OLMASI ... 122
E. KASAME VE FAİLİ MEÇHUL HAKSIZ FİİLLERDE MAHALLELİNİN TAZMİN YÜKÜMLÜLÜĞÜ ... 124
F. ŞAHİTLİK ... 131
II. ORTAK SORUMLULUĞUN SONUÇLARI ... 134
A. SOSYAL KONTROLÜN GÜÇLÜ OLMASI ... 134

B. ÖZEL HAYATIN GİZLİLİĞİNİN İHLAL EDİLMESİ 137
1. İslam Hukukunda Özel Hayatın Kapsamı 137
2. Osmanlı'da Özel Hayata Müdahale Eden Kişiler 139
C. MAHALLEDEN İHRAÇ 148
III. GAYRİMÜSLİMLERİN KOMŞULUK HUKUKUNDAKİ KONUMU ... 150
4. BÖLÜM 154
TANZİMAT DÖNEMİNDE KOMŞULUK HUKUKUNDAKİ DEĞİŞİKLİKLER 154
I. MAHALLE İDARESİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER 154
A. KADININ STATÜSÜNÜN DEĞİŞMESİ 154
B. İHTİSAB NAZIRLIĞININ KURULMASI 156
C. ZAPTİYE TEŞKİLATININ KURULMASI 157
D. EVKAF NAZIRLIĞININ KURULMASI 159
E. MUHTARLIKLARIN KURULMASI 160
F. ŞEHREMANETİ VE BELEDİYELERİN KURULMASI 164
II. MAHALLENİN FİZİKİ YAPISINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER 170
A. EBNİYE KANUNLARI VE NİZAMNAMELERİ 174
B. RIHTIMLAR HAKKINDA NİZAMNAME 179
C. SOKAKLARA DAİR NİZAMNAME 182
III. MAHALLENİN SORUMLULUĞUNDAKİ DEĞİŞİKLİKLER 185
SONUÇ 192
EKLER 196
1. Galata ve Civar Mahallelerdeki Evlerin Gayrimüslimlere Satılmamasına İlişkin Hüküm 196
2. Baskın Verenler Hakkında Olunacak Muameleye Dair Fi S Sene 76 Tarihli ve 71 Numaralı Emirname-i Sami 197
KAYNAKÇA 199

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.y	: Adı geçen yer
Akt.	: Aktaran
A.{DVNSMHM.d	: Bab-ı Asafi Mühimme Defteri
A.} MKT. DV	: Sadaret Deavi Evrakı
A.}MKT	: Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı
A.} MKT.UM	: Sadaret Umum Vilayat Evrakı
b.	: bin
BEO	: Bâb-ı Ali Evrak Odası
bkz.	: bakınız
bt.	: binti
c.	: cilt
CA	: Cemaziyelevvel
C.BLD	: Cevdet Belediye
C.ZB	: Cevdet Zaptiye
çev.	: çeviren
DH.EUM.EMN	: Dahiliye Emniyet Şubesi
DH. MKT	: Dahiliye Mektubi Kalemi
DH.UMVM	: Dahiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EI^2	: Encyclopedia of Islam, Second Edition
H.	: Hicri
haz	: hazırlayan
HD	: Hukuk Dairesi
HR. TH	: Hariciye Nezareti Tahrirat
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
M.	: Miladi
MAA (Mecelle)	: Mecelle-i Ahkam-ı Adliye
md.	: Madde
MŞH. FTV	: Meşihat Fetvalar
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları

OSAV	: Osmanlı Araştırmaları Vakfı
R	: Rebiülahir
sy	: Sayı
ŞD	: Şura-yı Devlet
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TFR.I..KV.	: Teftişat-ı Rumeli Kosova Evrakı
TFR. I. ŞKT	: Teftişat-ı Rumeli Evrakı
t.y.	: tarih yok
vd.	: ve devamı
Z	: Zeyl

GİRİŞ

Komşuluk, geçmişte ve günümüzde aileden sonra en yakın hukuki ilişki biçimlerinden biri olarak karşımıza çıkar. İnsanların ömürlerinde tek başına yaşamadıkları, zaruri ya da duygusal olarak başkalarına ihtiyaç duydukları aşikardır. İlkel çağlarda insanlar özellikle beslenmek ve barınmak için birbirleri ile rekabet etmek yerine yardımlaşmayı tercih etmişler ya da mecbur kalmışlardır. Bu dönemdeki topluluk ruhu eşitlikçi bir anlayışta ve karşılıklılık esasına dayalıdır[1]. Tarihte ilk köylerin kurulduğu düşünülen Cilalı Taş Devri'nden öncesine tekabül eden bu zaman diliminde, insanlar henüz tarımsal üretime geçmemiş, geçimlerini avcılık ve toplayıcılıkla yapmış ve mağaralarda yaşadığı için sürekli hareket halinde bulunmuşlardır[2]. Dolayısıyla yeryüzü üzerinde özel mülkiyet bu devir toplulukları için mevzubahis olmamıştır. Bunlarla birlikte son dönemlerde yapılan yeni bir keşif olan tarım öncesi döneme izafe edilen Göbeklitepe ibadet yeri, konut mimarisi hakkında bize bilgi vermese de avcı toplayıcıların tapınmak için ortak ve büyük bir yapı inşa ettiklerini ortaya çıkarmıştır[3]. Göbeklitepe'nin gün yüzüne çıkarılması ile birlikte insanların en fazla 20- 30 kişi ile beraber yaşadığı iddiası yerini daha çok kişinin bulunduğu komünlerin de olabileceği düşüncesine bırakmıştır[4]. Tahmin edilenden daha erken dönemde iş bölümü yaparak uzmanlaşan insanoğlunun komşuluk düzenine de bu nedenle ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Göbeklitepe'de bu yöndeki çalışmalar büyük bir merakla izlenmekle birlikte daha net bilgiler Cilalı Taş Devri'ne ilişkindir.

Tarım toplumuna ve ekonomisine yani yarı yerleşik ve yerleşik hayata geçildiğinde kullanılan malzemeler daha dayanıklı olduğu için günümüze kalıntıların intikali daha çoktur[5]. İlk yerleşimlere baktığımızda insanların evlerini birbirine yakın ve hatta bitişik bir şekilde konumlandırdığını görürüz. Örneğin Çayönü yerleşim yerinde evlerin yuvarlak veya dörtgen şeklinde olsa bile belirli bir nizam içinde ve sıralı bir şekilde yan yana dizildiği ortaya çıkmıştır[6]. Bunun yanında köyün takribi nüfusunun beş yüz olduğu varsayımı, topluluk halinde

[1] Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, çev. Uygur Kocabaşoğlu (İstanbul: Yordam Kitap, 2011), 18-20.

[2] Ahmet Refik (Altınay), *Büyük Tarih-i Umumi: Beşeriyetin Tekemmülat-ı Medeniye, İctimaiye, Siyasiye ve Fikriyesi* (İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1328), 1/28-29.

[3] Hasan Özalp, "İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?", *Bilimname* 1 (2016), 61.

[4] Çağrı Bulhaz - Ayşe Gökmen, "Göbekli Tepe'nin Mekân Dönemselleştirmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Online Journal of Art & Design* 9/4 (2021), 133.

[5] Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, çev. Alâeddin Şenel - Mete Tunçay (Ankara: Odak Yayınevi, 1974), 80.

[6] Çayönü, Diyarbakır Ergani ilçesi, Sesverenpınar Köyü yakınlarındaki neolitik dönem yerleşim yeridir: "TAY-Yerleşme Dönem Ayrıntıları- Çayönü" (Erişim 14 Mart 2022).

yaşamın ve komşuluk ilişkilerinin çok yoğun olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çayönü köyünün dikkat çeken bir diğer özelliği, özel mülkiyete geçilmeden önce konutların tek tip yapılması ve ızgara tipi plan uygulanması iken; özel mülkiyete geçildiğinde ve insanlar arasında gelir farklılığı oluştuğunda bu düzenin sona ermesi ve konut yapılarının farklılaşmasıdır[7]. Artık yerleşik olan halk, belli sınıflara ayrılmaya başlamıştır. Rahipler, yöneticiler, askerler ve toprakta çalışan kesimler belirginleşmiştir. Daha önceki avcı toplayıcı dönemlerde kabile lideri olan kişilerin soyları, yönetimsel olarak belirli bir pratiğe sahip oldukları için toprağın işlenmesinde de yönlendirici olmuşlardır[8]. Bu soydan kişiler liderliklerini Bakır ve Tunç çağında da devam ettirmiş, eskiden olmayan bir tarafın ürettiği, diğer tarafın tükettiği sınıfsal farklılık ortaya çıkmıştır. Bu sınıfsal farklılık, tezin konusu olmamakla birlikte kendini üstün gören kesimde, ortak mülkiyet altında olan ancak üreten insanlara tahsis edilmiş mülke el koyma normalleşmiştir.

Çayönü'ndeki konutların farklılaşması, Eski Eşnunna'da da görülmüştür[9]. Zenginleşen yönetici sınıf ana yollarda ve 200 m2'lik evlerde otururken, halkın diğer kesimi ara ve dar sokaklarda en fazla 50 m2'lik evlerde kalmışlardır[10]. Bir diğer Sümer şehri olan Lagaş'ta ise nüfuzlu birinin evi ile sıradan bir insanın evi yan yana ise, nüfuzlu kişi diğerinin evini herhangi bir tazminat ödemeden alabilmekteydi[11]. Buradan bir sonuç çıkarmak gerekirse, Cilalı Taş Devri'nin sonlarından itibaren oluşan tüketici üst sınıfta bireysel mülkiyet algısı yerleşmeye başlamışken, üretici olan alt sınıfta ortak mülkiyet algısının bir süre daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle komşuluktan doğan anlaşmazlıkların ilk önce üst sınıfta başladığını varsayabiliriz. Bireysel mülkiyet anlayışı genişledikçe komşuluk ilişkilerini kavramsallaştırma ve belirli bir hukuki zemine oturtma zarureti oluşmuştur. Aynı zamanda yapılan işlerde uzmanlaşma bireyleri ve aileleri birbirine yakın tutmuştur. Bir arada durma ihtiyacının bir diğer nedeni de iklim değişikliklerinin artık ürünü saklamayı gerektirmesi ve depolanan yerlere karşı bir saldırı ihtimaline karşı örgütlü bir savunmanın lüzumudur. Böyle başlayan şehirleşme, ileri zamanlarda insanların yaşadığı ve emek verdiği yerleri sahiplenme ve dayanışma ruhunun oluşmasına vesile olmuştur. Bu çalışma işte tam bu noktada, komşuların birbirleri ile olan hukuki anlaşmazlıklarının İslam hukuku Osmanlı uygulamasında nasıl çözümlendiği, mülkiyet hakkının hangi esaslar çerçevesinde sınırlandırıldığı ile başlamakta ve

[7] "Çayönü", *Vikipedi*, 27 Temmuz 2021.

[8] Harman, *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, 29.

[9] Kadim Sümer şehir devleti, günümüzde Irak sınırlarında yer alan şehrin adı Tel Asmar'dır.

[10] Harman, *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, 35.

[11] Harman, *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*, 36.

devamında komşuların bir arada yaşadığı mahallelerdeki ortak sorumluluklarının kişilerin toplum içinde var olmasına ve özel hayatına nasıl etkiler bıraktığını incelemektedir. Birbirine çok yakın oturan ve bazen de ortak duvar kullanan komşular hangi raddeye kadar komşusunun mülkünde haklı ya da haksız vermiş olduğu zarara katlanacaktır? Birlikte yaşamada katlanma yükümlüğünün sınırı nedir? Kadimden beri komşusunun evine, duvarına pis suyunu akıtan komşuya hiçbir şey yapılamaz mı? Kadim denilince akan sular duruyor mu? Hanefi mezhebinin sıkı bir uygulayıcısı olan Osmanlı uleması bu soruların cevabını mezhep dışına çıkmadan vermeye çalışmıştır. Burada diğer mezheplerde daha makul görüşler varken mülkiyet hakkının kısıtlanmasının bir diğer örneği olan şuf'a hakkında ise Hanefi mezhebi komşuya da suf'a hakkı tanıyarak öne geçmiştir. Diğer mezheplerde komşuya tanınmayan bu hakka ilişkin Osmanlı vatandaşlarının soruları büyük bir çoğunlukla komşunun şuf'a hakkı ve bu hakkı dolanma yöntemlerinin caiz olup olmadığı üzerine olmuştur. Birbirini tanıyan ve aynı mabette ibadet eden, kendine has bir ruhu olan mahalle düzenini yabancı unsurların dahlinden koruma amacına dönüşen şuf'a hakkının tatbikine bu çalışmada geniş bir yer ayrılmıştır.

İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için toplum halinde yaşaması ve bunun belirli bir düzen ve ahenk içinde yapılmasının gerekliliği İslam felsefesinde *"tedbirü'l-medine"* ve *"tedbirü'l-menzil"* kavramları kapsamında açıklanmıştır. İkincisi ev idaresi ve yönetimi yani karı-koca ilişkileri, çocuğun bakımı, mallara ve köleye yapılan muamelelerin, ilki ise ülke/şehir yönetiminin en ahlaki şekilde nasıl olması gerektiğine ilişkindir[12]. Hanedanlıklar ve devletin önce, şehirlerin ise hükümdarların inisiyatifi ile sonradan kurulduğunu düşünen İbn Haldun, Arap bedevi toplumu ve zamanının şehir toplumunu inceleyerek böyle bir sonuca varmıştır. Ona göre bedevi toplumu asabiyete sahiptir ve bir arada çadırlarda yaşamaktadır ancak şehir ve kasabalar kurmaktan uzaktır, medeni değildir. Buna karşılık güçlü bir hükümdar bir yeri fethettiğinde halkını şehirler kurmaya teşvik eder ve bazen de zorlar[13]. Şehirlerin kurulmasını bu şekilde anlattıktan sonra şehirleri ve kasabaları oluşturan insan unsuruna değinmiştir. Şehirlerin her zaman aynı nesepten kimselerden oluşmadığını, bazen de nesep kadar kuvvetli olmasa da bir şekilde örneğin kız alıp verme gibi sıhri hısımlıkla birbirine bağlanmak arzusunda olan kişilerden oluştuğunu iddia etmiştir. Bu şekilde akrabalık ilişkilerinin yoğun olduğu şehirlerde, devletin ihtiyarlık döneminde her yere yetişememesi, şehirlere kendini yönetmek ve korumak konusunda bir serbest ya da özerk alan açmıştır[14]. Bu husus Arap-İslam şehirlerinin

[12] Mustafa Çağrıcı, "Tedbîrü'l-Medîne", *DİA*, 2011, cilt 40, 259-260; Mustafa Çağrıcı, "Tedbîrü'l-Menzil", *DİA*, 2011, cilt 40, 260-261.

[13] İbni Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan (Ankara: Maarif Vekaleti, 1954), 2/246-251.

[14] İbni Haldun, 2: 342.

temelini oluşturmaktadır. Gerçekten de İslam şehirlerinin yapısına baktığımızda, merkezi yönetimle idare edilen devletlerin aksine şehirlerin konut alanları olan mahallelerde bile kan bağı ya da kabile ayrımı gözle görülür bir şekildedir ve her mahallenin başında bir şeyh bulunur. Mahallelerin duvarları vardır ve öteki mahallelerden keskin biçimde ayrılmıştır. Şehirler de hakeza kale ve surlar içinde inşa edilmiş, güvenlik şehir mimarisinde en öncelikli husus olmuştur.

Arap şehirlerindeki ve mahallelerindeki özerklik Osmanlı fetihlerinden sonra da 19. yüzyıla kadar devam etmiş, kendi başına yönetim olunca Osmanlı ne tam anlamıyla bu bölgeleri kontrol edebilmiş ne de şehirdeki otoriteler güçlerini şehrin dışına çıkarabilmiştir[15]. Buna karşın Anadolu şehirleri güçlü bir biçimde merkezi otoritenin etkisi altındadır ve komşuluk ilişkilerinin cereyan ettiği mahallelerin, her ne kadar kendi işlerini kendileri görse ve Celali isyanları sırasında mahalleler duvarlarla çevrilse de devletin hiçbir döneminde idari olarak en alt vergi birimi olmanın ötesine geçememiştir. Osmanlı mahallelerine tekrardan baktığımızda mahalleli ile devlet arasındaki ilişkinin oldukça sıkı olduğu görülmektedir. Çalışmayı hazırlarken ilk baştaki düşüncelerimiz mahallelinin sosyal kontrol içinde eridiği, insanların despotik idare tarzı altında ezildiği, bunun yansıması olarak ceza almamak ya da yükümlülük altına girmemek için komşularının her hareketini gözetlediği ve ilgili makamlara bildirdiği, mahallenin ahlaki kaygılarına uymayan kişileri ihraç ettirdiği kaotik bir yapıyı resmetmek idi. Ancak okyanusa dalındığında fark edilen bunun tam tersi olmasa da mahallelinin bu işi büyük bir şevkle gönüllü yapması oldu. Mahallelinin bu tavrı dolaylı yoldan bireylerin dünyevi ve hukuki hayatta kendi varlığını gösterme çabası idi. İşte bunun için şahit ve şuhudü'l-hal olmaktan, zararlı gördükleri kimseleri şikâyetten çekinmiyor, birçok problemde birbirlerine yardımcı oluyor, toplumun hayrına vakıf kuruyorlardı. Komşuluk hukukuna ilişkin meselelerde örneğin zarar-ı fahiş olarak yapılan bir binaya komşular hemen itiraz ediyor, haklarını mahkemede arıyorlardı. Mahallelinin devletin getirdiği bu düzene karşı bireysel çıkarlarını savunmaktan ziyade toplumun varlığını devam ettirmesi için düzeni koruma eğiliminde olduğu aşikardır. Avrupa şehirlerinde de insanlar ilk başta benzer şekilde davranmışlardır. Avrupalılar ile Osmanlı arasındaki ayrılığa tüccar sınıfının ekonomik olarak güçlenmesi ile bireylerin artık devletten taviz istemesi ve şehirlerin yönetimsel olarak özerk hale gelmesi sebep olmuştur[16]. Oysa Osmanlıda mahallelerde oturanlar esnaf ve kamu görevlileri ağırlıklıdır. Ticareti

[15] Ira M. Lapidus, "Muslim Cities as Plural Societies: The Politics of Intermediary Bodies", içinde *International Conference on Urbanism in Islam*, c. 1 (International Conference on Urbanism in İslam (1989 : Tokyo), Japan, 1989), 155.

[16] Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 132-133.

genellikle gayrimüslimler kıyı şehirlerinde yapmışlardır ve zaten kapitülasyonlarla yabancı devletlere çeşitli imtiyazlar verildiği için yerel halk ticarete karışamamıştır. Ticaretin yabancı tekelinde olması özellikle 19. yüzyılda yabancı devletlerin ülke ekonomisine ve politikalarına karışabilmesi sonucunu doğurmuştur.

Avrupa'da ticaretin ve sanayinin gelişmesi ile yeni ekonomik ve buna bağlı olarak hukuki düzen oluşmuş, burjuva kesiminin savunduğu özel mülkiyetin mutlaklığı baskın hale gelmiştir. Buna karşın Osmanlı ekonomisi ticaret yoğunluklu bir şekilde ilerlememiş, tarımsal ve esnaf faaliyetleri üzerinden de malların fiyatının devletçe belirlendiği kapalı ekonomik düzen devam etmiştir. Zenginleşen ve ürün fazlası olan devletler için Osmanlı, bu konumuyla elverişli bir pazar durumun olmuştur. Fakat Osmanlı hukuk düzeni ve toplumsal yapısı ürünlerin pazarlanmasına engel oluşturmuştur. Savaşlarla ve siyasi istikrarsızlıklarla oldukça yıpranan Osmanlıda da yöneticiler diğer devletlerle rekabet edebilmek için askeri, idari ve hukuki yapının değişmesi gerektiğine kanaat getirmiş ve böylece iki tarafın da arzusu aynı yönde kesişmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde bu arzu fiiliyata dökülmüş, komşuluk hukuku da kanunlaştırma hareketlerinden payını almıştır. Bu hareketlerin ilki, İslam hukukuna göre hazırlanmış Mecelle-i Ahkam-ı Adliye iken, diğeri mahalle ve bağlı olduğu kurumların idari yapılarındaki düzenlemelerdir. Bunların yanında tazir cezalarını düzenleyen ceza kanunları da vazedilmiş, ancak mahallenin hukukuna ilişkin mevzuat daha çok emirnamelerle tek tek meselelerin çözümü şeklinde olmuştur. Bu dönemde yürürlüğe konulmuş düzenlemelere baktığımızda komşuluk hukukunda klasik dönemden öz olarak farklı bir hukuk ortaya konmamıştır. Komşular Tanzimat dönemi ve sonrasında yine mülkünden dolayı belirli bir katlanma yükümlülüğü altında ve yine faili meçhul cinayetten topluca sorumlu olmuştur. Mahalleden ihraç ve kasame devletin sona ermesine kadar icra edilmiştir. Bu nedenle çalışmada kullanılan arşiv belgelerinde herhangi bir yıl aralığı belirlenmemiştir. Mesela şuf'a hakkı 16. yüzyılda da 19. yüzyılda da aynı usullere tabi olarak ileri sürülmüş ve uygulanmıştır. Tanzimat dönemine ilişkin son bölüm de bu hususların ispatına yöneliktir.

Çalışmada çeşitli kaynaklar kullanılmıştır. Bunlardan ilki fetva mecmualarıdır. Şeyhülislam fetvaları çeşitli kitaplarda toplanmıştır. Bu kitapların önemli bir kısmı Latin harflerine çevrilmiş ve yorumlanmıştır. Bu çalışmayı yaparken transkripsiyon ve orijinal nüsha karşılaştırmalı olarak incelenmiş ancak atıf yaparken eseri hazırlayanların emeği göz önüne alınarak transkripsiyonlu eserlere atıf yapılmış, ancak çeviri hataları düzeltilmiştir. Aynı durum kadı sicilleri için de geçerlidir. Arşiv belgelerindeki davalar hariç tutulmak üzere yoğun emek ve özveri ile hazırlanmış, İSAM, Kültür AŞ. ve Medipol Üniversitesi tarafından yayımlanmış

olan kadı sicillerinden oldukça sık yararlanılmıştır. Kanunnamelerde ve kanunlarda ilk önce orijinal nüsha ve Düsturdan faydalanılmış, gerekli görüldüğünde transkripsiyonlu eserlere başvurulmuştur. Fıkıh kitaplarında bir eserin birden fazla kişi tarafından çevirisi varsa anlatımı en akıcı olan çevirmenin çalışmasına atıf yapılmıştır. Bazı çevirisi olmayan Arapça kaynaklar için mütercimlerden istifade edilmiştir. Bunların yanında konuya ilişkin günümüz çalışmacılarının kıymetli eserlerinden de faydalanılmıştır. Atıf sistemi olarak Zotero uygulaması ve İsnad 2. Edisyon kullanılmıştır[17].

Araştırmada ilk olarak dar anlamda komşuluk hukuku incelenmiştir. Zarar-ı fahiş ve şuf'a hakkı dolayısıyla komşuluk ilişkilerindeki anlaşmazlıklar bu bölümün önemli başlıklarıdır. Bir sonraki bölümde ise geniş anlamda komşuluk hukukuna değinilmiştir. Toplu müteselsil kefillik, faili meçhul cinayet ve itlaf hallerinde toplu sorumluluk ve mahalleden ihraç göze çarpan ve bir Osmanlı mahallesini, dünyanın diğer en küçük yerleşim birimlerinden ayıran en önemli unsurlardan biri olmuştur. Çıkmaz sokaklara hem dar anlamda hem de geniş anlamda bağlanan sonuçlara da çalışmada yeri geldiğinde değinilmiş, çıkmaz sokakların Osmanlı komşuluk hukukunda bilinçli bir tercih olduğu ortaya çıkarılmıştır. Son bölümde Tanzimat döneminde komşuluk hukukunda, mahallelerin idari ve fiziksel yapısında meydana gelen değişiklikler ciddi bir mevzuat taraması yapılmıştır.

[17] Detaylı bilgi için bkz. "İsnad 2. Edisyon", https://www.isnadsistemi.org/guide/isnad2/, erişim tarihi 20.03.2022.

1. BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

I. Komşu- Komşuluk

Çalışmanın ana unsurlarından biri olan komşuluk ve komşu kavramları konunun daha net anlaşılabilmesi için tanımlanmalıdır. Komşu ve komşuluk hukukuyla ilgili geçmiş dönemlerdeki müelliflerin eserleri incelendiğinde kavramı tanımlamaktan ziyade meseleler üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Çünkü bu kavramın toplumdan topluma değiştiği kanısındadırlar. Belki de bu nedenle hem Hanefi mezhebinin içinde hem de diğer mezhepler arasında komşuluk hukukunun çerçevesi belirgin değildir. Mesela ilk dönem Hanefi mezhebinden alimlere göre birbirine karşı sorumlu olan yakın komşu alt ve üst komşudur. Bu dönemde Osmanlı dönemi pratiğinin en önemli unsuru olan bitişik komşu ise verilen zararın giderileceği bir komşuluk türü olarak görülmez. Terimsel tanımlamaya gelirsek, komşu kelimesi Arapça "yakın olma, yakınlık" anlamına gelen "câr" kelimesinin eş anlamlısı olarak kabul edilir[18]. Kamus-i Türki'de komşu/konşu, "yakın yerde oturan ve ikamet eden, câr, hem-saye" olarak tanımlanmıştır. Mahalleyi de "aynı mescitte ibadet eden kişilerin aileleri ile birlikte yerleştikleri şehir kesimi[19]" olarak komşuluk ile birlikte değerlendirirsek birbirleri ile uyum içinde olduklarını görmüş oluruz. Mahalleli coğrafi olarak birbirine yakın oturmakta, birbirine yakın oturana ise komşu denmektedir. Böylece mahalleli ile komşu kavramsal olarak birbiri ile örtüşmektedir. Çalışmanın ileriki aşamalarında görüleceği üzere mahalleli daha çok devletin vatandaşları ile olan hukuki ilişkiler için kullanılmakta iken, komşu/komşuluk genellikle şahısların kendi aralarındaki hukuki ilişkiler için kullanılmıştır.

Komşuluk ilişkileri İslam dini açısından önemli bir yere sahiptir. Yakın akrabalıktan sonra en yakın toplumsal ilişki olarak sayılmıştır[20]. Hz. Peygamberin bu konuda birçok hadisi

[18] Mustafa Çağrıcı, "Komşu", *DİA*, 2002, 157.

[19] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları* 4/4 (1984), 69.

[20] Halit Çalış, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları* (Konya: Yediveren Yayınevi, 2004), 168.

ve uygulaması vardır. Bunlar incelendiğinde komşuluk ilişkileri genel olarak iki ana unsura dayanmaktadır. Zarar vermeme[21] ve iyi geçinme[22]. Bu çalışmanın komşuluk hukuku bağlamında mülkiyetin sınırlandırılmasına ilişkin bölümünde zarara yönelik meseleler, şahıslar üzerindeki etkileri bölümünde ise iyi geçinme ve birlikte yaşamanın getirdiği yükümlülükler ele alınmıştır.

Komşu, İslam ahlak ilkeleri çerçevesinde ve sünnette üç çeşittir:

- Bir hakkı olan komşu; akrabalık bağı olmayan gayrimüslim komşudur. Sadece fiziki olarak komşuluk ilişkisi vardır.
- İki hakkı olan komşu; akrabalık bağı olmayan Müslüman komşudur. Hem aynı dine mensubiyetten doğan haklara hem de fiziki olarak komşu haklarına sahiptir.
- Üç hakkı olan komşu; akrabalık bağı olan, Müslüman komşudur. Dolayısıyla akrabalık hakkına, İslam hakkına ve komşu hakkına sahiptir[23].

Zikri geçen ayrımın yanında Nisa Suresinin 36. ayetinde kişinin iyi geçinmekle yükümlü olduğu kişiler arasında "uzak komşu" ve yakın komşu" gösterilmiştir. Uzak komşu ile yakın komşudan maksadın ne olduğu konusunda tartışmalar olmuştur. Bir görüş, yakın komşunun arada akrabalık olan komşu, uzak komşunun akrabalık bağı olmayan komşu olduğunu ifade etmiştir[24]. İkinci görüş, yakın komşunun Müslüman, uzak komşunun ehl-i kitap olan gayrimüslimler olduğunu iddia etmiştir[25]. Üçüncü görüş ise fiziki olarak yakınlığı ve uzaklığı dikkate almaktadır. Bu görüşte yakınlığın ve uzaklığın sınırı tartışılmıştır. Yakının sınırı olarak Hz. Peygamberin Hz. Ayşe'nin "İki tane komşum var. Bunlardan hangisine hediye vereyim?" sorusuna "Kapısı sana daha yakın olana[26]." hadisi, Ebu Hanife tarafından duvarı bitişik komşu olarak anlamlandırılmıştır. İbnü'l- Münzir ise "kapısı yakın" tabiri ile yakın komşuluğun bitişik komşuluktan daha geniş anlamda yorumlanması gerektiğini ifade etmiştir[27].

---

[21] "Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse komşusuna eziyet etmesin.", Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, ts., Edeb, 31.; "Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa komşusuna iyilik etsin ve kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa misafirine ikram etsin ve kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa ya hayır söylesin ya da sussun.", İbn Mâce *es-Sünen*, ts., Edeb, no: 3803.

[22] *Nisa Suresi* 4/36: "Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez."

[23] İmâm Gazâli, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1973), 2/535.

[24] İmam Taberî, *Taberî Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Ümit Yayıncılık, ts.), 1/360.

[25] İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984), 4/1686.

[26] Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Edeb 32, Şuf'a 3.

[27] İmam Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkami'l-Kuran*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 1998), 5/191-192.

Komşuluğun sınırı konusunda ise üç farklı görüş beyan edilmiştir. İlki, el-Evzai'den nakille ev merkez tutularak her yönünden 40 evin komşu ev olarak belirlendiği hadistir[28]. İkinci olarak Hz. Ali'nin ezan sesini işiten kişinin komşu olduğunu söylemesine dair rivayettir[29]. Son olarak bir kimse ile aynı mahallede ya da şehirde oturanın, aynı mescitte yan yana ve omuz omuza namaz kılınan kişinin komşu olduğuna dair ifadelerdir[30]. Bu sınır, çalışmamızda geniş anlamda komşuluk hukukunun çerçevesini oluşturmuştur.

Günümüz hukukunda komşu ve komşuluk kavramlarının tanımı kanunlarda yer almamıştır. Bunun yerine Yargıtay ve doktrinde komşu ve komşuluk ifade edilmeye çalışılmıştır. 1978 yılında verilen karara göre, "Bir kişinin mülkünün kullanılmasının etki alanı içinde bulunanlar komşu sayılır[31]." Bu tanım ile İslam hukukundaki komşu kavramı karşılaştırıldığında, özellikle Hanefi mezhebindeki komşu en fazla bitişik komşuya kadar çıkarken (Makarr-ı nisvanın görülmesi hususunda kapsam genişletilmiştir), şimdiki hukukumuzda etki alanı içinde bulunanlar diyerek sadece bitişik komşu değil, mülkün civarındaki mülkün varlığı ile etkilenecek bütün diğer mülkler komşu olarak kabul görmüştür. Doktrin de Yargıtay'ın bu görüşüne paralel olarak komşuluk ilişkisini tanımlarken taşınmazların birbirine bitişik durumda olmalarının gerekmediğini ifade etmekte ve biri diğerini mevkii ve durumu bakımından etkiliyorsa burada komşuluk ilişkisinin bulunduğunu ifade etmektedir[32].

Osmanlı Devleti'nde her ne kadar kamusal alanın genişliği ve devletin ajanlarının veya mahallede yaşayan kişilerin diğerlerinin özel alanına müdahalesinin normal bir durum olduğu ifade edilse de komşuların birbirlerinin alanlarına fiziki olarak karışması hukuken yasaklanmıştır. Mecelle'nin komşuluk hukukuna ilişkin hükümlerinde komşuların birbirlerinin özel mülküne müdahale etmemesine yer verilmiştir. En basit örnekle bir kimse evinin saçağını komşusunun binasının üzerine uzatamaz. Uzatırsa itiraz halinde mahkeme tarafından saçağın kaldırılmasına karar verilir[33].

---

[28] İmâm Gazâli, *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*, 2/537.

[29] İmam Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkami'l-Kuran*, 5/192.

[30] Zemahşerî, *el-Keşşaf*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ekin Yayınları, 2016), 2/286; İmam Kurtubî, *el-Câmiu Li Ahkami'l-Kuran*, 5/192.

[31] *Yargıtay*, 1. HD, 5.5.1978, 4975/5150.

[32] M. Kemal Oğuzman vd., *Eşya Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017), 564; Selahattin Sulhi Tekinay, *Taşınmaz Mülkiyetinin Takyidleri, II/1* (Filiz Kitabevi, 1988); Beyza Dinçbudak Solak, *Mülkiyet Hakkının Komşuluk Hukuku Bakımından Kısıtlanması* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 14.

[33] Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2002), 111.

Osmanlıda evlerin planlarının kimi iddialara göre bilinçli bir şekilde gelişigüzel biçimde oluşması[34] dar ve düzgün olmayan yol yapılarına yol açmıştır[35]. Özellikle çıkmaz sokaklar, mahallenin ana yolundan evlere uzanan özel bir yol gibi ve bir nevi sokağa bitişik evlerin müşterek mülkü olarak görülmüş[36] ve mahremiyetin sağlanması açısından büyük kolaylık sağlamıştır[37]. Aynı zamanda bir sokak içinde yaşayan komşuların birbirlerine daha sıkı bir şekilde bağlanmalarına ve kendilerini tek bir aile gibi görmelerine vesile olmuştur.

İslam hukukunda komşuluğa ilişkin meseleler genellikle "ciran" ve "hitan" bahsinde ele alınmıştır. Ciran, komşu anlamına gelen "câr" kelimesinin çoğuludur. Hitan ise duvar, tahta perde veya çit anlamına gelen hâit kelimesinin çoğuludur. Fetva kitaplarından yapılan incelemelerde de komşu mülklerin arasında bulunan duvar ya da çit gibi yapıların bir şekilde komşulardan birinin mülkiyetinden tam tasarruf etmesini engelleyici bir hale gelmesi komşuluk hukukunda önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu nedenle bazı fetva kitaplarında komşuluk hukuku Kitabu'l-Hitan başlığı altında değerlendirilmiştir[38].

Komşuluk ilişkilerinde duvarın yanı sıra komşuların ortak gideri olan lağım/ tuvalet gideri/kenef çıkışı da hukuki olarak çözülmesi gereken bazı problemlere yol açmıştır. Örneğin Manastırlı Hacı Hasan'ın Selanik'teki hamamının ana giderine komşu konakların gideri karışmış ve tamiri gerekmiştir. Hamamın sahibi Hacı Hasan bütün tamir gerektiren işleri yaptırmış ve komşularının payına düşen kısım için komşularına rücu etmek istemiş ancak komşuları buna yanaşmamıştır. Hacı Hasan da ilgili makamlara başvurarak alacağını talep

[34] Bunun nedeni olarak şehirdeki toprağın rant getirici nitelikte olmaması söylenebilir; Uğur Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)* (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987), 158.

[35] Doğan Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi* 7 (1968), 69.

[36] Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", 69; Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, çev. Mehmet Dağ - Abdulkadir Şener (Otto, 2018), 164.

[37] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*, 158.

[38] Örn. Behçetü'l-Fetava, Fetava-yı Feyziye.

etmiştir[39]. Bu bahis ilerideki bölümlerde detaylı olarak ele alınacağı için burada kısaca değinilmiştir.

Komşuluk sadece mülkiyete ilişkin meselelerde değil, şahısların birbirleri ile olan hukuki meselerde de önemli bir yer kaplar. Osmanlı'da komşuluk günümüz mahalle ya da apartman hayatındaki gibi insanların birbinden haberdar olmadığı, sosyalleşmenin çok az düzeyde kaldığı bir oluşum değil, aksine herkesin birbirinden haberi olduğu, dayanışmanın ve sosyalleşmenin çok ileride olduğu geniş bir aile gibidir. Bu ailenin adı Osmanlı sicillerinde mahalledir. Bu nedenle mahalle ve mahalleli kavramının incelenmesi komşuluk hukukunun derinlemesine anlaşılması bakımından önemlidir.

II. Mahalle-Mahalleli

"Bir yere inmek, konmak ve yerleşmek" anlamına gelen *hall* kökünden türetilen[40] mahalle, şehirlerin bir bölümünde komşuluk esasına dayalı olarak kurulan[41], kimi zaman akrabaların, kimi zaman da aynı dine mensup cemaatin ya da hiçbir ortak bağ olmadan insanların devamlı bir şekilde oturma ve beraber yaşama iradesi ile bir araya gelerek oluşturdukları bir sosyal gruplaşmadır[42]. Mahallenin çekirdeğinde birbirine komşu olan üyeler bulunmaktadır. Bu sebeple komşuluk hukuku aynı zamanda mahallenin de hukukudur. Bu çalışmada mahalleden bahsedilmesinin sebebi de mahalle ile komşular arasındaki bu organik bağdır.

[39] "Arzuhâl-i âcizâneleridir ki, bu kulları derûn-i Selânik'de Tahtakale Hamamı'nın mutasarrıfları olup ve hamâm-ı mezkûrun kadîminden bulunan ana kârizine hükûmet sarayı vezinden ve kadıasker hamâmın rif'atlü Abdullah Bey ve Civanaki Konaklarının kârizleri katılmış bulunduğundan tathîri iktizâ eylediği halde vukû' bulacak mesârîf usulümüz üzre hisselerimize isâbet ve taksîmi vechile edâ olunması lâzım geleceği akdemce kâriz-i mezkûrun tathîrine bin guruş mesârîfi âcizleri tarafından edâ olunmuş ve geçenlerde dahi mezkûr kârizleri hükûmet tarafından Hüseyin Çavuş bendeleri mu'avvir ta'yîn olunmağla cümlemizin rızalarımız ile merkûm mu'avvir ma'rifetiyle üç bin sekizyüz kırk guruş vukû' bulan mesârifi dahi âcizleri tarafımdan edâ olunmuş mecmû'u beşbin altıyüz kırk guruş âcizlerinin alacak hakk-ı âcizânemi hissedârlardan matlûb olundukda fakat hükûmet şer'an 3800 guruşdan hissesini kullarına teslim olunmuş akdemce vukû'bulan bin sekiz yüz guruşdan hissesini virmedikleri ve sâir hissedârlarımız mezkûr mesârifden hisselerini virmekden imtinâ' ve muhâlefet eylediklerinden âcizlerine 'özrü mûcib olduğundan hâkipây-i rahîmânelerinden mercû'dur ki, merkûmân hissedârlardan hisselerine taksîmi usûlü üzre ta'yîn idecek hakk-ı âcizânemiz tahsîli hususuna Selânik Vâlisi devletlü Paşa hazretlerine iktizâ eden bir kıt'a emirnâme-i sâmî ihsân u tisyâr bâbında olbabda ve her halde emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 27 Şevvâl (12)76", Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.} MKT. DV/ 154/53, H-18-08-1276, erişim tarihi 28.02.20.

[40] Ali Murat Yel ve Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", *DİA*, 2003, 323.

[41] Hayri Erten, "XVII-XVIII. Yüzyıl Konya'da Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru", *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 5 (2008), 166.

[42] J. H. Kramers, "Mahalle", *İA*, 1998, 144.

A. Mahallenin Oluşumu

Osmanlı mahallesini incelemeden önce tarihte mahallenin fiziki ve sosyal yapısından kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. İlk çağlarda Mısır, Yunan ve Roma şehirlerindeki mahalleler, belirli bir düzen içerisinde, toplumsal sınıflara ayrılarak ve "Izgara tipi yerleşim planı" dikkate alınarak oluşturulmuştur[43]. Ortaçağda feodal düzene geçildiğinde ise çoğunlukla şehirler bir kale ve bu kaleyi çevreleyen surların arasında kurulmuştur. Feodal düzende merkezi otorite bulunmadığı için her küçük beylik mahallesinin düzeni ve yapısı birbirinden farklı olmuştur. Genele bakıldığında kale içindeki mahallelerle birlikte kalenin dışında da tarımla uğraşan serflerin, esnaf ve zanaatkârların yaşadığı mahalleler bulunmaktaydı. Bu mahalleler "köy-kent" olarak vasıflandırılmıştır[44]. Çünkü bu mahallelerin belirli bir derecede özerkliği ve kendi kendine yeten yapısı vardır[45]. Mahallelerin konumuna bakıldığında evlerin ticaret alanlarından ayrı olarak kurulduğunu görebiliriz. Ticaret alanları ve kamusal mekânlar muntazam bir şekilde biçimlenmişken, insanların yaşadığı mahallelerde daha karmaşık ve düzensiz bir yapılaşma vardır. Örneğin Side şehri, geç Bizans döneminde dört büyük mahalleye ayrılmıştır. Bunlar yukarıda bahsedildiği gibi kale içinden dışına doğru, Büyük Kapı, Quadriga, Sunak ve Büyük İmalathane mahalleleridir[46]. Mahalleler kalabalık nüfustan oluşmaktadır. Fiziki yapı olarak dar ve çıkmaz sokaklar Ortaçağ Avrupası ve Osmanlı Devleti'nin önemli özelliklerinden biridir[47].

Bunun yanında dinin Ortaçağ Avrupa mahallelerinin oluşmasında en az İslam-Arap ve Osmanlılardaki kadar etkisi bulunmaktadır. Özellikle Yahudi azınlığın yaşadığı Yahudi mahalleleri, "Getto" kavramının vücut bulduğu, akşamları kapılarının kapatıldığı, diğer milletlerden yalıtılmış yaşam birimleridir[48]. İleride değinileceği üzere Osmanlı Devleti'nde

[43] Arthur B Gallion - Simon Eisner, *The Urban Pattern; City Planning and Design* (Princeton, N.J.: Van Nostrand Reinhold Company, 1986), 24.

[44] William Paterman, *Neighborhood Planning and Community-Based Development: The Potential and Limits of Grassroots Action* (SAGE Publications, 1999), 11-12.

[45] Lewis Mumford, *The City in History: Its Origins* (Harcourt Brace Janovich, Inc, 1961), 310. İslam şehirlerinde hem mahallelerin hem de şehirlerin özerk bir yapısı ve "Konsül", "Majer" ya da "Burgermaster" gibi soyluların içinde yer aldığı bir idari meclis olmadığı öne sürülerek gelişmemiş oldukları iddia edilmiştir; Max Weber, *The City* (The Free Press, 1958), 106-107.

[46] Mustafa Oral, "Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 5 (2011), 128.

[47] Mumford, *The City in History: Its Origins*, 308.

[48] Getto tipi azınlık Yahudi mahallesinin ilk olarak 1516 yılında Venedik'te kurumsallaştığı iddia edilmiştir. Daha sonraları ise belirli kesimlerin zorunlu olarak ikamete mecbur bırakıldıkları, içinde yaşayanların sınırlı haklara sahip olduğu mahalleler anlamına evrilmiştir; Louis Wirth, *Ghetto* (The University of Chicago Press, 1956), 1-11.

gayrimüslimler, Avrupadaki azınlık mahallelerindeki kadar kapalı bir yaşam sürmemişler, yeri geldiğinde bütün milletlerden insanlar aynı mahallede beraber yaşamışlardır.

Mahalle hakkındaki diğer tartışmalara geçmeden Arap-İslam devletlerindeki şehir ve mahalle yapısına değinmekte ve Türk-İslam devletlerinin yapısı ile aralarındaki farkları ve benzerlikleri görmekte fayda vardır.

İslam öncesinde Arap kabileleri kendi aralarında dayanışma içerisinde kimliklerini, törelerini ve alışkanlıklarını korumak ve düşman kabilelere karşı kendilerini savunmak amacıyla bir arada yaşamışlardır[49]. Örneğin Mekke'de İslamiyetin ilk yıllarında on iki adet mahalle bulunmakta ve araları iyi olmayan Araplarla Yahudiler birbirinden epey uzak mahallelerde oturmaktadırlar[50]. İslam sonrası şehirleşme sürecinde de bu durum mahallelerin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. İslam şehir tipi, Arap gelenekleri ile yerel geleneklerin karışmasıyla meydana gelmiştir[51]. Bunun yanında yeni İslam kentlerinin oluşumunda karargâh-ordugahlar önemli bir yer tutar. Araplar yeni bir yer fethettikleri zaman yerli halk ile karışmamak ve herhangi bir hücuma karşı bir arada bulunmak için kalıcı karargahlar kurarak, aileleri ile beraber bu kurulan yerlerde yaşamışlardır. Karargahlarda uzun süre kalınacağı anlaşılınca yavaş yavaş şehirleşme yoluna gidilmiş ve hatta yakındaki kentlerden daha büyük hale gelmişlerdir. Basra ve Kufe karargâhtan kente dönüşmüş örneklerdir[52]. Bu şehirlere kabileleri yerleştirirken ayrı özen gösterilmiş, bu minvalde kurulan mahallelere "hıtat" demişlerdir[53].

Arap fetihleri ve göçler, yeni kurulan İslam şehirlerinde veya eskiden kalma mahalle ve köylerde, farklı milliyetten, dinden ve kimlikten insanları bir araya getirmiştir. İslamiyet'in yayılmasıyla Araplar, geç Bizans ve Sasani imparatorlukları dönemindeki kurumları ve halihazırda olan sosyal ve ekonomik kurumları kendi bünyelerinde kullanmışlardır. Böylelikle ortaçağ Müslüman kentleri, Arap-Müslüman kültürel değerleri ve kimliği altında eski Ortadoğu kentlerinin sosyal, ekonomik ve politik formları ile bütünleşerek kurulmuştur[54].

[49] Gonca Büyükmıhçı, "Bir Kültür Örüntüsü Olarak Mahalle Kavramı ve Osmanlı Dönemi Mahalle Yaşamı Üzerine" (21. yy. Penceresinden Kültür ve Kimlik Uluslarası Sempozyumu, Bakü, 2014).

[50] Kenan İnan, "Osmanlı Mahallesi", *İslam Tarihi ve Medeniyeti: İslam Medeniyeti II* (Siyer Yayınları, 2017), 15/264.

[51] W. Barthold - Fuat Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 1973), 22.

[52] Barthold - Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 108-109.

[53] İnan, "Osmanlı Mahallesi", 15/264.

[54] Ira M. Lapidus, *Muslim Cities in the Later Middle Ages* (Cambridge University Press, 1984), XI..

Kurulan İslam şehirlerinde öncelikle kamuya ait olan ticaret alanları ve şahıslara ait olan konut alanları birbirinden ayrılmıştır. Daha sonra konut alanları da etnik kökene göre ve Araplar yerleşiyorsa kabilelere ayrılarak mahalleler oluşturulmuştur. Örneğin Emevi döneminde Şam'da gayrimüslimler (Yahudiler ve Hıristiyanlar ayrı) ve Müslümanlar kapısı olan duvarlarla birbirinden ayrılan mahallelerde yaşamışlardır[55]. Samarra'da ise kente getirilen türlü kabilelere mensup Türkler, eski yurtlarında hangi kabilelere komşu iseler, burada da yine aynı şekilde mahallelere ayrılarak konuşlandırılmışlardır[56]. Arap mahalleleri Fas'tan Irak'a farklı adlarla isimlendirilmiş olsa bile (örneğin Kahire ve Şam'da "hara", Mağrib ülkelerinde "hawma" gibi[57]) birbirlerine benzer özellikler göstermişlerdir. Mahalleler, merkeze bağlanan bir anayol üzerinde kurulan ve ismini de genellikle bu yolun adından alan, çıkmaz ve dar sokaklar üzerinde yerleşimin yoğunlaştığı ve genellikle kapalı birimlerden oluşan, nüfusu 1000-2000 arası değişen bir yapıya sahiptir[58]. Bu nüfus Osmanlı mahallelerinden çok daha fazladır. Mahallenin yöneticisi şeyhtir[59]. Şeyhin mahalle üzerinde özerk bir otoritesi vardır. Şeyhin bu otoritesi hiçbir zaman mahallenin üzerine çıkmamıştır. Bu otorite kamu hizmetlerinin görülmesi ya da mahallenin idari faaliyetleri gibi yerel hususlar üzerinedir. Diğer hallerde mahalleler merkezin kontrolü altındadır[60].

İslam şehrinin önemli yapıtaşları Osmanlı şehrinin yapıtaşlarına benzer: Cami, pazar ve hamam. Bu üç yapı birbirleri ile bütünleşik bir şekilde yan yana bulunurlar[61]. Örnek olarak dairevi bir planla kurulan Kufe'de şehrin ortasında cami, dar'ül-imare, pazar yeri ve meydan bulunmakta ve kentin bütün ana caddeleri bu merkeze açılmaktadır. Merkezden de her yöne üçer cadde bölünerek her kabile için mahalleler kurulmuştur[62].

Orta Asya Türk kent ve mahalle tipolojisi İslam-Osmanlı kent ve mahalle tipolojisinden farklıdır. Yine bu kentlerin de üç önemli kısmı vardır ve bu kısımların her biri

[55] Suat Çabuk - Kemal Demir, "Osmanlı Kentlerinde Mahallelerin Mekânsallaştırılabilmesi İçin Bir Yöntem Denemesi: Kayseri Örneği", *Journal of History Culture and Art Research* 1/3 (2012), 137; Barthold - Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 23.

[56] Barthold - Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 111.

[57] André Raymond, "The Management Of The City", *The City in the Islamic World*, ed. Salma Khadra Jayyusi vd. (BRILL, 2008), 2/784.

[58] André Raymond, *The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries: An Introduction* (New York University Press, 1984), 14-15.

[59] Alan Duben, IULA-EMME, *The Middle Eastern City: An Urban Management Perspective* (Istanbul: IULA-EMME, 1992), 16.

[60] Raymond, *The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries: An Introduction*, 15; Duben, IULA-EMME, *The Middle Eastern City*, 17.

[61] Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yönetimler* (İlke Yayınları, 1996), 1/410-411.

[62] Cahid Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 267.

kerpiç duvarlarla birbirinden ayrılmıştır; sarayın bulunduğu iç kale, ibadet yerleri, hamam ve aristokratların meskeni olan ve büyük mahallelerden oluşan şehristan ve varoş mahallelerin bulunduğu, ticaretin yapıldığı Rabat[63]. İslamiyetten önce de bu şehirler benzer şekilde "diz" adı verilen bir kale ve hakimiyetin bulunduğu mevki olan şehristandan oluşmakta, ticaretin yapıldığı yer olan pazar ise kentin dışında kalmaktadır[64]. Türklerin İslamiyete geçmesinden sonra ise pazar-çarşı alanı Arap kentlerinde olduğu gibi camiin yakınına gelmiş ve yeni kurulan kentlerde cami etrafında genişlemiştir[65]. Mahalleler ise meslek gruplarına ayrılarak oluşturulmuş, surlarla çevrilmiş ve bu durum 11 ve 12'inci yüzyıl Türkistan şehirlerinin münferit bir özelliği haline gelmiştir[66].

Türk akınlarından ve yerleşiminden önce Anadolu'daki yerleşim de bu klasik Ortaçağ yerleşim düzenine benzemektedir. Özellikle ticaret yolları, şehirlerin ve mahallelerin oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Bizanslıların İtalyanlara verdikleri imtiyazlar sonucu doğu Akdeniz kıyılarında kurulan İtalyan mahalleleri-kolonileri-ticaretin gelişmesi sonucu mahallelerin kurulmasına güzel bir örnek teşkil etmiştir[67]. Türk fetihlerinden sonra Anadolu'da Müslüman Türk mahallelerinin kuruluşu bir gayrimüslim mabedinin mescide çevrilmesi ve mescidin etrafındaki meskenlere yerleşmek suretiyle olmuştur[68]. Genellikle fethedilen şehrin merkezine yerleşimin yanında konar-göçer yapıdaki Türk aşiretlerini yerleşime özendirmek amacıyla sur dışına da mahalleler kurulmuştur[69]. Mahalleler, aşiretlerin yanı sıra çeşitli meslek grupları ve etnik kimlik gibi mensubiyetlere ayrılarak kurulmuştur[70].

Selçuklular döneminde kentler ikamet alanı ve çarşı olarak ikiye ayrılmış ve bu kısımlar hiçbir zaman iç içe olmamıştır[71]. İkamet alanlarında Müslümanlar ve diğer milletten halk ayrı mahallelerde yerleşmiştir. Örneğin Antalya şehrinde İbn Battuta'nın aktarımına göre Hıristiyan tüccarlar, Rumlar, Yahudiler ve Müslümanlar etrafı surlarla çevrili ayrı mahallelerde

[63] Görgün Özcan, *Doğu ve Batı Arasında Şehir* (Yeditepe Yayınevi, 2018), 104; Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", 1/411.

[64] Barthold - Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 24.

[65] Özcan, *Doğu ve Batı Arasında Şehir*, 112-113.

[66] İnan, "Osmanlı Mahallesi", 15/260.

[67] Oral, "Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati", 132. Kurulan bu koloni mahallelere "Mira" denilmiştir.

[68] Ahmet Akşit, "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/1 (2014), 68.

[69] Akşit, "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler", 70-72.

[70] Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *Coğrafya Dergisi* 13 (2005), 97.

[71] Özcan, *Doğu ve Batı Arasında Şehir*, 115.

oturmuşlardır[72]. Buna karşın Müslümanların yerleşiminde kan bağının etkili olmadığı iddia edilmiştir. Bu sonuca ulaşan müellifin kanıt olarak gösterdiği husus, Selçuklular dönemindeki mahalle adlarının önemli kişilerle bağlantılı olması, boy veya oymaklarına ilişkin herhangi bir bilginin bulunmamasıdır[73]. Bunun yanında özellikle sur dışına doğru önemli ölçüde büyüyen Selçuklu kentlerinde, sur dışında birçok ticari ve sınai merkezler kurulmuş, her meslek ve sanat erbabı kendilerine has çarşı ve mahallelerde yerleşmiştir[74].

Fethedilen ya da fethedilmek istenen yerlerde Müslüman mahallelerinin kurulmasında mescidin yanında bir diğer önemli faktör tekke ve zaviyeler ve bunların başında bulunan gazi-dervişlerdir[75]. Gazi ve dervişlerle yürütülen kolonizasyon politikası, Osmanlı'nın kuruluş döneminde devletin çabuk kurulması ve hızlı büyümesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Batıdaki ve Orta Asya'daki şehrin ve mahallelerin yerleşimi ile Bizans-Selçuklu ve Arap-İslam yerleşimi değerlendirildiğinde Osmanlı şehir ve mahalle düzenine esas olarak ikincisinin etkilediği görülmüştür. Aşağıda da ayrıntılı bir biçimde ele alınacağı üzere Osmanlılar mahalleye sosyal, idari ve ekonomik açıdan ayrı bir önem atfetmişler, mahalleyi bir nevi teşkilatlandırmışlardır[76].

Tüm bu bilgilerin ışığında özetlemek gerekirsek, Osmanlı döneminde şehirler ve şehrin önemli bir unsuru olan mahallelerin üç şekilde kurulduğu görülmektedir[77]. İlk olarak eski Bizans şehirlerinin kalabalıklaştırılması yolu ile şehirleşme: Bir uç beyliği ile başlayan Kayı boyunun serüveni Söğüt, Domaniç, Bilecik gibi esasında Bizans devletinin şehirleri ile başlar. Bu vesileyle Bizans şehir kültürü Osmanlı devletinin kuruluşunda ve şehirleşmesinde önemli rol oynamıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi gayrimüslim toprakların fethi ile beraber ordu ile hareket eden dervişler, hem kurdukları tekkelerin etrafında Müslüman-Türk

[72] *İbn Battuta Seyahatnamesi* (Yapı Kredi Yayınları, 2020), 403. Antalya'da mahallelerin surlarla çevrili olması ve milletlerin ayrı mahallelerde oturmasının nedeni olarak şehir ilk kez fethedildikten sonra çıkan ayaklanmada şehrin yöneticileri ve Müslümanların yok edilmesi olarak gösterilir. Akabinde şehir ikinci kez fethedildikten sonra duvarlarla birbirinden ayrılan üç büyük mahalleye ayrılmıştır ve gayrimüslim mahallelerinin kapıları Cuma namazının kılındığı esnada ve akşamları kapatılmıştır, Oral, "Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati", 133.

[73] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*, 159.

[74] Özcan, *Doğu ve Batı Arasında Şehir*, 114..

[75] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, (1942), 284; Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", 60; Akşit, "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler", 69.

[76] Mehmet Öz, "Osmanlı Anadolu Kentleri (Klasik Dönem)", *İslam Medeniyeti ve Tarihi: İslam Medeniyeti II (Osmanlı Dönemi)* (Siyer Yayınları, 2017), 15/238.

[77] Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", 58.

topluluklarının yerleşmesine vesile olmuş hem de o topraklarda bulunan gayrimüslimlerin Müslümanlaşmasına ve bölgenin Türkleşmesine katkıda bulunmuşlardır[78].

İkinci olarak yeni mahalleler, kasabalar ve şehirlerin kurulması: Bu durumda fethedilen toprakların nüfus barındırmayan kısmında ticaret vb. amaçla eski yerleşim yerlerine yakın bir mevzide Türk yerleşimcilerinin konuşlandırılması. Bu konuşlandırma genellikle çeşitli merkezlerden ya da köylerden gelen, aynı toplumsal, mesleki ya da dini gruplara ait az aileli toplulukların bir dini merkez etrafında yerleşmeleri şeklinde olmuştur[79]. Örneğin II. Mehmet döneminde İstanbul'un fethinden sonra sur dışı olan Eyüp'te bir cami yaptırılmış ve etrafına Bursa ve Anadolu'nun diğer illerinden gelen halk yerleştirilmiştir[80]. Toplulukların o yere yerleşmesinde etkili olan dini veya sosyal bir lider bulunmuştur ve mahalle çoğu zaman bu liderin adı ile anılmıştır[81] ya da mahallelerinin camisini yaptıran kişinin adı mahallenin isimlendirilmesinde etkili olmuştur[82]. Örneğin Bursa'nın Hoca Taşkın Mahallesi'ne adını veren kişi mahallenin camisini yaptırmıştır[83].

Son olarak, yarı göçebe Türkmen boylarının şehirlere yerleştirilmesi mahallelerin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır[84]. Burada Türkmen boylarının iradi bir şekilde gidip şehirlere yerleşmeleri değil, ileride tehlike oluşturma ihtimalini engellemek için bir nevi sürgün yolu ile kendi yerleşim alanlarından uzakta bir yerleşim yerine zorunlu olarak ikametinin sağlanmasıdır[85]. Özellikle Balkanların fethi ile beraber, boş toprakları tarıma açmak, harap haldeki şehirleri şenlendirmek amacıyla Anadolu'nun yerleşik hayatına tam olarak uyum sağlayamayan Yörük-Türkmen aşiretleri bazen zorunlu bazen de gönüllü olarak bu yeni

[78] İslamiyet ve Türkleşme o dönemde neredeyse eşdeğer anlamda kullanılmıştır, Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", 58; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I", 284.

[79] Imre Eren, "Last Castles of the Transforming Cities in Turkey: 'Mahalle' as an Urban Structure Since the Ottoman Period", *Journal of Human Sciences* 9/2 (2012), 1550; Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", 70. Tuncer Baykara insanların yerleşip mahalleleri oluşturduktan sonra bir cami ya da mescidin yapıldığını, tersinin kaynağının bulunamadığını iddia etmektedir, Tuncer Baykara, "Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?", *Yeni Türkiye* 32 (2000), 372.

[80] Özcan, *Doğu ve Batı Arasında Şehir*, 119.

[81] Maurice Cerasi, *Osmanlı Kenti*, çev. Aslı Ataöv (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 71; Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", 97.

[82] Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman İstanbul- Fruit Vendors an Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle,* (USA: State University of New York Press, 2003), 4.

[83] Yusuf Oğuzoğlu, "Bursa Mahalleleri", *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri II* (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011), 18.

[84] Fatma Acun, "A Portrait of the Ottoman Cities", *The Muslim World* 92/3-4 (Eylül 2002), 259.

[85] Ömer Lütfi Barkan, "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", *İÜİFM* 11/1-4 (1950 1949), 545.

topraklara iskân edilmişlerdir. Kurulan mahallelerin yapısı Anadolu'daki mahalle yapısına oldukça benzer bir şekildedir. Mahalle örgütlenmeleri de aynıdır[86].

Sürgün metodunun kullanılması başkente yakın yerlerde ayaklanmanın önlenmesi için Yörük aşiretlerinin gönderilmesini amaçlasa da sürgünden memnun olmayan aşiretlerin çokça sorun çıkardıkları ve en sonunda merkezle anlaşma yoluna giderek iskânın gerçekleştirildiği anlaşılmıştır[87].

Müslüman-Türk mahallelerinin kuruluşunu bu şekilde değerlendirdikten sonra, devletin sınırları içerisinde sadece Müslüman tebaa değil aynı zamanda yüksek oranda gayrimüslim tebaanın da yaşadığı bir vakıadır. Gayrimüslim mahalleleri Osmanlılarda çoğunlukla Müslüman mahallelerden ayrı tutulmuştur. Müslümanların yerleşiminde herhangi bir fiziksel engel yokken gayrimüslim mahallelerinde bir sınır gözetildiği nüfus hareketlerinden anlaşılmaktadır. Bu nedenle Müslüman mahalleleri belirli bir nüfusa erişince bölünmekte iken gayrimüslim mahallelerinin nüfusu kalabalıktır[88]. Bunun yanında özellikle Bizans'tan kalma mahallelerde karma bir nüfus dağılımı vardır. Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yaşamışlardır. İleride ayrı bir başlık olarak da görüleceği üzere devletin idari ve hukuki anlamda gayrimüslim mahallelere ve mahalleliye yani tebaaya İslam hukukunun düzenlediğinden farklı bir muamelesi olmamıştır. Komşuluk hukuku bağlamında da kimi istisnalar dışında bir Müslümanın hakları ne ise bir gayrimüslimin hakları da aynı olmuştur.

B. Osmanlı Mahallesinin Özellikleri

19. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı mahallelerinde ekonomik ve sosyal bakımdan esaslı bir değişiklik olmamıştır. Bu minvalde bir Osmanlı mahallesinin karakteristik özellikleri hakkında şunlar söylenebilir:

- Mahalleler genellikle bir dini yapının etrafında kurulmuşlardır. Bir cami ya da mescidin etrafında kurulmamış ancak bazı sicillerde mahalle olarak geçen bazı yerleşim yerleri de bulunmaktadır. Bu yerler müelliflerce tam bir mahalle

[86] Hasan Moğol, *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, "Osmanlı Devleti'nde Balkanlarda İskan Siyaseti", *Yeni Türkiye* 66 (2015), 772-773. Göçlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Cengiz Şeker, *İstanbul Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvi ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).

[87] Barkan, "Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler", 548 vd; Moğol, *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*, 775.

[88] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*, 163.

hüviyetini kazanmamış olup *mahalle içinde mahalle*[89] ya da *mahallecik*[90] olarak nitelendirilmişlerdir.

- Mahalleler ile ticaret alanları birbirinden ayrı yerlerdedir. Kamusal mekanlar mahallelerden uzakta oluşturulmuştur. Bu da mahallelerde bir nevi mahremiyet alanı meydana getirmiştir[91].
- Aile içi mahremiyet toplumda önemli bir yere sahip olduğu için konutların avlu duvarları yüksektir[92].
- Çıkmaz sokaklar ve dar yolların tercih edilmesi[93] mahremiyeti tesis eden önemli unsurlardan biridir[94]. Bunun yanında komşuluk ilişkilerini ve hukuki problemleri de artırdığı bir gerçektir.
- Mahalleli birbirine çok yakın oturmaktadır.
- Mahallelerde zenginler ve fakirler bir arada yaşamaktadırlar. Sınıf ve statü farkları mahalleyi biçimlendirmemiştir[95].
- Osmanlı'da mahallelerin nüfusu çok fazla olmadığı için mahalledeki herkes az çok birbirini tanımaktadır[96]. Selçuklular zamanında ise mahalleler az sayıda ve her bir mahallenin nüfusu kalabalık iken örneğin, Kayseri Kölük Camii mahallesi 157 haneden oluşurken[97], Osmanlılar döneminde daha çok sayıda mahalle ve her mahallede 10-50 arası hane bulunmaktadır[98]. Müezzin sesinin duyulacağı uzaklıkta ya da yaya bir insanın bakarak kavrayacağı uzaklıkta hanelerden oluşan komşuluk birimi[99] olarak da tanımlanan Osmanlı mahallelerinin küçültülerek kontrolün daha kolay sağlanması ve verginin daha muntazam alınması amaçlandığı düşünülebilir.

---

[89] Behar, *A Neighborhood in Ottoman İstanbul- Fruit Vendors an Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle,* 43.

[90] Turan Açık, "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 35 (2014), 35.

[91] Özcan, *Doğu ve Batı Arasında Şehir*, 119.

[92] Büyükmıhçı, "Bir Kültür Örüntüsü Olarak Mahalle Kavramı ve Osmanlı Dönemi Mahalle Yaşamı Üzerine".

[93] Oysa Yunan ve Roma dönemlerinde Anadolu'da geniş sokak ve meydan geleneği vardır, Halime Doğru, *XIII. Yüzyıla Karar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1995), 110. Gerçi bu Türklerle kırılmış değildir. Ortaçağdaki yapının tercih edilmesidir.

[94] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*, 157.

[95] Eren, "Last Castles of the Transforming Cities in Turkey", 1553; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)* (Ankara: TTK, 2011), 106-107.

[96] Behar, *A Neighborhood in Ottoman İstanbul- Fruit Vendors an Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle,* 3.

[97] Akşit, "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler", 74. Aynı nitelikte Diyarbakır mahalleleri hakkında bilgi için Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*, 159.

[98] Eren, "Last Castles of the Transforming Cities in Turkey", 1555; Cerasi, *Osmanlı Kenti*, 72.

[99] Bedri Mermutlu, "Mahallenin Toplumsal Kültürümüzdeki Yeri", *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri I* (Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011), 7.

- Osmanlı Devleti'nde yaşayan bireyler mahalle üzerinden tanınmaktadır. 19. yüzyılın son çeyreğine kadar resmî belgelerde kişileri tanımlarken mahalle ya da semt adına gönderme yapılmıştır. Bu dönemlerde mahalleye gidildiğinde aranan evi ya da kişiyi mahallenin sakinlerine sorarak kolayca bulmak mümkündür[100].
- Mahallede yaşayan komşuların ortak sorumlulukları vardır.
- Mahalleler arasında organik bir bağ olmadığı, iki veya daha fazla mahallenin birleşip yönetimsel faaliyetlere girişmediği gözlemlenmiştir[101]. Merkezi idarenin hepsi üzerinde otoritesi vardır.
- Mahalle sınırları önceden belirlenmemiştir. Sosyal hareketliliğe bağlı olarak zaman içerisinde küçülmüş ya da büyümüştür. Mahalleler arasında boşluklar bulunduğu için sınırlar arası taşmalar nadir olmuştur[102]. Nüfus çok artarsa mahalle içinden yeni mahalle oluşturulmuştur.
- Mahalle duvarının Osmanlı'da olup olmadığı müelliflerce tartışma konusu yapılmıştır. Tanyeli, araştırmasında özelllikle İstanbul, Bursa gibi nüfus çeşitliliğinin çok olduğu merkezi şehirleri incelemiş ve duvarların olmadığı kanısına ulaşmıştır[103]. Oysaki mühimme defterlerinde ve diğer Anadolu şehirlerinin sicilleri incelendiğinde Celali isyanları gibi iç karışıklıkların olduğu yıllarda mahalle duvarlarının ve kapılarının inşa edilmesi kararları mevcuttur[104].

C. Yer değiştirme

Bir mahalleye yerleştikten sonra koşullar yerine getirildiği zaman başka mahallelere göç edilmesi ve yeni yerleşilen yerlerde kalmak mümkündü[105]. Mahalle sakinlerinin genellikle sadece kendileri için ev yaptırmaları sebebiyle kiracılar çoğunlukla vakıflara ait kiralık evlerde ikamet etmişlerdir[106]. Diğer İslam şehirlerindeki kapalılık Osmanlı şehirlerinde yumuşatılmıştır.

---

[100] Cem Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi* (Yapı Kredi Yayınları, 2014), 26.

[101] Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", 1/408.

[102] Cerasi, *Osmanlı Kenti*, 71.

[103] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*, 161..

[104] Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", 1/410; Muhammed Yazıcı, *Anadolu'da Kamu Düzeni Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza* (Yeditepe Yayınevi, 2019), 279.

[105] Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", 71. Mobilitenin aksi yönünde görüş için Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*, 156.

[106] Mermutlu, "Mahallenin Toplumsal Kültürümüzdeki Yeri", 8.

Ancak XVI. yüzyılda baş gösteren Celali isyanları sonucu Anadolu'da yaşanan düzensizlik ve artan güvenlik problemleri sebebiyle kırsal kesimlerden kentlere göç artmış, bunun sonucunda mahallelerin nüfusu da artmıştır. Mahallenin nüfusu arttığı zaman yeni mahalleler oluşmuştur. Mahallelerin nerede başlayıp nerede bittiği hususu da tartışmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken husus mahallelerin sınırlarını belirleyen unsurun duvarlar ve kapıların değil, o mahallede yaşayan ve yaşamak isteyen yerleşimciler olmasıdır. Kapıların ve duvarların yapılması rutin bir uygulama değil bir zorunluluk sonucudur.

Asayişin bozulması ve güvenlik kaygısının dışında ülke içinde yer değiştirme oldukça düşüktür. Bunun en önemli sebebi tımar sisteminin bir gereği olarak çiftçinin toprağını terk etmesinin yasak olmasıdır. Eğer terk ederse çiftbozan vergisi ödemek durumunda kalınması söz konusudur[107]. Diğer bir önemli sebep de ülke içerisinde dolaşımın izne tabi olmasıdır. Hem reayaya hem de müstemenlere verilen bu izne XVI. Yüzyılda "yol hükmü", XIX. Yüzyıldan itibaren ise "Mürur tezkiresi" denilmiştir[108]. İlk başlarda İstanbul'a çalışmak için ya da medreselerde öğrenim gören öğrencilerin yolculukları için kefil göstermeleri karşılığında verilen bu belge daha sonra bütün ülke sathına yaygınlaştırılarak bir nevi pasaport hüviyetini kazanmıştır[109]. Bu iki sebebi bir arada düşünürsek, Osmanlı Devleti'nde yönetim vatandaşların ülke içinde yer değiştirmesine pek sıcak bakmamakta, ekonominin ve kamu düzeninin bozulacağı endişesiyle iç göçleri kontrol altında tutmak istemektedir.

Şehirlerarası hareketsizliğin yanında şehir içi hareket de oldukça sınırlıdır. Bu durumun da çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Mahallelinin yaşam ihtiyaçlarının çoğunun yine çeşitli mesleklerden dükkanlar vasıtası ile mahalle içinden karşılanması; cami, mektep gibi dini ve eğitim kurumlarının mahallede bulunması bu nedenler arasındadır. Daha özel ihtiyaçlar söz konusu olduğunda ise şehrin merkezine gidilmesine gerek kalmadan bir plan dahilinde olmadan yapılmış külliyeler kullanılmaktadır[110]. (Şekil 1a). Bir diğer sebep kadınların kamusal alanlara çıkışının az olmasıdır. Tarımsal ekonominin bir sonucu olarak kadınlar ev işleri ile oldukça meşgul olmuşlardır. Köy kadını ile şehirde oturan mahalleli bir kadın arasında çalışma stili bakımından günümüzdeki gibi bir fark bulunmamaktadır. Ev işleri ile çocukların bakımı ile

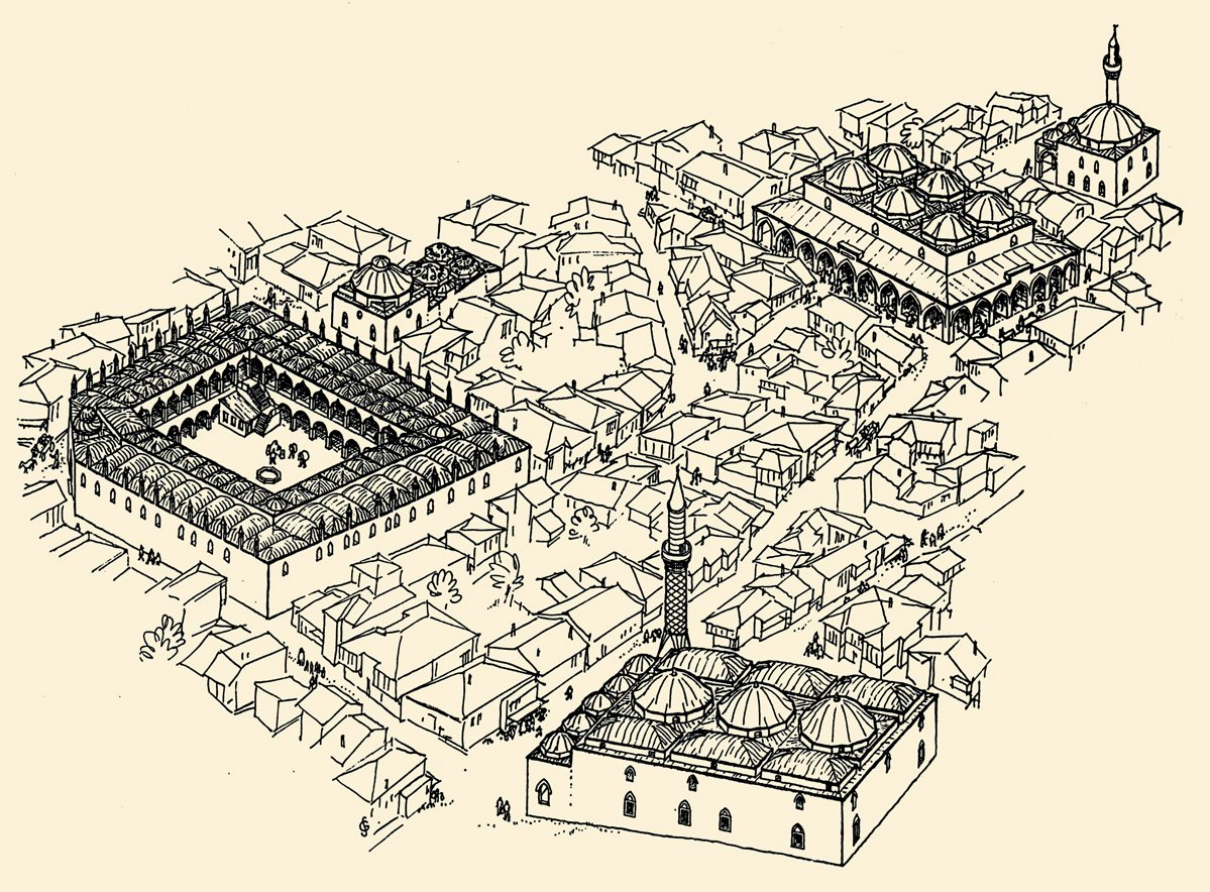
[107] Emine Erdoğan Özünlü - Osman Gümüşçü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar 1", *Amme İdaresi Dergisi* 49/1 (2016), 30.

[108] Mübahat S. Kütükoğlu, "Mürur Tezkiresi", *DİA*, 2006, 61. Koyun ticaretinde bulunanlardan ellerinde tezkire olana müdahale edilmemesi hakkında emir, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565-1566)* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Hüküm no: 164.

[109] Ekrem Buğra Ekinci, "Yüzünde Meymenet Olmayan İstanbul'a Adım Bile Atamazdı" (Erişim 15 Şubat 2022).

[110] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*, 156; Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", 1/409.

kadınlar, dışarı işleriyle erkekler ilgilenmektedir. Böyle bir iş bölümü sonucu nüfusun yarısı varsayılan olarak hareketliliğe dahil değildir[111]. Teknolojinin ileri seviyede olmaması, ulaşımın kırsalda yaya, şehirlerde atlı olarak yapılması da yer değiştirmenin düşük olmasının sebeplerinden biridir[112].

(Şekil 1a: Filibe Şehri, www.islamansiklopedisi.org.tr)

[111] Doğru, *XIII. Yüzyıla Karar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, 109.

[112] Tanyeli, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*, 156.

D. Mahallenin İdaresi

Mahalledeki kamusal alanlar klasik dönemde başlıca cami ve hamamdır. 19. yüzyılın başlarından itibaren ise mahalle kahveleri kamunun toplandığı alanlara dahil olmuştur[113]. Cami, dini açıdan bir ibadet merkezi olmasının yanı sıra mahallelinin sosyalleştiği, yönetildiği ve konutların ona göre şekil aldığı önemli bir yapıdır[114]. Caminin imamı da 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar mahallenin hem dini hem de idari açıdan yöneticisi konumunda olmuştur[115]. Gayrimüslim mahallelerinde de aynı şekilde haham veya papazlar mahallenin sorumlusu olmuşlardır. Bu çalışmamızda da ifade edileceği üzere Osmanlı Devleti zaten İslam hukukuna dayalı bir devlettir ve yönetici imam olmasa bile tebaaya uygulanacak hukuk İslam hukukudur. İmam, her şeyden öte padişah beratı ile tayin edilen[116] ve beldenin mülki ve beledi amiri olan kadının temsilciliğini üstlenen kamu görevlisidir[117]. Buradan da anlaşılacağı üzere temsilcisi olarak bulunduğu kadı da devletin hem yargıcı hem de kadılık bölgesinin kamu hizmetleri bakımından yöneticisi konumundadır. İmamın da aynı şekilde sorumlu olması devletin bir tasarrufudur. Beratla geldiği için kendi başına hareket etme gibi bir durumu yoktur. Devletin askeri sınıfından sayılmıştır[118]. Bunun yanında imam, yönetici vasfında iken sınırsız bir yetkiye sahip değildir. Öncelikle bir mahallenin imamlığı için kişinin adı kadı tarafından padişaha arz edilmeden önce o kişi hakkında mahallelinin rızası ve onayı aranmaktadır[119]. Bu durum da gösteriyor ki mahallenin idaresi sadece imamda değildir. Mahallelinin reyi önemlidir. Mahalleli kavramı içinde bireyin kaybolması o dönem toplumsal yapısı için günümüz ilim insanları tarafından eleştirel bir unsur olarak görülse bile, idari ve hukuki meselelerde görüşlerine hüküm

[113] Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü*, 26-27. İlk önce ticaretin yoğun olduğu Tahtakale semtine açılan kahvehaneler ticari açıdan sosyal ilişkilerin geliştirilmesi amacına hizmet etmiştir. Daha sonra yoğun göçlerle birlikte şehrin demografik yapısı değişmiş, ekonomik sıkıntılar da baş gösterince, mahalle evleri ve kiralık yerlerin fiziksel yapısı küçülmüş, insanlar, cami, hamam gibi toplanma alanları dışında sosyalleşebilecekleri yeni yerler aramaya başlamıştır. Kahvehaneler de bu arayışın bir sonucu olarak oldukça rağbet görmüştür. Camilerin yanına kurulan mahalle kahveleri, namaz öncesi mahallelinin dinlendiği ve o zamanın koşullarına göre eğlendiği, sohbet ettiği, mahalle ile ilgili önemli kararların alındığı bir mekân rolünü üstlenmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için Ahmet Yaşar, *Osmanlı Kahvehaneleri Mekan, Sosyalleşme, İktidar* (Kitap Yayınevi, 2018); Hasan Sankır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusallığın Oluşumu Sürecinde Kahvehanelerin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 13 (2010), 192 vd. Osmanlıda kahve ticaretine ilişkin geniş bilgi için bkz. Suraiya Faroqhi, "Coffee and Spices: Official Ottoman Reactions to Egyptian Trade in the Later Sixteenth Century", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76/ (1986), 87-93. Ahmet Yaşar, Osmanlı Kahvehanelerine ilişkin geniş bir literatür çalışması yapmıştır: Ahmet Yaşar, "Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (2005), 237-256.

[114] Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", 99.

[115] Kuban, "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", 66.

[116] Berat şart olmasına rağmen bazı durumlarda beratsız bir şekilde mahalleye imamlık(namazcı) yapan kişilerin daha sonra durumunu tespit ettirerek berat verilmesini talep ettiği de görülmektir, Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 5/3 (1982), 31.

[117] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 107.

[118] Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 11.

[119] Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, 12.

bağlanması, bireyin mahalleli sıfatıyla kamusal alanda varlığını çokça hissettirmesi gözden kaçırılmamalıdır. Mahallelinin ileride de bahsi geçeceği üzere kamusal alanda önemli hususlarda söz hakkı vardır. Örneğin, yukarıda da belirtildiği gibi mahalle imamının tayinine rıza ve onay vermek, mahkemede kişinin su-i haline ya da hüsn-i haline ilişkin görüş bildirmek, yine mahkemede şuhudü'l-hal olarak bulunmak, mahalleye kabul edilecek kişileri onaylamak ve mahallede istenmeyen kişilerin ihracını talep etmek gibi mahallenin işleyişine dair önemli konularda mahalleli söz sahibidir. Sonuç olarak denilebilir ki mahallenin yönetimi imamla birlikte bütün mahallelidedir. Bunun yanında meslek örgütlerinin yöneticileri de olağanüstü durumlarda *yiğitbaşı* ya da *kethüda* seçilerek çeşitli hizmetlerde ön saflarda yer almışlardır[120].

İmamın görevden alınmasına ilişkin inceleme mahallelinin şikâyeti ile olabileceği gibi, devletin resen teftişi ile de mümkündür[121]. Örneğin bir mühimme defteri kaydında, İstanbul'daki bütün mahallelerin teftiş edilip imam, müezzin ve hatiplerden ehil olmayanların görevden alınması emredilmiştir:

> "*İstanbul kadısına hüküm ki:*
>
> *Hâliyâ mahrûse-i İstanbul'da vâki' olan mahallâtda sâkin olan fevâhış teftîş olunup her mahallâtun imâm ve câmi' olanlarun hatîbleri ve imâmları ve sâyir mü'ezzinlerinün dahı ahvâlleri görülüp anun gibi imâmet ü hıtâbete muktezâ-yı şer'-i şerîf üzre liyâkati olmayanları ref' olunmasın emridüp…*[122]*"*

Yapılan teftişler sadece İslam hukukunun gerekleri değil, aynı zamanda aşağıda da detaylı bahsedileceği üzere bazı kamu hizmetlerinin yapılıp yapılmadığı üzerine de olmuştur[123].

Mahalleyi beraber yönetseler de imama bazı hususlarda önemli yetkiler verilmiştir. Kadının yerine getirmesi gereken birçok işte onun doğal yardımcısı konumundadırlar[124]. Bu görevler şöyle sıralanabilir:

---

[120] Doğru, *XIII. Yüzyıla Karar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, 107.

[121] Mefail Hızlı, "Osmanlı Mahalle İmamları", *İslam Tarihi ve Medeniyeti: İslam Medeniyeti (Osmanlı Dönemi)*, ed. Seyfettin Erşahin (Siyer yayınları, 2017), 14/295.

[122] *7 Numaralı Mühimme Defteri, 975-976/1567-1569* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Hüküm no: 148.

[123] Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 31.

[124] İmamların Kadı'nın arzı ile padişah tarafından atanması ve beratlarında padişaha ve devletin devamına dua edilmesi koşulunun konulması, ruhani ya da sembolik açıdan hükümdarın bir temsilcisi veya hükümdarın din ü devlet ekseninde meşruiyetini temsil eden kişiler oldukları ifade edilebilir, Açık, "Mahalle ve Camii", 28. Ancak gerçek hayata baktığımızda ya da sicilleri incelediğimizde, imamların bu kadar ulvi bir amaçla hareket ettiğini ifade etmek zordur. İmamlar her ne kadar dini bir hizmet yerine getiriyor olsalar da günümüzün kamu görevlisi, memuru gibi hareket etmişler, bu minvalde Kadı'nın yardımcılığı görevi bilincinin padişahın temsilciliği bilincinden ağır bastığı tabiidir.

- Yangın, sel gibi afetler ve salgın hastalıklarda mahallenin düzenini sağlamak, olay anında kişileri yönlendirmek,
- Asayişin sağlanması, özellikle içki içilen yerlerin tespit edilmesi ve fuhuş yapan kadınların belirlenmesi[125] gibi ahlaka mugayir fiillerin kadılığa sevkinde öncülük etmek ve mahalleden ihraç talebi öncesi gayri ahlaki tutumda bulunanları mahalleli ve subaşı ile birlikte suçüstü yapma,
- Yakalanan fısk u fücur ehlinin, fuhuş yapanların kadılığa teslimi ve yargılamasının başlamasına kadar hapsedilmesi[126],
- Kılık kıyafet kontrolü[127],
- Mahalleye ulaşımın sağlanması, yolların yapımını yönetmek,
- Mahallenin temizliği[128], aydınlatma gibi kamu hizmetlerinin görülmesine ön ayak olmak
- Verilen beratla nüfus kayıtlarını tutmak, mahalleye giren-çıkanı denetlemek, merkezi yönetim tarafından verilen ferman ve kanunnameleri halka

[125] Yukarıdaki 148 nolu hükmün devamında fuhuş yapanların imam ve mahalleli tarafından yakalanması, hapsedilmesi ve varsa akrabalarının da bildirilmesi, kaçan fahişelerin tekrar mahallelerine alınmaması İstanbul Kadısına emredilmiştir: "Hükm-i şerîfüm ile Dergâh-ı Mu'allâm çavuşlarından Pîrî zîde kadruhû vusûl buldukda, aslâ te'hîr u terâhî itmeyüp her mahallenün eger câmi'dur eger mesciddür; varup dahı imâm u mü'ezzinlerin ve mahallesinün halkın cem' idüp kemâl-i dikkat ü ihtimâm ile mahallelerinde eger fâhişeden ve eger sâyir ehl-i fesâd ü fesekadan her kim var ise sorup zuhûra getürüp fâhişeleri habsidüp arzidüp ve min-ba'd imâmlara ve mü'ezzinlere ve sâyirlere bir vechile tenbîh ü te'kîd eyleyesin ki, aslâ mahallelerinde anun gibi fâhişe avret oldukda gelüp haber virüp elevireler. Şöyle ki; hîn-i teftîşde olan fâhişe gaybet idüp sonradan girü mahallelerine gele veyâhûd hımâyet idüp elevirmeyeler, sonra elegele, aslâ vü kat'â eger imâm u mü'ezzindür ve eger sâyir mahalle halkıdur; bir ferdün özri makbûl olmayup her kimün mahallesinde bulunur ise anlara olacak hakâret ü siyâset evvelâ imâm u mü'ezzine ve sâniyen mahalle halkına olmak mukarrer bilüp ana göre her biri basîret üzre olup eger hîn-i teftîşde mahallelerinde olan fevâhişi elevirmekde eger sonradan gelenleri elevirmekde dakîka fevtitmeyüp ihmâl ü müsâheleden hazer ideler ve her mahallenün imâmınun eger ılm [ü] kırâ'etidür ve eger diyânet ü istikâmetidür; ahvâlin görüp anun gibi muktedâ-yı nâs olmağa şer'an liyâkatleri olmayanları aslâ hımâyet itmeyüp yazup bildüresin ki, ref' oluna. Bi'l-cümle bu husûsı sâyir umûra kıyâs itmeyüp emrüm üzre her mahalleye varup eger cemâ'at ahvâlin eger imâm u mü'ezzinin tamâm görüp zuhûr iden fâhişelerin habsidüp sonra ne mikdâr fâhişe habsolursa ve her biri bu yirlü midür ve akvâm u akribâları var mıdur; mufassal defter idüp ve ref'ları lâzim olan imâm u mü'ezzinleri [ve] hatîbleri dahı defter idüp bildüresin ve kimesneye hımâyet itmekden hazer idesin ve mahallelerinde bulunan târik-i salâtların dahı elevireler; şer'le lâzim geleni te'dîb idesin. İmâmlara ve mü'ezzinlere tenbîh idesin ki, ehl-i hevâ olup salâh üzre olmayanları bildüresin…"

[126] Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 32.

[127] Osmanlı Devleti'nde müslümanlarla gayrimüslimlerin kamusal alanda farklı kıyafet giymeleri zorunludur. Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku* (Arı Sanat Yayınevi, 2017), 320. Ahmet Mumcu vd., *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Savaş Yayınları, 2002), 180.

[128] İstanbul'daki bütün mahalle sokak, çarşı ve pazar yerlerinin temizlenmesine dair fermanda mahalle imamları ve esnaf kethüdaları marifetiyle bu işin yapılması ve eğer işte bir aksama olursa bu kişilerin sorumlu tutulacağı emredilmiştir: "İstanbul Kādısı Fazîletlü Efendi, Der-aliyye'de esvâk ve pazarda mülevvesâtın terâkümü cemî' zamanda ve husûsan eyyâm-ı hârrede mûris-i ta'affünât olarak ibâdullâha bâ'is-i mazarrât olduğundan gayri geşt ü güzâr edenlerin elbisesini telvîs edip ma'a-hâzâ her hâlde tahâret ve nezâfet muktezâ-yı şi'âr idiği bedîhî bir hâlet olmakdan nâşî çarşı ve pazarın tathîri bâbında çend-rûz mukaddem ve bu def'a izzetlü Yeniçeri Ağası'na hitâben beyâz üzerine evâmir-i aliyye ısdâr olunup ancak mahallât esvâkının dahi tathîr olunması ehemm ü elzem olmağla imdi Âsitâne-i sa'âdetde vâki' kâffe-i mahallâtda mevcûd ve esvâk ve pazarda kâin büyût ve dekâkîn ashâbı kendi hâne ve dükkânları pîşgâhlarını dâimâ süpürtüp envâ'-ı mülevvesât ve lâşeden kemâliyle pâk ve tathîr eylemelerini imâmlar ve esnâf kethudâları ma'rifetleriyle cümleye tenbîh ve te'kîd ve ba'd-ezîn her kimin hâne ve dükkânı önünde mülevvesât ve lâşe bulunursa ol hâne ve dükkân sahiblerinden kat'an suâl olunmayıp mahallesi imâmı ve esnâfı kethudâsı derhâl tedîb olunacağını gûş-ı hûşlarına ifâde ve ilkā ile ona göre ihtimâm eylemelerini tenbîhe mübâderet ve siz dahi ale'd-devam esvâk ve pazarın temiz ve tâhir bulunmasına dikkat eyleyesiz deyü buyruldu. Fî 19 R sene [1]218", *İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Mürsel Sarı vd. (Kültür A.Ş., 2019), 83/114.

duyurmak [129]ve mahalleli için üst makamlara karşı kefil olma gibi çok sayıda adli-idari görev imamın üzerinde olmuştur[130].

- Kasame ve ortak sorumluluk gereği mahallelinin vermekle yükümlü olduğu diyetin ilgili ehl-i örfe verilmesi de imamın görevleri arasındadır[131].

Bu gibi yardımcı görevlerin yanında imamın, yöneticilik özelliği ağır basan çok önemli görevleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki mahalle sakinlerine salınan verginin paylaştırılması ve toplanması işini yürütmektir[132]. Tanzimat dönemi ile muhtarlıklar yaygınlaşınca vergilerin salınması ve toplanması işi muhtarlara bırakılmıştır[133]. Bu vergilerin yanında savaş harcamaları gibi olağanüstü durumlar için istenen, mahalle halkı tarafından kendi güçleri oranınca katılım sağladığı, ilk önce geçici olarak salınan ancak sonraları kalıcı hale gelen avarız vergisinin toplandığı, "avarız akçası" denilen bir nevi vakıf türü sandığın emanet edildiği kişi de imamdır[134]. İmam bu parayı çalıştırarak zor durumda olan insanlara yardım etmek ve caminin küçük ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla kullanmıştır. Bu durum Mısır İsyanına kadar (1831-1833) süregelmiştir. Bu zamandan sonra devlet bu sandığı vergi kalemi olarak ordu masraflarına harcamak için kullanmıştır[135].

Bir mahallede avarız sandığının yanında başka vakıflar da bulunmaktadır[136]. Bunlardan biri de caminin giderleri için kurulan vakıftır. İmamlar bu vakıfların alacak ve borçlarından mütevelli ile beraber sorumludurlar. Bazen mütevelli de olmuşlardır. Mahalleli borç almaya geldiğinde imamlardan almışlar ve imamlar da verilen bu borç paranın takibini yapmışlardır[137].

Bir kimsenin mahalleye yerleşebilmesi için mahalle sakinlerinden birinin ve imamın kefaleti şart koşulmuştur. İmam birbirine zincirleme olarak kefil olan mahalle halkının kefilidir[138]. İleride detaylı inceleneceği üzere şahsa kefalette kefilin görevi, kefil olduğu kişinin

[129] Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü*, 27; Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 34.

[130] Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* (Kitabevi, 2015), 155.

[131] Açık, "Mahalle ve Camii", 30.

[132] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 107.

[133] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 109.

[134] Mehmet Akman, "Osmanlı Ceza, Vakıf ve Vergi Hukuku", *Hukuk Tarihi*, ed. Fethi Gedikli, 6. Ünite (Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014), 143.

[135] Osman Nuri (Ergin), "Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği", *İller ve Belediyeler* 15-16 (1947), 615.

[136] Behar, 16. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da mahalle başına düşen ortalama yerel vakıf sayısının 11 olduğunu ifade etmektedir, Behar, *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü*, 35.

[137] Açık, "Mahalle ve Camii", 31.

[138] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 107.

mahkemeye getirilmesinin sağlanmasıdır. İmam, mahallede yaşayan herkesin kefili olduğu için bazı durumlarda mahkemece çağrılan kişi ile birlikte mahkemeye gelmesi istenmektedir[139]. Bu durum imamın mahallede oturanlar hakkında tam bir bilgi sahibi olmasını gerektirmiştir. Osmanlı Devleti'nde bir kişi ya da aile keyfî olarak bir yerden başka bir yere ve özellikle İstanbul'a taşınamazdı. Özellikle de tarlalarda mahsul işleyen çiftçiler haber vermeksizin tarlalarını ve yurtlarını terk edemezlerdi. İstanbul'da gelebilmek için resmi makamlardan onaylı mürur tezkiresi almaları gerekmektedir. İşte böyle bir izin almadan ve haber vermeden başka mahallelere göç edip yerleşen kişilerin takibi de imamlara verilmiştir. Yerleşen kişilerin nereden geldiklerini, kaç yıldan beri orada oldukları müstakil bir deftere işlenip merkeze gönderilmesi ve yerleşen kişilerin mutlaka kefillendirilmesi imamlardan istenmiştir. Örneğin bir mühimme kaydında beş yıldan beri çiftlerini terk edip Kasımpaşa'da deniz kenarlarına evler yapıp burada yaşayan reayanın takibinin yapılıp kaydının tutulması, kefillendirilmesi, fahişelerin ve ehl-i fesadın da hapsedilmesi istenmiştir:

> *"…defter idüp anun gibi eger Rûmili'nden ve eger Anatolı'dan ve gayriden her kim gelüp beş yıldan berü temekkün itmiş ise ger sâhıb-i mülkdür ger gayridür; her biri ne yirden ve ne makûle âdemdür, ne zamânda gelmişdür; anları dahı müstekıl defter idüp ve min-ba'd her mahallenün imâmına ve mü'ezzinine ve kethudâlarına tenbîh ü te'kîd eyleyesin ki, ba'de'l-yevm anun gibi yalılarda hâricden gelmiş kimesneye yir-yurd itdürmeyüp izn-i şerîfüm olmadın temekkün itdürmeyüp her mahallenün er ü avratından ehl-i fesâd ü şenâ'at olanları ve kefîli olmayanları dahı şer'le teftîş eyleyüp fâhişeden ve sâyir ehl-i fesâddan şer'le fesâd ü şenâ'ati sâbit olanları habs, arz îcâb idenleri habs ü arz idüp lâzim olmayanlara şer'le lâzim geleni icrâ idüp her mahallenün ve beş yıldan berü gelenlerün defterin mühürleyüp gönderesin; sonra emir ne vechile sâdır olursa mûcebi ile amel eyleyesin…*[140]*"*

Mahalleye beş yıldan beri gelenlerin denetlenmesinin sebebi İstanbul'da kefilsiz beş yıldan fazla oturulmasının yasak olmasıdır[141].

Bir mahallenin imamının maaşı, genellikle cami ya da mescidin vakfından ödenmektedir. İmamın ne kadar maaş alacağı da vakfın kuruluşunda belirlenmektedir[142]. Maaş, kimi zaman da başka bir vakfın gelirinden ödenmiştir. Örneğin Trabzon'da imamlar yevmiyelerini Trabzon İskelesi Gümrük Mukataası mahsulünden almışlardır[143].

---

[139] Açık, "Mahalle ve Camii", 31.

[140] *7 Numaralı Mühimme Defteri, 975-976/1567-1569*, Hüküm no: 130.

[141] Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 33.

[142] Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, 12.

[143] Açık, "Mahalle ve Camii", 31.

Bunun yanında imamlar görevleri süresince raiyyet rüsumu ve avarız vergilerinden büyük ölçüde muaf tutulmuşlardır[144].

İmamların denetimini kadılar yapmaktaydılar. Mahallelinin şikâyeti ile imamlar teftiş edilir ve şikayet hususu haklı bulunursa görevlerinden alınabilir veya cezalandırılabilirlerdi[145]. Örneğin Voynuk Şücâ mahallesi sakinleri, imamları olan Mustafa Efendi'nin imamlık hizmetini yerine getirmediği, fakirlerin cenaze namazını kıldırmadığı, böyle bir cenaze gelirse camiye gelenlerden zorla cenaze masrafı istediği gerekçeleriyle şikayet etmişler ve yerine uygun gördükleri başka bir imamın atanmasını talep etmişlerdir:

> *"....ve sâirleri meclis-i şer'de her biri takrîr-i kelâm edip mahallemiz imâmı Mustafa Efendi imâmetlik hizmetin edâ etmeyip ve fukarâ cenâzesi vâki' oldukça gasl ve salâtını kılmayıp ve mükellef cenâzeler vâki' oldukda her birinden hudûdundan ziyâde cebren ve kahren ıskât-ı salât nâmıyla yirmişer ve otuzar guruş getürdüp devretmeksizin kendi cümlesin alıp ve murâdı üzere ıskāt-ı salât vermediklerinde kendi gelmediğinden mâ'adâ cenâzeleri gasle vekîl göndermeyip ahşama değin kaldığından gayrı mezbûr Mustafa Efendi cümle münkerât ve menhiyyâtı mürtekib ve ehl ü iyâllerimize hilâf-ı şer'-i şerîf ta'arruz ve bizleri dahi tekdîr ve ta'cîz ve rencîde vü remîde etmekle mezbûr Mustafa Efendi'den bir vechile hoşnûd ve râzılar olmamağla emniyet ve râhatımız yokdur deyü ba'de't-teşekkî mezbûr Mustafa Efendi imâmetlikden azlolunup yeri mahallemiz ahâlîsinden olup cümlemizin muhtârı olan işbu hâzır bi'l-meclis Mehmed Bahtî Efendi b. Osman dâ'îlerine tevcîh ve yedine berât-ı âlîşân sadaka ve ihsân buyrulmak ricâsında oldukları huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Bâki emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 14 min-Muharremi'l-harâm sene 1153*[146]*."*

Görevden alınmanın yanında normalde fısk u fücurda bulunanlar için istenilen ihraç talebi Şeyh Muhyiddin Kocaevi mahallesi imamı Seyyid Osman Efendi için mahalleli tarafından çevre mahalle imamlarının da mahkemeye katılması ile istenmiştir:

> *"...imâm-ı mezbûr es-Seyyid Osman mahallemiz sâkinlerinden olup lâkin kendi hâlinde ırzıyla mukayyed olmayıp mahalle-i mezbûre sûkunda dahî bir bâb berber dükkânını istîcâr ve kahvehâne edip dâ'imâ mechûlü'l-ahvâl kimesneler tecemmü' ve külli yevm mest-i müdâm ve civârında olan ahâlî-i mahalleye şetm ve ahâlî-i mahalle kendiden dil-gîr olduğumuzdan mâ'adâ keyfiyet-i mezkûre nice nice*

[144] Hızlı, "Osmanlı Mahalle İmamları", 14/296.

[145] Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, 16.

[146] *Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Sabri Atay - Salih Kahriman (Kültür A.Ş., 2019), 69/440.

fesâda sebeb olur hâlâtdan olmağla men‘ ve def‘ olunmak murâdımızdır deyü her biri bi’l-muvâcehe teşekkî eylediklerinde…[147]*”*

Olumsuz görüşlerin yanında mahalle sakini, imamları hakkında yapılan soruşturmalarda memnun olduklarına dair beyanları da olmuştur. Örneğin, İstanbul Hoca Gıyaseddin Mahallesine kendisine verilen emir üzerine teftişe gelen Başkatip Ahmet Efendi’ye mahalleli, imamları hakkında kendisinden hoşnut ve razı olduklarını ifade etmişlerdir[148].

İmamların bir suç işlemesi durumunda yargılama makamı kadılık değil, Divan-ı Humayun’dur. Kanunnamelerde imamlar *“Kuzât ve tedrîs ve tevliyet ve nezaret ve hitabet ve imamet ve sair bunların gibi cihetden ve menasıbdan şunlar ki, berât-ı padişahî ile nesne tasarruf edenler”* arasında görülmüş ve tazir cezası uygulanmadan ve hapsedilmeden Dergâh-ı Mu’alla’ya arz edilmesi hükme bağlanmıştır[149].

Mahalle imamlarının bu denli çok yetki ve sorumluluklarının olması, imamın görev yaptığı yer olan cami ve mescidleri sadece ibadet mekanı değil, toplumun sorunlarına çözüm bulunan ve çoğunlukla da mahalle ile ilgili kararların alındığı yer haline getirmiştir[150]. Fiziki açıdan mahallelerin caminin etrafında kurulup genişlediğini daha önce belirtmiştik. Bu minvalde yine cami merkezli bina edilen han, hamam ve kurulan pazarlar Osmanlı Devleti’nin şehirlerinde önemli kamusal alanlardır. İnsanların ve devletin mescid ve camileri bu kadar dikkate değer bir mevkide konumlandırması günümüz insanlarını şaşırtmamalıdır. Hayatının tüm merhalelerini İslam dinine göre yaşayan ve hukuki anlaşmazlıklarını yine bu dine göre gidermeye çalışan bir toplum ve İslam dinine dayalı olarak hareket eden bir devlet için camilerin sosyo-politik bir konumda olması hayatın olağan akışına uygundur. Bu akış değiştiğinde imamın mahallenin yönetimi üzerindeki etkinliği de azalmıştır. İlk değişiklik yukarıda da bahsedildiği gibi kahvehanelerin mahallelinin sosyal hayatına girmesi iken, ikinci

---

[147] *İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rıfat Günalan (Kültür A.Ş., 2019), 80/233-234.

[148] “Ma‘rûz, Bâ-emr-i hazret-i veliyyü’n-na‘mî savb-ı şer‘-i enverden mürsel Başkâtib Ahmed Efendi İstanbul’da Süleymâniye kurbünde Hoca Gıyaseddin mahallesi câmi‘-i şerîfine varıp mahalle-i mezbûre imâmı Hâfız es-Seyyid Mehmed Emin Efendi’nin keyfiyet-i ahvâlini mahalle-i mezbûre ahâlîsinden mazbûtü’l-esâmî yirmi nefer ve civâr mahalleden üç nefer ki cem‘an yirmi üç nefer kimesnelerden suâl eyledikde imâm-ı mezbûr Hâfız es-Seyyid Mehmed Emin Efendi mahalle-i mezbûrede imâmımız ve muhtârımız olup kendi hâlinde ırzıyla mukayyed ve imâm olduğu müddetden bu âna gelince kat‘â hilâf-ı şer‘-i şerîf vaz‘ ve hareketi ve iktidârı münâfî sû-i hâlî olmamağla cümlemiz kendiden hoşnûd ve râzılarız deyü her biri hüsn-ı hâlini haber verdiklerinde imâm-ı mezbûr dahî mukaddemâ olan töhmetine tâ’ib ve müstagfir olduğunu mevlânâ-yı mezbûr mahallinde ketb ve tahrîr ve ma‘an mürsel ümenâ’-i şer‘le meclis-i şer‘a alâ vukû‘ihî inhâ ve takrîr eyledikleri İstanbul Mahkemesi’nden huzûr-ı âlîlerine i‘lâm olundu. Fî 29 min Zilka‘de sene 1202.”, *İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787)*, 80/212.

[149] Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması* (Eren, 2004), 120.

[150] Hızlı, “Osmanlı Mahalle İmamları”, 14/294.

önemli değişiklik muhtarlıkların kurulmasıdır. Muhtarlıkla ilgili detaylı bilgi çalışmamızın son bölümünde verilecektir.

E. Mahalle Kavramına Yardımcı Diğer Terimler

Mahallelerin yanında komşuluk hukukunu ilgilendirmesi bakımından köylerden de bahsetmekte fayda vardır. Sözlük anlamı olarak mahalle, semt, yöre olan köyler[151], Osmanlı'da zirai faaliyetlerin yapıldığı yerlere yakın olarak kurulan, kasaba ve şehirlerdeki mahallelere nisbeten daha az nüfuslu yerleşim birimleridir. Sicillerde ve resmî belgelerde köyden ziyade "karye" terimi kullanılmıştır. Köylerde çoğunlukla toprakta ürün yetiştirme faaliyetleri yürütülmüştür. Hayvancılık ise konar-göçerlerin faaliyetleridir.

Köyler tarımsal faaliyetlerin daha kolay ve etkili bir şekilde işlemesi için kurulabileceği gibi mahallelerin kurulması anında olduğu gibi bir dini mekânın etrafında da kurulabilmiştir. Özellikle Anadolu'nun fethi sonrası Türkleşmenin hızlanması Türk dervişlerinin bir bölgeye gelip tekke, zaviye kurması ve orada kolonizasyonu sağlaması da Anadolu'daki ve Rumeli'deki Türk köylerinin meydana gelmesini göstermesi bakımından önemlidir[152]. Bununla birlikte Osmanlı ekonomisinin temelini oluşturan tımar rejiminde[153] ve daha sonraki dönemlerde tercih edilen malikane usulünde[154] sistem köy ve köylüler üzerinden işlemekte olduğundan köyün başında sipahi, kethüda veya voyvoda gibi devlet görevlileri bulunmaktadır. Bu da köyleri mahallelerden ayıran bir unsur olarak dikkat çekmektedir[155].

Çalışmamızın şekillendiği ana çerçeve bir mahallede yaşayan komşuların hukuki ilişkileridir. Mahalleler ise yönetimsel olarak birleşmese de fiziki olarak birleşip şehri (kenti) oluşturmaktadır. Şehirler, Osmanlı Devleti'nde birer "sancak" olarak idari açıdan başına bir "Bey" atanan devletin yönetim merkezlerinden biridir. Ancak bu durum günümüzdeki illerin merkezden ya da yerinden yönetiminde ya da bir Avrupa şehrinde olduğu gibi karmaşık bir örgütlenmenin olduğunu göstermez. Daha ziyade kendine has bir yapısı vardır. Ortaçağ

---

[151] Osman Gümüşçü ve Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Köy", *DİA*, 2019, 85.

[152] Gümüşçü - Küçükaşçı, "Köy", EK-2/85.

[153] Tımar ya da Timar, Osmanlıda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara belirli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili yetkisi ile birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına (toprak-köy) ve bu arada senelik geliri 20000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir, Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İA* (MEB Basımevi, 1979), 286.

[154] Mâlikâne usulü, aynî gelirden ziyede nakit paraya ihtiyacı olan devletin vergi gelirlerinin konusu olan toprağı tek seferde ya da taksitle, açık artırma ile belirlediği kişiye ömür boyu kiraya vermesidir, Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), 99.

[155] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 98.

Avrupasında, lordun atadığı asil kişiler ve şehre sponsor olan toprak sahiplerinden oluşan konsül vasıtasıyla şehir yönetilmiştir[156]. Osmanlıda Tanzimat dönemine kadar şehir meclislerinin bulunmaması batılı yazarlar tarafından bir gevşeklik[157] olarak nitelendirilse de bunun aksini bize ispatlayan çeşitli hukuki kurumlar vardır. Bunlardan ilki bir nevi kamu hizmeti amacıyla kullanılan vakıf kurumudur. Mahalle özelinde ise avarız sandıklarıdır. Herkesin gücünün yettiği miktarca vakfa yardımda bulunması ve toplanan para ile mahallenin giderlerinin ve vergilerinin karşılanması sıkı bir dayanışma ve örgütlenmenin en önemli örneğidir. Sadece avarız vakıfları değil, şehirlerde de özellikle devlet büyüklerinin ve eşlerinin kurdukları irsadi vakıflar[158], din, eğitim-öğretim, sağlık, yoksul kimselere yeme-içme- barınma, su yolları ve ekonomik hayat gibi hizmetlerin karşılanmasında hayati bir işlev görmüştür[159]. Görülüyor ki Osmanlı şehirlerinde Batıdaki gibi bir yönetim olmasa bile insanların temel ihtiyaçlarını karşılayan vakıflar sayesinde hem mahalleler hem de bir bütün olarak şehirler bu yönetim biriminin eksikliğini hissetmemişlerdir.

Osmanlı şehirlerinin kendine özgü bir düzeninin olduğunun diğer göstergesi ise şer'iye mahkemelerinin her şehirde ve kazada bulunması ve hukuka erişimin döneminin diğer devletlerine göre oldukça kolay olmasıdır.

Şehirler sadece insanların ikamet alanı olan mahallelerden oluşmaz. Şehrin merkezi, içinde yaşayan insanların üretim faaliyetlerini gerçekleştirdiği işyerlerinin, ticaretin yapıldığı pazarların olduğu, büyük ibadet yerleri ve imaretlerin, medresenin, kervansarayların bulunduğu, nispeten daha düzenli yapılaşmanın bulunduğu büyükçe bir alandır. Bunun yanında ulaşım açısından kavşak noktasında kurulan şehirler, ticareti kolaylaştırdığı için diğerlerine göre daha gelişmiştir[160].

Kasabalar ise küçük şehirlerdir. Etrafı daha çok bağlar, meyve bahçeleri ve bostanlarla çevrilmiştir. En önemli yapıları içinde Cuma namazı kılınabilen büyük camidir. Komşuluk

[156] Weber, *The City*, 107.

[157] Weber, *The City*, 86-88.

[158] Detaylı bilgi ve geniş literatür için Osman Safa Bursalı, *Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 6-11.

[159] Hasan Basri Öcalan, "Osmanlı'da Vakıf", *İslam Medeniyeti ve Tarihi: İslam Medeniyeti II (Osmanlı Dönemi)* (Siyer Yayınları, 2017), 15/486.

[160] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. N. Kalaycıoğlu (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 12-13; Doğru, *XIII. Yüzyıla Karar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, 101.

ilişkilerinin cereyan ettiği mahallelerinde ise genellikle iki katlı ve bahçeli evlerin bulunduğu söylenegelmiştir[161].

Nahiye de köy ile kaza arasında kalan, nüfusu artmış köy mahiyetinde olan bir yerleşim birimidir. Köyden büyük olmasına rağmen devlet tarafından köyün üst idari kademesi olarak görülmemiştir. Nahiyenin yöneticisi kadı naibi olarak dikkat çekmektedir. Hangi köylerin nahiye olacağı Tanzimat öncesi dönemde köylerin mali durumuna bakılarak belirlenirken, 1871 Vilayat Nizamnamesi'nin 52'nci maddesine göre köy ve çiftliklerde en az beş yüz erkek kişinin yerleşik olması aranmıştır. Bununla birlikte Osmanlıda nahiye birimine pek rastlanmamıştır[162].

Sonuç olarak mahalleler hem vatandaşlar için hem de devlet için aileden sonra gelen komşuluk hukukunun cereyan ettiği en küçük hukuki birim olarak Osmanlı Devleti'nde yerini almıştır.

[161] Sadi Selen, "16'ıncı ve 17'nci Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı" (III. Türk Tarih Kongresi, Ankara: TTK, 1943), 594-597.

[162] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 98-99.

2. BÖLÜM

MÜLKİYET HAKKININ KISITLANMASI BAKIMINDAN KOMŞULUK HUKUKU

I. Mülkiyet Hakkının Komşuluk Hukukundan Dolayı Sınırlanabilirliği

Taşınmazdaki özel mülkiyet hakkı, İslamiyet'in doğduğu Arap coğrafyasında kabilecilik ön planda olduğu ve kabilelerin hayvancılık yapması, göçebe olmaları nedeniyle ilk başlarda pek bir gelişme göstermemiş, mallar kabilenin ortak malı olarak görülmüştür[163]. Daha sonra Mekke'de ticaretin gelişmesi ile birlikte hayvancılık etkisini kaybetmiş, bu durum sıkı akrabalık ilişkisi olan kabilelerin gevşemesine ve bireysel mülkiyetin artmasına neden olmuştur[164]. Bunun yanında bu bölgede özellikle tarımsal araziye ilişkin kadimden beri mülkiyetin devlete ya da derebeyleri, zaimlere ait ya da tahsis olunduğu, kullanımının kiracılara ait olduğu ikta/timar/beneficium[165] gibi adlar verilen sistemin de oldukça yaygın olduğu görülmüştür. Bu durum daha sonra hem İslam devletlerinde hem de Osmanlı Devleti'nde toprak sisteminin temelini teşkil etmiştir[166]. Bu toprakların dışında kalan köy, kasaba ve şehirlerdeki konut alanları özel mülkiyete konu olmuştur.

---

[163] Adnan Güriz, *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969), 52-53.

[164] W. Montgomery Watt, *Islam and the Integration of Society* (London: Routledge&Kegan Paul, 1966), 8.

[165] Beneficium tabiri, erken Ortaçağ döneminde Batı Roma'nın zayıflamasıyla kurulmaya başlanan Cermen krallıkları ve derebeyliklerinin uyguladığı bir usul olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada hükümdar maiyetindeki serdengeçtilerine bir savaşın kazanılmasına ödül olarak zirai köyler tahsis etmiş ya da vergi muafiyeti sağlamış, karşılığında asker yetiştirme ya da siyasi destek beklemiştir, Joseph R. Strayer, "Benefice, Lay", *Dictionary of The Middle Ages* (New York: American Council of Learned Societies, 1983), 2/180; Edip Serdengeçti, *Mülkiyet Rejiminin Gelişimi: Mülkiyetin Toplumsal ve Hukuki Niteliği Hakkında İnceleme*, çev. Emre Partalcı (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021), 50-51.

[166] Serdengeçti, *Mülkiyet Rejiminin Gelişimi: Mülkiyetin Toplumsal ve Hukuki Niteliği Hakkında İnceleme*, 75-81.

İslam hukukunda mülkiyet, bir şey üzerinde tam ve hasren sahiplik hakkıdır[167]. İnsana muayyen bir şey üzerinde en güçlü yetkileri veren temel bir haktır. Hak ise, hukuk düzenince benimsenmiş olan aidiyettir[168]. Hukuk düzeninin kabul etmediği mütekavvim olmayan mallar üzerinde aidiyetin bir hükmü yoktur. Örneğin domuz avlayan bir Müslümanın domuz üzerindeki aidiyetini İslam hukuk düzeni korumamaktadır[169]. Komşuluk hukuku kapsamında mülkiyet hakkının sınırlandırılması da İslam hukukunun mülkiyet hakkına çizdiği çerçeve içerisinde kendine yer bulabilmiştir. Komşuluk hakları da yine İslam hukukunun belirlediği esaslar doğrultusunda kullanılmalıdır. Mülkiyet hakkının amacına uygun biçimde kullanılmasını son derece zorlaştıracak veya onu kullanılamaz hale getirecek şekilde yani hakkın özüne dokunacak şekilde kullanılmaması ilkesi komşuluk hukukunun sınırlarını bize gösterir. Mülkiyet hakkının sınırı da şahısların ya da kamunun zarar görmemesidir.

Komşuluk hukuku sebebiyle bir kişinin mülkiyet hakkının sınırlanması ya da başka bir deyişle taşınmaz malikinin komşuluk ilişkileri sebebiyle sorumluluğu, İslam hukukunun yanı sıra Roma hukuku ve günümüz hukukunda da ele alınmış bir meseledir. Medeni Kanunu'nun 737'inci maddesi, komşu hakkının kullanım biçimini açıklamıştır. Buna göre;

> *"Herkes, taşınmaz mülkiyetinden doğan yetkilerini kullanırken ve özellikle işletme faaliyetini sürdürürken, komşularını olumsuz derecede etkileyecek taşkınlıktan kaçınmakla yükümlüdür.*
>
> *Özellikle taşınmazın durumuna, niteliğine ve yerel âdete göre komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi aşan duman, buğu, kurum, toz, koku çıkartarak, gürültü veya sarsıntı yaparak rahatsızlık vermek yasaktır.*
>
> *Yerel âdete uygun ve kaçınılmaz taşkınlıklardan doğan denkleştirmeye ilişkin haklar saklıdır."*

Medeni Kanun, kısıtlama sebebi olarak "taşkınlık" halini esas almıştır. Ancak ileride görüleceği üzere İslam Hukuku ve Mecelle'de taşkınlık yerine "zarar-ı fahiş" kavramı yer almaktadır. Bu kavramı detaylıca incelemeden önce İslam hukukunda mülkiyet hakkının sınırlanabilir olup olmadığı üzerinde durmak gerekmektedir. İslam hukuku içtihat faaliyetleri üzerinden gelişmiş bir hukuk sistemi olması sebebiyle mezheplerde farklı görüşler mevcuttur.

---

[167] Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 95.

[168] Çalış, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*, 91.

[169] Fahri Demir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı* (İlmi Yayınlar, 1981), 71.

Osmanlı hukukunu ilgilendiren kısım Hanefi mezhebi olduğu için bu çalışmada Hanefi mezhebindeki görüş ayrılıkları ve sonraki dönemdeki içtihat değişikliği irdelenecektir.

Klasik kaynaklarda ayrı bir başlık altında değerlendirilmemiş olan komşuluk hukuku, Mecelle-i Ahkam-ı Adliye (Mecelle)'de de onuncu kitap olan "Şirket" bahsi altında, üçüncü bölümün ikinci faslı olarak, "Muamelat-ı Civariye" başlığı ile hüküm altına alınmıştır. Mecelle, Tanzimat döneminde kanunlaştırılmış olmasına rağmen içeriği klasik İslam hukuku hükümleri olduğundan bu tezde Mecelle'den faydalanılmıştır.

Mülkiyet hakkının komşuluk bağlamında sınırlandırılmasına temel dayanak sünnettir. Hz. Peygamberin bu hususta esas alınan hadisi *"Zarar ve zarara zararla mukabele yoktur"* sözleridir[170]. Bu hadis Mecelle'nin 19. maddesinde "Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur" şeklinde kanunlaştırılmıştır. Bu cümle İslam Hukukunun genel külli prensiplerinden biri olarak kabul edilmektedir. İslam hukukunda bir meselenin çözümünde genel prensiplerle özel durum birlikte değerlendirilerek özel durumun genel prensibi ortadan kaldırmayacak şekilde yorumlanması esas alınır. Bu ilkeye göre komşuluk hukuku ve mülkiyet hakkındaki tasarruf serbestisini birlikte değerlendirdiğimizde, zarar vermeme genel ilkesinin mülkiyet hakkı içinde erimemesi, varlığını sürdürmesi gerekmektedir. Aksi düşünüldüğünde zarar vermeme ilkesi kendine kullanım alanı bulamaz.

Sözlü sünnetin yanında Hz. Peygamber komşuluk hukukuna ilişkin önemli uygulamalarda bulunmuştur. Başlıca rivayet Muaviye b. Hayde'nin Hz. Peygambere komşunun onun üzerindeki hakkını sorması ve O'nun da cevaben "Hasta olunca ziyarete gidersin. Ölürse cenazesine katılırsın…Binanı onun binasından yüksek yapıp da onun rüzgarına engel olma…" demesidir[171]. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi komşusunun binasının önüne bina dikip onun rüzgarına engel olmak komşuluk hukukunun ihlali anlamına gelmekte ve eğer böyle bir durum vuku bulursa bu zararın da giderilmesi gerekmektedir. Rüzgârın engellenmemesinin yanında komşunun duvarından diğer komşunun yararlanmasına engel olunmaması gerektiğine ilişkin rivayet de komşuluk hukukunun en çok gündeme gelmiş olan duvar meselesinde hangi durumda zarar meydana geleceğini açıklamış bulunmaktadır[172].

---

[170] İbn Mace Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *İbn Mâce*, Ahkâm, 17, no: 2341. "Zarara sokmak ve zarara karşı intikam almak yoktur", İmam Mâlik, *el-Muvatta*, ts., Akdiye, no: 2184.

[171] Saffet Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), 155.

[172] İmam Mâlik, *el-Muvatta*, Akdiye, no: 2185. "Sizden biri duvarına komşusunun kiriş koymasına engel olmasın"; Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Mezalim ve'l-Gasb, no: 2503. "Bir komşu, evinin duvarına öbür komşusunu bir ağaç başı koymaktan men' edemez."

Suya erişim hakkı İslam hukukunun en çok gözettiği meselelerden biridir. İleride komşunun irtifak hakkında da inceleneceği üzere su alma hakkı ve mecra hakkının kullanımında komşuların bu kullanıma tahammül etmesi gerekir. İrtifak hakları dışında bir şahsın arazisinde komşusunun kuyusundaki suyun çekilmesine neden olacak şekilde kuyu açması veya kuyudaki suyunu kirletecek şekilde bir lağım çukuru açması da sünnet ile yasaklanmıştır[173].

İslam hukukundaki ilk içtihatlar özellikle Ebu Hanife'nin içtihadı mülkiyet hakkının başkaları zarar görse dahi kısıtlanamayacağı yönündedir[174]. Mutlak hak nazariyesi denilen ve Ebu Hanife'nin yanında İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel'in de katıldığı görüşe göre komşuluk gibi bir sebeple malikin tasarruflarını sınırlama, mülkiyetle elde edilen yetkilerin iptaline varan bir netice doğuracaktır[175]. Bir kişinin kendi mülkünde yaptığı bir tasarruftan dolayı komşusu zarar görse, Ebu Hanife, zarar veren komşunun tasarrufuna mâni olmak yerine şikâyet edene kendi mülkünde karşı tedbir yolunu göstermiştir[176]. Mesela bir kimse kendi hanesinde kuyu kazsa ve bundan komşunun duvarı zayıflasa, komşunun buna engel olma hakkı yoktur. Engel olmak yerine mağdur olanın kendi mülkünde kuyunun kapanmasına yönelik çare bulması gerekir. Bir zarar meydana geldiği zaman zarar verenin bundan hukuki bir sorumluluğu yoktur. Zarar verecek tasarruflardan kaçınma kişinin ahlaki sorumluluğu açısından önemlidir ve vaciptir[177]. Ebu Hanife'ye göre, zararın giderilmesini sadece üçüncü şahıslar için değil aynı zamanda mal sahibi açısından düşünmek gerekmektedir. Mal sahibinin sınırlamadan dolayı uğrayacağı zarar diğer zarardan daha büyüktür. İslamiyetin kişilere mülkiyet hakkı tanıması üstün bir maslahatın neticesidir. Başkasına zarar vermemek için mülkiyet hakkının kısıtlanması bu üstün maslahata aykırılık teşkil eder. Bunun sonucu olarak, komşunun ya da diğer kişilerin uğradığı zarar, tasarrufta bulunan malike zarar vermek suretiyle giderilmemelidir[178].

Ebu Hanife'nin özel mülkiyette mutlak tasarruf görüşünden farklı düşünen ilk kişi öğrencisi Ebu Yusuf olmuştur. Ebu Yusuf'a göre eğer bir malik kasten komşularına zarar verecek şekilde mülkiyetinde tasarrufta bulunuyorsa, zarar gören komşusunun bu tasarrufu

[173] Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, 159.

[174] Serahsi, *Mebsut*, ed. Mustafa Cevat Akşit (Gümüşev Yayıncılık, 2016), cilt 15, 28. "…tamamen kendisine ait mülk üzerine tasarrufta bulunan kişi, bu tasarruftan başkasına zarar verse bile hüküm olarak bundan engellenemez."

[175] M. Âkif Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları* (İstanbul: İz, 1996), 100.

[176] Demir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*, 270-271.

[177] Serahsi, *Mebsut*, cilt 15, 28.

[178] Çalış, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*, 99, 117.

engelleme hakkı bulunmaktadır[179]. Bunun yanında malikin tasarrufu toplumsal bir zarara yol açıyorsa bu durumda sübjektif koşul olan kast unsurunu dikkate almayıp malikin bu zarardan dolayı her halükârda sorumlu tutulması gerektiğini belirtmiştir[180]. Mecelle'de Ebu Yusuf'un görüşüne yakın bir görüş benimsenmiş madde 921'de *"Bir kimse mazlum olmakla âhara zulm etmeye selâhiyyeti olmaz."* denilerek Ebu Hanife'nin zararı zararla denkleştirme görüşü reddedilmiştir.

İlk dönem Hanefi hukukçuları komşuluk hukukunda mutlak tasarruf görüşünü ileri sürerken, mutlak tasarruf iddiasının bitişik/yan komşuya karşı ileri sürülebileceğini, alt-üst komşulukta ise aynî bir hakkın bulunması sebebiyle malikin mülkiyet hakkının sınırlandırılabileceğini ileri sürmüşlerdir[181]. Bunun dayanağı olarak alt ve üst katın tam anlamıyla birbirinden bağımsız iki bölüm olmadığını, mesela bina bir sebeple yıkılmış olursa binanın bulunduğu arsaya ortak olduklarını, oysa bitişik komşulukta bölümlerin bağımsızlığının belirgin olduğunu söylemişlerdir[182]. Alt katın temelinin sağlamlığının üst katı, üst katta yapılacak olan temel değişikliklerin de alt katı etkilemesi, bitişik komşuların birbirlerinin tasarruflarından zarar görmesinden çok farklı bir yere sahiptir. Bu nedenle bu sınırlamanın iki komşu arasında olan bir irtifak hakkı olan inşaat hakkından kaynaklandığı ileri sürülmüştür[183]. Hal böyle olsa bile, bu sınırlamanın temelinde iki tarafın birbirine komşu olması yatmaktadır ve bu çalışmada daha çok komşuluk ilişkisi olarak ele alınacaktır.

Alt ve üst komşuların mülklerinde tasarruf hakları, zararın varlığı ve yokluğuna göre değişmektedir. Öncelikle taraflardan hiçbirinin zararına olmayacak tasarrufları her iki taraf da serbest bir şekilde yapabilir. Duvarlarında çivi çakmak, odaları boyamak gibi. İkinci olarak, taraflardan birisine zarar vermesi kesin olan tasarruflar yasaklanmıştır. Örneğin alt kat komşu, evin temeli olan kolonları kesemez. Kesmiş olursa üst kat komşunun zararını tazmin etmesi gerekmektedir[184]. Son olarak bir zarar verip vermeyeceği kesin olmayan tasarruflar hakkında mezhep içinde görüş ayrılığı bulunmaktadır. İmameyn, zarar henüz meydana gelmediği için tasarruf serbestisini savunurken, Ebu Hanife, bu gibi tasarrufların komşudan izin alınmamışsa

[179] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu* (Ravza Yayınları, 2018), cilt 7, 176.
[180] Çalış, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*, 104.
[181] Vehbe Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi* (Risale Yayınları, 1990), cilt 7, 19.
[182] *Fetâva-yı Hindiyye Ansiklopedik İslam Fıkhı*, çev. Mustafa Efe (İstanbul: Huzur Yayınevi, ts.), cilt 8, 43.
[183] Hasan Hacak, "İrtifak", *DİA*, 2000, 22/463.
[184] Muhammed Ebu Zehra, *el-Milkiyye ve Nazarriyeü'l-akd fi'ş-şeriati'l-İslamiyye* (Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1977), 101.

her türlü yasaklanacağını iddia etmiştir[185]. Baskın görüş Ebu Hanife'ninkidir[186]. Mecelle'nin 1192'inci maddesinde şu hüküm yer almaktadır:

> *"Herkes mülkünde keyfe mâyeşa' tasarruf eder. Fakat başkasının hakkı taallûk ederse maliki mülkünde istiklâl üzere tasarruftan men'eder.*
>
> *Meselâ, fevkanîsi ve tahtanîsi diğerin mülkü olan ebniyede fevkanî sahibinin tahtanîde hakk-ı kararı ve tahtanî sahibinin fevkanîde hakk-ı sakfı yani güneşten ve yağmurdan tesettür ve tehaffuz hakkı olmakla birisi diğerin izni olmadıkça ana muzır olabilecek bir şey yapamaz ve kendi binasını yıkamaz."*

Örneğe göre alt kat sahibinin güneşten ve yağmurdan korunma hakkı ve üst kat sahibinin de yerleşme hakkı olduğu için hem alt kat sahibi hem de üst kat sahibi, izin almadıkları sürece birbirlerinin mülküne zarar verecek faaliyetlerde bulunamazlar. Mecelle'nin de Ebu Hanife'nin görüşünü dikkate aldığı bu örnekten anlaşılmaktadır. Hangi fiilin zararlı hangisinin zararlı olmadığının tespiti için konunun uzmanı iki kişinin görüşü alınmaktadır[187].

Bunların yanında bir başka problem de üst katın bir vesile ile yıkılması sonucu, üst kat sahibinin binasını tekrar yapabilmesi için izne ihtiyaç duyulup duyulmayacağıdır. Burada içtihat alt kat sahibinin üst kata tekrardan bina yapmasına engel olamayacağıdır[188]. Bunun yanında alt kat, bir fiil sonucu değil de yangın, deprem gibi mücbir bir sebepten yıkılırsa, sahibinden cebren binanın tekrar yaptırılmasını isteyebilir[189]:

> *Tahtanî Zeyd'in mülkü fevkanî Amr'ın mülkü olan menzilin fevkanîsi zelzeleden münhedim olup Amr menzilini ke'l-evvel bina ve iade etmek istedikde Zeyd razı olmayıp Amr'ın menzilini binadan men'e kâdir olur mu?*
>
> *El-cevab: Olmaz*[190]*."*

Hanefi ve Şafii fakihlerin hicri altıncı asrın (miladi 1106-1203) ortalarına kadar benimsediği komşuluktan dolayı mülkiyet hakkının sınırlanamayacağı görüşü yerini Hanefi

---

[185] Ali el-Hafif, *İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri: Eşya Hukuku ve Borçlar Hukuku*, çev. Rahmi Yaran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 105-106; Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, cilt 5, 57.

[186] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), cilt 3, 2154.

[187] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, aynı yer.

[188] Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, cilt 5, 56.

[189] Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, cilt 7, 174.

[190] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 591.

mezhebinde fahiş zarar, Şafii mezhebinde ise örf ölçütüne göre mülkiyet hakkının sınırlanabileceği içtihadına bırakmıştır[191].

Hanefi mezhebindeki katı mutlak tasarruf görüşünün yerini fahiş zarar varsa tasarrufun sınırlanması gerektiği görüşüne bırakmasının altında yatan temel ilke yine Hanefi mezhebinin kaynaklarından olan *"maslahat sebebiyle istihsan*"dır. Hukukçuların içinde bulunduğu toplumun dini ve ahlak anlayışı değiştikçe hukukun da değişmesinin gerekliliği kaçınılmazdır[192]. Tasarruf serbestisi ilkesinin ileri sürüldüğü ilk zamanlarda başkasının mülküne zarar verme büyük bir günah olarak kabul görülüp bireyler ona göre bir davranış içerisinde bulunurken, tasarruf serbestisinde sınırlılık ilkesinin ortaya çıktığı zamanlarda da zarar vermeme ilkesi bir dini-ahlaki vecibe olmasına rağmen ihlaller artmış ve ihlalin engellenmesi için hukuki güvence ihtiyacı hasıl olmuştur. Mecelle'nin 39. maddesinde de denildiği gibi *"Ezmanın tagayyürü ile ahkamın tagayyürü inkâr olunamaz."*

İslam hukukuna göre mülkiyet hakkı üç şekilde sınırlandırılabilir: 1. Asli, 2. İradi ve 3. İstisnai[193]. Komşuluk hukukundan dolayı mülkiyet hakkındaki kısıtlamalar ilk gruba girmektedir. Asli sınırlamalarda başkasının bir hakkının mülkiyet hakkını sınırlaması mümkündür. Örneğin komşunun şuf'a hakkı mülkiyet hakkının tasarrufuna ilişkin bir sınırlama getirmektedir. Komşuluk hukukundaki diğer sınırlamalar ise mülkiyet hakkının kullanılması ile ilgilidir. Bu sınırlamanın kaynağında yukarıda da ifade edildiği gibi, mülkiyet hakkını kullanılırken komşuyu rahatsız etmesi ihtimalinde olan eylemlerden kaçınılmasının İslam'a göre bir vecibe olması yer almaktadır[194].

Konunun bu kısmını bitirmeden önce İslam hukuku ile aynı zamanlarda hüküm süren Roma hukuku ve İngiliz hukukunda mülkiyet hakkının sınırlanması hususundan kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Roma hukukunda da mülkiyet hakkının kullanımında esas olan tasarruf serbestisidir. Ebu Hanife'nin görüşüne benzer şekilde malik bu hakkını kullanırken başkasına vermiş olduğu zarar, hukuk düzeni tarafından tanınan bir hakkın kullanmasından dolayı hukuka uygundur. Komşuluktan dolayı mülkiyet hakkının sınırlanabilmesi ancak yasal bir düzenleme varsa mümkündür[195]. Bunun yanında hakkın kötüye kullanılması kavramı kast

[191] Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık), cilt 3, 87-88.

[192] Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı* (İstanbul: Arısanat Yayınları, 2005).

[193] Hasan Hacak, "Mülkiyet", *DİA*, 2020, 31/546.

[194]Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, 165.

[195] Sevgi Kayak, "Roma Hukukunda Komşuluk İlişkilerinden Doğan Sorumluluğun Unsurları", *İzmir Barosu Dergisi* 84/1 (2019), 140.

unsurunu içermesi sebebiyle komşuluk hukukundan doğan sınırlamaları tam olarak kapsamına almaz. Çünkü, komşuluk hukukunda malikin kasıtlı olmadan yapmış olduğu fiiller de eğer komşuya zarar veriyorsa sınırlanmaktadır. Roma hukukuna göre bir komşu diğer komşuya iki yönden zarar verici eylemde bulunabilir. İlki doğrudan komşu taşınmaza müdahale edilmesi yoludur. Burada komşu taşınmaza doğru taşkın yapı ya da direkt mülküne girerek zarar vermesidir[196]. İkinci usul ise dolaylı olarak komşu taşınmazda zarar meydana gelmesidir. Burada komşu kendi taşınmazında bir tasarrufta bulunurken komşu taşınmaza zarar vermektedir[197]. Örneğin harman yerinin tozlarının mütemadiyen komşu taşınmaza gitmesi, tuvalet suyunun komşunun duvarını çok zayıflatması gibi. Günümüz hukuku ve İslam hukuku da Roma hukukundaki düzenlemelerle aynı yolu izlemiştir. Bu çalışmada değerlendirilecek olan daha çok dolaylı olarak verilen zararların komşuluk hukukunda bir sorumluluk doğurmasıdır. Doğrudan verilen zararlar haksız fiil kapsamında olup cezai müeyyideleri bulunurken, dolaylı zararlarda zarar gören komşunun bir dereceye kadar katlanma yükümlülüğü bulunmaktadır.

İngiliz içtihat hukuku (Common law) sisteminde komşuluk hukukundan doğan sınırlamalar çevre hukuku (environmental law) üst başlığı altında ele alınmıştır. Bu hukukun oluşum tarihi 12. yüzyıla kadar götürülmektedir. Malikin menfaatini olumsuz yönde etkileyen, zarar veren davranışlar hem taşrada hem de başkentteki mahkemelerde "rahatsız etmeme davası" (action for nuisance) olarak ele alınmıştır. İngiliz içtihat hukuku komşuluk hukukundan doğan zararları "dolaylı zarar" olarak nitelendirmiştir. Osmanlı uygulamasında olduğu gibi, İngiliz mahkemelerinde de basit ve keyfi talepler kabul edilmemiştir. Örneğin davanın dinlenebilmesi için komşunun vermiş olduğu zararın, malikin mülkünü mülk olarak kullanamayacak duruma getirmesi gerekmektedir. Bunun yanında zararı gerçekleştiren fiilin ihmal yolu ile değil, hareket yolu ile olması gerektiği üzerinde durmuşlardır. 14. yüzyıldan sonra "rahatsızlık vermeme davası" haksız fiil davasına dönüşmüş ve uğranılan ekonomik zarar da malikin korunması gereken menfaati kapsamına alınmıştır. 16. yüzyıldan itibaren davanın seyri değişmiş, komşuluk hukukunda zararın giderilmesine dayalı "haksız müdahalenin önlenmesi davası" baskın hale gelmiştir. Bu yenilik mahkemeleri, hangi menfaatin korunması gerektiğine ilişkin ilkeler koymaya itmiştir. Buna göre o dönemde müşterek olarak kabul edilen menfaat ihlalleri yani dönemin örfüne göre dava edilmesi normal karşılanan rahatsız etmeler

[196]Romalılar bu durumda açılacak dava tazminat davası (actio legis Aquiliae) olarak belirlemişler ve nedensellik bağlantısını sıkı tutmuşlardır; David Johnston, *Roman Law in Context* (Cambridge University Press, 1999), 71.

[197] Kayak, "Roma Hukukunda Komşuluk İlişkilerinden Doğan Sorumluluğun Unsurları", 168.

mahkemelerce kabul görmüştür[198]. Örneğin 1560 yılında görülen Jeffrey davasında yanında okul olan mülk sahibi, çocukların gürültüsünden (jabbering of the boys) çalışmasını engellemesi, odaklanamaması nedeniyle müdahalenin önlenmesi davası açmış ancak dava reddedilmiştir. Çünkü okulda gürültü olması normaldir ve zarar gördüğünü iddia eden taraf çalışmasını okulun yönüne bakmayan başka bir odada yapması mümkündür[199]. Daha sonraki yüzyılda komşunun kendi mülkünde yaptığı tasarrufların diğer tarafa aşırı rahatsızlık vermesinin hukuka aykırılık teşkil edip etmeyeceği tartışılmış, kimi mahkemeler hukuka uygun bulmuş, kimileri de bulmamıştır. Daha sonraları bu konuyu haksız fiil kapsamından çıkarıp kusur olmadığı halde doğan zararlar (damage without wrongdoing) kapsamına alarak çözüme kavuşturmuşlardır. Bu kanaatlerini de diğer tüm hukuk sistemlerinde olduğu gibi "Hiç kimse malını diğerine zarar verecek şekilde kullanamaz." ilkesi ile desteklemişlerdir[200].

18. yüzyılda bu ilkelerin yanında kadim olanın esas alınması ilkesi de İngiliz hukuk sisteminin gündemine girmiştir. Buna göre mülkü ilk kullanan kişi aynı zamanda o mülkün standartlarını da koymuş olmaktadır[201].

Bu üç hukuk sisteminin uygulamalarının birbirine benzemesi, mülkiyet hakkının her ne kadar mutlak, dokunulmaz ya da vazgeçilmez olarak addolunsa bile tarih boyunca sınırlı bir şekilde uygulandığını göstermektedir[202]. Hem Roma hukuku hem İngiliz hukuku hem de Osmanlı hukuku komşuluk hukukundan doğan sınırlamalara benzer bir biçimde yaklaşmış, önce mülkiyet haklarını korumaya çalışmış ancak toplum içinde yaşamanın getirdiği kurallar ve doğan zararın giderilmesi gerekliliği zaman içinde hukuk sistemlerini sınırlama yönüne doğru ağırlık vermelerine vesile olmuştur. Roma ve İngiliz sisteminde adı konulamayan zararın katlanma boyutunu aşması, İslam-Osmanlı hukukunda zarar-ı fahiş olarak kavramsallaştırılmıştır.

[198] Joshua Getzler, "Enviromental Law", *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*, ed. Stanley N. Katz, 2009, 2/448.

[199] Emily Cockayne, *Hubbub: Filth, Noise, & Stench in England, 1600-1770* (New Haven ; London: Yale University Press, 2021), 115.

[200] Getzler, "Enviromental Law", 2/449.

[201] John Hamilton Baker, *Introduction to English Legal History* (Oxford University Press, 2019), 458.

[202] Güriz, *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu*, XV.

A. Zarar-ı Fahiş

İslam hukuku komşuluk hukukundan doğan mülkiyet hakkı sınırlamalarını zarar-ı fahiş kavramına bağlamıştır[203]. *"Darr"* kökünden türeyen zarar terimi, kişinin uğradığı maddi veya manevi yoksunluk, tehlike ya da ihtiyacı anlatır[204]. Zarar, bir fiil neticesinde meydana gelmektedir ve bu fiil kişide bir mağduriyet oluşturmaktadır. Bu mağduriyet kişinin fiziki ve ruhsal olarak şahsında üzüntü, elem ya da sahip olduğu şeylerde oluşan bir eksilme veya kayıp şeklinde meydan gelebilir[205]. Zarar-ı fahiş ise değer kaybının komşudaki katlanma yükümlülüğünü aşacak boyuta ulaşmasıdır.

Zarar-ı fahişin kapsamı, kavramın ortaya çıkmasından itibaren tartışma konusu olmuştur. Bir komşunun mülkiyet hakkını ihlal eden her türlü zararın yasaklanması, zarara neden olan tarafın mülkiyet hakkını kullanmasını tamamen engelleyebilir. Bu nedenle kavram ilk başlarda *"bir duvarın ya da binanın yıkılmasına veya zayıflamasına neden olan ya da ondan yararlanma amacını imkânsız kılan her türlü zarar"* olarak İslam hukukunda kendine yer bulmuştur[206]. Daha sonra kavramın dayanağı olan *"maslahata göre istihsan ilkesi"* ve *"zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur*" hadisini birlikte değerlendiren fıkıh alimleri zarar-ı fahiş kavramını yeniden yorumlamışlar, komşudan zarar-ı fahişin kaldırılmasını mülkiyet hakkından doğan menfaatin elde edilmesinden daha değerli görmüşlerdir[207]. Mecelle'de de bu geniş yorum tedvin edilmiştir. Buna göre bir kişinin mülkiyet hakkındaki tasarrufu ancak komşuların ve diğer insanların zarar görmemesi halinde geçerlidir. Yine bu zarar her türlü zarar değil, zarara uğrayan kişinin asli ve temel bir ihtiyacının ihlali olması gerekir (Havayic-i asliyye ve menfaat-i asliyye). Günümüz hukuku da komşu hakkı bahsinde (TMK madde 737), *"yerel âdete göre komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi aşan"* kavramını kullanarak örf kuralını benimsemiştir. İslam hukukuna dönersek, mala zarar vermenin bir türü olan itlafta malda değerinin en az dörtte birine ulaşan zararın zarar-ı fahiş olduğu ifade edilmiştir[208]. Ancak Mecelle'nin ilgili maddelerinde böyle bir oran verilmemiştir.

---

[203] el-Hafîf, *İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri*, 108.

[204] Bilal Aybakan, "Zarar", *DİA*, 2013, 44/131.

[205] Ahmed Mevafi, *ez-Zarar fi'l-fıkhi'l-İslâmî: ta'rifihi, envaihi, alakatihi, davabitihi, cezaihi* (Huber : Dâru İbn Affan, 1997), 1/20.

[206] Mevafi, *ez-Zarar fi'l-fıkhi'l-İslâmî: ta'rifihi, envaihi, alakatihi, davabitihi, cezaihi*, 1/252.

[207] Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, 93.

[208] M. Âkif Aydın, "İtlaf", *DİA*, 2001, cilt 23, 466-469.

Zarar-ı fahişin niteliğinin haksız fiil mi yoksa hakkın kötüye kullanılması mı olduğu konusunda görüş ayrılıkları olmuştur. Ebu Hanife, mutlak hak nazariyesine bağlı kalarak zarar-ı fahiş kavramının haksız fiil ile alakalı olduğunu ifade etmiştir. Eğer bir kişi kendi hakkında tasarrufta bulunurken hakkın hukuki ve kanuni sınırları dışına çıkar ve başkasının hakkına tecavüz ederse, haksız fiil söz konusu olmaktadır. Yani ortada bir kimsenin kasten ya da ihmali olarak yapmış olduğu hukuka aykırı bir fiil vardır. Bu fiille maddi bir zarar meydana gelmiştir ve zararın önlenmesi bu kapsamda çözülmeye çalışılır[209]. Kişinin fiili hukuka aykırı değilse zaten tasarruf serbestisi vardır ve bu ilke gereği komşusunun zarar görmesinden dolayı mülkiyet hakkı sınırlanamaz[210].

Bir diğer görüşe göre zarar-ı fahiş kavramı, hakkın kötüye kullanılmasını engellemek amacıyla ortaya çıkmıştır. Eğer zarar-ı fahiş kavramı sadece haksız fiillerden meydana gelir denilirse, ki bu durum sadece sınırın dışına çıkılması halinde oluyor, hakkın dışına çıkılmaksızın fahiş zarar veren fiiller kapsam dışında kalmış olmaktadır. Dolayısıyla komşuluk hukukunda hem hukuka aykırı hem de hukuka aykırı olmayan zarar verici fiilleri kapsamına alan hakkın kötüye kullanılması kavramının kullanılmasını daha uygun bulmuşlardır[211]. Bu kötüye kullanmada kast unsuru aranmamaktadır. Kişinin, hakkını veriliş gayesi dışında başkasına zarar verecek şekilde kullanması yeterlidir[212]. Bu da demek oluyor ki, bir hakkın kullanımının zarar-ı fahiş olup olmadığının tespit edilmesinde kişinin tasarrufta bulunduğu zamandaki niyeti değil, bu tasarrufunun doğurduğu maddi sonucun yarar-zarar dengesinde zarar tarafının ağır basması dikkate alınmaktadır[213]. Fahiş zararda kastın aranmaması objektif koşulun varlığının aranması önemlidir. Eğer kast yani sübjektif koşul aransaydı bu durumda kastı olmadan komşusunun binasının yıkılmasına sebep olan kişi zarar-ı fahişten sorumlu olmayacaktı. Zarar gören kişi hukuki güvenceye kavuşmamış olacaktı.

Mecelle'de Muamelat-ı Civariye başlığı altında detaylıca düzenlenen hükümler incelendiğinde, komşuluk hukukundan doğan mülkiyet hakkı sınırlamalarının ele alındığı görülecektir. İlk olarak 1197. maddede *"Hiç kimse mülkünde tasarruftan men olunamaz, meğer ki âhara zarar-ı fahişi ola, ol halde menolunabilir"* denilerek komşuluk hukukunun temeli olan

[209] Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, 73-74.
[210] el-Hafîf, *İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri*, 108.
[211] Zuhayli, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, cilt 5, 28.
[212] Çalış, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*, 91, 94.
[213] Esat Arsebük, "'Hak Tepkilerinin Tevlit Ettiği Durumlar'", *AÜHFD* 6/2 (1949), 172 vd.

zarar-ı fahiş kavramı ele alınmıştır. Maddelerden hareketle zarar-ı fahişi genel olarak üçe ayırmak mümkündür;

- Komşunun mülkünden tam olarak tasarruf etmesini engelleyecek zararlar,
- Makarr-ı nisvanın (kadınlara ait bölümlerin) görülmesi
- Kamu menfaatini zarara uğratan hususlar

Bu üç durumun yanında bir komşunun diğerinin malına müdahale ederek onu zarara uğratması, haksız fiilin yanı sıra zarar-ı fahiş kavramı kapsamında da değerlendirilmiştir. Örneğin bitişik iki binada gider borularının iki taraftan birinin mülkünden ya da duvar dibinden geçmesi gerekmektedir. Normal koşullar altında komşuluk ilişkileri gereği bu duruma katlanılması gerekir. Ancak bazı hallerde gider borusunun duvarı aşıp mülke zarar verecek şekilde uzatılması zarar-ı fahiş olarak değerlendirilir. Niğde kasabasında kirada evi bulunan Sarraf Sarafim'in karşılaştığı durum da bu minvaldedir[214]. Olayda komşu Nikola, Sarafim'in hanesinin çatısı üzerine gelecek şekilde yağmur oluğunu uzatmış ve Sarafim'in evini zarara uğratmıştır. Bunun yanında Nikola, Sarafim'in evinin içi görülecek şekilde pencere açmıştır. Özellikle kadınlara ait kısımların görülmesi başlı başına bir zarar-ı fahiş sebebidir. Sarafim, hem yağmur suyunun evinin üzerine akmasından oluşan zararın tazmini ve oluğun düzeltilmesini, hem de açılan pencerenin kapatılmasını talep etmiştir. Yağmur oluğunun bitişikteki binaya uzatılması suretiyle zarar verme sık karşılaşılan zarar-ı fahiş eylemlerinden biridir[215].

Bu bilgileri pekiştirmek gerekirse, katlanma yükümlülüğünü aşan zararlar zarar-ı fahiş olarak nitelendirilmekte ve komşuya bir sorumluluk yüklenmektedir. Yoksa başkasının

[214]"Ma'rûz-i çâker-i kemîneleridir ki, Niğde Kasabası derûnunda mâlik ve mutasarrıf olduğum bir bâb hâne-i çâkerânem taht-ı îcârede bulunduğundan ve çâkerleri dahi bu tarafda bulunduğum ecilden Komşum Kırbıyık Nikola hânemin damı üzerine oluk uzadarak yağmur sularını akıtdırdıkdan sonra pencere küşâd iderek hâne-i çâkerânem tarafına nezâret etmekde ve diğer komşum diğer Nikola kezâlik oluk uzadarak hânem damı üzerine yağmur sularını akıdarak harâb itmekde bulundukları mercûdur ki; evvel-emirde protesto iderim. Vukû' bulan ve … vukû'bulacak mazarratın tazmîn eylemeleri ve merkûmânın ihdâs eyledikleri su olukların ve pencerelerin serbend ve men' olunması hususunu mahallinde vekîlim müste'cirim sandık emîni Hâce Yurdan bendeleriyle ya ma'rifet-i şer'-i şerîf bi't-terâfu' ihzârlık buyurulmak emrini âmir-i kâimmakâmına hitâben bir kıt'a emirnâme-i sâmî-i şereftastîr emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Deavi Evrakı*, A) MKT. DV, 220/93, H-20-10-1278, Erişim tarihi 20.02.20.

[215] Ma'rûz-i çâker-i kemîneleridir ki

Spoli Bergos Kazası'na tâbi' Vasilikoz Karyesi mütemekkinlerinden olup mülkiyet üzre mutasarrıf olduğum bir bâb menzil-i âcizânem ittisâlinde Yorgi Çorbacı'nın arsası olup bu kulları hasbe'l-mesâlih diyâr-ı âherde bulunduğumdan arsa-i mezkûr üzerine müceddeden binâ ve inşâ eylediği menzilin damlalığını menzil-i âcizânemin üzerine akıntı vermiş olduğundan menzil-i âcizânemi harâb itmekde olduğundan gadr mûceb olmağla merâhim-i 'aliyyelerinden mercûdur ki;

Bergos meclis-i kebîrinde me'mûru ma'rifetiyle bakılup mu'âyene olunarak mazarratının men' u def'i şer'ile terâfu'-i ihkâk-ı hak buyurulmak bâbında iktizâ edenlere hitâben bir kıt'a emirnâme-i sâmî ihsânı bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 4 Ş. Sene (12) 72, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Deavi Evrakı*, A) MKT. DV, 91/96, H-10-08-1272, erişim tarihi 04.03.20.

havasına engel olacak, ekinine gölge yapan ya da kuyusunun sularının çekilmesine sebep olan her tasarruf men edilmemiştir[216]. Ancak kanaatimce menfaat-i asliye zamana göre değişen bir kavramdır. İleriki bir zamanda bu zararlar zarar-ı fahiş kapsamı içinde yer alabilirler. Bunu çözmek için kanunlara objektif kurallar konulmalı ve hâkim, önüne gelen davada o yerin örfüne göre takdir yetkisini kullanarak karar vermelidir. Mecelle'de bu hususta kurallar detaylı bir şekilde konulmuştur. Bu durumda kadı karar verirken esnek davranamamaktadır. Örneğin kadim olanın kıdemi üzerine terk olunacağı kaidesinin[217] (madde 6) zarar-ı fahiş eylemlerinde kullanılacağının hüküm altına alınması gibi. Bu madde ile bağlantılı olarak madde 1207 ve 1224 değerlendirildiğinde, önceden ve kadimden kalma meşru bir hakka dayanan zararların, zarar verenin rızası yoksa giderilmek zorunda olmadığı görülmektedir. Kot farkı olan birbirine komşu menzilde üsttekinin pis suyu kadimden beri aşağıya akmakta iken, üzerine su akan komşu evi satsa, yeni malik kadim olan şeyi men ettiremez[218]. Kadim, birkaç yıllık bir zaman dilimi değil, o şeyin öncesini bilen ve gören kimsenin olmadığı bir zamandır (madde 166). Mesela bir komşu diğerinin pis suyunun kendi arsasından geçmesine izin vermişse, bu kadim olan zaman dilimini oluşturmaz. Üzerinde mesil hakkına izin veren komşu, mülkünü başkasına satarsa, mesil hakkı sahibinin yeni malikle tekrar anlaşması gerekir. Ancak mesil hakkı kanuni bir şarta dayanıyorsa, örneğin madde 1166'ya göre ortak olan hisselerin paylaştırılması esnasında mülkün üzerinde yol veya mesil hakkı kurulacağı şart edilmişse, daha sonra malı satın alan kişi, günümüzde tapuya kaydedilen şerhlerdeki gibi, böyle bir hakkın varlığını reddedemez, zararın giderilmesini karşı taraftan isteyemez.

Mecelle'nin 5 ve 6'ıncı maddelerine göre *"Bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalması asıldır"* ve *"Kadim kıdemi üzere terk olunur."* 7'inci madde ise kadim olanın zarar vermesi durumunda kadim olarak kabul edilmemesini hükmeder (*Zarar kadim olmaz*). Yani eskiden beri var olan şey komşuya zarar veriyorsa, bu "kadimden beri vardır" denilemez ve zararın giderilmesi gerekir. Ancak Mecelle'nin komşuluk hukukuna ilişkin maddelerinde kadimden beri olagelen şeyin komşunun sonradan yaptığı binasına zarar vermesi durumunda, örneğin kadimden var olan pencereden komşunun yeni yaptığı evin makarr-ı nisvanı görünürse zarar görenin zararı gidermesi gerektiğine hükmetmiştir:

---

[216] Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, cilt 7, 175.

[217] "Bir sûkda vaki su kuyusundan ol sûkda dükkânı olan Zeyd şürb ve vuzu' ve dabbesini iska için kadimden su alagelmekle yine su almak istedikde ol sûkda dükkanları olan bazı kimesneler "Ba'de'l-yevm kuyudan su aldığına razı olmayız" diye Zeyd'i men' e kâdir olurlar mı? El-cevap: Olmazlar.*"* Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi (ed.), *Neticetü'l-Fetava* (Klasik Yayınları, 2014), 394.

[218] Çatalcalı Ali Efendi, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi*, ed. H. Necati Demirtaş (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014), cilt 2, 416,418.

"Madde 1207: Bir kimse, meşru' olarak mülkünde tasarruf etmekte iken, başkası anın yanında bina ihdâsıyla, kendisi mutazarrır olsa, zararını ancak kendi def' etmek lâzım gelir.

Meselâ bir hanenin kadîmî pencerelerinden, diğer kimsenin muhdes hanesinin makarr-ı nisvân olan mahalli görünür olsa, muhdes hane sahibi, mazarratını kendi def' etmek lâzım gelir. Atîk hane sahibinden iddiaya salâhiyeti yoktur. Nitekim bir kimse, demirci dükkânına muttasıl arsasında, bir hane ihdâs eylese, "demir darbından haneme zarar-ı fahiş terettüb eder" diye, dükkânı tatil ettiremez. Ve kezâ, eskiden harman yeri olan bir mahallin kurbunda, biri hane ihdâs ettikde, "harmanın tozu hanem üzerine gelir" diye, harman sahibine "burada harman döğme" diyemez."

Burada bir şeyler ihdas edilmeden önce herhangi bir zarar durumu yoktur. Zarar, bina yapıldıktan sonra meydana gelmektedir. Öncelik-sonralık durumu Mecelle'nin sonraki maddelerinde de devam etmektedir. Madde 1224'te meşru surette kadim olan şeyin aleyhine delil olmadıkça iyiniyet esasları çerçevesinde olduğu gibi bırakılmasına hükmedilmiştir. Madde geçit, mesil ve mecra haklarını korumak için çıkarılmış, kadim olan şeyin meşru olması aranmıştır. Yani hukuka uygun olmayan kadim korunmayacaktır. Maddenin örneğinde bir hanenin pis suyu kadimden beri anayola dökülse oradan gelip geçenlere zararı olsa bu kadimlik durumuna itibar edilmeyeceği belirtilmiştir. Verilen bu misalden yola çıkılarak madde 7'de yer alan *zararın kadim olmaması* ilkesi hem Ali Haydar Efendi'nin şerhinde hem de sonraki çalışmalarda zararın kamusal nitelikte olması halinde ileri sürülebileceğine indirgenmiştir[219]. Ancak, komşu bu eylemden zarar görmeye başlamış ve ısrarla zarar gördüğünü beyan ediyorsa, artık o evde oturması dayanılmaz ya da tarlada mahsul alması imkânsız hale gelmişse ve uyarıda bulunmuşsa, bu durumda zararını def' ve müdahaleyi men' ettirmeye hakkı olmalıdır. Yoksa madde 7'nin hükmü uygulama alanı bulamaz. İleride duvar meselesinde de tahlil edileceği üzere madde 928'de birinin duvarı yıkılıp da diğerine zarar verse sorumlu tutulmaz. Fakat o duvar, evvelce yıkılma tehlikesi olduğu için zarar gören tehlikeyi sezmiş ve duvarını yık diyerek uyarıda bulunmuş ise artık komşu duvarın sahibi yıkılmadan dolayı sorumludur. Kadim durumun komşunun katlanma yükümlülüğünü aşması halinde zarar-ı fahiş olarak kabul edilmeli ve sırf yapıyı önceden yaptığı için kişinin tazmin yükümlülüğü ortadan kalkmamalı, zarar giderilmelidir.

Zarar-ı fahiş, mülk malın yanı sıra vakıf mallarda da söz konusu olur ve vakıf mala zarar verildiğinde mutasarrıfın zararı defettirmeye hakkı vardır:

[219] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 1, 56.Ekrem Buğra Ekinci - Ahmet Şimşirgil, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle* (Ktb Yayınları, 2008), 95; A. Refik Gür, *Mecelle: Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından* (Sebil Yayınevi, 1993), 118; Cengiz İlhan, *Mecelle: Hukukun Doksan Dokuz İlkesi* (Tarih Vakfı Yayınları, 2003), 12..

"Zeyd tapu ve mukâtaa ile mutasarrıf olduğu vakıf arsada vaki gölde izn-i mütevelliyle bina olunan dalyânın binasına malik iken Amr, Zeyd'in izninsiz izn-i mütevelli yokken Zeyd'in dalyânı kurbunda dalyân bina ve ihdâs ettikde Zeyd'in dalyânının taraf-i a'lasını çit çevirip seddetmekle zarar-bini olsa Zeyd zarar-bini Amr'a def' ettirmeye kâdir olur mu?

El-cevab: Olur[220]*."*

Yine iki farklı vakıf mülkün birinden diğerine kadimden beri pis su akıtılmış ise zarar gören vakfın mütevellisi bundan sonra pis suyun akmasının engellenmesini isteyemez. Kendi daha önce nasıl hallediyorsa o şekilde devam ettirir[221].

Bazı durumlarda iki komşunun da aynı fiilden dolayı zararı oluşabilir. Örneğin komşulardan birinin bahçesinde diğerinin bir meyve ağacı olduğunu varsayalım. Ağacın sahibi komşu meyvelerini kontrol etmek için sık sık komşusunun bahçesini ziyaret etmekte ve komşusu da kendi mülküne sürekli girip çıkan bu kişiden rahatsız olmaktadır. Bahçe sahibi ağacı satın almayı teklif etmişse de ağacın sahibi buna yanaşmamıştır. Böyle bir durumda mesele mahkemeye intikal ettiği zaman hâkim, *Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izale olunur* (MAA, madde 27) ilkesi gereğince ağacın komşunun mülkünden kaldırılması ile hafif zararın meydana gelmesine hükmedebilir. Yani burada bahçe sahibinin komşunun mülküne girip çıkması zararı ile ağacın sökülmesi zararı yarışmış ve iki zarardan daha büyük olanı önlemek için hafif zarara katlanmak uygun bulunmuştur[222].

Zarar-ı fahiş mahkemede ve idari makamlarda titizlikle incelenmiş, bir keşif ekibi gönderilerek gerçekten zarar olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Örneğin Selim Ağa'nın Hanya'da inşa ettirdiği üst kata komşusu İbrahim Efendi nezaretimizi tamamen kesiyor diye şikâyet etmiş, durum yargıya taşınmış ve mahkemece bir keşif ekibi gönderilmiştir. Keşif raporunda Selim Ağa'nın evine üst kat çıktığı ve bu üst katın iki taraf komşusuna manzara

[220] Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi (ed.), *Neticetü'l-Fetava*, 395.

[221] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, c. 1/55.

[222] Aybakan, "Zarar", 44/133.

açısından zarar vermediği ve üst katın da diğerleri ile aynı hizada olduğu belirtilmiştir. Bu inceleme sonucunda zarar-ı fahiş bir durumun olduğu anlaşılmıştır[223].

1. Komşuların Katlanma Yükümlülüğünü Aşan ve Kişinin Mülkünden Beklenen Esas Menfaati Engelleyen Fiiller

Mecelle'nin 1199'uncu maddesinde *"Binaya zarar veren yani binaya vehn getiren ve inhidamına sebep olan yahut havâyic-i asliyyeyi yani süknâ gibi binadan maksud olan menfaat-i asliyyeyi men' eden şeyler zarar-ı fahiştir"* denilerek, binaya zarar veren, yıkılmasına sebep olan ya da oturum gibi asli bir menfaati engelleyen şeylerin zarar-ı fahiş olduğu belirtilmiştir. Bu başlıkta incelenecek olan binadan beklenen asli ihtiyaçların engellenmesidir. Bu bina bir konut ise oturma, değirmen ise devrine engel olacak yapılaşma[224], harman yerinin rüzgarının kesilmesi veya bir mescid ise cemaatin namaz kılamaması gibi hususlar o mülkten beklenen asli menfaatin ve ihtiyacın ihlal edilmesi olarak sayılır[225]. Bu fiiller Mecelle'deki hükümler ve fetva kitaplarındaki meseleler dikkate alınarak aşağıdaki gibi kategorilere ayrılmıştır:

a) Ölçüyü Aşan Toz, Duman, Koku, Gürültü Gibi Fiiller

Mecelle'nin 1200'üncü maddesinde *"Zarar-ı fahiş bi-eyyi vechin kân def' ettirilir."* yani "zarar-ı fahiş her ne suretle olursa olsun giderilir" hükmü örneklendirilerek açıklanmaya çalışılmış, bu örnekler arasında evin bitişiğine fırın yapılıp dumanının evin üzerine gelmesi, yağhane yapılıp kokusunun dayanılmaz hale gelmesi veya kumaş dükkanlarının bulunduğu bezzazlar (manifaturacılar) çarşısına bir aşhane açıp kokunun kumaşın üzerine sinmesi[226] ya da evlerin/işletmelerin yakınına demirci dükkanı veya değirmen gibi gürültülü bir şekilde çalışan

---

[223] "Selim Ağa'nın takdîm eylediği arzuhâlde Hanya'da leb-i deryâda vâki' olup ta'mîrine başlamış olduğu hânesine yapacağı fevkânî bir odanın kimseye mazarratı olmadığı halde hâne aşurı konşusu bulunan tüccârdan İbrâhim efendi müdâhaleden hâlî olmadığı gibi muhâkemeden dahi imtinâ' itmekde olduğundan bahisle bi't-terâfu' müdâhale-i vâkı'anın men'i hususu istid'â olunmuş olmağla ber-vech-i tedkîk rü'yet olunarak şer'an müdâhale-i vâkı'anın bîvechin idüğü tebeyyün eylediği halde men'i ve def'i hususu fî 12 Safer sene (1)277 tarihiyle müverrehan şerefvârid olup mecâlis-i âcizânemizde kırâet olunan emirnâme-i sâmi-i cenâb-ı âsafânelerinde emr ü fermân buyurulmuş olmasıyla meâl-i emr ü irâde-i 'aliyye rehîn-i îkân-ı âcizânemiz olmuşdur. Mümâ-ileyh Selim Ağa hânesinin ta'mîrine bir gûne müdâhale olunmayup ancak i'mâl ü inşâsını tasavvur eylediği mezkûr oda gerek mümâ-ileyh İbrahim Efendi ve gerek câr-ı mülâhıkı bulunan Kavverzâde Hüseyin Ağa'nın derûn-i limâna nâzır olan konakları odalarından iki bâb odanın nezâretine ve hevâsına külliyen halel getireceği bi'd-defe'ât vukû' bulan mükâşefe ile ta'ayyün eylemiş ve şu halde mümâ-ileyhânın nizâmen mazarrat-ı zâhireleri meydanda idüğü bedîhiyâtdan olarak her ne kadar men' u def'i ve oda-i mezkûrun binâ ve inşâsından sarf-ı nazar eylemesi hakkında kirâren mümâ-ileyh Selim Ağa'ya beyân ve ifade olunmuş ise de bir vechile âsaf itmediği miseilü mümâ-ileyh Selim Ağa'nın hânesi dahi mezkûr konaklara hâne aşurı olmayup hemcivâr bulunmuş olduğu ve bu sûretle mezkûr odanın binâ ve inşâsına nizâmen mesâğ gösterilmemekde idüğü muhât-ı ilm-i 'âli-i cenâb-ı hidîviyetleri buyuruldukda olbabda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 3 Rebî'ü'l-evvel sene (1)277", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Umum Vilayat Evrakı* A.} MKT.UM, 432/57, H- 03-04-1277, erişim tarihi 06.03.20.

[224] "Zeyd'in mülk yel değirmeninin kurbunda yeri olan Amr bir mürtefi' oda ihdas edip değirmenin rüzgarını men' ve seddetmekle zarar-bîn olsa, Zeyd zararını Amr'a def' ettirmeye kâdir olur mu? El-cevab: Olur.", Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 591.

[225] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 2161-2166.

[226] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 405.

dükkanların yapılıp komşulara rahatsızlık vermesi gibi eylemler giderilmesi gereken fiiller olarak nitelendirilmiştir. Bu hususlar kanunda sınırlandırılmamış, hangi fiillerin zarar-ı fahiş sayılacağı hâkimin takdirine bırakılmıştır. Bu fiillerin *numerus clausus* olmadığına bir örnek olarak, Ali Haydar Efendi, 1199'uncu maddeyi incelerken bu mesele için de boyacılık yapılan dükkânda giysilerin boyanması için oluşturulan mekânda boyanın kuruması için elbiseyi çırparken çok şiddetli bir şekilde yapılmasının gürültü bakımından zarar-ı fahiş olarak tanımlamış ve bu fiilin men' edilmesi gerektiğini ifade etmiştir[227].

Hangi eylemlerin zarar-ı fahiş sayılacağı hâkime bırakılmakla beraber, toplumunu örf ve adeti de neyin fahiş zarar olacağını belirlemede önemli bir unsurdur. Günümüz hukukunda da Medeni Kanun'un 737'inci maddesine göre taşınmazın durumuna, niteliğine ve yerel âdete göre komşular arasında hoş görülebilecek dereceyi aşan duman, buğu, kurum, toz, koku çıkartarak ve gürültü veya sarsıntı yaparak rahatsızlık vermek men edilmiştir. Yerel adetin belirlenmesinde Osmanlı uygulamasında fetvalar yol gösterici olması bakımından önemlidir. Örneğin,

> *"Zeyd, mülk arsasında Amr'ın menziline muttasıl mevzide börekçi fırını ihdas etmekle fırının duhânı Amr'ın menziline girip zarar-bin olsa Amr, Zeyd'e zararını def' ettirmeye kâdir olur mu? El- cevab: Olur.*[228]*"*

Keza yukarıdaki manifaturacılar çarşısına bir aşçı dükkânı açılması, mahallenin içine sabunhane kurulması, caminin yakınına salhane inşa edilmesi gibi meseleler sonucu ortaya çıkan kötü koku, duman vb. rahatsızlıklar fetvalara da konu edilmiş[229] ve o dönemin şartlarına göre bu fiiller zarar-ı fahiş olarak kabul görmüştür. Bunun yanında zararın k a t l a n ı l a m a z olması gerekmiştir. Eğer koşullara göre normal kabul edilen bir zarar söz konusuysa zararın men' ve def' edilmesi kabul edilemez:

> *"Zeyd, mülk arsasında bir menzil bina etmek istedikte cârı Amr'ın menziline asla zararı yoğ iken Amr mücerred: "Menzilim kurbü olmakla savt) istimâ olunur!" deyu bi-gayri vech Zeyd'i binadan men'e kâdir olur mu?*
>
> *El-cevab: Olmaz*[230]*."*

[227] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 2161..
[228] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 405.
[229] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 406.
[230] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 409..

Aşçı dükkanının çıkardığı koku her zaman zarar-ı fahiş olarak kabul edilmemiştir. Zaten edilse bu iş kolu mesleğini icra edemeyecektir. Mesela bir aşçı dükkanının yakınında çok muhtaç durumda komşuları varsa, kokudan çok rahatsız olsalar bile restoran, yemek pişirmekten alıkoyulamamaktadır[231].

Bu zarar-ı fahiş türünde ölçüyü aşan fiilin süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Sadece birkaç kez meydana gelen zarar durumu komşunun katlanma yükümlülüğü kapsamındadır. Örneğin bir kimse evinde sürekli debbağlık icra edip gürültüden komşuları zarar görse bu durum men edilir. Ancak arada sırada yapılıyorsa men edilmeye gerek yoktur[232].

b) Binanın ya da Duvarın Dayanıklılığını Azaltan Su Yolu, Kenef Açma, Duvar Dibine Çöp Bırakma Gibi Fiiller

Bu gibi fiiller komşunun dayanması, katlanması gereken eylemler değil, bilakis varlığı duvara zarar vereceği için defedilmesi gereken türdendir. Osmanlı hukukunda bu konuda fetvalarla ve sicillerle geliştirilen içtihat, Mecelle ile kanun maddesi haline gelmiştir. Çatalcalı Ali Efendi kenef ile ilgili;

> *"Zeyd, Amr'ın duvarına muttasıl olan kendi arsasında kenef ihdas etmekle duvara vehn gelip zarar-bin olsa Amr, Zeyd'e zararını def' ettirmeğe kâdir olur mu?*
>
> *El-cevap: Olur*[233]*."*

Çöp bırakma ile ilgili;

> *"Zeyd, cârı Amr'ın duvarına muttasıl arsasında duvarı dibi olan mahalle mezbele ittihaz edip zibil ilka etmekle duvar çürüyüp zarar-bin olsa Amr zararını Zeyd'e def' ettirmeye kadir olur mu?*
>
> *El-cevap: Olur*[234]*."*

şeklinde yorum getirerek duvarın büyük zarar görmesi ve çürümesine neden olan eylemleri zarar-ı fahiş kapsamında ele almıştır. Duvar müstakil bir duvar değil de komşunun evinin bir duvarı ise aynı şekilde zarar-ı fahiş durumu söz konusu olmaktadır.

---

[231] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, s. 2166.

[232] Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, cilt 7, 177.

[233] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 409.

[234] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 410.

Zarar-ı fahiş kavramına çok güzel bir örnek teşkil eden diğer bir husus da birbirine komşu olan iki evin iç kullanımının birbirinden farklı olması sebebiyle zarar oluşmasıdır. Duvarın bir tarafında yiyeceklerin konulduğu kilerin olması, diğer tarafında ise tuvalet olması ve tuvaletten gelen pis koku ve giderin kilerdeki yiyeceklere zarar vermesi şikâyet konusu olmuştur[235]. Zarar gören, meselesine ilişkin bir fetvayı da mahkemeye sunmuştur.

c) Binanın Işığını Tamamen Kapatmak, Odanın Penceresinin Işığını Yazı Okuyamayacak Şekilde Kesmek

Mecelle'nin 1201'inci maddesine göre, bir evin havasını veya nezaretini kesmek veya güneşin girişini engellemek gibi zaruri ihtiyaçlardan olmayan menfaatlere mâni olmak zarar-ı fahişten sayılmamıştır. Ancak, işlediği fiil ile komşusunun ışığını ya da havasını tamamen kesmek zarar-ı fahişten sayılmıştır. Yaptırdığı duvar ile komşusunun evini karanlıklar içerisinde bırakan kişinin, oluşan bu zararı gidermek zorunda olduğu Samanizade Ömer Hulusi Efendi'nin fetvasında belirtilmiş ve daha sonra Mecelle'deki örnekler arasına girmiştir:

> *"Zeyd menzilinde cârı Amr'ın camının penceresine karşu mürtefi' binâ ihdâs itmekle Amr'ın menzili ziyâde karanluk olup zarar-bin olsa Amr zararını Zeyd'e def' itdirmeğe kâdir olur mu?*
>
> *E'l-cevâb: Olur*[236]*"*

Kadimden beri irtifa farkı olan yan yana iki haneden alçak olanın sahibi evinin üzerine bir kat çıkıp komşusunun penceresinden yazı okunamayacak hale getirirse, vermiş olduğu zararı defetmek zorundadır. Kapısından ışık alsın diyemez[237]. Hatta komşusunun evi başka taraftan da güneş ışığı alıyorsa, zarar veren komşu, "ışık alan diğer tarafa pencere açtırsın" teklifi de kabul edilmez. Ancak halihazırda iki pencere varsa ve sadece biri yeni bina ihdasıyla kapanıp, diğerine güneş ışığı gelmeye devam ediyorsa, bu durum zarar-ı fahiş olarak kabul edilmez (madde 1201).

Sonradan yapılan binanın ya da çıkılan üst katın komşu binanın havasını kesmesi görüşünü engellemesi gibi hususlar da dikkate alınmış ve bir şikâyet mevzubahis olduğunda

---

[235] "Ma'rûz-i çâker-i kemîneleridir ki, Niğde'de Kayabaş mahallesi'nde kâin menzil-i âcizânemin divarının ittisâlinde bulunan Derzi Yorgi nâm zımmî müceddeden kenîf ihdâs etmiş emr-i mezkûrun tahtı zahîre anbarı olup ve arka tarafı kiler odam olmağla zarar-ı şer'îsi ziyâde olduğundan merâhim-i 'aliyyelerinden mercûdur ki; cânib-i Şeyhülislâmîden verilen fetvâ-i şerîfe zarar-ı şer'îsi def' olunmak üzere Niğde kâimmakâmı bendelerine hitâben bir kıt'a emirnâme-i sâmî ihsânı bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Gedik oğlu Heci enâne zımmî kulları" Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Sadaret Deavi Evrakı*, A) MKT. DV, 16/45, H-21-08-1265, erişim tarihi 27.02.20.

[236] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Meşihat Fetvalar*, MŞH. FTV, 1/110, H-30-05-1277, erişim tarihi: 07.03.20.

[237] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, c. 3/2166.

ilgili makamlar inceleme ekibi göndererek durumu araştırıp ona göre karar vermişler, sadece müştekinin sözleri ile hareket etmemişlerdir[238]. İstanbul Edirnekapı'da Atik Ali Paşa mahallesinde sakin Susanna bt. Yani ve babası kadıya müracaat edip komşuları Londari'nin evlerinin pencerelerinin önüne ışık girmeyecek şekilde bir oda yaptırdığını ve kendi odalarında karanlıkta hiçbir iş yapamadıklarını (amele mecâl muhâl), zarar-ı şer'ilerinin giderilmesini talep etmişlerdir. Londari'ye sorulduğunda odayı ihdas ettiğini kabul etmiş ancak ışık girmeyecek kadar karşı pencerenin kapandığını inkar etmiştir. Bunun üzerine mimar ve müslihun, binaları keşfe gidip pencerenin gerçekten de tamamen güneş ışığı gelemeyecek kadar kapandığına kayıt altına almışlardır. Böylece mahkeme tarafından, yapılan fiil zarar-ı fahiş olarak kabul edilmiş ve Londari'ye zararın giderilmesine ilişkin tembihte bulunulmuştur[239].

2. Taşkın Yapı/İnşaat

Günümüz komşuluk hukukunda çokça dava konusu yapılan olan taşkın yapı[240], bir taşınmazda yapılan inşaatın taşınmazın sınırlarını aşarak komşu taşınmazın içine giren, ona tecavüz eden kısmıdır[241]. Örneğin bir inşaatın temelinin komşu taşınmazın altına girmesi,

---

[238] "Taraf-ı devletlerinden Ebniye-i hâssa müdîrine, Fî 11 CA. (12)62, Emekdârân-ı hulefâdan hâmil-i tezkire-i senâverî el-Hâc Tâhir Efendi bendelerinin çiharşenbe pazarında vâki' Mehmed Ağa câmi'i semtinde vâki' sâkin olduğu hânesi divârı üzerine câr-ı mülâhıkı bulunan İbrahim Ağa nam kimesne tahta havâle inşâsıyla nazârını ve hâne-i mezkûrun hevâsını kat' itmiş olduğunu efendi mümâ-ileyhe ifâde birle bir nefer halîfe tayînini iltimâs itmiş olmağla hâne-i mezkûrun mu'âyenesi zımnında bir nefer halîfenin tayîn ü irsâli hususuna himmet-i behiyyeleri derkâr buyurulmak menût-i şîme-i behiyyeleridir" Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı*, A) MKT, 41/72, H- 11-05-1262, erişim tarihi: 07.04.20.

[239] "…meclis-i ma'kūd-ı mezbûrda câr-ı mülâsıkı Londari v. Niko nâm zimmî muvâcehesinde her biri üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Londari bizim mülk menzilimizin işbu ikinci tabakada vâki' odamızın kadîmî olan bir aded penceresini ve üç aded duvar camlarını sed edip tahta-pûşi üzerine müceddeden bir oda binâ etmek murâd edip mu'âyene olunan işbu sakf ihdâs etmeğin bizim odamızın zıyâsını giderüp karanlıktan hiçbir amele mecâl muhâl olup zarar fâhiş olmağla ba'de'l-mu'âyene suâl olunup zarar-ı şer'îsi def' olunmak matlûbumdur dedikde kazıyye minvâl-i muharrer üzere olduğu ba'de'l-mu'âyene ve'l-müşâhede suâl olundukda mezbûr Londari cevâbında ber-vech-i muharrer pencereyi ve üç aded mezbûrânın mülk menzillerinin ikinci tabakada vâki' odalarının camlarını sed edip kendi menzilinin tahta-pûşi üzerine mârrü'z-zikr sakf ihdâs etdiğini ikrâr, ber-vech-i muharrer zıyâsına mâni' olduğunu inkâr edicek mi'mâr -ı mezbûr muslihûn-ı mezkûrûn, ber-vech-i muharrer nazar etdiklerinde fi'l-hakīka mezbûrânın odasının üç aded camlarını ve bir aded penceresini mezbûr Londari sed edip üzerine sakf ihdâs etmekle oda-i mezbûrenin ziyâsını giderüp karanlık olup bir vechile amele mecâl muhâl olup zarar-ı fâhiş olduğunu alâ tarîkı'ş-şehâde haber vermeleriyle lede'ş-şer'-i'l-enver zarar fâhiş olduğu şer'an müte'yyin ber-vech-i muharrer ziyâsına mâni' olmayıp zarar-ı şer'îsini def'a mezbûr Londari'ye [tenbih ile] mevlânâ-yı mezbûr mahâllinde ketb ve tahrîr ba'dehû ma'an ba's olunan Ali b. Bali ve Mehmed b. Mehmed ile meclis-i şer'-i şerîfe gelip alâ vukū'ihî inhâ ve takrîr etmeğin mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'r-râbi ve'l-ışrîn min-Şevvali'l-mükerrem sene [1]107, Şuhûdü'l-hâl: İmâm İbrahim Efendi b. Ali, Abdurrahman Efendi b. Mehmed Efendi, İbrahim Çelebi b. Mehmed, İsmail Efendi b. Abdurrahman, Mehmed Çelebi b. Dilaver." *İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Ali Coşkun - Mehmet Akman (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 57/311, hüküm no: 212.

[240] Günümüz hukukunda komşu taşınmaz üzerinde irtifak hakkı varsa taşan kısım taşkın yapı yapanın bütünleyici parçası olur. Zarar gören malik, zararın giderilmesini isteyemez. İrtifak yoksa, Medeni Kanun ayrıca talebin ileri sürülebilmesi için hak düşürücü süre tanımıştır. 15 gün içinde zarar gören malik itiraz etmezse ve ortada iyiniyet varsa taşkın yapıyı yapan komşu taşırılan kısmın mülkiyetinin devredilmesini isteyebilir: *Medeni Kanun madde 725*: "Bir yapının başkasına ait araziye taşırılan kısmı, eğer yapıyı yapan malik taşırılan arazi üzerinde bir irtifak hakkına sahip bulunuyorsa, ona ait taşınmazın bütünleyici parçası olur.

Böyle bir irtifak hakkı yoksa, zarar gören malik taşmayı öğrendiği tarihten başlayarak on beş gün içinde itiraz etmediği, aynı zamanda durum ve koşullar da haklı gösterdiği takdirde, taşkın yapıyı iyiniyetle yapan kimse, uygun bir bedel karşılığında taşan kısım için bir irtifak hakkı kurulmasını veya bu kısmın bulunduğu arazi parçasının mülkiyetinin kendisine devredilmesini isteyebilir."

[241] Jale G. Akipek, *Türk Eşya Hukuku (Ayni Haklar)* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1973), İkinci Kitap: Mülkiyet/194.

bodrum katın komşu taşınmazın temeline kadar gelmesi, balkonların saçakların komşu taşınmazın havası içine taşması tecavüzden sayılır ve zarar gören malik bu duruma katlanmak zorunda değildir[242]. Osmanlı döneminde de taşkın yapılar zarar-ı fahişten sayılmış ve izale olunması gerekliliği vurgulanmıştır. Örneğin İlyas b. Himmet'in evinin saçağının komşusunun avlusuna girmesi bir davaya konu olmuş ve fazlalık saçağın kesilmesi gerektiğine mahkemece karar verilmiştir:

> "*Oldur ki Mahalle-i Ma'mûre'den Mihri bt. Cafer mahfil-i kazâya hâzıre olup İlyas b. Himmet nâm kimesneyi ihzâr ve muvâcehesinde takrîr-i merâm edip mezkûrun evi saçağı havlumun içine havâle olup hâlâ ev binâ etmek murâd edinip bir zirâ' mikdârı yere saçak mâni' olur zirâ' mikdârı yer kesilmesin taleb ederin dedikde gıbbe's-suâl mezkûr İlyas saçağın ol mikdâr yerini kesmeğe râzı olup ve lâkin mezbûre Mihri dahi benden cânibe olan havlusunu yapıp havâlesin tuta demeğin mezbûre kabûl edip yapacak olmağın vâki' hâl cânibeynin talebiyle kayd olundu. Tahrîren fî târihi mezbûr (991/1583)*[243]*."*

Mecelle'nin 1195'inci maddesi de aynı şekilde *"Kimesne hanesinde ihdas eylediği odasının saçağının komşusunun hanesi üzerine uzatamaz. Uzatırsa ol hane üzerine gelen mikdarı kat'olunur."* hükmü ile taşkın yapılar konusundaki içtihadı kanunlaştırmıştır. Burada Ali Haydar Efendi'nin işaret ettiği nokta "ihdas eylemek" tabiridir. Yani saçaklı bina önceden beri komşusunun arsası üzerine uzamışsa, komşu daha sonra bina yapıp saçağı kestirmeye çalışamaz[244]. Kadim ilkesi bu hususta da câridir. Ancak, saçağın kadimden beri orada bulunması saçağın sahibine mülkiyet hakkı kazandırmaz. Fetvalarda görülüyor ki kadimden saçağın bulunmasının hukuken engellenememesi sonucu saçak sahipleri, saçağın suyunun düştüğü yerde komşusu tasarruf etmek istediğinde kendilerinden izin alması gerektiği düşüncesine kapılmışlardır[245]. Oysa oluşan durum sadece komşuların birbirine katlanma yükümlülüğü içerisindedir. Komşusu saçağa izin veriyor diye saçağın olduğu yere cumba gibi çıkıntı yapılması da mülkiyet hakkının ihlalidir. Bu taşkın yapıdan zarar gören komşunun müdahalenin men' edilmesini isteme hakkı vardır[246]. Bunun yanında saçağın kesilmesi saçağın

---

[242] Oğuzman vd., *Eşya Hukuku*, 513.

[243] *Üsküdar Mahkemesi 56 numaralı sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Hilal Kazan vd. (İSAM, 2010), 9/182, Hüküm no:369.

[244] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 2156.

[245] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 594.

[246] "Zeyd'in menzilinin saçağı kadimden bi-hakkın Amr'ın arsası üzerine uzanmış olup damlası Amr'ın arsasına akagelmişken hâlen Zeyd "Vech-i muharrer üzere saçağın damlası arsa-i mezbure üzerine akagelmekle arsa benim olmuş olur" deyu saçağın suyunu âhar mevzie icra edip Amr'ın izninsiz arsa-i mezbure üzerine saçağı beraber şehnişîn bina etmeye kâdir olur mu? El-cevab: Olmaz.", Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 594.

sahibinde bir zarar meydana getiriyorsa, bu takdirde başka bir yöntem bulunması gerekecektir[247].

1196'ıncı madde ise komşunun bahçesindeki ağaçların dallarının büyüyüp komşusunun evinin ya da bahçesine uzanması taşkın yapı olarak nitelendirilmiştir. Bu durumda üzerine dal sarkan komşu, dalların geri çektirilmesi ya da kestirilmesini talep hakkına sahiptir. Bu hak tedricidir. Dallar geri çekilebiliyorsa kişi kestirilmesini talep edemez[248]. Dalları bizzat komşu kesmişse ikili bir ayırım vardır. Eğer hâkimin takdir edeceği yerden keserse ağacın sahibini tazmin etmesi gerekmez; takdir edilenden fazla kesmişse oluşan zararı tazmin etmelidir[249].

Taşkın yapıya misal olarak birbirine komşu iki tarla sahibi arasındaki hukuki ilişki de komşuluk hukuku kapsamındadır. Ancak bu çalışmada öncelikli olarak mahalle hayatındaki komşuluk ilişkileri incelenmektedir. Yine de zarar-ı fahiş kapsamında örneklendirmek gerekirse komşulardan biri diğerinin tarlasına su taşırıp zarar verecek şekilde nehrin yatağını değiştirirse, zarar gören taraf bu zararını defettirmeye kâdir olur[250].

Çıkmaz sokakların komşuluk hukukundaki yerinden ve bu sokakta oturanların arasındaki münasebetin normal yoldakinden daha yakın olduğundan daha önce bahsedilmişti. Çıkmaz sokakta bitişik komşu olmasa bile komşuların zarar-ı fahiş eylemleri elbette yasaktır. Ancak kadimden beri olan bir durumun daha sonra zarar-ı fahiş sayılıp men edilmesi de mümkün değildir. Mesela eskiden beri çıkmaz sokağa ya da komşu mülke taşan şehnişini/cumbası olan mülk sakininin taşan yapısına sonradan müdahale edilemez:

> *"Bir tarik-i hâssın erbâbından Zeyd ol tarikte mülk menzili olup kadimden şehnişini olan Hind'e şehnişini bi-gayri vech-i şer' hedm ettirmeye kâdir olur mu?*
>
> *El-Cevap: Olmaz*[251]*."*

[247] Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, cilt 7, 175.

[248] "Zeyd'in ceviz ağacının dalları Amr'ın mezru' tarlası üzerine uzanıp ekine zararı olsa Amr, ol dallardan şedd ile def'-i zarar mümkün olanı Zeyd'e şedd ettirip olmayanı kat' ettirmeye kâdir olur mu? El-cevab: olur."; "Zeyd'in meyve eşcarının dalları Amr'ın bağına tedelli edip…Zeyd ol dallardan şedd ile def'-i zararı mümkün olanı şedd edip….Amr razı olmayıp Zeyd'e eşcârı diplerinden kat' eyle diye cebre kâdir olur mu? El-cevab: olmaz.", Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 420.

[249] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 2156-2157.

[250] Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi (ed.), *Neticetü'l-Fetava*, 394.

[251] Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi (ed.), *Neticetü'l-Fetava*, 393.Neticetü'l Fetâvâ, s. 393.

3. Makarr-ı nisvan

Makarr-ı nisvan, kadınların hane içerisinde tesettüre girmeden bulundukları yerlerdir. Bu bölümlerin komşu tarafından görülmesi hem Mecelle'de hem de fetvalarda zarar-ı fahiş olarak nitelendirilmiştir. Mecelle'nin 1202'inci maddesinde genel olarak hangi mahallerin makarr-ı nisvan olarak sayılacağı belirtilmiştir. Ancak bu mekanlar *numerus clausus* olarak sayılmamıştır:

> *"Mutfak ve kuyu başı ve hanenin havlısı gibi makarr-ı nisvân olan mahallin görünmesi, zarar-ı fâhiş addolunur.*
>
> *Binaen-alâ-zâlik, bir kimsenin hanesinde ihdâs eylediği penceresinden yahut müceddeden inşâ eylediği binanın penceresinden, câr-ı mülâsıkının, yahut sokak aşırı hanesi olan bir kimsenin, makarr-ı nisvân olan mahalli görünür olsa, bu zararın ref'iyle emr olunur. Ol kimse dahi, nisvân görülmeyecek sûrette duvar yahut tahta perde yapıp ol zararı def' etmeye mecbur olur. Amma beher hal, penceresini seddetmek üzre cebr olunamaz.*
>
> *Nitekim, çitten ma'mûl bir hâitin aralığından, komşunun makarr-ı nisvân olan mahalli görünür olsa, ol aralıkları seddetmek üzre, hâitin sahibine emr olunur. Amma yıkıp da, duvar yapmak üzre cebr olunamaz.(22. maddeye bak)"*

Madde metninde makarr-ı nisvanın görülme ihtimali olan yerler arasında bitişik komşunun yanı sıra sokak aşırı hanesi olan komşuları da katarak kapsamını genişletmiştir. Bu durum önemlidir çünkü mülkiyete ilişkin hususlarda çoğunlukla komşudan kastedilen bitişik komşudur. Oysa bu maddede sokağın karşı çaprazından makarr-ı nisvan görülüyorsa bu görece uzak komşunun penceresi veya duvarını kadınları görmeyecek şekilde değiştirmesi gerekmektedir[252]. Hatta bir fetvada caminin müezzinine minareden ezan okurken mahalledeki kadınları görme ihtimaline karşın aşağıda ezanı okumasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir:

> *"Cemaatten bazı kimesneler Zeyd-i müezzine ö(y)ğle ve ikindi ezanını minarede oku dediklerinde Zeyd dahi bazı Müslümanların evlerine havâledir aşağıda okurum demeğe kâdir olur mu? Beyan buyurulup müsâb oluna!*
>
> *El-cevab: Allahu a'lem, fi'l-vâki havâle olup Müslümanların avreti görünürse aşağıdan okusa olur.*

[252] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 594.

Ketebehû el-fakîr Hamîd ufiye anh[253] *"*

Madde 1204'e göre bahçe makarr-ı nisvan sayılmamıştır. Kadınlar ara sıra o bahçeye çıkıyor olsalar bile, kişi komşusundan "Bahçeme olan nezaretini kes" diyemez[254]. Ancak mutfak bahçede ise veya bahçedeki kuyudan başka kuyu yoksa ve bu kuyuyu kadınlar kullanıyorsa bu durumda bahçe kadınların mahalli olacağından makarr-ı nisvan sayılır ve bu bahçeyi görmek zarar-ı fahiş kapsamına girer[255].

Selamlık odası da dışta kalan oda olarak sayıldığı için makarr-ı nisvandan sayılmamıştır:

> *"Zeyd'in ihdas ettiği pencerelerinden cârı Amr'ın makarr-ı nisvan olan mevâziine havâlesi olmayıp hâriciye olan odasının bazı mevâzii görünse Amr, "havalem vardır" diye Zeyd'e pencerelerini kapatmaya kâdir olur mu? El-cevab: Olmaz*[256]*."*

Osmanlı hukukçuları ev içi mahremiyetin korunmasına büyük önem vermişlerdir. Kadınların alanını görme ihtimali olan her türlü pencere açımı, yüksek kat çıkılması, duvarın indirilmesi gibi eylemlerin önlenmesini istemek, zarar gören komşunun hakkıdır[257].

Makarr-ı nisvanın görülmesinden dolayı zarar gören komşu, kendi imkânı ile zararı giderilebilecekse bile yapmak zorunda değildir. Zararın gidermekten bu sebeple karşı taraf imtina edemez[258].

Hz. Ömer için söylenen bir rivayete göre, bir kişi komşusunun bitişiğine bir oda inşa etmiş ve komşusunun evine bakar şekilde bir pencere açmıştır. Bitişik komşu evimin içi görülüyor diye Hz. Ömer'e şikâyette bulununca cevaben "Pencerenin altına bir basamak konur ve üzerinde bir adam durur. Eğer komşunun evinin içi görülüyorsa bu pencere kapatılır. Aksi

---

[253] *İlmiye Salnamesi* (Matbaa-i Amire, 1334), Birinci Defa/390.

[254] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, c. 2/403.

[255] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, c. 3/2167.

[256] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, c. 2/403.

[257] "Âcizleri Tırnevî (Tırnova) Kazası sâkinlerinden olup müteveffâ pederimiz Râşid Efendi'den âcizleriyle üç nefer karındaşlarıma müştereken intikâl iden bir bâb hânenin makarr-ı nisvâna nazar mahalline komşumuz Bilal kendü hânesinin odasından müceddeden pencere küşâd ve ihdâsıyla tarafımıza îrâs-ı mazarrat eylediğinden ve bunun men' u def'i hakkında yedimizde fetvây-ı şerîfe bulunduğundan ber mûceb-i fetvây-ı şerîfe mahallinde şer'-i şerîf ve meclis marifeti ile rü'yet birle pencere-i mezkûrenin kapattırılması mazarrat-ı vâkı'anın men' u def'i bâbında Tırnevî Kâimmakâmı sa'âdetlü paşaya hitâben bir kıt'a emirnâme-i sâmi-i hazret-i vekâletpenâhîlerinin tastîrine müsâ'ade-i 'aliyye-i cenâb-ı sadâretpenâhîleri bî-dirîğ ve berşân buyurulmak bâbında ve her halde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 27 Şevvâl (12)76", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Deavi Evrakı***,** A.} MKT. DV, 162/67, H-07-12-1276, erişim tarihi 28.02.20, Aynı nitelikte Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller*, TFR.I..SKT, 47/4626, H-10-05-1322, erişim tarihi 04.03.20.

[258] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 594..

halde müdahale edilmez"[259]. Buna benzer bir olay Fetâvâ-yı Ali Efendi'de vardır: Komşulardan biri menzilinin duvarında çatıya yakın mevzide camlı penceresi varsa, komşusu bu pencereye "merdiven ile çıkıp makarr-ı nisvan olan mevziimi gözlersin, pencereni kapat" deyip, zorla pencereyi kapattıramaz[260]. En sonunda da Mecelle'nin 1203'üncü maddesinde yüksekteki pencerenin kapatılması meselesine son nokta konulmuştur:

> *"Birinin, insan boyundan yüksek yerde penceresi olup da ihtimal ki, merdiven vaz'ıyla komşusunun makarr-ı nisvân olan mahalline nazar eyler diye, komşusu ol pencereyi seddettiremez." (74. maddeye bak)*

Komşuların Müslüman ya da gayrimüslim olması zararın def' olunmasına engel değildir. Örneğin, Çatalcalı Ali Efendi fetvasında[261];

> *"Zeyd, mülk menzilinde ihdas itdiği pencerelerinden cârı Amr-ı yahudinin makarr-ı nisvan olan mevazii görünüb havâlesi olsa Amr, Zeyd'e "Havaleyi def' eyle!" didikte Zeyd, yahudiye "havale olmaz" deyu imtinaa kadir olur mu?*
>
> *El cevab: Olmaz."*

denilerek Müslüman bir kimsenin evinin penceresinden Yahudi komşusunun kadınlara ait olan bölümlerinin görülmesine izin verilmemiştir.

Bir binanın kamu yararına hizmet için yapılmış olması da makarr-ı nisvan hususunun göz ardı edilmesini haklılaştırmaz[262]:

> *"Zeyd, vakfitmek içün bir tekye bina ve ihdas itdikte ol tekye kurbünde menzili olan Amr'ın makarr-ı nisvan olan mevazii görünüb havalesi olsa Amr, havaleyi Zeyd'e def' itdirmege kadir olur mu?*
>
> *El cevab: olur."*

Bir kişinin komşusu evine yeni pencere açsa ve pencereden o kişinin makarr-ı nisvanı görülse, zarar veren komşu "Eskiden duvarın yüksekti, zararı sen gider!" diyemez[263]:

> *"Zeyd'in menzilinde ihdas itdiği pencerelerinden cârı Amr'ın makarr-ı nisvan olan mevazii görünüb havalesi olmağla Amr, Zeyd'e havalesini def' itdirmek murat etdikde Zeyd, Amr'a: "Menzilin havalesi divarı on beş sene mukaddem yüksek*

[259] Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, 172.
[260] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 403.
[261] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 595.
[262] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 398.
[263] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 399.

imiş, öyle olucak sen divarını terfi' eyle, havaleyi def' eyle" diyüb havalesini def'den imtinaa kadir olur mu?

El cevab: olmaz."

Kadimden selamlık odası olan oda daha sonra kadınların odası haline gelirse ve oda bu haliyle komşusu tarafından görünür olsa bile odanın sahibi komşusundan pencerelerini kapat veya havale tut diyemez. Ya da her daim kiralanan odalar bir süre sonra kadınlara kiralansa komşuya pencerene engel koy denemez[264]. Mecelle kadim olanı esas alarak yeni bina yapan zarar görüyorsa zararı kendisinin def etmesi gerektiğine hükmetmiştir:

"Madde 1207: Bir kimse, meşru' olarak mülkünde tasarruf etmekte iken, başkası anın yanında bina ihdâsıyla, kendisi mutazarrır olsa, zararını ancak kendi def' etmek lâzım gelir.

Meselâ bir hanenin kadîmî pencerelerinden, diğer kimsenin muhdes hanesinin makarr-ı nisvân olan mahalli görünür olsa, muhdes hane sahibi, mazarratını kendi def' etmek lâzım gelir. Atîk hane sahibinden iddiâya salâhiyeti yoktur. Nitekim bir kimse, demirci dükkânına muttasıl arsasında, bir hane ihdâs eylese, "demir darbından haneme zarar-ı fahiş terettüb eder" diye, dükkânı ta'til ettiremez. Ve kezâ, eskiden harman yeri olan bir mahallin kurbunda, biri hane ihdâs ettikde, "harmanın tozu hanem üzerine gelir" diye, harman sahibine "burada harman dökme" diyemez."

İki komşunun mülk menzilleri arasında bulunan ve bir tarafa ait olan çalı vb. türde paravan (havlu, perde) yıkılırsa, paravanın sahibi karşı tarafa *"Mevzinden makarr-ı nisvan yerlerim görünüyor. Havluyu sen yap."* diyemez. Bunun yerine kendisi yapabilir. Mecelle'nin 1317'inci maddesine göre iki hane arasındaki duvar yıkılmışsa ve birinden diğerinin makarr-ı nisvanı görünüyorsa, birinin sahibi diğerini ortaklaşa aralarına duvar yaptırmaya zorlayamaz. Ancak hâkim, tahtadan veya buna benzer bir nesneden çit (sütre) yaptırmalarını isteyebilir.

İki kişi ortaklaşa sahip oldukları evi bölüştüklerinde birbirlerinin payına düşen yerlerden birinin diğerinin makarr-ı nisvanı görünür olursa ve gören taraf perde veya duvar çekmeye yanaşmazsa, hâkim iki mülk arasına tahta perde veya duvar gibi bir sütre yapılmasına hükmedebilir (MAA, madde 1206)[265].

Makarr-ı nisvanın görünmesi durumunda zararın def'inin gerektiği mutlaktır. Ancak bu düzeltmeyi isterken aşırıya kaçılmaması gerekir. Çünkü *zaruretler kendi miktarlarınca*

[264] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 595.

[265] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 400.

takdir olunur (MAA, madde 22). Örnek olarak zararın giderilmesi pencereye bir perde çekilmesi ya da makarr-ı nisvanı görmeyecek şekilde duvar örmekle mümkün iken, pencerenin tamamen kapatılması istenemez ya da aralarında çitten yapılmış duvardan makarr-ı nisvanının göründüğünü iddia eden kimse yalnızca çitin aralıklarının kapatılmasını isteyebilir ancak taş duvar yapılmasını isteyemez (Madde 1202/2). Bir başka olayda kendi binalarının üzerine mahalledeki diğer evlerin makarr-ı nisvanını görecek yükseklikte çatı katı yapan kardeşlerden bütün binanın yıkılması istenemez. Sadece çatı katı yıktırılır[266].

Makarr-ı nisvan bazı hallerde sadece ev içinde kadınların yaşadığı yer anlamını aşacak şekilde kadınların daha çok bulunduğu bölge olarak da kullanılmıştır. Özellikle Tanzimat döneminden sonra kadınlar kamusal alanlarda daha çok görünür olmuştur. Kadınların sokağa çıkması ile onların sık sık dolaştığı bölgeler hakkında erkeklerle daha az muhatap olacak şekilde düzenlemelere gidilmesi gerekmiştir. Örneğin, Ortaköy'de bulunan iki iskeleden birini kadınlar daha sık kullanmakta ve diğeri ise eşya taşımacılığı işlevi görmektedir. Havanın kötü olduğu zamanlar eşya taşıma kayık ve sandallarındaki hamallar ve işçiler kadınların geçtiği iskeleden eşya boşaltmakta ve oradan geçenlere sözlü sataşmada bulunmaktadır. Bunun engellenmesi

[266] "İstanbul'da kâin Emin Bey mahallesi ahâlîsinin rikâb-ı hümâyûna takdîm eylediği arzuhalleri mefhûmunda mahalle-i mezkûrede Yahya Bey(Beşe)zâde ka'ran onbeş hanelere mütecâviz hânesinin sakfı üzerine bu esnâda tahte's-semâ binâ ve ihdâs edüp zikrolunan tahte's-semânın ahâli-i merkûme(muttasıl) menzillerinin makarr-ı nisvân olan mahallerine nazar ve kendülere zararı olduğu bâhir idüğünü beyân-birle sâlifü'z-zikr tahrîr ü istirhâm etmeleriyle mi'mâr Ağa ma'rifetiyle mahal-i nizâ' üzerine lede't-terâfu' zikr olunan tahte's-semâ menzili sakfı üzerine Yahya Bey(Beşe) birâderzâdesi İbrâhim Bey kerîmesi Emine Hanım binâ ve ihdâs etmiş olduğunu ve zikr olunan Tahte's-semâ'nın ahâli-i mezbûrede esâmîleri derûn-i i'lâmda mezkûr kesânın menzillerine nazarı ve havâlesi olduğundan başka bu makûle tahte's-semâ'binâ ve ihdâsı bâ-fermân-ı âlî mennû'âtda idüğünü mahall-i nizâ' üzerine … mi'mâr halîfe(kalfası) ve ebnâ-i şer'-i şerîf gelüp haber vermesine evvela Kadıaskeri Efendi dâ'îleri zahr-i arzuhâle ilam etmeğin arzuhâl-i mezkûr manzûr-i şâhâneleri buyurulmak içün merkûm 'atebe-i ulyâ-yı mülûkâneleri kılındığı ve zikr olunan tahte's-semâ'nın ma'lûm-i hümâyûnları buyuruldukda fermân şer'an hedmi …..gelmekle hedmi hususu mi'mâr Ağa kullarına haber ? olunduğu ma'lûm-i hümâyûnları buyuruldukda fermân (hazret-i men lehü'l-emrindir.), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Cevdet Belediye*, C.BLD, 32/1560, H-29-12-1255.

adına tüm gayrimüslim ve Müslüman cemaat mahkemeye başvurup durumun düzeltilmesini talep etmişlerdir[267].

Kamusal alanda makarr-ı nisvan dolayısıyla mülkiyet hakkında bir sınırlama yapılabilmesi için talebin makul olması gerekir. Yukarıdaki örnekte mahalleye yakın iskeleye yanaşan şahıslar eşyalarını eşeklere yükleyip mahallenin ana yolu üzerinden geçerken taşkınlık yapmaları, kadınlara sarkıntılık etmeleri, mahalle içerisinde huzuru kaçırmaları sebebiyle tacirlerin uzaktaki iskeleye yanaşmaları, yüklerini oraya boşaltmaları emredilmiştir. Bunu mahalle içinde yaşayan ve evine tadilat yapmak isteyen bir şahsa indirgersek, bu komşunun mülkiyet hakkını kamusal alandaki makarr-ı nisvan anlayışı dolayısıyla kısıtlamak için çok geçerli bir sebebin olması gerekir. Ana yol üzerine ev yapan bir kişinin, âdet üzerine yani yanındaki inşa edilmiş olan diğer binalardaki gibi evine cumba yaptırması, yoldan geçenlere bir zararı yok iken "Kadınlarımız sokağa çıktığında pencerelerinden görünür" gibi bir sebeple engellenemez[268].

Diğer zarar-ı fahiş çeşitlerinde olduğu gibi makarr-ı nisvanda da komşuların mülkiyet haklarının sınırlanmasında hakkın özüne dokunulmamalıdır. Kişinin malından faydalanmasını tamamen engellememelidir. Örneğin, bir kişinin tarlasının yakınında komşusu bir ev ihdas edip,

[267] Ma'rûz-i dâ'î-i devlet-i 'aliyyeleridir ki, Mahrûse-i Galata muzâfâtından Beşiktaş Kasabası'na tâbi' Ortaköy ahâlîlerinden ashâb-ı arzuhâl ve berber esnâfının köşe ustası İbrahim Ağa ve Mehmed Çelebi ve Kahveci Ahmed ile Ermeni milletinin cemaat başıları Asvâder ve Kalyos Kalos ve köy kahyâları Evanz ve Rum Milleti'nin cemâ'atbaşısı Elya ve köy kahyaları Dimitri nâm zımmîler ve Yahudi Milleti'nin cemâatbaşıları Mosi veAvram ve diğer Mosi kahyaları Yasaf nâm yahûdiler ile sâir yüz neferden mütecâviz kimesneler serbostan hâssa izzetlü Ağa bendeleri tarafından mürsel hâssa hasekîlerinden Ali Ağa kulları hâzır olduğu halde mahrûse-i mezbûre mahkemesinde meclis-i şer'-i hatîrde her biri takrîr-i kelâm ve ifâde-i merâm edüp bizler zikr olunan Ortaköy ahâlîisinden olup lâkin karye-i mezkûrenin kadîm iskelesi sâlhâne iskelesi olmağla hatab ve kömür ve hamr ve taş ve fışkı kayıkları iskele-i merkûmeye yanaşup yüklerini merkeblere tahmîl ve iktizâ eden mahallere getürmekde iken karye-i merkûmenin âhar tarafında piyâdeye mahsûs koyun iskelesi ta'bîr olunur iskeleye ba'zen taş ve fışkı kayıkları dahi yanaşup yüklerini merkeblere tahmîl ederek dar zokaklardan geçüp nize alîl ü ihtiyâr kimesnelere ve sıbyân u nisvân mazarratları olduğundan men' u def' i bâbında karye-i merkûme ahâlîsi yedlerine mukaddemen iki kıtâ fermân-ı âlişân verilmiş ise de ve bu evânda mârru'l-beyân koyun iskelesi'ne hatab ve kömür ve hamr kayıkları yanaşdığından iştidâd-ı hevâda nisvân tâifesi piyâde ile yanaşmayup ve gözünü mahal olmadığından bazı erâzil kimesneler kayıklara gelüp şürb-i hamr ve nâ-hemvâre hareket etmekde olduklarından emn ü râhatımız külliyen meslûb ve râyihasından dahi mürûr u 'ubûr eden ehl-i İslâm müteezzî olmağla İstanbul'da Lanka Beyi Kapusu hâricinde yeni mahalde vâki' hamam iskelesi makarr-ı nisvân olduğundan piyâdeye mahsûs olup iştidâd-ı hevâda nisâ tâifesi piyâdeler ile yanaşup çıkageldiklerinden fakat zikr olunan koyun iskelesine taş ve fışkı kayıkları men' u def' olmak takrîbiyle hatab ve kömür kayıkları ve sâir sefâyinin yanaşması ve temur ve palamar rabt eylemesi mahzûr ve mazarratdan sâlim olmadığından iskele-i mezkûreye sağîr u kebîr sefâyin yanaşmak ve temür ve palamar rabtolunmamak vâyiderî olur ise men'u def' ve te'dîb kılınmak bâbında Haremeyn muhâsebesinden bir kıt'a fermân-ı âlişân verildiği müstebân oldukdan sonra ahâli-i karye-i merkûmenin istid'âları üzre sâlifü'l-beyân koyun iskelesine piyadeden gayri sağîr u kebîr hatab ve taş ve kömür ve fışkı ve hamr kayıkları yanaşması ve Temur ve palamar rabt eylemesi mazarratdan emîn ü sâlim olmadığından bi'l-ihtiyâr zâhir ve mütehakkık ve husus-i mezkûr içün fermân-ı âlişân verildiği dahi ber-mûceb-i derkenâr mesbûk-i bi'l-mesel olmağla bu sûretde sâlifü'z-zikr koyun iskelesine fîmâ ba'd piyâdeden gayri sağîr u kebîr kayıklar yanaşmayup temür ve palamar rabt etmeyüp vâyiderî olur ise men'u def' ve te'dîb olunmak bâbında bâlâsı tuğrây-ı garrâ ile ma'nûn ? bir kıt'a fermân-ı âlişân i'tâsıyla ahâli-i karye-i merkûmenin istid'âlarına müsâ'ade-i aliyye buyurulmak re'y-i âlîlerine menût-i mevâddan idüğü imtisâlen li'l-emri'l-âlî huzûr-i âlîlerine i'lâm olundu. Bâkî emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fi'l-yevmi's-sâdis min şehri Rebî'ü'l-âhir lisene isneteyni ve erbe'în ve mieteyni ve elf", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Cevdet Belediye*, C. BLD, 43/2137, H-06-04-1242.

[268] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 593.

tarla sahibine tarlasından menzilinin makarr-ı nisvanı görüldüğünü iddia edip tarlasını ekip biçmesini engelleyemez[269].

4. Temiz Suyu Kirletme

Mecelle'nin 1212'inci maddesine göre bir kimsenin temiz su kuyusunun yakınında komşusu bir yeraltı lağımı ya da tuvalet yapıp temiz suyu kirletse, meydana gelen zarar fahiştir ve giderilmesi gerekmektedir. Zarar, çimento veya kireç gibi malzemelerle giderilemez ve lağımdan gelen maddelerin kuyuya geçişi engellenemezse, yapılan lağım veya tuvalet kapattırılır. Burada hâkim komşuya lağım suyunun komşunun kuyusuna karışmayacak uzaklıkta bir kenef ya da kariz yapmasını emreder[270].

Sadece yakın komşunun temiz suyunun kirlenmesi bu bahse girerken, bir komşunun bir şekilde bütün mahallenin temiz suyunu kirletmesi kamu menfaatini zarara uğratan fiiller kısmında değerlendirilecektir.

5. Kamu Menfaatini Zarara Uğratan Fiiller

Bir kişinin mülkündeki bir tasarruftan dolayı kamunun zarara uğraması durumunda bu zararın giderilmesi gerektiği bütün hukukçular tarafından kabul görmüş bir meseledir[271]. Üstelik kamu menfaatini ihlal eden kadim zararlar da Osmanlı hukuk düzeni tarafından korunmamıştır (madde 7). Komşuluk hukuku kapsamında Mecelle'de zarar görenler olarak "mârre" (yoldan geçenler) olarak adlandırılmış ve mârreyi, "amme vezninde tarik-i âmmden mürûr ve ubûr eden kimseler olarak tanımlanmıştır (madde 1048).

Kamu menfaatini zarara uğratan zarar-ı fahiş durumu genellikle komşular geçsin diye yol olarak ayrılmış bir arsanın ya da herkes tarafından kullanılan suyun/kuyunun/derenin vb özel mülke dahil edilmek istenmesi sonucu oluşan zarardır. Burada resmi olarak malın sahibi o komşu olarak görünse bile kamu menfaati ağır bastığı için zarar veren komşunun yapmış olduğu eylemi geri çekmesi gerekmektedir:

> *"Bir belde valisi Zeyd, Hind'in menzili karşısında olan tarik-i âmdan bir mikdar yeri senede mirîye şu kadar akçe mukataa ile Hind'e verip Hind dahi ol yeri menziline ilhâk ve üzerine bina ihdâs edip lakin tariki tazyik etmekle mârreye zararı olsa mârre Hind'e binasını şer'an kal' ettimeğe kâdir olurlar mı?*

---

[269] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, 415.

[270] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 2176.

[271] Çalış, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*, 173.

El-cevab: Olurlar[272]*."*

Selanik şehrinin Kavala semtinde oturan iki kardeş arsalarının etrafına duvar ördürtmek istemiş gerekli makamlara başvurup izinleri almışlar ve duvarı örmeye başlamışlardır. Ancak arsalarının arkasında eskiden beri mevcut olan küçük bir derecik vardır ve duvar örülürse komşuları Sükrü Efendi'nin yolu kapanacaktır. Bu sebeple Şükrü Efendi ya duvarın yapımının durdurulması ya da yeni yol açılması talebinde bulunmuştur. Belediye de Şükrü Efendi'nin yanında yer almıştır. Aslında arzuhal Eşref ve Abdülkadir kardeşler tarafından duvarın yapımına devam edilmesi için verilmiş ise de metnin içeriğinden Şükrü Efendi'nin ve komşularının yolunun kapanacağı anlaşılmıştır:

"Ma'rûz-i bende-i kemîneleridir ki

Selânik Vilâyeti dâhilinde Kavala Kasabası'nın Yenimahallesi'nde kâin bâ-tapu mutasarrıf bulunduğumuz bir kıt'a arsamıza bundan dört mâh mukaddem müceddeden divar inşâ itdireceğimizde belediye reîsi ve mühendisin keşf ü kararları üzerine arsamızın üç tarafından nizâmı üzre tefrîk eyledikleri tarîkde tarafımızdan bi'r-rızâ inşâ itmemize ruhsat virilüp ustalarımız işledilmekde idi. Hüsrev Efendi'nin mahdûmu Şükri hânesinin arka ciheti suların mecrâsına mahsûs kadîmden kalan iki arşun kadar arzında bir küçük dere olup ve arsamıza muttasıl bulunmağla mümâ-ileyh Şükri Efendi mahall-i mezkûrun tevsî'ine ve yeniden bir tarîk açdırtmak fikriyle belediyeye arz u istid'â itmesiyle uştalarımız men' u ta'tîl kılınmışdı. Belediye tarafından tekrâr ta'yîn kılınan mühendisi mahall-i münâza'un-fîhi bi'l-kadîme fennen icrâ-yı keşf idüp belediyeye takdîm eylediği bir kıt'a raportun meâli şu ki…[273] *"*

Kendi mülkünü genişletme yönünde zarar-ı fahişin yanında Fetâvâ-yı Ali Efendi'deki bir fetva olay örgüsü bakımından oldukça ilgi çekicidir. Olayda şahıs kapısı işlek olmayan bir

[272] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 591.

[273] "…Mahal-i mezkûrun tevsî'ine aslen câiz görülemez. Ancak suların cereyânına mahsus bir dere der-hey'et asliyesiyle kalmışdır ve kalması îcâb ider. Mühendisin bu yoldaki kararını belediye fer'î ve i'tibâra almayup da müdde'î Şükrî'ye mu'âveneten ve tarafımıza zulm olarak mahall-i mezkûr behemehâl tevsî' olunacak diyerekden mün'akid hilâf kararlarını alup istinâden meclis-i idâreye ikâme eylediğimiz da'vâmıza karşu kezâ meclis-i idâre tarafından dahi mahal-i münâze'un-fîh keşf olunup icrây-ı keşifleri mühendisin karârına tatbîken bulunduğundan meclis-i idâreye takdîm eyledikleri bir kıt'a raport kezâ mu'teber tutulmuşdur. Esbâbı şudur ki;

Meclis-i İdâre a'zâlarından Fâik ve Rızâ Efendiler müdde'î merkûmun mukarrebi ve tahrîrât kâtibi bacanağı olduğu münâsebetiyle kâimmakâm paşamızı kendi taraflarından celb ve uydurmuşlardır. Bu sebepden için belediye reîsi ile kâimmakâm paşamız âcizânemizi mutazarrır itmek üzre müttefikdirler. Meclis idâre a'zâlarından fazîletlü Müfti Efendi ve sâhib-i raport hacı Mehmed Efendi ve hristiyândan Todri taraf-ı âcizânemize külliyen bir gadr eyleyeceğini görmeleriyle meclis-i idârenin kararını temhîd eylediklerinden drâme mutasarrıflarından arz u istîzân itmişlerdi. Müşârün-ileyh hazretlerinden vürûd iden cevâb-ı raportun tercîhine işâretle bu mes'elenin halli mahalline âid denilmişdi. Şimdi kendi diledikleri üzre mahal-i mezkûrun yeniden tarîk olması hakkında lafz-ı i'dâl ile kâimmakâm paşamız bu yolda bir karar virmiş ise de Drame Mutasarrıflığı'na arz u istinâf olunmakdadır. Lutfen ve merhameten bu mes'elenin halli hakkında tahkîkât me'mûru i'zâm buyurulacak veyahud doğrudan livâya iş'âr mı kılınacak? Ancak zât-ı sâmi-i efhamîlerinin re'yine muhavvel bir keyfiyet bulunduğundan îcâb iden mahalle emr ü havâle buyurulması bâbında ve her halde emr ü fermân efendimiz hazretlerinindir. Fî 27 Mart sene (1)319 Birâderi Ahmed Abdulkâdir Mehmed Paşa bin Hüseyin Efendi", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi**,** *Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller*, TFR. I. ŞKT, 7/625, H-11-01-1321, erişim tarihi: 07.03.20.

yolun sonunda olan menzilini genel yola bağlamak istemektedir. Bunun için de kendi menzilinden bir kısmını yola katma talebinde bulunmuştur. Komşuları bundan zarar göreceklerini düşünmüşler ve itiraz etmişlerdir. Fetva da komşular lehine çıkmıştır[274]. Burada işlek olmayan yolda oturanların da yol işlek olmadığı için menfaati bulunduğu düşünülebilir. İşlek olmayan yol çıkmaz sokak kadar olmasa bile genel yoldan daha fazla mahremiyet alanı sunmaktadır. Toplumsal yapı da mahremiyetin korunması yönündedir. Bundan dolayı belki ekonomik açıdan ana yollarda oturmak daha avantajlı olarak görülse bile mahremiyet bu noktada ağır basmıştır. Yine mahremiyetin korunması hususunda tarik-i has denilen çıkmaz sokakta sadece kapısı olanların oradan geçme hakkı olduğu için, eğer ana yola kapısı olan menzili bitişik komşusu tarik-i hasa kapı açmak isterse, komşuları buna itiraz edebilir[275]. Bu husus Mecelle'nin 1219'uncu maddesinde *"Tarîk-i hâsda hakk-ı mürûru olmayan kimse müceddeden kapı açamaz."* hükmü ile kanunlaştırılmıştır. Ancak daha önce tarik-i hasda olan kapısını kapayıp bir süre sonra tekrar açmak isterse ya da menzilini başkasına satmışsa, yeni malik tekrardan kapıyı açtırabilir. Komşular buna itiraz edemez[276]. Kadim olanın esas alınması bu hususta da devrededir. Kişi, tarik-i hasda olan kapısını kapatıp tarik-i âm tarafında olan duvarından kapı açabilir. Komşuları bu durumu da engelleyemez (madde 218).

Bu meselenin yanında mahallenin içinden akan ve bütün mahallelinin kullandığı temiz su kaynağını komşulardan birinin bir vesileyle kirletmesi zarar-ı fahiş kapsamında değerlendirilmiş, bu husus idare tarafından çok önemsenmiş ve hatta mülkiyet hakkının bir diğer sınırlandırma yöntemi olan kamulaştırmaya (istimlake) konu olmuştur. Aşağıda bir kısmı alınan olayda çeşme sularına zarar veren bir vakfa ait binaların yıkılması söz konusu olmuştur:

> *"...mebâliğ sarf ile beş bâb menâzil binâ ve ihdâs eylediğimizden sonra menâzil-i mezkûrenin çirkâb lağımları arsa-i mezkûre derûnunda gerek Hüdâvendigâr-ı müşârün-ileyh Sultan Osman Han hazretlerinin binâ ve ihyâsına muvaffak oldukları Öküz Limanı'nda kâin gerek evkāf-ı mezkûrenin sâlifü'l-beyân müte'addid çeşmeler ve ehl-i İslâm hâne ve sâhilhânelerine cereyân eden suların üzerine ve yakın mahallerine tesâdüf ve neşf ü sirâyeti cihetiyle miyâh-ı mezkûre teneccüs ve evsâf-ı selâsesi tegayyür ederek zarâr-ı şer'îsi re'yü'l-ayn mahâllinde ehl-i vukūfun alâ-tarîkı'ş-şehâde haberleriyle şer'an zâhir oldukdan sonra zarâr-ı şer'îlerimiz âm olduğuna binâen*

[274] Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi*, çev. Esra Kılavuz Eser (İstanbul: İSAR Yayınları, 2021), 2/714-715.

[275] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, 2/413.

[276] *MAA, madde 1222:*" Bir kimse tarîk-i hâsda olan kapısını sedd etmekle hakk-ı mürûru sâkıt olmaz.
Binâ'en aleyh sonra kendisi ve hânesini satsa müşterîsi tekrâr kapısını açabilir.", Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, 2/413.

menâzil-i merkūme hedm birle fîmâ-ba'd Müslim ve re'âyâ menzili ihdâs olunmayıp kadîmî vechile bilâ-ebniye tarla ve bağ olarak mârru'z-zikr Abdullah Ağa Vakfı tarafından Müslim kimesneye îcâr olunmasını bin iki yüz...[277] "

Bir mahallede eskiden beri var olan ancak bir süre sonra âtıl duruma gelen bakımsız esnaf dükkanlarının atıkları mahalleli bakımından önemli bir sorundur. Bu yapılardan gelen pis koku, duman ve toz gibi emisyon atıkları ya da içme suyuna karışan atıklar için mahalleli ilgili makamlara başvurmuş ve meydana gelen fahiş zararın giderilmesini talep etmişlerdir. Örneğin Cebeci mahallesinde bulunan bakımsız ve harap durumdaki selhhânede(mezbaha) bulunan hayvanların kokusundan ve deri iç organ ve benzeri atıkların mahalledeki temiz içme suyunu kirletmesinden rahatsız olan mahallelinin selhhânenin kaldırılmasına ilişkin talebi uygun bulunmuştur[278].

Çevrenin kirletilmesinin önlenmesi konusunda mahallelinin taleplerinin yanı sıra idare de bu fiilleri işleyenler hakkında çeşitli yaptırımlar öngörmüştür. Osmanlıda çevreyi kirletme suçu ve salb cezası konulu bir çalışmada 1539 yılında Edirne subaşılığına tayin edilen Ömer'in nişan-ı hümayununda belirtilen görevlerden birinin mahallelerin ve sokakların temizliğini sağlamak olduğundan bahsedilmiştir. Örneğin bir kişi kirli çamaşır suyunu kendi ve komşularının önüne akıtırsa bu kişinin hakkından gelinmesi emredilmiştir. Nişanda özellikle hayvan ölülerinin ortalıktan kaldırılmasına vurgu yapılmış, ihmal edenlere çeşitli teşhir cezaları ve hatta başka fermanlarda salb cezası öngörülmüştür[279].

Kamu menfaatini zarara uğratan eylemler belirlenirken diğer zarar-ı fahiş türlerinde olduğu gibi burada da makul olma koşulu aranmaktadır. Yine her zarar değil, örneğin yukarıdaki örneklerde olduğu gibi mahallede insanların evlerinde rahat bir şekilde yaşayamayacak düzeyde yoğun, mahallelinin mülkündeki esas menfaatini ihlal eden bir zarar

---

[277] *Anadolu Sadâreti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257/ M. 1835-1841)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş (Kültür A.Ş., 2019), 94/159, Hüküm no: 114..

[278] "…Kuşçu Mehmed Ağa demekle ma'rûf kimesne bâb-ı mezkûr hâricinde Cebecibaşı mahallesinde vâki' Harâmî Ahmed Paşa vakfından icâreteyn ile tasarrufunda olan menâzili mukaddemâ selhhâne etmekle müste'cirinin fısk u fesâdından ve zebh olunan ağnâmın ve dimâ-i fazalâtının râyiha-i kerîhasından mutazarrır ve müteezzîleriz deyû ahâlî-i mahalle teşekkî ettiklerinde, mahall-i mezbûr min ba'd selhhâne olmayıp kömürhâne ve otlakhane etmek üzre merkūm Mehmed'in vekîli Ali [nâm] kimesne Hâslar mahkemesinde huzûr-ı şer'de ta'ahhüd eylediği i'lâm ve zikr olunan selhhâne kat'â ref' olunmak…selhhâneleri tarafından mahall-i mezbûre ağıllar yapılıp, içinde koyun vaz'ı ile mezâristânı telvîs edip ve odun yakdıkları mu'âyene ve müşâhede olunmağın bu husûsun dahi ref'i ve men'i vâcibâtdan olmağla mezbûr Mehmed bundan akdem bâ fermân-ı âlî men' olunan sâlifü'z-zikr selhhânesini kemâ fi'l-evvel men' ve def' ve zikr olunan mezâristâna koyun vaz' edip odun yakanlar dahi men' ve zecr olunup ve ol havâlîde min ba'd bu makūle âmme-i nâssa muzır nesne îcâd ve ihdâs olunmamak için sen ki İstanbul kadısı Mevlânâ Ebû Said Mehmed -zîde fezâiluhûsun- i'lâm etmekle, i'lâmın mûcebince selhhâne-i merkūm men'-i küllî ile men' ve zikr olunan mezâristâna koyun vaz' olunmayıp ve hatab istif olunmayıp def' olunmak bâbında fermân-ı âlîşânım sâdır olmuşdur…", *İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Fuat Recep vd. (İSAM, 2010), 21/300, Hüküm no: 219.

[279] Fethi Gedikli, "Osmanlı'da Çevreyi Kirletme Suçu ve Salb Cezası", *Osmanlı Hukuku-Makaleler* (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2012), 175-177.

meydana gelmelidir. Mesela bir yangın çıkmış ve mahallede yan yana birçok ev sırayla yanmış olsa, komşular da yangından sonra tekrar evlerini yapsa, aralarından bir kişi de çeşitli sebeplerle evini yapamamış olsa, bu kişiye komşuları *"Menzilimiz ortasında harap menzil olmasına razı değiliz, menziline bina eyle"* diyerek zorla bina yaptırtamazlar[280]. Çünkü menziline bina yapmamış olması kamu menfaatini zarara uğratan, ölçüyü aşan fahiş bir zarar durumu değildir.

Pis ve atık suyun akış istikametinin (kariz) değiştirilmesi de kamu menfaatini ihlal eden zarar-ı fahiş olarak kabul görmüş ve karizin tekrar eski hale getirilmesine karar verilmiştir[281].

B. Müşterek Duvar Üzerinde Diğerinin İzni Olmadan Tasarrufta Bulunmak

Duvar, fetva kitaplarının bir kısmında "Kitabü'l Hait (Hıytan)" başlığı altında ayrı bir bahis olarak yer almış ve Mecelle'nin Şirketler kitabının giriş kısmında bahsedilen fıkhi terimler arasında "Hait, duvar ve tahta perde ve çit demektir." suretiyle tanımı yapılmıştır (madde 1047).İki komşu taşınmaz arasındaki duvar, İslamiyetin ilk yıllarından beri Hz. Peygamber'in de karşısına çıkan meselelerden biridir. O dönemlerde bir evin inşa edilebilmesi ya da sağlamlaştırılması ve aynı zamanda mahremiyetin korunması için duvar inşa edilmesi önemli bir ihtiyaçtır. Bitişik nizamdaki evler için de her biri için iki duvar inşa edilmesi ekonomik açıdan faydasız olarak görülmüştür. Bu nedenle duvar inşa eden mülk sahibi komşusunun bu duvarı kullanmasına izin vermek ve buna katlanmak durumundadır. Bazen de duvar komşular tarafından ortaklaşa yaptırılmış olabilir. Bu duvarın bakım ve tamir sorumluluğu iki komşunun da üzerinedir[282]. Eğer bir taraf duvarın tamirinden imtina ederse, duvarı tamir eden taraf komşusunu duvarı kullanmaktan men edebilir:

> *"Madde 1316: İki komşu beynindeki hâit-i müşterek üzerinde tarafeynin köşk ve kiriş uçları gibi hamuleleri olduğu halde hâit münhedim olup da birinin imtinâı üzerine diğeri binâ eylese müşâriki masrafının nısfını tediye edinceye dek onu ol hâit üzerine hamule vaz'ından men eder".*

[280] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 593.

[281] *İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697)*, 57/551.

[282] Günümüz hukukunda iki taşınmazı birbirinden ayırmaya yarayan duvar, parmaklık, çit gibi sınırlıklar, aksi ispat edilmedikçe, her iki komşunun paylı malı olarak kabul edilmiştir. Duvar üzerindeki yapılan ocak ve benzeri yapılar varsa kime ait olacağı tartışılmış, Yargıtay, duvar üzerinde dolap, ocak gibi kullanılmaya elverişli boşluklar olduğu zaman bu boşluklar hangisinin taşınmazına açılıyorsa duvarın o taşınmaza ait olduğuna, her iki tarafta da böyle boşluklar varsa duvarın ortak mülk olduğuna hükmetmiştir, Oğuzman vd., *Eşya Hukuku*, 473.

Bunun yanında duvar yıkılmaya yüz tutmuş ve iki komşu için de tehlike arz ediyorsa ve komşulardan biri duvarın yıkılmasından imtina ediyorsa, duvarın yıkılmasını isteyen komşu mahkeme yoluyla beraberce yıkmak için zorlayabilir:

> *"Madde 1318: İki komşu beyninde müşterek olan duvara vehn gelip de sükutundan havf olunmakla biri nakzını istediği halde diğeri imtina etse bi'l-iştirak nakz ve hedm etmek üzere cebr olunur."*

Mahkeme yolu ile duvarın yıkılması Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Efendi'nin bir fetvasına da konu olmuştur. Bu fetvanın meselesinde duvar bir tarafa aittir ve komşunun mülküne doğru eğilmiştir. Zarar görecek komşu duvarın yıkılmasını komşu duvar sahibinden talep etmiş, talebe olumsuz yanıt alınmış ve konu mahkemeye taşınmıştır. Bu durumda hâkimin eğilen duvarı yıkması için duvar sahibine emretme yetkisi bulunmaktadır[283]. *"*

Ali Haydar Efendi'ye göre eğer iki komşu arasında müşterek duvar varsa ve ikisinin tarafında duvara dayanan bir yük varsa, duvar çöktüğü zaman duvara dayanan diğer şeylerin de çökme ihtimaline binaen bir taraf duvarı ıslah etmek isterken diğer taraf bundan imtina ederse, duvarın ıslahını isteyen komşu diğer komşuya *"yüklerini direklerin üzerine al, duvarı filan vakit ref' edeceğim"* demeli ve şahit tutup durumu delillendirmelidir. Bunun üzerine imtina eden komşu inadından vazgeçebilir ya da vazgeçmeyebilir. Vazgeçmediği takdirde, komşu duvarı ıslah ettiğinde yükleri düşerse, zararını tazmin ettiremez[284].

Duvarın mülkiyeti ortak olmasına rağmen, duvarın idaresi bakımından öncelikli söz söyleme hakkı komşulardan birinde olabilir. Dürrizade'ye yöneltilen bir fetvada iki menzil arasında bulunan ve her birinin mülk iddiasında bulunduğu duvar için üzerinde kiriş bulunan tarafın söz sahibi olması uygun görülmüştür[285]. Bunun yanında duvarın bir tarafında 4 birim kirişi, diğer tarafında da 10 birim kirişi olsa bile mülkiyet iddiası başkaca bir kanıt yoksa yine ortaklaşa kullanılır. Fazla yapısı olana aktarılmaz. Ancak söz sahibi olmada kavl, daha çok kirişi/dayanağı ya da bitişikliği olandadır[286].

---

[283] *İlmiye Salnamesi*, Birinci Defa/363.

[284] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 2275-2277.

[285] "Zeyd'in menzili ile Amr'ın menzili mâbeyninde olup her biri ittisâl-i terbî sahibi olduğu duvar için Zeyd "Benim mülkümdür" deyip ve Amr "Benim mülkümdür" deyip lakin ol duvar üzerinde Zeyd'in cüzuru olsa Zeyd ve Amr'ın beyyineleri olmayınca ol duvarda kavl Zeyd'in olur mu? El-Cevap: Olur.", Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi (ed.), *Neticetü'l-Fetava*, 393.

[286] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 592.

Müşterek duvarın ortak bir şekilde kullanılmasının Hz. Peygamber'in sünnetinde olduğu daha önceden ifade edilmişti. Duvarı bir taraf binasında kullanmak ya da dayanak yapmak istiyorsa öbür taraftan izin alıp almayacağı mesele edilmiş ve komşunun diğerinin yapı yapmasına engel olamayacağı fetva konusu olmuştur:

> *"Zeyd ile Amr'ın menzilleri beyninde olup iştiraken mülkleri olan duvarın üzerinde ikisinin dahi bina ve cüzûu olmayıp hâlen Zeyd ol duvar üzerinde birkaç cüzûu vaz' ve kendi arsası üstünde oda bina etmek istedikde Zeyd Amr'a "Ben kaç cüzu vaz' edersem sen dahi ol kadar cüzu vaz' eyle" derken Amr "Ben vaz'-ı cüzu etmem, sen dahi vaz'-ı cüzu eyleme" deyu Zeyd'i vaz'-ı cüzudan bi- gayr-i vech men'e kâdir olur mu?*
>
> *El-cevab: Olmaz*[287]*."*

Müşterek duvarın kullanımı için komşunun izin almış olması üzerinde her şeyi yapabileceği anlamına gelmemelidir. İzin almış komşunun duvardan diğerinin kullanımını ve faydalanmasını tamamen engelleyecek fiillerde bulunması kabul görmemiştir:

> *"Zeyd ve Amr'ın a'le'l-iştirak mâlik oldukları duvar üzerinde birinin ağaçları yok iken Zeyd, Amr'ın izniyle duvar üzerinde ağaçlar vaz' ve üzerine bina ihdas edip lâkin duvarın ol kadar ağaç vaz'ına tahammülü olmayıp Amr'a duvar ile intifa' mümkün olmasa Amr, Zeyd'e: "Bana seninle beraber ağaç vaz' edip intifa' mümkün olacak mertebe ağaçlarını ref'eyle demeye kâdir olur mu?*
>
> *El-cevap: Olur*[288]*."*

Duvar bir tarafa ait olsa ve bu duvar kendiliğinden yıkılıp komşu mülke zarar verse, zarar gören komşu önceden uyarıda bulunmadıysa bu zararını tazmin ettiremez. Ancak uyarıda bulunmuş ve duvarın sahibi komşu bu uyarıya kulak asmamışsa, bu durumda zarar gören komşu zararını tazmin ettirir. Mecelle'nin 928'inci maddesinde bu şekildedir. Ve hatta uyarıda bulunan kişinin yoldan geçen herhangi bir kimse değil duvardan zarar görme ihtimali olan komşulardan biri olmalıdır. Çıkmaz sokağa doğru duvar yıkılsa tazminata hak kazanılması için yine aynı şekilde sokak sakinlerinden uyarı gelmiş ve bunun göz ardı edilmiş olması gerekmektedir[289].

---

[287] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 591-592.

[288] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 241.

[289] *MAA, madde 928*: "Birinin duvarı yıkılıb da diğere bir zarar îrâs etse zamân lâzım gelmez. Fakat evvelce ol duvar mâ'il-i inhidâm olub da ana diğer bir kimse duvarını hedm et diye tekaddüm ve tenbîh edib de duvarı hedm edecek kadar vakit geçmiş ise ol hâlde zamân lâzım gelir.

Şu kadar ki ol kimse hakk-ı tekaddüm ve tenbîh ashâbından olmak şartdır.

Şöyle ki ol duvar eğer komşunun hânesi üzerine yıkılmış ise tekaddüm eden kimse ol hânenin sükkânından olmalıdır. Hâricden birinin tekaddüm ve tenbîhi müfîd olmaz. Ve eğer tarîk-ı hass üzere yıkılmış ise tekaddüm eden kimse ol tarîkde hakk-ı mürûru olan kesândan olmak lâzımdır. Ve eğer tarîk-ı âmm üzerine yıkılmış ise her kim olursa olsun tekaddüme hakkı vardır."

Bunun yanında duvar yıkılıp komşu mülk tarafına yıkılan enkazın duvar sahibi tarafından kaldırılması gerekmektedir. Burada tazmin değil duvar parçalarının kaldırılması yani müdahalenin men'i söz konusudur[290].

Duvarla ilgili problemlerden biri de komşulardan birinin özellikle tarım alanlarında belki de arazilerinin küçüleceğini düşünerek duvar çekilmesini istememesidir. Niğde'nin Kumluca mahallesinde sakin Hacı Ahmed, bu mahalde dört seneden beri meyve yetiştirerek tasarruf ettiği bağına duvar çekmek istemiş ancak komşuları buna mâni olmuştur. Meyveleri telef olmak üzeredir. Bu sebeple komşularının müdahalesinin men olunmasını ilgili makamlardan talep etmiştir[291].

C. Binaların Yüksekliğinin Komşu Binalardan Çok Olmaması

Osmanlı mahallelerinde binaların birbirinden farklı yükseklikte yapılmamasına dikkat edilmiştir. Komşulardan biri evinin üzerine yeni bir kat çıkmak isterse, mülkiyet hakkını kullanımda serbest olduğu için diğer komşular bu eylemi tamamen engelleyemez. Engelleyeceği husus o dönemde belirlenmiş yüksekliği aşmasıdır. Galata Mahkemesi önüne gelen bir davada Kostanti, Yanaki ve Kiryako isimli üç kişi ortaklaşa çok katlı ev yapmak istemişler ve inşaata başlamışlar, katları çıkarken komşuları yapılacak olan binanın kendilerininkinden yüksek olduğu ve böylece kendilerine zarar geldiğini iddia ederek inşaata itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine ortaklar mahkemeye başvurup keşif yapılmasını istemişler, keşif ekibi binaya giderek inceleme yapmış ve yapılacak binanın diğerlerinden yüksek olmayacağına kanaat getirip durumu mahkemeye bildirmiştir. Böylece ortaklar, binanın üst

[290] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 420.

[291] "Ma'rûz-i çâker-i kemîneleridir ki, Medine-i Niğde'de Kumluca nam mahalde dört seneden berü mutasarrıf olduğum bir kıt'a bağa divar çekmek üzre iken şer'an dahlü taarruz îcâb etmez iken hemcârı bulunan Hulbâle ve kerîmesi murâd etmiş ise de komşusu Emir oğlu Salbele ve kerîmesi fuzûlîce da'vâ sadedinde olup divar inşâsına mâni' olarak mahsûl-i müsmirenin helâk sadedinde olduğundan mahallinde şer'an terâfu' ve ihkâk-ı hak olunmak üzre medîne-i mezbûr kâimmakâmı rif'atlü beyefendiye hitâben bir kıt'a emr ü sâmi-i vekâletpenâhîleri tasdîr buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 16 CA. (12)65 E'l-hâc Ahmed kulları", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.} MKT.DV, 20/17, H-25-11-1265, erişim tarihi 27.02.20.

kısmını yıkmaktan kurtulmuştur[292]. Bu dava ile Galata Sultan Bayezid Mahallesi konutlarının ortalama yüksekliğinin 20 zira olduğu anlaşılmıştır.

Binaların yüksekliğine ilişkin birçok ferman bulunmakla birlikte, konusu en çok geçen 1714 tarihli fermana göre yükseklikler Müslümanlar için 12 zira, gayrimüslimler için 10 zira olarak belirlenmiştir[293]. Bununla birlikte kadimden beri binalar belirlenen ölçüden daha yüksek ise, bir vesileyle binanın yıkılıp yeniden yapılması gerektiğinde eski ölçüye uygun olarak yapılabilmesi mümkündür[294]. Gayrimüslim ile Müslümanlar arasındaki fark Tanzimat döneminde eşitlenecektir.

II. Zararın giderilmesi

[292] "Kâtib Mehmed Çelebi evkāfından olup mahrûsa-i Galata'da Sultan Bayezid mahallesinde vâki' bir tarafdan Nikola Morina ile ( ) nâm zimmîler tasarruflarında olan arsa ve bir tarafdan varilci Yakomi mülkü ve iki tarafdan tarîk-i âm ile mahdûd tûlen yirmi bir buçuk ve arzan dokuz buçuk bi hesâb-ı şatrancî iki yüz dört zirâ' arsanın icâre-i mu'accele ve ayda elli beş akçe ücret-i müeccele ile mutasarrıfları olan ashâb-ı hâze's-sifr Kostanti v. Papafil ve Yanaki v. Trandafilo ve Kiryako v. Panayot nâm zimmîler meclis-i şer'-i şerîfe gelip her biri takrîr-i kelâm ve bast-ı merâm edip arsa-i mezkûre üzerine fevkānî ve tahtânî menzil binâ eylemek murâd eylediğimizde civârımızda sâkin olup işbu hâzır bi'l-meclis olan Demirci Yanaki ve varilci Yakomi nâm zimmîler bizim menzilimizden mürtefi' eylediniz, bize zararı vardır deyû mâni' olurlar hâlâ cânib-i şer'den üzerine varılıp ba'de'l-müşâhede mesâha olunup bizim için mertebe-i binâ ta'yîn ve kıbel-i şer'den dahi binâya izin verilmesi matlûbumdur dediklerinde savb-ı şer'den mevlânâ Nasuh Efendi irsâl olunup ol dahi hâssa mi'mârlarından üstâd Ali b. Abdullah ve zeyl-i kitâbda mastûrü'l-esâmî olan müslimîn ile arsa-i mezkûre üzerine varıp müşâhede eylediklerinde mi'mâr-ı mezkûr dahi mesâha ve tahmîn edip arsa-i mahdûd-ı mezkûrenin tarîk-i kebîr tarafında tûlen on bir ve arzan dokuz buçuk bi hesâb-ı şatrancî yüz dört zirâ' arsası üzerinde tahtânî ve fevkānî yerden sakf kirişlerine varınca kadden on zirâ' ve yirmi dört parmak ve merkūm varilci Yakomi mülkü tarafında tûlen ve arzan bi hesâb-ı terbî'î yüz zirâ' arsası üzerine kezâlik yerden sakfa varınca yirmi zirâ' binâ ihdâs olunsa civârında vâki' olan ebniyeden mürtefi' olmadığını ve zararı dahi yokdur deyû mi'mâr-ı mezbûr haber verip ve sâir müslimûn-ı merkūmûn dahi icmâ' ve ittifâk eylediklerinde vâki' hâli mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr, ba'dehû ma'an irsâl olunan Çukadâr Ebûbekir Beşe b. Şaban ile meclis-i şer'a gelip alâ vukū'ihî inhâ ve takrîr etmeğin mezkûrûna kıbel-i şer'den binâya izin verilip mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-hâdî aşer mine'l-Muharremi'l-harâm li sene erba'a ve seb'în ve elf", *Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Fuat Recep vd. (İSAM, 2012), 40/385.

[293] *121 Numaralı Mühimme Defteri*, hüküm no: 1395, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Asafî Defterleri*, A.{DVNSMHM.d...121/1395.

[294] Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen Galata Bâb Mahkemesi'nde meclis-i şer'den mürsel müderrisîn-i kirâmdan Kâtib es-Seyyid Abdülfettâh Efendi dâ'îleri ve hâssa mi'mârı hulefâsından es-Seyyid Mustafa ve Mustafa Râşid halîfeler ile Galata'da Bereketzâde Mahallesi'nde vâki' derûn-ı arzuhâlde mersûmü'l-ism Gapril v. Ohannes nâm zimmînin bu esnâda vukū' bulan harîkde muhterik olan ma'lûmü'l-hudûd ve henüz binâsına şürû' olunan mutasarrıf olduğu menzili arsası üzerine varıp huzûr-ı Müslimînde akdeylediği meclis-i şer'de mahalle-i merkūme ahâlîsinden olup mersûm Gapril zimmînin câr-ı mülâsıkları ashâb-ı arzuhâl Andon v. Mihal ve Manuk v. Kigork ve Refayil v. Kigork ve Kirkor v. Andon nâm zimmîler meclis-i ma'kūd-ı mezkûrda mersûm Gapril zimmî muvâcehesinde mersûm Gapril zimmî mutasarrıf olduğu muhterik menzilini vaz'-ı kadîminden ziyâde terfi' ve kiremit üzerine tahte's-semâ ve cihân-nümâ binâsı irâdesinde olmağla mi'mârân-ı mezbûrânın mesâhalarıyla sokak kapısı hâricinde kadd ü irtifâ'ı hey'et-i asliyyesi ve vaz'-ı kadîmî olan on bir buçuk zirâ'dan ziyâde terfi' ve kiremit üzerine cihânnümâ ve tahte's-semâ binâ etmemek üzere mersûm Gapril zimmîye tenbîh olunmak matlûbumuzdur dediklerinde ol dahi kadd ü irtifâ'ını vaz'-ı kadîmî ve hey'et-i asliyyesi olan on bir buçuk zirâ' binâya ziyâde terfi' ve kiremit üzerine cihânnümâ ve tahte's-semâ etmemek üzere ta'ahhüd eylediğini mezbûr dâ'îleri mahallinde ba'de't-tahrîr ve'l-inhâ mübâşirleri es-Seyyid Lütfullah Çavuş kulları yediyle huzûr-ı âlîlerine [i'lâm olundu.] Fî 19 Ra sene 1221, *Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Yılmaz Karaca - Mümin Yıldıztaş (Kültür A.Ş., 2019), 84/338.

İslam ve Osmanlı Hukukunda komşuluk hukukundan doğan fahiş zararın mutlaka giderilmesi gerektiği konusunda şüphe yoktur. Mecelle'nin 20'nci maddesine göre *"Zarar izale olunur"*. Maddenin özünden zararın kusura dayalı olmasa da giderilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu madde en azından doğrudan haksız fiillerde İslam hukukunda kusursuz sorumluk/objektif sorumluluk kuralının esas olduğunun bir göstergesidir[295]. Ancak zararın nasıl giderileceği konusunda sadece madde 20'ye bakılmamalı; madde 1200 ile beraber bir değerlendirme yapılmalıdır ve elbette madde 19'a dayanarak zararın giderilmesinde Ebu Hanife'nin görüşünün aksine misilleme yolunun kapsam dışı olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Mecelle'nin 1200'üncü maddesine göre *"Zarar-ı fahiş bi-eyyi vechin kân def' ettirilir."* Yani fahiş zarar herhangi bir şekilde giderilmesi gerekmektedir. Maddenin devamında çeşitli örneklerle giderilme yöntemleri açıklanmıştır[296]. Yani sistematik bir yol izlenmemiştir. Bu nedenle örneklerle sınırlı kalınmaması gerekir. Dolayısıyla, hâkimin karşısına gelen somut olayın özelliklerine göre zarar nasıl giderileceği konusunda takdir hakkı bulunmaktadır. Yine de örneklerden yola çıkarsak zarar genel olarak üç şekilde giderilmektedir:

- Aynen iade ya da misli ile zararın giderilmesi,
- Zararı önlemek yolu ile zararın giderilmesi,
- Tazmin yolu ile zararın giderilmesi.

Zarar-ı fahiş durumunu önceden kestirip harekete geçen taraf bazen de zarar verme ihtimali olan komşu olabilir. Aşağıdaki ilamdan anlaşıldığı üzere tasarrufu üzerinde bulunan icareteynli vakıf arazisindeki binası yangında yıkılan Agop, yeniden bir bina yapmıştır. Bina hakkında gelebilecek şikayetleri engellemek adına mahalleliden "*şikâyetimiz yoktur"* yazısı almıştır:

> *"Mahrûse-i Galata mahallâtından Bereketzâde Mahallesi imâmı es-Seyyid Ali Efendi b. Mehmed Murad ve müezzini es-Seyyid Hasan Efendi b.*

[295] Aydın, *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*, 85.

[296] *Madde örnekleri*: "Meselâ, bir hânenin ittisâlinde demirci dükkânı yâhûd değirmen yapılıb da demir darbından yâ değirmenin deverânından ol hânenin binâsına vehm gelmek yâhûd furun ihdâs ile tütünün kesretinden ve bezirhâne ihdâs ile râyiha-ı kerîhesinden ol hânede oturulamayacak mertebe sâhibi müteezzî olmak zarar-ı fâhiş olmakla bu zararlar bi-eyyi vechin kân def' ve izâle etdirilir.

Ve kezâ bir kimse diğerin hânesine muttasıl arsasında hark ihdâs ederek değirmenine su icrâ etmekle hânenin duvarına vehn gelse yâhûd bir kimse komşusunun duvarının dibini mezbele ittihâz ve süprüntü ilkâ etmekle duvar çürüse duvarın sâhibi zararını def' etdirir. Kezâlik birinin hânesi kurbunda diğerin ihdâs eylediği harmanın tozu gelmekle ol hânede durulamayacak mertebe sâhibi müte'ezzî olsa zararı def' etdirir.

Nitekim birinin harman yeri kurbunda diğeri bir mürtefi' binâ ihdâs ile harmanın rûzgârını seddeylese zarar-ı fâhiş olmakla ref' etdirilir. Kezâ bir kimse bezzâzlar çarşısında ahçı dükkânı ihdâs edib de tütünü komşusunun emti'asına isâbet ile zarar-ı fâhişi olsa def' etdirilir ve kezâlik bir kimse hânesindeki kârîz yarılıb da komşusunun hânesine cereyân etmekle zarar-ı fâhiş olsa komşusunun da'vâsı üzerine ol kârîzin ta'mîr ve ıslâhı lâzım gelir."

Ahmed… Ases Ahmed Beşe b. Ali nâm kimesneler mahrûse-i mezbûre Bâb Mahkemesi'nde meclis-i şer'de mahalle-i mezbûre mütemekkinlerinden Boyacıoğlu Agop zimmînin sulbî kebîr oğlu ve tarafından husûs-ı atîde vekîl-i mürseli Andon zimmî muvâcehesinde herbiri takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm edip müvekkil-i merkūm Agop zimmînin bi'l-icâreteyn tasarrufunda olup mahalle-i mezbûrede kâin ma'lûmü'l-hudûd bir bâb vakıf menzili mahrûse-i mezbûrede bundan akdem vukū' bulan harîkde muhterik olup arsa-yı sırfa kaldıkda müvekkil-i mersûm arsa-yı mezbûre üzerine müceddeden binâ ve inşâ eylediği menzilinin ebniyesine dâir müvekkil-i mersûm Agop zimmî ile bizim kat'â ve aslâ husûmet ve teşekkîmiz yokdur deyü sâdır olan takrîrleri bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu[297]*."*

Yukarıdaki olaya benzer şekilde bir diğer olay da Bartın Kasabasında birbirine bitişik dükkanlardan biri tamir edilirken meydana gelmiştir. Tamir esnasında bina yıkılmış ve komşu dükkanlara zarar vermiştir. Aslen iki kattan oluşan dükkân için komşuları yetkili mercilere başvurmuş dükkânın tek kat yapılması yönünde karar aldırmışlardır. Bu sonucu arzu etmeyen dükkân sahibi, binayı komşularına zarar vermeyecek şekilde önlem alarak tekrardan iki kat olacak şekilde yapma yönünde istekte bulunmuş ve mahkemeden karar alması yönünde yanıt gelmiştir[298].

Zarar-ı fahiş durumu ihtimal dahilinde değilse, yani müstakbel bir zarar durumu dahi söz konusu değilse, bir kişi komşusunun mülkünde ne şekilde tasarruf edeceğine karışamaz:

"Zeyd mülk arsasında menzil binâ itmek istedikde kurbunda menzili olan Amr'da zararı yoğiken Amr râzı olmam deyü Zeyd'i bi-gayr-i vechin men'a kâdir olur mu? El-cevâb: olmaz.

Ketebehû fakîru'l-hakîr Ömer Hulûsî[299]*"*

A. Zararın Ortadan Kaldırılması Davası

Bir fiilin zarar-ı fahiş olduğunun ortaya çıkması için zarar görenin bunu yargı makamlarına taşıması gerekmektedir. Tanzimat döneminden sonra ise bu talebin

[297] *Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808)*, 84/405, Hüküm no: 659.

[298] Viranşehir Kaimmakamı'na

Kürekci Samuyel'in takdîm eylediği arzuhalde Bartın Kazası sâkinlerinden Hacı Ali Bey oğlunun mutasarrıf olduğu bir bâb hânın ittisâlinde kendüsinin dahi bir bâb dükkanı olup merkûm hân-ı mezkûru ta'mîr eylediği esnâda dükkân-ı mezkûr harâb olduğundan müceddeden iki kat olarak inşâsına mübâşeret itmiş ise de iki kat yapdırdığını mümâ-ileyh istemeyüp bir katdan ziyadesinin mazarratı vardır diyerek kendü sefînesinin tâifelerinden çend nefer kesânın şehâdetleriyle men'ine i'lâm itdirmiş ve dükkân-ı mezkûrun idaresi ise evlâd-ı 'iyâline 'âid olup iki seneden berü mu'attal kalmış olduğundan ve bu sûret hakkında gadr-i müeddî idüğünden bahisle emsâli misillü binâ ve inşâsı hususu istid'â olunmuş olmağla şer'-i şerîf ve meclis ma'rifetiyle keşf ü mu'âyene olunarak ve komşularına bir gûne mahzûrdan sâlim olduğu halde ruhsat i'tâsı hususuna mübâderet ve keyfiyeti iş'âr u işâret eylemeniz hakkında şukka.", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Sadaret Deavi Evrakı,* A.}MKT.DV,197/99, H- 29-01-1278, erişim tarihi 20.02.20.

[299] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Meşihat Fetvalar***,** MŞH. FTV, 1/108, H-30-05-1227, erişim tarihi: 07.04.20.

kaymakamlıklara yapıldığı ve merkezden emirname-i sâmi çıkarılarak hukuki anlaşmazlıkların çözümlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Osman Efendi, Burdur kasabasında ikamet ettiği evinin karşısına olması gerekenden yüksek bina inşa ederek zarar veren komşusunu Hamid Kaymakamlığına şikâyet etmiş, zararının giderilmesini talep etmiştir[300].

Mecelle'nin 1196'ncı maddesi zarar-ı fahiş talebinin hâkim önüne getirilmesinin bir istisnası olarak bir kimsenin bahçesindeki ağaç dallarının komşusunun bahçesine sarkması durumunu gösterir. Buna göre zarar gören hâkime başvurmayıp kendisi zararı ortadan kaldırdığı takdirde, eğer hâkime başvursaydı yine aynı şekilde zarar ortadan kaldırılacaktıysa yapmış olduğu fiilden dolayı tazmin borcu doğmaz. Ancak hâkime başvurmadığı için yaptığı masraf için zarar verene başvuramaz[301]. Masraflara katlanmak durumundadır.

Zararın ortadan kaldırılmasında Mecelle iki farklı kavram kullanmıştır. Bunlardan ilki zararın def' veya ref' edilerek ortadan kaldırılmasıdır. Burada yapılan bir eylemin neticesi zarar oluşturmaktadır. İstenilen şey eylemin ortadan kaldırılmasıdır. Örneğin birinin evinin yakınında komşusu harman ihdas etse ve bu harmanın tozları sürekli bir şekilde eve doğru gelse ve bu durum komşunun katlanma yükümlülüğünü aşacak mertebeye ulaşsa, zarar gören komşu bu zararını def' ettirebilir. Veya bir kimse komşusunun kadimden beri bir pencereli olan odasının penceresinin önüne bina ihdas etmiş ve artık bu pencereye güneş girmez, odada kitap okunmaz hale gelmişse, bu durum da def' edilerek pencereye tekrar güneş gelmesinin sağlanarak zarar def' ettirilir. Bunun yanında mesela bir harman yerinin yanına yüksekçe bir bina ihdas edilip harman için gerekli olan rüzgâr kesilip zarar meydana gelse, bu sefer de yüksek kat ref' edilerek zarar ortadan kaldırılır.

Zararın ortadan kaldırılmasına ilişkin diğer kavram da zararın tamir ve ıslah edilerek ortadan kaldırılmasıdır. Örneğin bir tuvalet yolunun komşunun duvarını çürütmesi durumunda öncelikle tuvalet yolunun ıslah edilmesi ve duvarın tamir edilmesi zararın ortadan kaldırılması için gereklidir. Bu yollarla dahi zarar giderilemiyorsa, bu sefer tuvalet yolunun kapatılarak başka bir yöne taşınması istenebilir. Bu yöntem eski hale iade davası olarak sınıflandırabilir.

---

[300] "Ma'rûz-i çâker-i kemîneleridir ki, Hamîd Sancağı'na tâbi' nefs-i Burdur Kasabası'nda Üsdübek Mahallesi'nde kâin eben an-ced seksen seneden berü mutasarrıf olduğum bir bâb menzilimin karşusunda yine bir bâb menzile mutasarrıf olan Papu(ş)cı Osman nam kimesne menzil-i mezkûrun kadîminden beş arşın yükseklikde binâ ihdâs eylemiş oldığı ve bu vechile kullarına envâ' dürlü mazarratı derkâr bulunduğu cihetle bu tarafa gelinmiş olmağla yed-i âcizânemde olan bir kıt'a fetvây-ı şerîfe mûcebince kadîmine i'tibâren icrây-ı iktizâsına vâki' olan mazarratın men'i ve def'i hususuna dâir sancağ-ı mezkûr kâimmakâmı efendi bendelerine hitâben bir kıt'a emirnâme-i sâmi-i hazret-i sadâretpenâhîlerinin takdîriyle i'tâ buyurulması niyâzı bâbında ve her halde emr ü fermân irâde ve ihsân hazret-i men lehü'l-emrindir. Burdurlu Osman Efendi kulları*",* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi*, Sadaret Deavi Evrakı*, A.}MKT.DV, 26/81, H-28-05-1266, erişim tarihi 19.02.20.

[301] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 2156-2157.

B. Eski Hale İade Davası

Bu davada fahiş zarar sonradan yapılan bir fiille meydana gelmiş ve netice sürekli olarak komşuya zarar veriyorsa verilen zararın sebebi ortadan kaldırılarak eski hale getirilmesi istenir. Örneğin komşusunun duvarının kenarına lağım kuyusu açarak duvarın zarar görmesine ve hatta yıkımına sebep olunmuşsa, lağım kuyusunun kapatılması ve duvarın tamiri ile eski hale iade edilmesi istenir.

Eski hale iade davasında, yukarıda bahsedildiği gibi taleplerin makul ölçüde ve aşamalı olarak ileri sürülmesi gerekmektedir. Bu örnekle devam edersek ilk önce duvara verilen zarar çimento veya kireç gibi malzemelerle giderilebiliyorsa hâkim öncelikle bu yolla zararın giderilmesini emreder. Bu şekilde zararın izalesi mümkün olmadığı zaman ya da zarar veren bu yöntemle izaleye yanaşmazsa hâkim bu sefer kuyunun kapatılmasını emreder[302].

C. İçtinap Davası

Zararın izale olunabilmesi için hâkime zararın meydana gelmesinden sonra başvuruda bulunulacağı gibi, henüz bir zarar meydana gelmeden de komşular tam tasarrufu önleyici taleplerde bulunabilir[303]. Örneğin arsasına yeni bir bina inşa eden bir kimsenin komşuları, konağın komşulara bakan tarafıyla ilgili zarar-ı fahiş oluşturabilecek herhangi bir eylemden kaçınmasına ilişkin taleplerini ilgili makamlara sunmuşlar, herhangi bir ihlal halinde teyakkuzda olduklarını binayı yapan komşularına göstermişlerdir[304]. Bir diğer örnek olarak bir kimse, komşusunun bina yaparken planda koyduğu pencerenin kendi evinin makarr-ı nisvanını gördüğüne kanaat getirirse, daha pencere yapılmadan planda değiştirilerek zarara uğramayı engelleyebilir. Nitekim, bir bina yapılırken kamu menfaatini zarara uğratacak şekilde yola doğru taşmaya başlamışsa, bina bitmeden dava edip zararın meydana gelmesinin önlenmesini dava edebilirler ya da komşulardan biri diğerinin kapısının yanına bir hayvan ahırı yapmak istediğini öğrenmişse, kokusundan durulamayacağı için muhtemel zararın önlenmesi talep

---

[302] Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, cilt 7, 176.

[303] Zarar meydana gelmeden tasarrufun sınırlandırılmasına aslında Hanefi hukukçular sıcak bakmamıştır. Uygulamada görüldüğü üzere zararın gerçekleşeceği kesinse, malikin zarar-ı fahiş oluşturacak şekilde tasarrufta bulunması engellenmiştir. Roma hukukunda da bu dava türü bulunmaktadır (damnum infectum), detaylı bilgi için Johnston, *Roman Law in Context*, 73 vd.

[304] "Serasker Paşa Hazretleri'ne, Ferîkân-ı kirâmdan ve dâr-ı şûrây-ı askerî a'zâsından sa'âdetlü İbrahim Paşa hazretlerinin Sultan Ahmed Câmi'i civârında derdest inşâ olan konağının şimdiki hey'ti îcâbınca hânelerine hâsıl olan nezâretin sûret-i hüsn-i ref'i niyâzıyla komşuları tarafından takdîm olunan bir kıt'a arzuhâl manzûr-i vâlây-ı sipehdârîleri buyurulmak içün leffen irsâl kılınmış ve bu madde hakkında de'âvî nâzırı sa'âdetlü efendi hazretleri i'tâ olunan takrîr dahi evvelce gönderilmiş olmağla bunların dahi birleşdirilerek usûl ü nizâmına ve kâide-i mültezime-i adl ü hakkâniyyete tevfîkan îcâbının icrâ ve ifâde buyurulması bâbında irâde efendimindir. *Fî 7 Receb (12)71",* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.}MKT.DV, 79/54, H-07-07-1271, erişim tarihi 19.02.20.

olunabilir[305]. Fetvalar da bu hususta zarar görme ihtimali olana yol gösterici niteliktedir. Misal, komşulardan biri kendi binasının üzerine bir kat daha çıkmak istemektedir. Ancak katı çıkarsa komşunun evi tamamen karanlıkta kalacaktır. Müstakbel zarar gören de müftüye başvurarak komşusunun ek kat çıkmasına engel olup olamayacağını öğrenmek istemiş ve "olur" yanıtını almıştır[306]. Böylelikle fetvayı dayanak gösterip hâkime başvurabilecektir.

D. Tazminat Davası

Tazminat, zararın ortadan kaldırılması ya da eski hale iade davası ile beraber de istenebilir. Bunun yanında zararın giderilmesinin bu iki dava ile imkânsız olduğu durumlarda tek olarak tazmin edilmesi istenebilir. Zarar-ı fahiş eylemleri ilk kısımda bahsedildiği gibi tam bir haksız fiil olarak kabul edilmemekle, daha çok hakkın kötüye kullanılmasına yaklaşmakla beraber, mala zarar vermenin bir diğer konusu olan itlafla benzeşen yönleri bulunmaktadır. İtlaf, bir kimsenin mülkiyetinde ya da emanetinde bulunan malını kasten ya da kasıt olmaksızın zarara uğratmaktır (MAA, madde 912). Örneğin, komşusunun duvarının dibine kenef yolu açarak duvarın zayıflayıp bir kısmının yıkılmasına sebep olan kişi, duvarı kendisi yaptırabileceği gibi, tazmin ederek yani zararının bedelini ödeyerek zararı giderebilir[307]. Ancak sebep olma yolu ile zarar vermiş kimsenin bu fiili kasten yapmış olma şartı aranmaktadır (madde 924). Burada komşuluk hukuku söz konusu olduğu için zarar-ı fahişte bulunanın zarar verme kastı aranmamaktadır. Eylem fahiş bir zararla neticelenmişse komşu itlaftan ayrı olarak sorumlu tutulmuştur.

E. Zarar-ı Fahişte Zamanaşımı

Hanefi mezhebinde zarar-ı fahiş durumuna özel bir zamanaşımı belirtilmemiştir. Şafi ve Hanbeliler şahıs hakları ve mala ilişkin haklarda zamanaşımı belirlemeyi kabul etmemişlerdir. Hanefiler ve Malikilerin ilk içtihatları sürenin örfe göre belirlenmesi iken zamanla bu görüşleri değişmiştir[308]. Maliki mezhebinde hukukçular bu süreyi on yıl olarak belirlemişler ancak bazı zorlukların çıkma ihtimaline binaen ortaya çıkan zararın niteliğine göre sürenin belirleneceğini ifade etmişlerdir[309]. Örneğin makarr-ı nisvan görülen pencerenin varlığı halinde on yıl geçmiş ve komşu herhangi bir itirazda bulunmamışsa artık pencerenin kapatılması davası görülmez. Ancak fosseptik çukuru komşunun evinin dibine açılmışsa oluşan

[305] Köse, *Hakkın Kötüye Kullanılması*, 259.

[306] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 591.

[307] Aydın, "İtlaf", 23/468.

[308] Ahmed Akgündüz, "İslam ve Osmanlı Hukukunda Müruruzaman", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/1 (1988), 49.

[309] Çalış, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*, 129-130.

zarar süreklilik ve yayılma arz eder. Bu gibi durumlarda zamanaşımı iddiası dinlenmez ve zararın her halde giderilmesi gerekir.

Hanefilerin son içtihatları borçlara ve eşyaya ilişkin davalarda zamanaşımının 15 yıl olduğudur[310]. Bu süre ilk olarak Kanuni döneminde konulmuş, Ebussud Efendi de devlet başkanlarının dava zamanaşımı süresini belirleyebileceğine ilişkin fetva vermiştir[311]. Verilen fetvaya uygun olarak, Mecelle'nin 1660'ıncı maddesine göre "Deyn ve vedia ve mülk akar ve miras ve akarat-ı mevkûfede mukataa yahut icareteyn ile tasarruf ve meşruta tevliyet ve galle davaları gibi asl-ı vakfa ve umuma ait olmayan davalar on beş sene terk olunduktan sonra istima' olunmaz." Yani zarar veren fiilin üzerinden 15 yıl geçerse bu davalar görülmez. Kamu menfaatini ihlal eden zarar-ı fahiş fiiller ise zamanaşımına tabi olmamaktadır. Zamanaşımının başlangıç zamanı ise madde 1667'de belirtilmiştir. Buna göre zamanaşımı, hak sahibinin hakkını talep etme salahiyeti geldiği tarihten itibaren başlamaktadır. Bununla birlikte zarar gören müddet-i sefer tabir edilen yürüme ile üç gün veya 18 saatten uzak bir mesafede ise zararı öğrendiği tarihten itibaren süre başlamaktadır[312].

Buraya kadar bahsedilenler açısından bir değerlendirme yapıldığında görülecektir ki, komşular mülkiyet haklarında tasarruf ederken sınırsız bir yetkiye ve sorumsuzluğa sahip değildir. Tasarruf yetkisi diğerlerine fahiş bir zarar vermeme ilkesi ile sınırlandırılmış bulunmaktadır. Yapılan sınırlandırma ilk dönem Hanefi hukukçuların iddia ettiği gibi hakkın özüne müdahale eden bir sınırlandırma değil, insanların birlikte yaşama iradesi ile kurmuş oldukları mahallelerin ve komşuluk ilişkilerinin devamı için gerekli olan ve her komşunun katlanması gereken bir yükümlülüktür.

Zarar-ı fahiş ilkesinin ihlali halinde taşınmaz malikinin sorumluluğunun doğacağı açıktır. Taşınmaz malikine bir sorumluluğun yüklenmemesi için malikin tasarruflarına hukuk düzeninin izin vermiş olması, yaptığı tasarrufun bir hak çerçevesinde olması ve hukukun uyulmasını zorunlu kıldığı kurallara eksiksiz uymuş olması gerekmektedir. Eğer malik bu şartlardan birine uymayarak bir tasarrufta bulunmuş ve komşu maliklere yönelik fahiş zararda bulunmuş ise, vermiş olduğu zararı bir şekilde gidermesi gerekmektedir. Bu yol yaptığı tasarrufun iptali şeklinde olabileceği gibi zararın tazmini şeklinde de olabilir. Ancak yukarıdaki kayıtlara baktığımızda genel olarak komşuların istediği, örneğin makarr-ı nisvan görülecek

[310] Muhammed Kadri Paşa, *Mürşidü'l-hayran ila ma'rifeti ahvâli'l-insan* (Kahire: Darü'l-Fercani, 1983), 48.
[311] İbn Abidin, *Reddü'l Muhtar Ale'd-Dürri'l Muhtar*, çev. Mazhar Taşkesenlioğlu (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987), 12/307.
[312] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, 4/2963.

şekilde pencere açılmışsa, tasarrufun engellenmesi yönüyle zararın giderilmesidir. Ancak zararın iki şekilde de giderilebileceği durumlarda, mesela malikin tasarrufu sonucu komşunun duvarı yıkılmışsa, komşu malik isterse duvarın parasını alıp kendisi yaptırır, isterse de karşı tarafa yaptırtır. Sorumluluğu olan malikin de seçimlik hakka sahip olduğu düşünülebilir. İsterse kendisi tamir eder ya da tazminat öder. Tazminde gözetilen ilkeler diğer zararın giderilmesi hallerinde olduğu gibi bir tarafı mülkünden istifade etmesini imkânsız hale getirmemeli ve makul bir ölçüde olmalıdır. Örneğin pencereye kalıcı bir perde takılması veya tahta çitin düzeltilmesi yoluyla giderilebilecek bir zarar varken pencerenin tamamen kapatılması ya da tahta çit yerine maliyetli bir duvar yapılmasının istenmesi ölçülülük ilkesine aykırılık teşkil etmektedir. Mecelle'nin ilgili maddelerinde ölçülülük ilkesi örneklerle de pekiştirilerek ifade edilmiştir.

III. Şuf'a Hakkı

Şuf'a hakkı, İslam hukukunda ve diğer hukuk sistemlerinde mülkiyetten tasarruf hakkını sınırlayan, koşullar sağlandığında hak sahibinin tek taraflı iradesiyle hüküm doğuran bir haktır[313]. Şuf'a hakkı, sahibine, hakkının konusu olan taşınmazın bir satım sözleşmesi veya satım hükmündeki ivazlı bir sözleşme ile başkalarına devri halinde, sözleşmede kararlaştırılan bedeli ödemesi karşılığında malın kendisine devredilmesini talep etme yetkisi vermektedir[314]. Hanefi mezhebinin önemli âlimlerinden Serahsi'ye göre şufa hakkı sahibi, alıcının geçerli bir nedene dayanarak mülkiyetine geçirdiği malı, onun rızası olmadan zorla almaktadır[315]. Mecelle madde 950'de ise *"Şuf'a bir mülk-i müşterâyı müşteriye her kaça mâl olduysa ol mikdar ile temellük etmektir."* Günümüzde şuf'a hakkı kanundan ya da sözleşmeden doğarken; İslam hukukuna göre, ittifak ile paylı mülkiyetten, azınlık görüş olarak irtifak niteliğindeki hakka ortaklıktan/halîtlikten[316] ve bitişik komşuluktan meydana gelmektedir[317]. Sözleşmeden doğan

[313] Oğuzman vd., *Eşya Hukuku*, 554.

[314] Izzi Dien - Mawil Y, "Shuf`a", *EI², (*Brill, 2012). İbrahim Kâfi Dönmez, "Şüf'a", *DİA*, 2010, 247.

[315] Serahsi, *Mebsut*, cilt 14, 155.

[316] Mecelle'nin 954'üncü maddesine göre halît, su hissesi ve yol hissesi gibi hukuk-u mülkte müşarik demektir.

[317] İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*, çev. Ahmed Meylani (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), cilt 3, 208.

şuf'a hakkına Tanzimat döneminden sonra Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu ile konulan sözleşme serbestisi ilkesi ile imkân verildiği söylenebilir[318].

Kuran'da şuf'a hakkına ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. İslam hukukunda şuf'a hakkının kaynağı sünnettir. *"Ortak şuf'a hakkına sahiptir ve her şeyde şuf'a hakkı vardır"*[319]ve "*Şufa taksim edilmeyen her şeyde geçerlidir. Sınırları belirlenip yollar ayrıldığı zaman şuf'a yoktur"*[320] hadislerine dayanan Hanefiler dışındaki mezhep alimlerine göre şuf'a hakkı sadece ortak için vardır. Komşuya şuf'a hakkı verilmemesinin temeli olarak bir kimsenin satın aldığı bir şeyin zorla elinden alınması için kesin bir delil bulunması gerektiğini ve komşuluktaki şuf'a hakkının kesin olmadığını iddia etmişlerdir[321]. Hanefiler ise komşuluk ilişkilerinin sıkı tutulmasını tembihleyen bazı hadislere dayanarak hem irtifaka dayalı ortaklığı hem de bitişik komşuluğu şuf'a hakkı doğuran haller arasında kabul etmektedir[322]. Bunlardan ilki *"Kişinin malı herkesten çok komşusunun hakkıdır.*[323]" hadisidir. Bir diğer hadis olan *"Ev komşusu, komşunun evini almakta herkesten çok hak sahibidir*[324]*.*" ise malını satmak isteyen birisinin komşuluk hakkını gözetmiş olması açısından, komşusuna teklif etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Komşunun şuf'a hakkının kullanılmasına ilişkin ilk rivayet Hz. Peygamber"in azatlı kölesi Ebû Râfi'nin evini satmak istediğinde durumu önce komşusu Sa'd b. Ebî Vakkâs'a haber vermesidir. Önce komşu Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın evi almak istememiş ancak evin sahibi başka birine teklif götürdüğünde komşu Sa'd, *"ancak dört bin dirheme (gümüş para) ve taksitle"* alabileceğini söylemiştir. Bu şartlarda evi, komşusu olan Sa'd'a satmayı kabul eden Ebû Râfi', "Hz. Peygamber'in, *"Komşu (bitişiğindeki malı satın almada) öncelik hakkına sahiptir."* dediğini işitmemiş olsaydım, bu paraya asla satmazdım. Zira beş yüz dinar (altın para) veren

[318] Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye Kanun-ı Muvakkati, 3 Cumadelahira 1297/12 Mayıs 1880 *Düstur*, Z4, 190-292, madde 64/1: "Kavanin ve nizamatı mahsusa ile memnu ve adap ve intizamı umumiyi muhil olmayan ve ehliyeti akideyn gibi ahvali şahsiyeye ve irs ve intikaleye nukud ve akaratı mevkufenîn ve emvali gayrımenkulenin tasarrufuna' müteallik kavaid ve ahkâma muhalif bulunmayan bilcümle mukavelat ve taahhüdat ahkâmı akitler hakkında meri ve muteberdir. Şu kadar ki makudünaleyh mümkünü'l-husul değilse butlan iddiası meşumdur."; "Kanunen ve nizamen memnu ve adab-ı umumiyeye mugayir ve asayiş-i umumiyeye muhil olmayan ve şerait-i kanuniye ve nizamiyeye muvafık olan mukavele senetlerinin ahkamı mer'i ve muteber addolunur.", Ahmed Ziya, *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu ve Şerhi ve Zeyli* (İstanbul: Cihan Matbaası, 1329), 301-302.

[319] İmam Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, ts., Ahkam, 34.

[320] Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Şuf'a, 36/1.

[321] İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*, cilt 3, 209-210.

[322] Dönmez, "Şüf'a", 39/249.

[323] Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, ts., Buyû, 17/75.

[324] İmam Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, Ahkam, 13/31.

olmuştu." demiştir[325]. Ancak Ebu Rafi'nin daha az fiyata komşusuna evini satması ayrı bir inceliktir. Yoksa satılan malın değeri ne ise o miktara satılması şuf'a hakkı için yeterlidir[326].

Hanefiler bunlardan hareketle şuf'a hakkının konuluş amacının, ortaklıkta ortaya çıkabilecek nizaların ve huzursuzluğun önlenmesi ise komşuluğun da en az onun kadar huzura ihtiyacı olması nedeniyle komşulukta da şuf'a hakkının bulunması gerektiğini müdafaa etmişlerdir[327]. Osmanlı dönemine baktığımızda şuf'a hakkı konusunda diğer fıkhi konularda olduğu gibi Hanefi mezhebinin uygulandığını görmekteyiz. Mecelle'nin şuf'aya ilişkin 1008 ve devamı maddelerinde şuf'a hakkı ve komşunun şuf'a hakkı detaylı bir şekilde hüküm altına alınmıştır[328].

Şuf'a hakkının kabul edilmesinin arkasında yatan temel esasın, paylı mülkiyet veya irtifak hakkı bağlamında, bu hakka konu olan taşınmazın bir yabancıdan ziyade mülkiyet üzerinde halihazırda hak sahibi olanlara devrolunarak mülkiyetin parçalamasını önlemektir. Komşuluk bağlamında ise yine bir yabancının mahallede veya sokakta mülkiyet sahibi olması yerine bilinen tanınan bir kimsenin mülkiyeti devralarak yabancıların komşuluk ilişkilerine dahlinin, başka bir ifade ile yabancıdan gelebilecek muhtemel bir zararın önlenmesidir[329]. *Aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ibadet ettikleri şehrin bir kesimi*[330] olan Osmanlı mahallesi, birbirini tanıyan insanların bir araya geldiği, kendi içinde bir birliktelik, bütünlük ve düzen barındıran bir yapıdır. Şuf'a hakkının taşınmazın parçalanarak yabancı şahıslarla ortak olmasının engellenmesi amacına paralel olarak, mahalle düzeninin kim olduğu bilinmeyen kişilerce tehdit altına alınmasını önlemek maksadı komşunun şuf'a hakkının gerekliliğini bize göstermektedir. Şuf'a hakkını komşunun kullanması durumunda mahallenin ortak menfaati ile malikin mülkiyet hakkı çatışmakta ve ortak menfaate ağırlık verilmektedir. Bununla birlikte her koşulda bitişik komşunun hak sahibi olduğu düşünülmemelidir. Çeşitli fetvalar ve mahkeme kararları incelendiğinde şuf'a konusunda hüküm verenlerin şer'i hukuka bağlı kaldıkları görülmektedir. Eğer bitişik komşu haklı değilse ya da başvuru sürelerini

[325] Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Şuf'a, 2.

[326] Mehmet Emin Özafşar - Mehmet Görmez (ed.), *Hadislerle İslâm: Hadislerin Hadislerle Yorumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013), cilt 4, 342.

[327] İbn Rüşd, *Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*, cilt 3, 209.

[328] Şuf'a hakkına ilişkin literatürde ve uygulamada kullanılan kavramlar şefii, bayi, müşteri, meşfu ve meşfu'un bihtir. Şefii, şüf'a hakkına sahip olan kişiyi; bayi, şuf'a hakkına konu taşınmazı satan kişiyi; müşteri, şuf'a hakkına konu taşınmazın bayi tarafından devrolunduğu kişiyi; meşfu, bu hakkın konusu olan taşınmazı; meşfu'un bih ise bu hakkın doğmasına sebebiyet veren taşınmazı ifade eder, Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, cilt 6, 131.

[329] Dönmez, "Şüf'a", 39/249.

[330] Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", 69.

kaçırdıysa şuf'a talebi kabul olmayacaktır[331]. Bu yüzden hak sahibinin en ufak ihmalinde ileri sürülemeyeceği için zayıf bir hak olarak görülmüştür. Zayıf bir hak olmasının diğer bir delili de ilgilinin bu hakka sahip olabilmesi için çeşitli prosedürleri harfiyen yerine getirmesi ve mahkeme kararının ya da rızanın bulunması şarttır[332].

Hanefi mezhebine göre şuf'a hakkındaki üç durum derecelendirilmiştir ve birinin hakkı zail olmadan ötekisine geçilemez[333]. Mecelle'nin 1009'uncu maddesine göre de şufa hakkı ilk önce satılan mala ortak olan kimsenin, daha sonra su ve yol hakkı gibi satılan mala halit olan kimsenin ve üçüncü olarak da satılan mala komşu olan kimsenindir. Birinci sıradaki hakkını kullanmışsa diğerlerinin şuf'a talep etme hakkı yoktur. Birinci sıradaki şuf'a hakkından vazgeçmiş ya da mala ortak olan kimse yoksa sıra ikinci sıradaki mala halît olana gelir. O hakkını kullanırsa üçüncü sıradaki komşunun şuf'a hakkı bulunmaz. Mala halît olan yoksa ya da hakkından vazgeçmişse bu sefer de mala komşu olanın suf'a hakkı vardır:

> *"Zeyd Hind ile iştiraken malik olduğu menzilde hissesini ol menzile muttasıl mülk menzili olan Amr'a semen-i maluma bey' ve teslim ettikten sonra Hind bey'i istimâ' eylediği anda ittihaz-ı şuf'a edip ve şeraitine bi-tamamihâ riayet edecek hisse-i merkumeyi Amr'dan almak istedikte Amr mücerret benim de menzilimin ittisâli olmakla şuf'ada sana müşarik olurum diye tamamen vermemeye kâdir olur mu?*
>
> *El-Cevap: Olmaz*[334]*."*

Bir diğer fetvada cevap kısa tutulmamış, halîtlik şeriklikle eşdeğer görülmüştür:

> *"Zeyd bir mülk evini şefi'leri olan Amr ile Bekir'e bey' edip birkaç yıldan sonra mezburlar mezkûr evi üleştikte komşusu Beşir tutup ben dahi şefi'yim deyip bir miktar almaya kâdir olur mu?*
>
> *El-Cevap: Olmaz, onlar birbirleri ile halitlerdir, şeriklerdir. Bekir ise câdır. Onlardan muahhardır*[335]*."*

Çalışmanın konusu olan komşunun şuf'a hakkına dikkat edildiğinde üçüncü durumun yanında ikinci sıradaki hâlit olma durumunun da komşulukla alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Bir grup komşu ya da kişi kullandıkları su alanına ortak olmuşlarsa veya benzer şekilde

---

[331] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 550, 552.

[332] Şeyh Bedreddin, *Letâifu'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârât*, çev. Hacı Yunus Apaydın (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012), cilt 1, 761.

[333] Serahsi, *Mebsut*, cilt 14, 159.

[334] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 545.

[335] H. Necati Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV/ Fetava-yı Ebüssu'ud Fatih Nüshası* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020), 2/923.

önlerinden geçen yola ortaklarsa, içinde komşuluk barındıran mala ortaklık benzeri sıkı bir ilişki doğar. Çıkmaz sokakta/*tarik-i has*ta komşu olmak bu ilişkiye güzel bir örnektir. Şuf'a hakkında bitişik komşudan önceliklidir[336]. Örneğin iki kişinin mülk bahçesi kapıları çıkmaz sokağa açılıyorsa ve bu sokakta ortaklıkları varsa, taraflardan biri mülkünü başka yola açılan kapısı olan bitişik komşuya sattığı zaman çıkmaz sokağa kapısı olan diğer malik şuf'a hakkı sahibidir ve bitişik komşu bu hakka ortak olamaz:

> *"Zeyd ve Amr'ın yerleri dahi mülk bağçelerinin kapıları bir tarik-i hasda olup hakk-ı mürurda halit olsalar Zeyd bağçesin ol bağçeye muttasıl yeri dahi mülk olup kapısı ahar tarike bağçesi olan Bekir'e semen-i maluma bey' ve teslim ettikden sonra Amr bey'i istima ettiği anda ittihaz-ı şuf'a edip şeraitine bi-tamamiha riayet etmekle ol bağçeyi şuf'a ile Bekir'den almak istedikde Bekir mücerred "Benim bağçemin ittisali olmakla şuf'a ile sana müşarik olurum" demeğe kâdir olur mu?*
>
> *el-Cevab: Olmaz*[337]*."*

Çıkmaz sokakta bulunan bir konağa ortak olan iki kişiden biri bu binadaki payını satarsa, binanın diğer ortağı da şuf'a hakkını kullanmaktan vazgeçmişse ve konağın avlusunu kullanan başka bir bina yoksa çıkmaz sokakta bulunanlar şuf'a hakkına sahip olurlar. Çıkmaz sokaktakiler de şuf'a haklarından vazgeçerlerse, bu durumda bitişik komşu (car-ı mülasık) şuf'a hakkını kullanabilir. Serahsi'ye göre burada bitişik komşudan kastedilen, bu konağın sırtına dayalı olup, kapısı arka sokağa açılan komşudur[338]. Buradan hareketle hangi komşuların bitişik komşu olduğunu açıklamak gerekir. Birincisi, örnekte olduğu gibi birbirinin arka kısmına bitişik olması ve kapılarının farklı sokaklara açılması halidir. İkinci olarak yemin ü yesar, yani birbirlerinin sağında ve solunda yer almalı ve ikisinin kapısı da tarik-i amma açılmalıdır[339]. Üçüncü olarak, bir binada iki kat varsa ve her kat başka kişiye aitse, Mecelle'nin 1011'inci maddesine göre bu kişiler birbirlerine bitişik komşu olarak kabul edilirler. Birden fazla katlı yapılarda üst katın yolu, alt katınkinden farklı da olsa, başka bir deyişle kot farkı nedeniyle farklı yollara açılan kapıları olsa da bu katlar bitişik komşu sayılmaktadır[340]. Bu durumda meşfu' mülkün kapısı çıkmaz sokağa açılıyorsa şuf'a hakkı öncelikli olarak alt/üst kat komşunun değil, ikinci derecede olan çıkmaz sokak komşularının olacaktır. Alt katın bir odası satılmışsa ve alt kat başka birinin yoluna çıkış yapıyorsa (geçiş hakkı), şuf'a hakkı sahibi

[336] İbn Abidin, *Reddü'l Muhtar Ale'd-Dürri'l Muhtar*, 13-15.

[337] Seyyid Ahmed Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi (ed.), *Neticetü'l-Fetava*, 374-375.

[338] Serahsi, *Mebsut*, cilt 14, 167.

[339] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 1875.

[340] Dönmez, "Şüf'a", 39/249.

öncelikli olarak yolun sahibidir. Çünkü yolda halîtlik ilişkisi vardır. Yolun sahibi hakkından vazgeçerse o zaman komşu olarak kabul edilen üst kat malikinin şuf'a hakkı doğacaktır[341].

Bunlardan ayrı olarak, bir binanın içindeki oda satılıyorsa, bu durumda bitişik oda sahibinin bir ayrıcalığı yoktur, binadaki diğer oda sahipleri ile eşit derecede hak sahibidir[342].

Kapıların yakınlığı şuf'a hakkı için önemli değildir. Karşı komşunun kapısı bitişik komşudan yakın olsa bile aradan yol geçmesi sebebiyle şuf'a hakkına sahip değildir[343]. Konuyla ilgili fetvalarda bu durum gözetilmiştir:

> *"Zeyd ve Amr'ın yerleri dahi mülk bağçelerinin kapıları bir tarik-i hasda olup hakk-ı mürurda halit olsalar Zeyd bağçesin ol bağçeye muttasıl yeri dahi mülk olup kapısı ahar tarike bağçesi olan Bekir'e semen-i maluma bey' ve teslim ettikden sonra Amr bey'i istima ettiği anda ittihaz-ı şuf'a edip şeraitine bi-tamamiha riayet etmekle ol bağçeyi şuf'a ile Bekir'den almak istedikde Bekir mücerred "Benim bağçemin ittisali olmakla şuf'a ile sana müşarik olurum" demeğe kâdir olur mu?*
>
> *El cevab: olmaz*[344]*."*
>
> *"Zeyd ve Amr'ın menzillerinin mâbeyninde tarik-i âm olup birbirine ittisali yokken Zeyd menzilini Bekir'e semen-i maluma bey' ve teslim ettikde Amr mücerred "Menzillerimiz birbirine mukabil olmakla menzil-i mezburu şuf'a ile ben alırım" demeğe kâdir olur mu?*
>
> *El cevab: olmaz.*[345]*"*

Bitişik komşunun şuf'a hakkını kullanmasında bitişiklik oranının bir önemi bulunmamaktadır. Bir komşu iki taraftan, diğer komşu bir taraftan komşu olsa bile ikisinin şuf'a hakkı eşittir ve meşfu aralarında eşit olarak paylaştırılır[346].

Müşterek duvar, şuf'a hakkını ileri sürerken önemli bir unsurdur ve duvarın mülkiyeti ve durumu, şuf'a hakkını ileri sürerken kaçıncı dereceden hak sahibi olunduğunda belirleyicidir. Alt ve üst kat komşuları bitişik komşu, çıkmaz sokak komşuları ikinci dereceden halit sayılırken bir evin duvarında ortak olan komşu, o evin de ortağı olarak kabul edilmiş yani birinci dereceden şuf'a hakkını haiz olduğu kabul edilmiştir. Eğer duvar ortak değilse ve kişi,

---

341 Serahsi, *Mebsut*, cilt 14, 222-223.

342 İbn Abidin, *Reddü'l Muhtar Ale'd-Dürri'l Muhtar*, cilt 15, 14.

343 Serahsi, *Mebsut*, cilt 14, 162-163..

344 Seyyid Ahmed Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi (ed.), *Neticetü'l-Fetava*, 374-375.

345 Seyyid Ahmed Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi (ed.), *Neticetü'l-Fetava*, 374.

346 Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 1875.

evinin kirişlerini komşusunun duvarına dayamışsa bu durumda üçüncü dereceden şuf'a hakkına sahip olur, bitişik komşu sayılır, halit veya ortak sayılmaz (MAA, madde 1021).

1. Şuf'a Hakkının Tarafları

Yukarıda da bahsi geçildiği üzere Hanefilere göre gayrimenkul henüz satıcının elinde ise şuf'a hakkının bir tarafında gayrimenkulünü satan bayi ve satın alan müşteri varken, öbür tarafında varsa malın ortağı, irtifak hakkı sahibi ya da bunlar yoksa bitişik komşudur. Özellikle araziye ilişkin şuf'a davasında bitişik komşu olmayanın şuf'a hakkı bulunmadığı hüküm altına alınmıştır[347]. Gayrimenkul müşterinin eline geçmiş ise şefiin karşısında taraf olan kişi müşteridir, satıcı değildir[348].

Şuf'a hakkını ortaya koyan deliller bu hakkın herkes için geçerli olduğunu gösterdiği için bu hak yalnızca Müslümanlar için değil, gayrimüslimler için de geçerlidir[349]. Hatta Trablusgarp'ta bir cami ve bir türbenin bitişiğinde olan evi satın alan Naci'ye karşı şuf'a davası açan Musevi olan bitişik komşunun davasına, Naci'nin cami ve mescitlere bitişik emlakın gayrimüslimlere satılmamasına ilişkin kararı ileri sürmesine rağmen, ortada şeriye mahkemesinin kararı olduğu için sürece devam edilmesi yönünde sadaretten tezkire gönderilmiştir[350].

İstanbul Mahkemesinde görülen bir davada da bir gayrimüslimin olan ve başka bir gayrimüslime satılan evin komşusu Abdullah Beşe, şuf'a talebinde bulunmuş ve hâkim şuf'a

---

[347] "Budur ki vilâyet-i Rumeli'nde Fener kazâsına tâbi' Nihor nâm karyeden Efrenko v. Rocovet nâm zimmî mahfil-i kazâda yine karye-i merkūmeden olan bâ'is-i tahrîr-i sicil Yani v. Filoreş nâm zimmî mahzarında takrîr-i merâm kılıp karye-i mesfûre sınırında vâki' bir tarafı İstefano ve bir tarafı Eşrefli çayırlarına ve bir tarafı benim çayırıma ve bir tarafı tarîk-i âma müntehî olup Trandafilo ve Salona ibnihâ Todor nâm zimmiyyeler tasarruflarında[ki] çayırın hakk-ı tasarrufunu sâhib-i arz ma'rifetiyle mezbûr Yani'ye tefvîz edip mukābelesinde iki bin üç yüz akçesi alınmış benim haberim yoğidi hâlâ mesmû'um olup şuf'a da'vâsın taleb ederin deyicek arâzi husûsunda şuf'a câriye olmamağın mesfûr Efrenko bu husûsa müte'allik da'vâdan men' olundukdan sonra mâ vaka'a gıbbe't-taleb kayd-ı sicil olundu. Fî selhi Muharremi'l-harâm sene 994", *Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 3 Numaralı Sicil (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Baki Çakır vd. (İSAM, 2011), 22/103.

[348] İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, çev. Soner Duman (Beka Yayınları, 2013), 249.

[349] Ali Can, "Kur'ân ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2013), 225.

[350] "Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesi'ne, Devletlü efendim hazretleri, Trablusgarb'da kâin Mahmud Câmi'i Şerîfiyle e'izze-i kirâmdan Seyyid Hattab hazretlerinin türbesi ittisâlinde iştirâ etmiş olduğu hane hakkında bir Mûsevî tarafından ikâme olunan şuf'a davasının cevami ve mesacid-i şerife ile makabir-i müslimine muttasıl emlakin nizası? gayr-i müslime bey' u ferâğ edilmemesi hakkındaki karara tevfîkan istimâ' edilmemesi istid'âsını hâvî Nâci imzasıyla verilüp şûrây-ı devlete havale olunan arzuhâl üzerine Trablusgarb Vilâyeti vekâlet-i celîlesiyle ba'de'l-muhâbere tanzîmât dâiresinden i'tâ kılınan mazbatada mezkûr şuf'a da'vâsı hakkında Trablusgarb Mahkeme-i şer'iyyesinden sâdır olup sûreti vilâyetden celb ve tedkîk edilen i'lâm usûl-i şer'iyyeye müttebi' hükmü mutazammın olup buna karşı idâre-i mu'âmele icrâsı ile i'lâm-ı mezkûr hükmünün te'hîr ve 'adem-i tenfîzi mümkün olamayacağının vilâyet-i müşârün-ileyhâya teblîği hususunun nezâret-i celîlesine havâlesi ekseriyetle tezekkür edildiği der-meyân kılınmağla ber vech-i tezekkür îfây-ı muktezâsına himmet buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.Fî 17 Rebî'ü'l-âhir sene (1)323 Fî 8 Haziran (1)321, Sadrazam, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Mektubi Kalemi*, DH. MKT, 982/4, H-25-04-1323, Erişim Tarihi: 21.01.2020.

isteğini kabul etmiştir[351]. Gayrimüslimlerin şuf'a talebinde bulunabileceğine bir başka örnek de Avusturya Sefareti'nin bitişiğindeki bostana sefirliğin şuf'a talebinde bulunmasıdır[352].

2. Şuf'a Hakkının Kullanılması

Şuf'a hakkını doğuran üç ihtimalin herhangi birinde şuf'a hakkına sahip birden fazla kişinin bulunması ihtimalinde, her bir şefii payı oranında değil, eşit şartlarda hak elde eder[353]:

> *"Zeyd'in menzilinin bir cânibi Amr'ın menziline iki cânibi Bekir'in menziline muttasıl olup Zeyd menzil-i mezburu Beşir'e semen-i maluma bey' ve teslim etmekle Amr ve Bekir ittihaz-ı şuf'a ve şeraitine bi-tamamiha riayet edip menzil-i mezburu şuf'a ile almak murad eyleseler ne vechile alırlar?*
>
> *El-cevab: Beraber alırlar*[354]*."*

Şefii'in şuf'a hakkı doğduğu zaman bu hakkını hiçbir gecikme olmaksızın ivedilikle ileri sürmesi gerekmektedir. Talebini ileri sürerken ortaya satılan mal kadar bedeli hemen sunması gerekmez[355].Talebindeki en ufak bir gecikme şuf'a hakkının sona ermesine neden olacaktır. Bu sebeple Hanefiler ve dolayısıyla Mecelle şuf'a hakkının nasıl talep edileceğini detaylı bir şekilde hükme bağlamıştır. Şefii, şuf'a hakkını sıralı olarak üç şekilde talep etmesi gerekir. Bunlar sırasıyla,

---

[351] "Mahmiye-i Kostantıniyye mahallâtından Mirahor mahallesinde sâkin yaya Mustafa Beşe b. Abdullah meclis-i şerî'at-i şerîfet-i garrâda hâzır olup aşağıda bahsi geçecek evin vâzı'-ı yedi olan ve vaz'-ı yedi hukūken sâbit olan mahalle-i mezbûrede sâkin Turasi v. Bayram nâm davalı zimmî hakkında şöyle iddi'â etti ki, zimmî-i merkūm Huri bt. Dimitri ve …? bt. Bayram adlı iki kadından mâliki oldukları ve ellerinde ve taht-ı tasarruflarında bulundurdukları mahalle-i mezbûrede vâki', bir tarafdan davalı mülkü ile, diğer tarafdan davacı mülkü ve Yasef nâm zimmî mülkü ile, öbür tarafdan Ergiros mülkü ile ve diğer tarafdan da tarîk-i âm ile mahdûd cemî'-i menzili cümle tevâbi' ve levâhıkı ve kâffe-i menâfi' ve mürâfıkı ile râyic fi'l-vakt on iki bin akçe semen-i mu'ayyen-i makbûz ile kendi malıyla ve kendi nefsi için satın almıştı. Bunu duyup şâhid olduğumda derhal şuf'a talebinde bulundum.… Hâkim şuf'aya hükmetti. Vaka'a'l-işhâd ve't-tahrîr fi'l-yevmi't-tâsi' ışrîn min Cumâdelûlâ sene 1027"*İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Yılmaz Karaca vd. (İSAM, 2010), 13/249..

[352] Devletlü efendim hazretleri, Müteveffâ Dâmad Mahmud Paşa veresesine âid ve Beyoğlu'ndaki sefârethâneye muttasıl olan bostanın karîben satılacağı istihbâr kılındığından bahisle mezkûr bostanın füruhtu hâlinde sefâretin hakk-ı şuf'asını muhâfaza etmek beyninde bulunduğuna dâir (Av)usturya sefâreti'nden i'tâ olunan takrîr tercemesinin gönderildiğini mutazammın Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nden meb'ûs tezkere leffen savb-ı devletine irsâl kılınmış olmağla bu babda olan ma'lûmât ve mütâla-i devletlerinin iş'ârına himmet buyurulması siyâkında tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim. *Fî 2 Ramazan (1)308ve fî 9 Nisan (1)307 Sadr-ı A'zam*

Ma'rûz-i çâker-i kemîneleridir ki, Hâme-ârây-ı ta'zîm olan işbu tezkire—i sâmiye-i cenâb-ı sadâretpenâhîleriyle melfûf tezkire ve takrîr tezkiresi senedât idâresine lede'l-havâle müsakkafât ve müstağallat-ı mevkûfeden mâ 'adâ sarf-ı mülk olan mahallerde şuf'a da'vâsı mesmû' olup bunda dahi bey' u ferâğ vukû' bulacak olur ise kâide ve usûlen te'hîr-i mu'âmele kâbil olamıyacağı gibi mücerred şuf'a da'vâsı ikâmesine şefî'in hak ve salâhiyeti bâkî ve mevcûd olacağı ve mebhûsün-anhâ olan bostanın vakıf yahud mülk olduğu bilinemediğinden şuf'anın vücûd veya adem-i vücudu ta'yîn olunamıyacağı cihetle sefârethanece mezkûr bostana lüzûm var ise mutasarrıflarının lâzım geleceği ifade ve mezkûr tezkire ve terceme leffen savb-ı sâmi-i dâver-i a'zamîlerine i'âde kılınmış olmağla olbabda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. *Fî 26 Ramazan 1308 ve fî 23 Nisan 307.* Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Hariciye Nezareti Tahrirat*, HR. TH, 108/52, H- 26-09-1308, erişim tarihi 19.02.20.

[353] İlyas Yıldırım, "Şuf'a- Önalım Hakkı: Mecelle ve Türk Medeni Kanunu Merkezli Bir Mukayese", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16/31 (2018), 327.

[354] Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, ed. Süleyman Kaya (Klasik Yayınları, 2010), 402.

[355] İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 247.

- taleb-i muvâsebe,
- taleb-i takrîr ve işhâd ile
- taleb-i husûmet ve temellüktür.

Mecelle'nin 1029'uncu maddesine göre şefiin satım sözleşmesini ve bedeli duyduğu bir mecliste derhal *"ben mebiin şefiiyim"* veya *"bi'ş-şuf'a talep ederim"* demek gibi şuf'a hakkının kullanılması anlamına gelecek bir söz söylemesi gerekir ki, buna taleb-i muvasebe denir[356]. Şefiin duyuş tarzının taleb-i muvasebede bir önemi yoktur. Başka bir deyişle, satım sözleşmesini doğrudan kendisi duyabileceği gibi, bir başkasından dolaylı olarak da öğrenebilir. Örneğin bir davada şefi uzakta iken meşfuu satılmış ancak geri dönüp müşteriye sorduğunda, müşteri malı vermemek için kiraladığını iddia etmiştir. Daha sonra mahalleliden işin aslını öğrendiği anda soluğu mahkemede almış ve şahitlerini de yanına getirerek şuf'a talebinde bulunmuştur[357]. Dolaylı öğrenme halinde dahi, şefii, derhal taşınmaz üzerindeki şuf'a hakkını kullanacağını beyan etmelidir. Bir mecliste kullanmayacağını söyledikten sonra satıcının ya da müşterinin yanında şuf'a talep edemez[358]. Tutarlı olmalıdır. Örneğin Üsküp'ün Kalkandelen Kazası ahalisinden olan Bekir Ağa kendi menziline bitişik menzilin başkasına satıldığını

[356] Madde 1029: "Şefî'in akd-i bey'i duyduğu meclisde derhâl ben mebî'in şefî'iyim yâhûd bi'ş-şüf'a taleb ederim demek gibi taleb-i şüf'aya delâlet eder bir söz söylemesi lâzımdır. Buna taleb-i müvâsebe denir."

[357] "Karye-i İstavros'dan hâssa koruculardan Mehmed Bey b. Abdullah mahfil-i kazâda (…) karye-i merkūmede mülkü mülküme halît olan Kiryako bt. Filipa nâm zimmîyenin evini ben seferde iken Harsefine bt. Ekşino nâm zimmîyeye iştirâ edip seferden geldiğimde merkūme ben kirâ ile aldım satın almadım deyu dâimâ beni mağdûr edip hâlâ haber aldım ki sekiz bin beş yüz akçeye bey'-i kat'î ile iştirâ eylediğin istimâ' eylediğimde meclisde hakk-ı şuf'amı ol meclisde olan kimesnelere i'lâm edip ve bunda gelip taleb-i muvâsabem haber verdiğim tahrîr olunup sûreti yedime verilmesin ricâ eylerim deyip ve Müslümanlardan Hasan b. Bâli ve Mustafa b. Siyami ve Piyâle b. Abdullah nâm kimesneler fi'l-hakīka zikr olunan eve mezbûrun mülkü mülâsıkdır ve hîn-i semâ'da hakk-ı şuf'amı (…) haber verdi deyu haber verdikleri kayd olundu.", *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rıfat Günalan - Mehmet Canatar (İSAM, 2010), 10/470.

[358] "Mahmiye-i İstanbul'da Langa kurbünde Çakırağa mahâllesinde sâkin Bogos v. Serkiz nâm [kimesne] mahmiye-i mezbûrede meclis-i şer'-i hatîrde zikri âtî arsaya vâzı'ü'l-yed olan işbu bâ'isü's-sifr Aci Kostantin v. Bünyad nâm zimmî muvâcehesinde …..mezbûr Aci Kostantin'e yüz guruşa bey' ve kabz-ı semen etmekle arsa-i mezbûre benim menzilime muttasıl olmağla bey'-i mezbûru istimâ' etdiğimde hîn-i istimâ'da taleb-i şuf'ada muvâsebe edip arsa-i mezbûreye bi-tarîkı'ş-şuf'a ben tâlib olmağla hâlâ mezbûr Aci Kostantin'e suâl olunup arsa-i mezbûre için vâlidem mezbûre Aksabet'e semen deyü medfû'u olan meblağ-ı mezbûr yüz guruşu benden ahz u kabz ve arsa-i mezbûrdan kasr-ı yed ve bana bi-tarîkı'ş-şuf'a teslîm etmek üzere tenbîh olunmak matlûbumdur dedikde, gıbbe's-suâl mezbûr Aci Kostantin cevâbında arsa-i mezbûreyi müdde'î-i mezbûrun vâlidesi mezbûre Aksabet'den yüz guruş semen-i medfû'a iştirâ eylediğimden sonra husûs-ı mezbûru şuhûd mahzarında müdde'î-i mezbûra i'lâm eylediğimde ol dahi arsa-i mezbûreyi şirâya tâlib olmayıp şirâdan fâriğ olmağla bu vech üzere iskāt-ı şuf'a etmişdir deyü def'le mukābele edicek gıbbe'l-istintâk ve'l-inkâr mezbûr Aci Kostantin'den def'-i mezbûruna beyyine taleb olundukda Langa'da sâkin Marat v. Kiryako ve Alacacı Hanı'nda sâkin Lefter v. Kalender nâm zimmîler li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'e hâzırân olup istişhâd olunduklarında fi'l-hakīka mezbûr Aci Kostantin arsa-i mezbûreyi müdde'î-i mezbûrun vâlidesi mezbûre Aksabet'den yüz guruş semen-i medfû'a iştirâ etdikden sonra bey'-i mezbûru bizim huzûrumuzda müdde'î-i mezbûr yüz guruşa i'lâm eylediğinde ben istemem ve tâlib dahi değilim deyü bizim huzûrumuzda şuf'a da'vâsından fâriğ olup iskāt-ı şuf'a eyledi. Biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olup mûcebince müdde'î-i mezbûr bî-vech mu'ârazadan men' birle mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâmin aşer min-şehri Rebî'ülevvel sene 1116.", *Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Coşkun Yılmaz - Salih Kahriman (Kültür A.Ş., 2019), 59/256; *Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Abdülkadir Altın vd. (Kültür A.Ş., 2019), 81/242. Bu ikinci davada müşteri malı satın alırken ıskat-ı şuf'a ile satın aldığını bir hüccet ile ispat ettiği için şefin talebi kabul edilmemiştir.

öğrenmiş ve dört bir yandan taleb-i muvasebede bulunmuştur. Üsküp mutasarrafına ve valisine gönderilen bir şukkada[359] Bekir Ağa'nın şuf'a talebinin değerlendirilip ona göre mahkemede hüküm verilmesi istenmiştir:

> *"Kalkandelen Kazası'na tâbi' Vişkodice Karyesi ahâlîsinden Bekir Ağa'nın menziline muttasıl olan menzili sâhib-i âhara fürûht eylemiş olduğundan kendüsinin hakk-ı şuf'ası bulunduğundan mahallinde bi't-terâfu' îcâbının icrâ olunması hususu istid'â olunmuş olmağla keyfiyet muvâfık-ı inhâ ile şer'-i şerîf ve meclis ma'rifetiyle rü'yet olunarak lâhik olacak hükmün icrâsı hususuna himmet buyurulmak siyâkında şukka. Himmet buyuruldu*[360]*."*

Taleb-i takrir ve işhad ise, satılan malın (meşfu'un) veya satın alanın yanında iki kişiyi (iki erkek veya bir erkek ve iki kadın) şahit göstererek şuf'a hakkını kullanacağını açıklamaktır[361]. Ancak müşteri, şefiin bu beyanını ikrar ederse, taleb-i takririn şahitle desteklenmesi şart değildir[362]. Mecelle'nin 1030'uncu maddesi taleb-i takrir ve işhad'ın nasıl yapılacağını şu şekilde açıklamıştır:

> *"Şöyle ki iki kişi huzûrunda olarak mebî'in yanında bu akârı filân kimse iştirâ etmiş yâhûd müşterînin yanında sen filân akârı iştirâ etmişsin veyâhûd mebî' henüz bâyi' yedinde ise anın yanında sen filân akârını filâna satmışsın ben ise şu cihetle anın şefiiyim, ve taleb-i şüf'a etmişdim, şimdi dahi taleb ederim, şâhid olunuz demelidir.*
>
> *Ve eğer şefii uzak mahalde bulunub da bi'z-zât bu vechile taleb-i takrîr ve işhâd edemezse birini tevkîl eder. Vekîl bulamazsa mektûb gönderir."*

Maddeye göre, şuf'a hakkı sahibi, satın alana veya satılan mala uzakta olduğu için bu imkânını kullanamayacak ise öncelikle vekil tutmalı, vekil bulamaz ise mektup göndermek suretiyle de şuf'a hakkını kullanmak istediğini beyan etmelidir. Fetâvâ-yı Feyziye'de de vekil vasıtası ile talep edilmesi uygun bulunmuştur:

> *"Edirne'de mülk menzili olan Zeyd İstanbul'a geldikde ol menzile muttasıl mülk menzili olan Amr, menzil-i mezburu Bekir'e semen-i maluma Edirne'de bey' ve teslim ettikten sonra Zeyd, bey'-i mezburu İstanbul'da istimâ' ettiği anda taleb-i*

---

[359] Şukka, merkezle taşra veya taşradaki iki yer arasındaki yazışmalar için kullanılan resmi mektup niteliğindeki belge türüdür, Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994), 233.

[360] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.) MKT. DV. 100/39, H-21-02-1273, Erişim tarihi 19.01.2020, meseleye ilişkin sicillerden bir örnek: "Kıdvetü'l-kuzât Resûl Efendi mahfil-i kazâya gelip ben âhar yerde iken civârımda mülkü olan Hanzâde nâm hâtun mülkünü âhara bey' eyleyip ben dahi işittiğim sa'atte şuf'a tuttum tahrîr olunmasını taleb ederim dedikde takrîr-i talebiyle. Tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmis aşer min şehri Zilhicceti'ş-şerîfe sene elf.", *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591)*, 10/421.

[361] İmam Muhammed'e göre şahit tutma işlemi malın kendisinden istendiği kişinin yanında veya şuf'a konusu malın yanında yapılması gerekir, İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 248.

[362] Necmeddin Feyzi Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", *İÜHFM* 16/3-4 (1950), 976.

muvasebe edip ve der-akap taleb-i işhâd ve husumet-i şuf'a için Beşir'i tevkil edip Beşir dahi Edirne'ye varıp vekaleten şuf'a dava edip şerait-i şuf'aya bi-tamamiha riayet edecek menzil-i mezburu şuf'a ile Zeyd için Bekir'den almaya kâdir olur mu?

El-cevab: Olur[363]*."*

Taleb-i muvasebe ve taleb-i takrir ve işhaddan sonra şefiin meseleyi mahkemeye taşımasına ise taleb-i husumet ve temellük denir (Madde 1031)

Taleb-i muvasebe hemen gerçekleştirilmezse ya da taleb-i takrir ve işhad makul bir süre içinde yerine getirilmezse şuf'a hakkı kaybedilir. Taleb-i husumet süresi ise bir ayla sınırlı olup haklı sebep gösterilmediği takdirde bir aylık süre içinde meselenin mahkemeye taşınmaması halinde şuf'a hakkı düşer[364]. İstanbul Mahkemesi'nde görülen bir davada, şefii, mülkün satıldığını duymuş ancak bir süre suskun kalmış, sonrasında ise ilginç bir şekilde mahkeme kararım var deyip malı müşterinin elinden almıştır. Müşteri şuf'anın bâtıl olduğunu öğrenince malı geri almak için dava açmıştır[365].

Şefii, satın alanın rızaen malı teslimi ile yahut hâkimin hükmü ile meşfu'un mülkiyetini kazanır (Madde 1036). Dolayısıyla taleb-i husumet zorunlu bir aşama olmayıp malı satın alanın rıza ile malı devretmemesi halinde başvurulması gereken bir usuldür. Ancak şefii, müşteri malı teslim etmeye rıza gösterse dahi taşınmazın mülkiyetini hâkimin hükmü ile kazanma yolunu tercih edebilir[366]. Şefii dava hakkını kullanmayı tercih ederse mülkiyet hakkı teslim ile değil hâkimin hükmü ile devrolunur. Ankara mutasarrıfına gönderilen bir şukkada malı satan kişi malın teslimine rıza göstermemiş ve mesele mahkemenin sonuçlandırmasına kalmıştır. Ancak mahkeme süreci işlerken Sivrihisar müdürü duyuru ve bildirim yapılmadan

---

[363] Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 402.

[364] *Madde 1032:* "Şefî'eğer taleb-i müvâsebeyi te'hîr ederse meselâ akd-i bey'i duyduğu gibi ol meclisde taleb-i şüf'a etmeyib de başka iş ile yâhûd âhar sadede dâ'ir bir bahis ile meşgûl olmak gibi i'râza delâlet eder bir hâlde bulunursa yâhûd taleb-i şüf'a etmeden ol meclisden kalkarsa hakk-ı şüf'ası sâkıt olur."

Madde 1033: Şefî' eğer taleb-i takrîr ve işhâdı velev ki mektûb icrâ edecek kadar vakit geçib de te'hîr ederse hakk-ı şüf'ası sâkıt olur.

Madde 1034: Taleb-i takrîr ve işhâddan sonra şefî' eğer âhar diyârda bulunmak gibi bir özr-i şer'îsi yok iken taleb-i husûmeti bir ay tehîr ederse hakk-ı şüf'ası sâkıt olur."

[365] "…..sofa ve tabhâne ve örtme ve havluyu müştemil mülk menzilini seksen riyâlî guruşa iştirâ ve kabz eylediğimden sonra, menzil-i mezbûrun câr-ı mülâsıkı mezbûr Vartiz bey'-i mezbûru mahmiye-i merkūmede istimâ' eyledikde sükût etmekle mezbûrdan hakk-ı şuf'a sâkıt olmuş iken, şerâit-i şuf'ayı bi tamâmihâ ri'âyet eyledim deyû da'vâ-yı şuf'a edip havâsına tâbi' hâkimü'ş-şer' mu'âveneti ile semen-i mezbûru yedimden almış idi hâlâ mezbûrdan suâl olunup semen-i mezbûru, mezbûra red ve menzil-i mezbûru merkūm Vartiz'den almak murâd ederim, suâl olunsun dedikde gıbbe's-suâl mezbûr dahi cevâbında kaziyye minvâl-i muharrer üzre olduğunu ikrâr edicek ikrârı mûcebince semen-i mezbûru alıp menzil-i mezbûru mahallinde mezbûr Arutin Ermeni['ye] teslîme mezbûr Vartiz'e tenbîh olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi'l-âşir min Zilka'de sene 1073", *İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rasim Erol vd. (İSAM, 2010), 16/281..

[366] Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 978.

malı elinden almış ve müşteriyi hapsetmiştir. Yazıda işlemlerin hukuka uygun bir şekilde yapılması ve mahkeme sürecinin işletilmesi istenmiştir[367].

Şuf'a hakkı sebebiyle açılacak davada yetkili mahkeme taşınmaz malın bulunduğu yer mahkemesidir[368].

Malı satın alanın malı teslimi veya hâkim kararı sonrasında şefiin malı satın almaktan vazgeçmesi mümkün değildir[369]. Malın teslim edilip edilmemesine göre hasım mevkine satıcı veya müşteri konulur. Mal henüz teslim edilmemişse hasım satıcı iken, mal teslim edilmişse hasım olarak müşteri gösterilmelidir.

Satıcı ile müşteri arasında olan sözleşme sonrası, mal henüz teslim edilmemiş ve bedel de satıcıya henüz ödenmemişse, hâkimin hükmü üzerine şefii bedeli satıcıya ödeyerek malı satın alır. Mal teslim edilmemekle birlikte bedel ödenmiş ise, şefii malı satıcıdan alır fakat bedeli müşteriye öder[370]. Şuf'a hakkı hâkim tarafından kabul edildiği zaman aleyhine hüküm verilen kimse (satıcı ya da müşteri) malın bedeli ödeninceye kadar meşfuuyu elinde tutma hakkına sahiptir[371]. Yukarıdaki olayda olduğu gibi yetkili kimselerin söz konusu mülkü zor kullanarak zapt etme hakları yoktur.

Mecelle'nin 1037'inci maddesine göre, bir malı şuf'a hakkını kullanarak satın almak, malın satım sözleşmesiyle satın alınması gibidir. Buna göre, bir satım sözleşmesinde alıcının sahip olduğu tüm haklara şefii de sahiptir. Örneğin, hıyar-ı rü'yet (malı görmeden alan kimsenin malı görünce cayma hakkına sahip olması) veya hıyar-ı ayıp (ayıp halinde cayma hakkı) şuf'a hakkı ile alınan taşınmaz için de kullanılabilir. Müşteri ile satıcı arasındaki satım sözleşmesinde bu hakları kısıtlayıcı hükümlerin şefii açısından bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır[372].

---

[367] "Osman Ağa'nın takdîm eylediği arzuhalde Sivrihisar'da Ankaralı Taşcıoğlu Kirako'dan almış olduğu bir bâb mülk-i menzile kazâ-i mezbûr sâkinlerinden Mahmud nâm kimesne şuf'a iddiâsıyla tasarrufuna mâni' olmasından nâşî mukaddemen icrâ olunan muhâkemelerinde mukaddemen haksızlığı tebeyyün eylemiş ise de lâzım gelen ilâm-ı şer'î verilmemiş ve kazâ-i mezbûr müdîri hâne-i mezkûru cebren elinden almak üzre kendisini hapse ilkâ etmiş olduğundan bahisle bi't-terâfu' icrây-ı hakkâniyyet olunması hususu istidâ olunmuş olmağla şer'-i şerîf ve meclis marifetiyle müdâhale-i merkûmeynin men'iyle ber-vech-i hakkâniyyet rü'yet olunarak tebeyyün edecek hâle göre îcâbının icrâsıyla keyfiyyetin iş'ârı hususuna himmet eylemeleri siyâkında şukka", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.) MKT. DV., 172/34, H-25-03-1277, erişim tarihi 17.01.2020.

[368] Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 977.

[369] Yıldırım, "Şuf'a- Önalım Hakkı: Mecelle ve Türk Medeni Kanunu Merkezli Bir Mukayese", 329.

[370] Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 977.

[371] İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 248.

[372] Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 979.

Şuf'a hakkı kişiye bağlı olan haklardandır. Şefii, şuf'a hakkını kullanacağını beyan etmiş, başka bir deyişle taleb-i muvâsebe, taleb-i takrîr ve işhâd safhalarını yerine getirmiş ancak müşterinin malı tesliminden veya meseleyi mahkemeye taşımış ise hâkimin hükmünden önce vefat etmiş ise şuf'a hakkı miras yoluyla intikal etmez[373]. Müşterinin taşınmazı rızaen teslimi yahut hâkimin hükmünden sonra şefiin ölümü ihtimalinde ise taşınmazın miras yoluyla devri mümkündür. Dolayısıyla mülkiyetin kazanılması için şuf'a hakkının kullanılması için takip edilen üç safhanın da tamamlanması gerekir. Bununla birlikte bu üç safha tamamlanmadan bu sefer müşteri vefat ederse, şefii talebini müşterinin mirasçılarına yöneltebilir[374].

Şefii, şuf'a hakkını kullanmak istediğini hem satıcıya hem de alıcıya duyursa dahi henüz mülkiyet kendisine geçmediğinden, şuf'a hakkına konu taşınmazın (meşfu'un) bitişiğindeki taşınmaz satılırsa, henüz meşfu'un mülkiyetini iktisap etmediğinden o taşınmazla ilgili şuf'a hakkı doğmaz (MAA, madde 1040).

Aynı derecede bulunan ve şuf'a hakkının tüm şartlarını yerine getirmiş bulunan birden fazla şefii bulunması halinde, şuf'a hakkı veren taşınmazın (meşfuun bihin) üzerindeki pay oranları veya bu taşınmazların miktarının bir önemi bulunmayıp yalnızca kişi sayısı (aded-i rüus) önem arz eder. Mesela, çıkmaz bir sokakta altı ev bulunsa ve bunların üçü bir şahsa diğer üçü de üç ayrı şahsa ait olsa bunlardan birinin satılması halinde üç evi olan şahıs ile bir evi olan şahıs eşit derecede şuf'a hakkına sahiptir. Dolayısıyla meşfu, şefiilerin adedi esas alınarak paylaştırılır[375]. Eğer bitişik komşulardan biri önce şuf'a hakkını öne sürmüş, aynı statüde bulunan öbür komşu daha sonra bu hakkı ileri sürmüşse, ikinci komşu ilkinin hakkına ortak olur. Bir başka olay olarak, önce komşu hakkını ileri sürmüş, sonra irtifak hakkı sahibi başvuruda bulunmuş ise irtifak hakkı sahibinin önceliği olduğu için sonradan başvurmuş olsa bile öncelikli olarak şuf'a hakkına sahiptir[376]. Tüm bu teorik bilgilerden sonra uygulamada bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Örneğin Bab Mahkemesi önüne gelen bir davada, Aişe b. Abdullah mahallesinden İbrahim Efendi'ye sahip olduğu evi satar. Bu satımı duyan komşular Müsli Paşa ve Abdülkerim Efendi itiraz edip şuf'a hakkını ileri sürerler. Davada Müsli Paşa'nın

[373] *Madde 1038*: Taleb-i müvâsebe ile ve taleb-i takrîrden sonra müşterînin bi't-terâzî teslîmi yâhûd hâkimin hükmü ile şefi' henüz meşfû'a mâlik olmadan fevt olsa hakk-ı şüf'a veresesine intikâl etmez.

[374] Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 978 vd.

[375] Şeyh Bedreddin, *Letâifu'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârât*, cilt 1, 760.

[376] İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 249.

itirazı kabul edilirken[377] Abdülkerim Efendi'nin talebi usulüne uygun itiraz etmediği için bâtıl bulunur[378]. Bu durumdan sonra kural olarak bütün mülkü Muslu Paşa'nın alması gerekirken, ev kendisine satılan İbrahim Efendi ile eşit olarak bölüştürülür[379]. Burada kanaatimce Abdülkerim Efendi'nin hakkı saklı tutulmuş, ev iki şefii arasında ikiye bölündüğü için Muslu Paşa'nın evin yarısına hakkı olduğu hüküm altına alınmıştır.

Taşınmazın satıldığı müşteri, taşınmaz üzerine bina yapmak, ağaç dikmek, taşınmazı boyatmak veya sıvatmak gibi tasarruflarda bulunursa şuf'a hakkının kullanılmasının ardından şefiin müşteriden bunların sökülmesini talep hakkı kabul edilmemiştir. Şefii ya müşteriye taşınmaz bedelinin yanında bu malların veya yapılan harcamanın bedelini de ödeyecektir ya da

[377] *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rıfat Günalan - Mehmet Akman (İSAM, 2011), 17/653.

[378] "Mahmiye-i İstanbul'da Kapıağası mahallesi sükkânından bâ'isü'l-kitâb İbrahim Ağa b. Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîf-i Ahmedî ve mahfil-i dîn-i münîf-i Muhammedî'de Abdülkerim Efendi b. Mehmed nâm kimesne mahzarında takrîr-i kelâm ve ta'bîr ani'l-merâm edip gāibe ani'l-meclis Âişe Hâtun bt. ( ) arsa ve binâsı mülkü olup mahalle-i mezbûrda vâki' bir tarafdan arsa ve binâsı mülküm olan menzil ve bir tarafdan kezâlik mezbûr Abdülkerim Efendi'nin mülk menzili ve bir tarafdan kezâlik düstûr-ı mükerrem müşîr-i müfahham vezîr-i rûşen-zamîr Muslu Paşa menzili ile mahdûd menzilini bin iki yüz esedî guruşa bundan akdem bana bey' ve teslîm ve kabz-ı semen edip ben dahi ba'de'l-iştirâ ve't-tesellüm menzilime ilsâk için târih-i kitâbdan on iki gün mukaddem akd günü mâbeyn duvarını deldiğimde mezbûr Abdülkerim Efendi kendi menzilinden görüp taleb-i müvâsebe edip menzilinde âhardan kimesne olmamağla karındaşı Şaban nâm kimesnenin âhar yerde olan menziline varıp tekrâr taleb edip lâkin benim yanımda yâhud mebî'-i mezbûr yanında taleb-i işhâd etmeyip bilâ-özr üç gün sükût etmekle şuf'ası bâtıl olmuşken mezbûr Abdülkerim Efendi mebî'-i mezbûru şuf'a ile alırım deyû bana mu'ârazadan hâlî değildir suâl olunup men' olunmak matlûbumdur dedikde gıbbe's-suâl mezbûr Abdülkerim Efendi kaziyye minvâl-i muharrer üzre olup yevm-i mezbûrda bey'-i mezbûra vâkıf olup vech-i mübeyyen üzre taleb-i müvâsebe ettiğimden sonra müşterî-i mezbûr yâ mebî'-i mezbûr yanında taleb-i işhâd etmeyip bilâ-özr üç gün sükût ettiğini ikrâr etmeğin mûcebince mezbûr Abdülkerim Efendi'nin vech-i meşrûh üzre sükût şuf'ası mubtıl olmağın mezbûr Abdülkerim Efendi vech-i muharrer üzre mu'ârazadan men' olunmağın mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi's-sâbi' min Ṣa'bâni'l-mu'azzam li sene seb'a ve seb'în ve elf.", *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)*, 17/646.

[379] "Husûs-ı âti'l-beyânın mahallinde tahrîri iltimâs olunmağın savb-ı şer'-i celîl-i lâzımü't-tebcîlden mevlânâ Ömer Efendi irsâl olunup ol dahi hâssa mi'mârlarından üstâd Mustafa Halîfe b. Ali ile Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Kostantıniyye el-mahmiyye mahallâtından Kapıağası mahallesinde vâki' bir tarafdan sâbık Şâm-ı şerîf defterdârı olan umdetü erbâbi't-tahrîr ve'l-kalem İbrahim Efendi b. Mehmed mülkü ve bir tarafdan ba'zen Dilâver Çavuş hâtunu ve ba'zen düstûr-ı ekrem vezîr-i mükerrem sa'âdetlü Musli Paşa -dâme birruhû ve feşâ- hazretlerinin mülkleri ve bir tarafdan yine paşa-yı mûmâ-ileyh mülkü ve ba'zen Abdülkerim Efendi mülkü ve bir tarafdan Âişe Hâtun mülkü ile mahdûd menzilin üzerine varıp zeyl-i vesîkada isimleri terkīm olunan müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer'-i mübîn eyledikde mûmâ-ileyh Musli Paşa hazretleri taraf-ı bâhirü'ş-şereflerinden husûs-ı âti'l-beyâna nehc-i şer'î ve tarîk-i [mer'î] üzre sâbitü'l-vekâle vekîl olan fahrü'l-akrân Halil Bey b. Bâli nâm kimesne meclis-i ma'kūd-ı mezbûrda takrîr-i kelâm edip menzil-i mahdûd-ı mezbûru mâlike olan mezbûre Âişe bt. Abdullah nâm hâtun bundan akdem işbu hâzır bi'l-meclis mûmâ-ileyh İbrahim Efendi'ye bin iki yüz kıt'a esedî guruşa bey' ve teslîm ettiği müvekkil-i mûmâ-ileyh hazretleri istimâ' ettiği anda taleb-i müvâsebe ve ba'dehû vech-i şer'î üzre taleb-i işhâd edip ba'dehû mûmâ-ileyh İbrahim Efendi ile mürâfa'a-i şer'-i şerîf olunduğunda işbu yedimde olan hüccet-i şer'iyye mûcebince şuf'a hükm olunup ve mezbûr Abdülkerim Efendi'nin şuf'ası bâtıla olup menzil-i mezbûr müvekkil-i mûmâ-ileyh hazretleri ile müşârün-ileyh İbrahim Efendi beynlerinde ale's-seviy taksîm olunmak lâzım gelmeğin mûmâ-ileyh İbrahim Efendi'ye suâl olundukdan sonra menzil-i mezbûr mesâha olunup nısfı müvekkil-i mûmâ-ileyh hazretleri için ve nısf-ı âharı mûmâ-ileyh İbrahim Efendi için ifrâz olunup mûmâ-ileyh İbrahim Efendi semen-i mezkûrun nısfını benden alıp menzil-i mezbûrun nısfını bana teslîm eylemesi bi'l-vekâle matlûbumdur dedikde mevlânâ-yı mezbûr mûmâ-ileyh İbrahim Efendi'ye suâl eyledikde mûmâ-ileyh İbrahim Efendi dahi kaziyye minvâl-i muharrer üzre olduğu tâli'an ikrâr edip iktisâma tâlib olduğundan sonra mi'mâr-ı mezbûr menzil-i mezbûru vekîl-i merkūm ile müşârün-ileyh İbrahim Efendi muvâcehesinde mesâha eyledikde …", *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)*, 17/573.

şuf'a hakkından vazgeçecektir[380]. Bunun yanında şefii, iddiasını müşteri binayı tamamlamadan ileri sürmüş ve iş mahkemeye taşınmışsa, binanın tamamlanmasının men' edilmesini isteyebilir[381].

3. Şuf'ada Hile

Bitişik komşuluktan (car-ı mülasıklık) kaynaklanan şuf'a hakkında satıcı ile müşteri şefiin şuf'a hakkını kullanmasına mâni olmak isteyebilirler. Bu durumda birtakım hukuki yollar meşru kabul edilmektedir. Örneğin, satıcı satışa konu taşınmazın, meşfuun bih tarafında kalan dar bir parçayı satım sözleşmesinin dışında tutarak bağışlar ve böylece komşuluğu ortadan kaldırarak şuf'a hakkının doğmasına engel olur. Daha sonra kalan kısım ufak parçanın hibe edildiği kişiye satılır ve sonuç olarak komşunun şuf'a hakkı kalmaz[382]. Başka bir örnek olarak, taşınmazın çok küçük bir parçasının müşteriye yüksek bir fiyattan satılması ve müşterinin, kalan taşınmazın satışında şefii olması sağlanması gösterilebilir. Bu durumda taşınmazın kalan kısmının satışında taşınmazda pay sahibi olanın komşuya göre şuf'a hakkının derecesi daha üstün olduğundan komşu şuf'a hakkını kullanamayacaktır[383].

Fetvalardan örnek olarak:

> *"Zeyd, mülk menzilini Hind'e bey' murad itdikde komşusu Zeyneb'in şuf'asını iskat içün menzil-i mezburun arsasında Zeyneb'in menziline ittisali olan canibinden şu kadarı ifraz ve ta'yin ve Hind'e meccanen hibe ve teslim idüp Zeyneb'in menzilinin ittisali ancak arsa-i mevhube kaldıktan sonra menzilini Hind'e bey' ve teslim eylese Zeyneb'in şuf'ası sâkıt olur mu?*
>
> *El cevab: Olur.*[384]*"*

---

[380] *Madde 1044:* Müşterî binâ-yı meşfû'u boyatmak gibi mâlından bir şey ziyâde eylese şefî'i muhayyerdir, dilerse terk eder, dilerse binânın semeni ile beraber ol ziyâdenin dahi kıymetini verib meşfû'u alır. Ve müşterî akâr-ı meşfû'u üzerine ebniye yapmış yâhûd ağaç gars etmiş ise şefî' muhayyer olub dilerse terk eder ve dilerse akâr-ı meşfû'un semeni ile berâber ebniyenin yâhûd eşcârın kıymetini verib meşfû'u alır; yoksa ebniye yâhûd eşcârı kal' etmek üzere müşterîye cebr edemez.

[381]"Üsküb Kâimmakâmı Câvid Bey'e, Kalkandelen Kazası'na tâbi' Doyridol karyesi sakinlerinden Kosti'nın takdîm eylediği arzuhalde karye-i mezkûrede kâin mutasarrıf olduğu hânesi ittisâlinde Sinadin veledi İznayko nâm kimesnenin mutasarrıf olduğu arsasını merkûm kendüsine haber vermeksizin dûn bahâ ile yine karye-i mezkûre sâkinlerinden Emrullah nâm kimesneye füruht etmiş ve merkûm dahi arsa-i mezkûre üzerine ebniye inşâ eylemekde olduğundan ve kendüsi arsa-i mezbûrun değeriyle iştirâsına tâlib ve şefî'i ve yedinde da'vâsına muvâfık bir kıt'a fetvâ-yı şerîfe bulunduğundan bahisle fasl-ı müdde'â oluncaya kadar arsa-i mezkûre ebniye inşâ olunmaması hususu istid'â olunmuş olmağla şer'-i şerîf ve meclis ma'rifetiyle rü'yet olunarak lâhik olacak hükm-i şer'înin icrâsıyla keyfiyyetin iş'ârı hususuna mübâderet eylemeleri siyâkında şukka" Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.) MKT. DV., 203/61, H-23-03-1278, Erişim Tarihi 17.01.2020,

[382] Serahsi, *Mebsut*, cilt 14, 221-222.

[383] Feyzioğlu, "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı", 992.

[384] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 358.

Bu fetvada evini başkasına satmak isteyen kişi, mülkünün bitişik komşusuna bakan kısmını satmak istediği kişiye bağışlayıp komşuluk ilişkisini bitirmek ve böylece komşusunun suf'a talebine engel olmak istemiştir. Başka bir örnek:

> *"Zeyd, mülk menzilini Amr'a semen-i maluma bey' ve teslim ettikten sonra Zeyd ve Amr hüccet tahrir olunmak için mahkemeye vardıklarında Amr menzil-i mezbura muttasıl mülk menzili olan Bekir'in şuf'asını iskat için semen-i mezbura bir mikdar fülus ziyade edip badehu ol fülusü Zeyd'e verip Zeyd dahi tazyî eylese böyle etmekle Bekir'in şufa'sı sâkıt olur mu?*
>
> *El-cevab: Olmaz*[385].

Burada satış miktarına bir miktar daha ilave edip bu ilave miktarın harcanması yoluyla yani satış miktarının belirli olması koşulunun gerçekleşmemesi sebebiyle şuf'a hakkını ortadan kaldırmak isteyen taraflara olumsuz yanıt verilmiştir.

Rumeli Sadareti Mahkemesi'nde görülen bir davada ise bir önceki fetvanın konusuna benzer bir hukuku dolanma yöntemi deneyen satıcının iddiası şahitler tarafından çürütülmüş ve şefiin talebi kabul olunmuştur:

> *Mahmiye-i Kostantıniyye mahallâtından Edirnekapısı kurbunda merhûm Ali Paşa mahallesinde sâkin işbu râfi'ü'l-kitâb fahrü'l-akrân Rüstem Ağa b. Abdullah ez-zevvâku's-sultânî meclis-i şer'-i refi'ü'l-erkâna mahalle-i mezbûrede sâkine Şemsimâh bt. Abdullah ve Rıdvan bt. Abdullah nâm hâtunları ihzâr ve mahzarlarında takrîr-i kelâm edip bundan akdem mezbûre Şemsimâh Hâtun mahalle-i merkūmede vâki' lede'l-ahâlî ma'lûmetü'l-hudûd olup benim mülk menzilime muttasıl olan menzilini cemî'-i tevâbi' ve levâhıkıyla mezbûre Rıdvan Hâtun'a otuz bin akçeye bey' edip ba'dehû bey'-i mezbûru ben işittiğim hînde sükût etmeyip şuf'a taleb edip hâzır olanları işhâd etmişdim. Hâlâ mezkûre Şemsimâh Hâtun hîn-i bey'de senin menziline muttasıl olan yerin bir zirâ'ını bey' eylemiş idim deyû ıskāt-ı şuf'a için hilâf-ı vâki' te'allül eder suâl olunsun dedikde, gıbbe's-suâl merkūme Şemsimâh fi'l-vâki' hîn-i bey'de zikr olunan menzilin müdde'iyenin menziline muttasıl olan yerinden bir zirâ'ını bey' eylemiş idim deyüp cemî'-i tevâbi' ve levâhıkı bey'ini inkâr edip istişhâd olundukda, hîn-i bey'de hâzır olan udûl-ı Müslimînden Mustafa b. Sinan el-mü'ezzin ve Ahmed b. Abdullah el-a'ser ve Ali b. Osman ve Ahmed b. Mustafa nâm kimesneler li ecli'ş-şehâde hâzırûn olup fi'l-hakīka mezbûre Şemsimâh Hâtun menzil-i mezbûru sâlifü'z-zikr Rıdvan Hâtun'a bey' eylediği hînde zikr olunan zirâ'ı alıkomayıp mahdûd-ı mezkûru cemî'-i tevâbi' ve levâhıkıyla otuz bin akçeye bey' eylemişdir ve müdde'î-i mezbûr istediği gibi şefî'ini taleb ederin deyû*

[385] Şeyhülislam Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziye*, 402.

menzil-i mezbûr önünde bizi işhâd etmişdir. Biz bu husûsa şâhidleriz şehâdet dahi ederiz dediklerinde, mezbûrûnun şehâdetleri ba'de't-ta'dîl hayyiz-i kabûlde vâkı'a olup mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Tahrîren fi'l-yevmi'r-râbi' min Şa'bân sene isneteyn ve elf[386]*."*

Komşunun şuf'a hakkını düşürmek için başvurulan bu hileler Ebu Yusuf'a göre caiz, İmam Muhammed'e göre ise mekruhtur. Ancak yaygın olarak kabul gören görüş Ebu Yusuf'un görüşü olup Hanefi mezhebinde de bu görüş kabul görmektedir. Buna göre, bir hakkın düşürülmesi için öncelikle o hakkın doğmuş bulunması gerekir. Henüz doğmamış bir hakkın doğmasına mâni olacak bu tip tasarrufların caiz olduğu kabul edilmektedir[387].

Sonuç olarak şuf'a hakkı hem İslam hukukunda hem de Osmanlı uygulamasında tartışmalara konu olmuş önemli bir meseledir. Komşunun şuf'a hakkı olduğunu sadece Hanefi. Mezhebi kabul eder. Osmanlı yargısı da Hanefi mezhebinin uygulayıcısı olduğundan komşunun şuf'a hakkı hem sicillerde hem de fetvalarda sıkça sorulan meselelerden biri olmuştur. Hatta fetva mecmuaları incelendiğinde bazılarında sadece komşunun şuf'a hakkına ilişkin meseleler ve bundan doğan hukuku dolanma yöntemleri sorulmuştur. Şuf'a hakkı mülkiyeti tasarrufu doğrudan sınırlandıran bir kurumdur. Komşuya bu hakkın verilmesi normalde Hanefi mezhebinin mutlak hak anlayışına ters düşmesi ve kabul edilmemesi beklenir. Kanaatimce Hanefi müçtehitler hadislerde "câr" kelimesi kullanıldığı için meselenin pek de yoruma açık olmadığını düşünmüş olmalılardır.

IV. İrtifak Hakları

İrtifak haklarının komşuluk hukuku bağlamında mülkiyet haklarını sınırlandırmasında esas olan husus, komşuların birbirlerinin örfen makul düzeydeki zararlı faaliyetlerine katlanma yükümlülüğüdür[388]. Sonuçta irtifak hakkının mevcut olabilmesi için bir komşuluk ilişkisinin olması gerekmektedir. Bir taşınmaz lehine olan irtifak hakkı, bir taşınmaz üzerinde diğer bir taşınmaz lehine konulmuş bir külfet olup, üzerinde külfet- katlanma yükümlülüğü olan taşınmazın malikini mülkiyet hakkının sağladığı bazı yetkileri kullanmaktan kaçınmaya veya

[386] *Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002 - 1003/M. 1594 - 1595)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rasim Erol vd. (İstanbul: İSAM, 2011), 12/114.

[387] Mustafa Baktır, "Buhâri'nin Sahihindeki 'Kitâbü'l-Hiyel'i Hakkında Bazı Mülahazalar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1991), 68 vd.

[388] Çalış, *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*, 177.

yararlanan taşınmaz malikinin üzerinde külfet olan taşınmazı belirli şekilde katlanmaya mecbur kılar (TMK madde 779). Yani bir taşınmaz lehine tahsis edilmiş olan sınırlı bir ayni haktır[389].

İrtifak hakları sınırlı sayıda değildir. Bunun yanında Mecelle'de komşuluk hukuku açısından genel olarak, geçit hakkı, su geçirme hakkı ve su yolu hakkı vardır. Aynı zamanda inşaat hakkı, duvara kiriş koymama hakkı ve bazı müelliflerin görüşüne göre manzara engellememe yükümlüğü ve makarr-ı nisvan yerlerin görünmemesi için sütre dikebilme hakkının da irtifak hakları kapsamında olduğu ileri sürülmüştür[390]. Bir de madde 954'te irtifak hakkına çok benzeyen bir kurum olan halîtlikte, bir kimsenin örneğin özel mülk olan nehrinde veya yolunda hissesi olması yani bir ortaklığının bulunması durumu söz konusudur. Daha önce de bahsedildiği gibi çıkmaz sokakta kapının olması, bu sokakta ortaklığın olduğu manasına gelmektedir ve bitişik komşuluktan mertebe olarak daha üsttedir.

İrtifak haklarında belirlenmiş olan ilk husus kıdeme itibar edileceğidir. Mecelle'nin 1224'üncü maddesi de bunu doğrular. Burada da zarar-ı fahiş meselesinde değerlendirildiği üzere hukuka aykırı olan kadim kabul edilemez ve irtifak hakkından dolayı bir zarar-ı fahiş durumu söz konusu olduğu zaman bu zarar giderilir. Maddenin verdiği örnekte ise yine mevzubahis olduğu üzere kamuyu zarara uğratan pis su yolunun verdiği zarar, kadim olmasına itibar edilmeden def' ettirilir.

Buna binaen, kadimden beri var olan bir su yolu örneğin bir hanenin yağmur suları eskiden beri komşusunun hanesine ya da avlusuna akmakta ise zarar gören komşunun bu durumu engelleme hakkı bulunmamaktadır. Ancak bu su yolu sadece yağmur sularının geçmesi için bir hak olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle bu yoldan çamaşır suyu ya da tuvalet suyu gibi başka sular geçerse elbette bunu önleme ve zarar-ı fahiş meydana gelmişse zararın giderilmesini isteme hakkı bulunmaktadır[391].

Geçit hakkı (hakk-ı mürur), su geçirme hakkı gibi hakların kullanımı ya tarafların iradesinin uyuşması ya da o hakkı kullanmak bir taraf için elzem ise zorunlu bir şekilde kurulabilir. Elbette durum kadimden beri süregeliyorsa iradenin yön değiştirmesi sonuç vermez. Örneğin Yahudi Sepdayi, Hanya'daki dükkanının penceresinden komşusunun damına öteden beri çıkmakta iken ve geçitle ilgili fetva aldığı halde komşusu bu kullanım hakkına izin

[389] Hacak, "İrtifak", 22/460.
[390] Ali Şafak, "Komşu", *DİA*, 2002, 26/159.
[391] Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, cilt 7, 184.

vermemektedir. Sepdayi ilgili makamlara başvurmuş ve davasının mahkemede görülüp sonuçlandırılmasına dair karar çıkartmıştır[392].

Geçit hakkı ihtiyari olarak değil de zorunlu olarak kullanılması gerekiyorsa, yani hem arazilerde hem de şehirlerde ana yola çıkmak için o komşunun mülkünden geçmek zorunlu ise, geçit hakkı üzerinde kullanılacak olan komşu, diğer komşuların kendi mülkünden geçmesini engelleyemez[393].

Su geçirme hakkı (hakk-ı mecra) da komşulardan birinin diğerinin suya erişmesi için katlanması gereken yükümlülüklerden biridir. Mecelle'ye göre kadimden beri olagelen bir su yolu ve benzeri geçit hakları olduğu gibi korunur. Ancak bu yol artık üzerinden geçtiği arsa sahibine yüklenmesi gerekenden fazla zarar veriyorsa bu durumda zarar-ı fahişin giderilmesi gerekmektedir. Madde 1228'e göre;

> *"Birinin arsasından diğer kimsenin harkı yâhûd su yolu bi-hakkın cârî olagelirken arsa sâhibi fî-mâ ba'd icrâ etdirmem diye men' edemez. Ve bunlar ıslâh ve ta'mîre muhtâc oldukda mümkünse sâhibi mecrâya duhûl ile bunları ıslâh ve ta'mîr eder. Ammâ, ol arsaya girmedikçe ta'mîrleri mümkün olmadığı hâlde sâhibi arsasına girmeğe izin vermezse hâkim tarafından kendisine yâ arsana girmek üzere izin ver yâhûd sen ta'mîr et diye cebr olunur."*

Bu madde incelendiğinde komşulardan birinin arsasından geçen bir su yolu vardır ve kanun koyucu öncelikle komşuya bu su yoluna katlanması gerektiğini hatırlatır. Bunun yanında bu su yolunda bazı eskimeler meydana gelmişse bunun ıslahı ve tamiri su yolundan faydalanan komşuya aittir. Arsa sahibi tamirden de yükümlü değildir fakat tamire izin vermezse bu sefer hâkim iki şekilde karar verebilir ya tamire izin verdirtir ya da arsa sahibine tamir ettirir. Dolayısıyla, bu gibi hallerde suya erişme hakkı mülkiyet hakkından öncelikli gelmiştir.

---

[392] "Yahudi Sepdayi nâm kimesnenin takdîm eylediği arzuhalde Hanya'da dükkâna mutasarrıf olduğu hânesinin kadîm olan penceresinden komşusu marangoz mütevellînin damına öteden berü çıkılmakda iken bu aralık merkûm müdâhale itmekde olduğundan ve da'vâsına muvâfık yedinde fetvây-ı şerîfe bulunduğundan bahisle müdâhale-i vâkı'anın men'i hususu istid'â olunmuş olmağla şer'-i şerîf ve meclis ma'rifetiyle bi'r-rü'ye müdâhale-i vâkı'anın bîvechin idüğü tebeyyün eylediği halde men' u def' ile keyfiyetin iş'ârı hususuna himmet buyurmaları siyâkında şukka", Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.}MKT.DV,182/62, H-30-07-1277, erişim tarihi 27.02.20

[393] "Ma'rûz-i çâker-i kemîneleridir Ziştovi Kasabası'nda Boncum Mahallesi'nde kâin mutasarrıf olduklarımız menâzilllerimizin yanında olan tarîki şimdiye kadar müştereken kullanmak üzre iken komşumuz Nâki nam kimesne fuzûlî zabt ile üzrerine kapu ihdâs ideceklerinden bu husus mahallinde şer'le rü'yet olunarak kapu-ı mezkûrun oradan kaldırılmasına taraf-ı şer'-i şerîfden emir buyurulmuş ise de yine kapu-ı mezkûru kaldırmadığından ve davâlarımıza muvâfık fetvâ-i şerîfe istihsâl olunarak ve şimdiye kadar beş bin kuruş mesârif vukuu bulunduğuna binâen husûs-i mezbûrun mahallinde şer'ile rü'yet olunmasına dâir Tırnova kâimmakâmına hitâben bir kıt'a emirnâme-i sâmî inâyet ü ihsân hususuna müsâade 'aliyyeleri erzân buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 12 B. (12) 74", Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Sadaret Deavi Evrakı*, A.} MKT. DV, 120/68, H-18-04-1274, erişim tarihi 06.03.20.

Suya erişilmesi İslamiyetin ilk yıllarında da komşular arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Bu hususta Hz. Peygamberin komşuların birbirlerinin suyunu engellememesine dair bir hadisi vardır:

> *"Nitekim Ensardan bir adam ile Zübeyr b. el-Avvâm arasında Harre mevkiindeki hurmalıkları sulayan kanalların kullanımı konusunda anlaşmazlık çıkmıştı. Bu kanallardan akan su önce Zübeyr'in bahçesine uğruyor, ardından Medineli adamın bahçesine geliyordu. O adam Zübeyr'e, "Suyu bırak, gelsin." dedi. Fakat Zübeyr bunu kabul etmedi. Bu durum kendisine aktarıldığında Hz. Peygamber(sav),"Zübeyr! Önce sen sula, sonra suyu komşuna salıver." buyurdu. Bunu işiten adam, Peygamberimize "Zübeyr senin halanın oğlu olduğu için (mi ona öncelik verdin)!" diye kızgın bir şekilde tepki gösterdi. Adamın bu sözü üzerine Allah Resûlü'nün yüzünün rengi değişti ve "Zübeyr! Sen sula, suyu (hurma ağaçlarının köklerine) ulaşıncaya kadar tut (sonra salıver)." dedi*[394]*."*

Su yolu hakkında (Hakk-ı mesil) ise daha çok komşunun arsasından yağmur suyu, tuvalet suyu (kariz, çirkab, çamaşır vb) gibi suların geçişine izin verilmek için kullanılan irtifak türüdür. Burada da kadim olan duruma öncelik verilmekle beraber üzerinde katlanma yükümlülüğü bulunan arsanın sahibine zarar-ı fahiş bahsinde izah edildiği gibi havayic-i asliyye ve menfaat-i asliyyeyi ihlal edecek şekilde zarar vermişse bu zararın giderilmesi istenir. Öncelikle tamir ve tazmin ile zarar giderilmeye çalışılır. Ancak zarar bu yolla dahi çözüm olmuyorsa, mesela, kariz dolup veya yarılıp hanenin içine akmışsa, burada lağım yolunun değiştirilmesi (ıslahı) dışında başkaca çare olmuyorsa bu yönteme başvurulur (madde 1233). Ancak burada tamir veya ıslah ettiği sadece hak sahibi olduğu su yoludur. Yoksa, zarar verdiği evi ya da arsayı tamire mecbur değildir[395].

Bütün irtifak haklarında üzerinde sınırlı ayni hak tesis edilen kişi, durum kadim değilse rızasından vazgeçebilme hakkına sahiptir. Mecelle'nin 1226'ıncı maddesine göre, bir kimse hakk-ı müruru olmadığı halde, arsa sahibi birkaç kez geçmesine izin verince hak sahibi olmaz. Bunun yanında komşu, irtifak hakkına sahip olunan arazi parçası üzerinde sadece özgülenen husus bakımından hak sahibi olur yoksa mülkiyet iddiasında bulunamaz, arazi ya da su yolu üzerinde yapı yapamaz. Buna karşılık hakk-ı mürur sahibi izin verirse, arsa sahibi mürur edilen yol üzerinde yapı yapabilir. Bu durumda hak sahibinin hakkı düşer. Artık o bölgeden geçiş yapamaz (madde 1227)[396].

---

[394] Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Müsakat, 6.

[395] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 2199.

[396] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 3, 2195.

Sonuç olarak, irtifak hakları da komşuluk nedeniyle mülkiyet hakkının kullanılmasına sınırlama getiren usullerden biri olarak hukuk tarihimizde yerini almıştır. Bir sonraki bölüm geniş anlamda komşuluk olan mahalle hukukunun şahıs haklarını sınırlaması ya da Osmanlı toplumunda İslam hukukunun yeniden yorumlanması incelenecektir.

3. BÖLÜM

ŞAHISLARIN KAMUSAL SORUMLULUKLARI BAKIMINDAN KOMŞULUK HUKUKU (MAHALLE HUKUKU)

Komşuluk hukuku, şahısların bir arada yaşama kuralları gereği bazı haklarında yapılan sınırlamalar ve yüklendiği sorumluluklardan meydana gelmektedir. Komşuların mülkiyet haklarında yapılan sınırlamalar bir önceki bölümde işlenmiştir. Bu bölümde ise komşuların mahalleli olarak sorumlulukları, bu sorumlulukları nasıl yerine getirdikleri ve son olarak da mahallelinin eylemlerinin bireyin hayatında nasıl etkiler bıraktığı incelenecektir. Osmanlı Devleti'nde geniş anlamda komşuluk hukuku, mahallelinin ortak sorumlulukları etrafında cereyan etmiştir. Mahallenin düzeni, temizliği, asayişi birbirine komşu olan mahallelinin görevidir. Yükümlülükler bunlarla sınırlı değildir. Devlet, vatandaşından istediklerini zamanının en küçük idari birimi olan mahalle vasıtasıyla talep etmiştir. Verginin mahalle ölçeğinde toplanması bu taleplerin arasında en önemlisidir. Vergi ödevini yerine getirmek için mahalleli kendi arasında avarız vakıflarını kurmuştur. Bu vakfa toplanan para ile hem devlete vergi verilmiş hem de mahallenin ihyası için harcamalar yapılmıştır.

Mahallelinin ortak yükümlülüklerinden biri de kişiye kefalet müessesesidir. Osmanlı Devleti'nde bütün mahalleli birbirine müteselsil kefil olarak kayıtlıdır. Kefilin sorumluluğu kefil olduğu kişilerden biri bir suç işlediğinde onu yakalamak ve mahkemeye getirmektir. Osmanlı'da ise mahkemeye ihzarın yanında kişi bulunamamışsa tüm mahalleli ortaya çıkan zararı tazmin etmekle yükümlü tutulmuştur. Kişiye kefaletin amacı genel olarak suç oranının düşürülmesi ve çeşitli sapkınlıkların önlenmesi olarak ifade edilse de insanlar yükümlülükten kurtulmak için birbirini gözetir olmuş böylece özel hayatın gizliliğini ihlal yaygınlaşmıştır. İslam hukukundaki tecessüs yasağı bu dönemde çok da geçerli bir kavram olmamıştır. Ortak yükümlülükten kurtulmak komşular için tecessüs yasağından daha üstün tutulmuştur. Bu nedenle mahalleli, evlerin içinde veya dışında, suç ya da kabahat işleyen biri olduğunu fark ettikleri zaman "Müslüman Müslümanın ayıbını örter." ilkesini göz ardı edip kadıya şikâyette

bulunmuşlar, hatta kimi zaman şikâyetin ötesine geçerek zanlının mahalleden ihracını talep edip bunda muvaffak olmuşlardır[397].

Osmanlı Devleti'nde birey, devlete kendisini mahallesi ve komşuları üzerinden tanıtmaktadır. Sicillerden görüleceği üzere dava kayıtları *"filan mahallede mukim olan…"* vb. şeklinde başlamaktadır. Mahallelinin mahkeme önündeki şahıs hakkındaki fikirleri davanın istikameti bakımından önemlidir. Kişi, mahallesinde olumlu bir izlenim bırakmışsa sonuç müspet, olumsuzsa tam tersi olmaktadır. *Keyfiyet-i hâl*in bu şekilde mahalleliden sorulması ve diğer ortak vecibeler, bireyin toplum içinde erimesine, özerk bir şahsiyet olarak varlığını bulamamasına neden olmuştur. Toplumdan ayrı bir varlık olarak görülmeyen bireyin özel alanı kamusal alan içinde kaybolmuştur.

Tüm bu anlatılanların sonucu olarak, Osmanlı toplum yapısında kişilerin kendilerini toplumsal hayattan dışlamaları, ilişkilerini sınırlamaları hem mantıklı hem de mümkün görünmemektedir. Birbirlerine hem muhtaç hem de mecbur olan mahalleli, zaman içinde sırtlandığı yükümlülükleri çeşitli mekanizmalar vasıtasıyla hafifletmek için çabalamıştır. Çalışmanın bu kısmında öncelikle ortak sorumlulukların ne oldukları hakkında kavramsal bir açıklama yapılacak, ileriki aşamalarda ise ortak sorumlulukların sonuçları hukuki bir tahlile tabi tutulacaktır.

I. Ortak Sorumluluk- Toplumsal Sorumluluk

A. Kamu Hizmetlerinin Görülmesi ve Vergilerin Toplanmasının Vakıflar Aracılığı ile Mahalleli Tarafından Yerine Getirilmesi

Osmanlı'da ülkenin bütün sathını kapsayan kamu hizmetlerinden olan savunma, güvenlik ve adalet hizmetleri merkezi yönetim tarafından karşılanmıştır. Adalet hizmeti merkezin gönderdiği kadılar vasıtasıyla, askerî ihtiyaç, merkezi ve eyalet yönetiminin gönderdiği görevliler tarafından görülürken; sağlık, eğitim, din, bayındırlık gibi hizmetler ise bireysel veya mahallelinin teşebbüsü ile vakıflar tarafından görülmüştür. Elbette bu usuller keskin çizgilerle birbirinden ayrılmamış, özellikle devletin vakıflar yolu ile görülen kamu hizmetlerine desteği var olmuştur. Bunun yanında, her iki tür kamu hizmeti tek başına merkezi yönetim ya da vakıflar aracılığıyla karşılanmamış, vatandaşlar da doğrudan dayanışma ve

[397] Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 221.

yardımlaşma ruhu içerisinde katkılarını sunmuştur. Hangi hizmetin nasıl yapılacağına çoğu zaman merkezi yönetim karar vermiş, mahalle ölçeğinde telkin ve emirlerde bulunmuştur. Kavramlar bölümünde bahsedildiği üzere Celali isyanları sırasında Anadolu'da asayişin sağlanması ve can güvenliği kaygısı gibi sebeplerle, devlet mahalleliye kapı ve duvar yapılması görevini yüklemiştir. Bu şekilde güvenliğe ilişkin kamu hizmetinin mahalleli tarafından görülmesinin yanında aslında mahallelerin ve köylerin sorumluluk alanından çıkan, şehirleri birbirine bağlayan kavşak yolların temizliği ve tamir onarım hizmetlerinin de mahalleye yüklendiği görülmüştür. Örnek vermek gerekirse, bir mahalleyi diğerine bağlayacak köprü ya da yol yapımında halktan vergi almamak şartı ile mahalleliye ya da birkaç mahalleye birden bakım ve tamir görevi yüklenmiştir[398]. İkinci tür hizmetlerin ise mahallelinin kurmuş olduğu vakıflar aracılığıyla görülmesi, hizmetlerin yerine getirilmediği zaman vakıf mütevellilerinin ya da mahalle kethüdalarının mahalleli ile birlikte sorumluluğu söz konusu olmuştur. 1695 yılındaki bir fermanda mahalle halkı mütevellileri ile esnaf kethüdalarının, sokakların temizliği, bozulan yol ve kaldırımların onarılması gibi hususlarda görevli oldukları ve bu görevlerin ihmal edilmesi durumunda mahalle halkı adına mütevelli, kethüda ve imamın birlikte sorumlu

[398] Derbend yapımını üstlenen köyün vergilerden muaf tutulmasına dair ferman: "Akzâ kuzâti'l-müslimîn evlâ vülâtü'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazli ve'l-yakîn, vârisü ulûmi'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn, hüccetü'l-hakkı ale'l-halkı ecma'în, el-muhtas bi mezîdi inâyeti'l-meliki'l-Mu'în mevlânâ Hâslar kadısı -zîdet fezâ'iluhu- tevkī'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki kazâ-i mezbûr müzâfâtından Silivri kazâsına tâbi' Devletli Kavak nâm karye re'âyâsı hâlâ Dersa'âdet'ime âdem ve arzuhâl gönderip biz kadîmî defter-i cedîd-i hâkānîde mukayyed avârız-ı dîvâniyye ve sâir tekâlîf-i örfiyyeden mu'âfiyetle derbendçi olup hizmet-i lâzımemizi edâ edip kusûrumuz yoğiken ve sefer-i hümâyûn için fermân olunan sürsat zahîresini dahi edâ eylemeği râzılar iken hâlâ kasaba-i mezbûr ahâlîsi sâir tekâlîfi dahi bizimle veriniz deyû rencîde ederler men'i bâbında emr-i şerîf verilmek recâ ederiz deyû bildirdikleri ecilden Hazîne-i âmiremde mahfûz olan mevkūfât defterlerine nazar olundukda derbend hizmeti mukābelesinde avârızdan mu'âf olanlar fermân-ı sürsat zahîresine râzı olup ancak hâne ile olan teklîfi dâhil olmamağın imdi fermânım olan sürsat zahîresini verip, hâne ile olan teklîf ile rencîde ettirilmeye deyû fermânım olmuşdur. Buyurdum ki hükm-i şerîfim vardıkda bu bâbda sâdır olan emrim üzre amel edip dahi mezbûrlar sefer-i hümâyûnum için emr-i şerîfimle ihrâcı fermân olan sürsat zahîresini verip, derbend hizmeti mukābelesinde hâne ile olan teklîf ile hilâf-ı emr ve defter rencîde ve remîde ettirmeyesin, şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahrîren fi'l-yevmi's-sânî [min] şehri Zilka'de sene isneteyn ve seb'în ve elf. Vasale ileynâ fî 3 Zilka'de sene 1072. Bi-makāmı Kostantıniyye el-mahrûse", Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukû'ât: Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*, ed. Yılmaz Kurt (Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2008), 398; Ali İhsan Öztürk, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İmtiyaz Usulüyle Yürütülen Belediye Hizmetleri (Yap-İşlet Devret Uygulaması) (1852-1964)* (İstanbul: Kültür A.Ş., 2010), 28.

oldukları belirtilmiştir[399]. Böylelikle, Osmanlıda en alt düzeydeki temel toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında mahalle ve mahalleliye sorumluluklar yüklendiği görülmektedir[400].

Kamu hizmetine ilişkin ortak sorumlulukların yerine getirilmesinde vakıfların rolü büyüktür. Hizmetler tek seferlik olmadığı, süreklilik arz ettiği için hizmetin bedelinin de sürekli olarak mahalleli tarafından karşılanması gerekmiştir. İşte bu noktada vakıflar devreye girmekte ve sürekliliği sağlamaktadır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde daha önce karşılaşılmayan ufak hususlarda dahi vakıflar tahsis edilmiştir. Örneğin, aydınlatma lambalarının yakılmasına veya mahalle bekçilerinin ücretlerinin ödenmesine ilişkin vakıflar kurulmuştur[401]. Çünkü devlet bu hizmeti yerine getiren kişilerin ücretinin yine mahalleliden tahsil edilmesini emretmiştir[402]. Ortak sorumluluğun ve dayanışmanın önemli bir göstergesi olan avarız vakıflarından da bahsetmek gerekmektedir.

Avarız ya da avarız-ı divaniye, olağanüstü hallerde ve bilhassa savaş masraflarını karşılamak üzere hükümdarın emriyle halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekalife verilen isimdir[403]. Bu verginin karşılanması için her mahallede avarız vakfı kurulmuştur. 16. yüzyıldan itibaren görülen avarız vakıfları önceleri bir kişinin malını vakfetmesi ve mahalle halkından para toplanarak

---

[399] "İstanbul kadısı izzetlü ve fazîletlü efendi hazretleri, mahrûse-i mezbûre mahallâtları ve cevâmi' ve mesâcid havluları ve esvâk ve pazar lâşe ve mezbeleden tathîr olunmak için eimme ve mütevellî ve esnaf kethudâlarına bi'd-defa'ât tenbîh olunmuş iken mütenebbih olmayıp elân tathîr olunmamak ile imdi mahallât ahâlîleri mütevellîleri ve esnaf kethudâların getirdip muhkem tenbîh eyleyesin ki herbiri mahalleleri sokakların ve cevâmi' ve mesâcid cevâniblerin ve esvâk pa- zarı lâşe ve mezbeleden tathîr edip deryâya ilkā eyleyeler, şöyle ki bundan sonra eğer mahallâtda ve eğer cevâmi' ve eğer mesâcid havlularında ve esvâk ve pazarda her kimin hudûdunda mezbele ve lâşe bulunur ise imâm ve mütevellî ve esnaf kethudâlarının haklarından gelinmek mukarrerdir, ona göre gereği gibi tenbîh ve bezl etdireler deyü buyruldu", *İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697)*, 57/702. "İstanbul kadısı izzetli, faziletli efendi hazretleri; Şehr-i İstabul'un esvâk ve mahallâtı her bâr tathir olunmak muktezî iken hükkâmın ihmalleri sebebiyle bazı mahallerde hâr u hâşâk müçtemi olup tathir eylemesi lazımeden olmakla subaşı ve asesbaşıya tenbih olunmuştur. Siz dahi ahâlilere tenbih edesiz ki, mahallât arasında olan mezbeleleri kaldırıp deryaya ilkâ ve koku gibi tathir etsinler. Bundan sonra her kimin dükkânı önünde ve mahallesi arasında süprüntü ve mezbele olur ise tazir olunur. Ona göre dikkat ve ihtimam eyleyesin deyu", Osman Nuri (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye* (Matbaa-i Osmaniye, 1922), 1/957. Gedikli, "Osmanlı'da Çevreyi Kirletme Suçu ve Salb Cezası", 176-179; Sadık Albayrak, *41 Belge Işığında Eski İstanbul'da Sosyal Hayat ve Çevre* (İGDAŞ, 1997), 40.

[400] Erten, "XVII-XVIII. Yüzyıl Konya'da Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru", 163; Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", 96.Hayri Erten, "XVII. Yüzyıl Konya'da Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru", s.163, Bayartan, 96.

[401] Hayriye Işık, "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", *Akademik Bakış* 16 (2009), 5.

[402] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/907-908.

[403] Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", *İA* (MEB Basımevi, 1979), 2/13. İlk olarak her gerçek haneden iki akçe ve yirmi haneden bir hizmetli olarak alınan avarız vergisi, 17. yüzyıldan itibaren mülk sahipliği şartı ile birlikte üç ila on arasında gerçek hanenin birleşmesi ile meydana gelen avarız hanesi yöntemi ile alınmıştır. Bu vergiler ehli örfe değil, kadılara hitaben çıkarılan vergilerdir. Örneğin, donanma kadırgaları için İstanbul'daki avarız hanelerine salınan vergi İstanbul kadısına hitaben çıkarılmış ve sicillerde yer almıştır, *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)*, 17/880. Kadılar da kendi kazalarından alınacak vergilerin tahsilinde köy ve mahallelerin ekonomik durumunu esas almıştır,Cafer Çiftçi, "Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 29 (2006), 60. Maddi duruma göre mükellefleri âla-evsat-edna olarak üçe ayrılarak verginin tevzii belirlenmiştir, İhsan Cemil Demir, *Osmanlı Devleti'nde Örfî Vergiler* (Ekin Yayınevi, 2019), 38.

oluşturulmuşken, sonraları sadece nakit toplanarak para vakfı halini almıştır[404]. Zamanla para vakfında bağışlanan para işletilerek sadece avarız vergisi için değil, acizlerin ihtiyaçlarının, fakirlerin cenaze masraflarının karşılanması, fakir kız ve erkeklerin evlendirilmesi, borcu olanlara yardım edilmesi, yol, su, kaldırım, su kuyuları ve çeşmelerin tamiri veya bakımı gibi mahallenin temel gereksinimlerini karşılamak için kullanılmıştır[405]. Avarız vakıflarının mütevellileri mahalleli tarafından seçilir ve mahkemede tescil ettirilirlerdi. Vakıfların teftişi mahkemece yapılırdı. Bunun yanında vakıflar, mahallelinin de gözetimi altındaydı. Vakfın alacaklarının takibi ise mütevelliler tarafından yapılırdı[406].

Şahısların kurduğu bazı vakıflar zamanla kuruldukları amaçları karşılamak için ekonomik olarak zorlanmıştır. Bu durumu düzeltmek ve yönetimini kolaylaştırmak maksadıyla daha büyük olan avarız vakıflarına aktarılmıştır. Bu vakıfların şartları ve amacı devredilince bitmemiş, avarız vakıflarında devam ettirilmiştir[407].

18. yüzyıla kadar mahalleli yolların ve sokakların temizliğini bahsedilen şekilde kendi üstlenmiştir. Bu yüzyıldan itibaren temizlik işi bir meslek haline getirilmiş ve ferraş-ı mezbele adıyla süpürücüler ücret karşılığında mahallenin temizliğini sağlamaya başlamışlardır[408]. Bu sefer ücret vakıflar aracılığı ile ödenmiştir.

Kamu hizmetlerinin görülmesi ve vergilerin mahalle ölçeğinde toplanması, bunları sağlamak amacıyla vakıfların kurulması, komşuların birbirleri ile etkileşimini artırmış, ortada toplanan sermaye, zor zamanlarda birbirleri ile yardımlaşmasına vesile olmuş ve yaşadıkları

[404] Çiftçi, "Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)", 51.

[405] Ali Himmet Berki, "Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf", *Vakıflar Dergisi* 5 (1962), 11.

[406] İsmail Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1) (2009), 242. Avarız vakıflarında toplanan paranın işletilmesi, halka kredi hizmeti verme yolu ile olmuştur. Bir nevi banka görevini o dönemde üstlenmişlerdir. Hatta bir süre sonra vakfın para vakfı niteliği kamu hizmeti niteliğinden ağır basmıştır. Bu vakıflardan cinsiyet, din, yerleşim yeri, sınıfı gibi ayrımlara gidilmeksizin istenilen teminatı veren herkes yararlanmıştır, Çiftçi, "Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)", 53, 59.

[407] Çiftçi, "Osmanlı'da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)", 59. Örneğin Bursa Gazi Hüdavendigar Mahallesi'nin avarız vakfının sermayesi, biri kıraat-ı mevlid için diğeri çeşme tamiri için kurulan iki vakıf ile artmış, bu durum da kayıtlara geçmiştir, Cafer Çiftçi, *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri* (Gaye Kitabevi, 2004), 167.

[408] "İstanbul monlasına hüküm ki, mahruse-i İstanbul'da vaki çarşı ve sokakların tanzif ve tathiri ve cife ve laşe ve mezabilin taşraya nakl ve ilkası babında bundan akdem sadır olan ferman-ı alinin mazmun itaat-i makrunu ile ve amel-i hareket olunmak üzere umûmen mahallât imamlarına tenbih ve tekid olunup lakin gereği gibi tanzif ve tathirde tekasül olunmak laazam-ı sevad-ı ve makarr-ı serir-i saltanat-ı uzma…her mahallenin tahammülüne göre ikişer üçer süpürüntücüler tayin ve mahallat ve esvak ve sokakları daima keneşe (süpürmek) ve tathir ve lazım gelen ücretleri sükkanından tahsil olunmak üzere emr-i şerifimle nizam verilip ufunetin bilkülliye izalesiyle ibadullahın irahası bais-i sevab- bihisab olduğu tarafından ilam olunmakla ilamın üzere ücretlerini menazil ve dekakin ashabı vermek üzere her bir mahalle ve sûka pasbân misillü kifayet miktarı(ferraş-ı mezbele) tayin ve mah-be-mah ücretleri eda olunmak…Evahir-i Şevval 1131", (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/957-958; Sıddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum* (Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1946), 6.

mekâna aidiyet duygusunu geliştirmiştir. Böylece hem maddi hem de manevi açıdan sorumluluklar birlikte hafifletilmiştir.

B. Şahsa Kefaletin Mahalleli için Zorunlu Tutulması

Osmanlı Devleti'nin vatandaşına yüklediği bir diğer ortak sorumluluk mahalle halkının birbirine kefil olmasıdır. Bu kefalet fıkıhta yer alan şahsa kefaletin bir türüdür. Osmanlıda genel olarak fıkıhtaki esaslar işlemekle birlikte bazı revizyonlar yapılarak uygulanmıştır. Bu başlıkta şahsa kefaletin şeri boyutuna ilişkin kısa bir açıklama yapılıp, komşuluk hukukundaki şahsa kefalet incelenecektir.

Arapça sözlük anlamı olarak bir şeyi bir şeye eklemek(zamm) ve ilave etmek manasına gelen kefalet[409], bir şeyin talep edilmesi hakkında zimmeti zimmete zammetmektir (MAA, madde 612). Yani, bir malı veya şahsı talep etme konusunda kefilin zimmetini, asil kişinin zimmetine eklemektir[410]. Şemseddin Sami'nin Kamus-i Türki'sinde ise kefalet, *"birinin vereceği bir meblağı veya edeceği bir işi velhasıl bir taahhüdü ifa etmediği takdirde, onun yerine ifayı deruhte etmek"* şeklinde ifade edilmiştir[411]. Kefil olmak aslında birinin sorumluluğunu üstlenmektir. Kefalet sözleşmesinin amacı ise esas sözleşmede alacaklı olan tarafın ileride oluşabilecek mağduriyetinin giderilmesidir.[412]. Kefalet, İslam Hukukunda dört çeşit olarak ifade edilse de mala karşı kefalet (kefalet bi'l-mâl, borca kefalet) ve şahsa karşı kefalet (kefalet bi'n-nefs) olarak temelde ikiye ayrılmaktadır.

Bu kısımda komşuluk hukukunu ilgilendiren kefillik şahsa kefalete ilişkindir. Şahsa kefalet, bir kimsenin şahsını mahkemeye veya belirlenmiş başka bir yere ihzar (hazır etme) ve teslime kefil olmaktır[413]. Mecelle'nin 613'üncü maddesine göre *kefalet bi'n-nefs*, bir adamın

---

[409] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 2, 906; Molla Hüsrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi (İslam Fıkhı ve Hukuku)*, çev. Arif Erkan (İstanbul: KİT-SAN Matbaacılık, 1980), 79.

[410] Abdülaziz Beki, *İslam Muamelat Hukuku* (İstanbul: Berke Yayınları, 1998), 164.

[411] Şemseddin Sami, *Kamus-i Türki* (Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317). Kefaletin, bir şeyin talep edilmesi(mutalebesi) hakkında sorumluluğun üstlenilmesi manası Hanefi hukukçularında görüş ayrılıklarına neden olmuştur. İlk görüşe göre kefil asıl borçlunun yerine geçmez, borç ondan sadece talep edilir. Dolayısıyla gerçekte borçlu değildir. İkinci görüşe göre ise zimmeti zimmete eklemek demek kefilin taahhüdünün asıl borçlunun borcuna bitişmesi demektir. Bu sebeple kefil asıl borçlunun borcunu üstlenmiştir. Bu görüşlerden ikincisi hem Hanefi hukukçuların çoğunluğu tarafından hem de diğer mezhep hukukçuları tarafından benimsenmiştir, H. Yunus Apaydın, "Kefalet", *DİA*, 2002, 25/169.

[412] Abdullah Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü", *Tarih ve Toplum* 164 (1997), 68. Sicil defterlerinden ve arşiv belgelerinden yola çıkılırsa kefalet, en genel anlamı ile bir veya birden fazla hususta, bir şahsın veya birden fazla şahsın, kefil oldukları kişilerin, yapılmaması istenilen şeyleri yapmayacağının veya yerine getirmeye söz verdiği şeyleri yerine getireceğinin ve istenilen davranışları göstermedikleri takdirde kendilerinin sorumlu olacağının taahhüdü olarak tanımlanmıştır, Hüseyin Nejdet Ertuğ, *Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 5.

[413] Abdullah Kahraman, "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 301.

şahsına kefil olmaktır. Şahsa kefalete *kefalet bi'l-vech* de denir[414]. 642'inci madde ise kefaletin kapsamını belirtmektedir. Maddeye göre şahsa kefaletin konusu kefil olunan kişiyi (mekfulün bihi) ihzardan ibarettir.

Şahsa kefalet mutlak, yani sınırsız ve şartsız olabileceği gibi (kefalet-i mutlaka) şartlı (kefalet-i mukayyede, kefalet-i meşrûte) veya geçici süreli (kefalet-i muvakkate) de olabilir. Şartlı kefalette borçlu veya sanık olan bir kişinin mahkemeye tesliminde kefil bir şart öne sürebilir. Örnek olarak kefil, kefil olduğu kişiyi belli bir süre sonra teslimi taahhüt edebilir. Ancak bu sürenin belli olması gerekir. Bu belli süreden önce kefilden davalıyı teslim etmesi istenemez[415]. Şartın batıl, hükümsüz olması durumunda ise, kefilin kefaletinin geçerli, şartın geçersiz olduğu kabul edilir[416]. Geçici süreli kefalette, bir kişinin ihzarına belli bir süre içerisinde sorumlu olmak üzere kefillik söz konusudur. Süre sonra erdikten sonra kefil davalıyı teslim etmemiş olsa bile kefaletten kurtulur[417]. Fetvalardan örnek verecek olursak;

> *Sual: Zeyd, Amr'a altı aya kefil olsa altı ay olduktan sonra hasmı Amr'ı Zeyd'e buldurmağa kâdir olur mu?*
>
> *El-cevab: Olmaz; Kefaleti altı aya tamam olucakdır. (Ebüssu'ud-Camiü'l Fetava)*[418]

Kefil, kefil olduğu kişinin hem şahsına hem de borcuna kefil olabilir. Şahıs bulunamazsa, kefil borcu ödemekle yükümlüdür[419].

Bir kişiye aynı anda birden fazla kişi kefil olabilir (kefalet-i müştereke). Bu durumda davacı veya alacağı olan kimse müşterek kefillerden birinden ilgili kişinin teslimini isteyebilir. Kefillerden birisi kişiyi teslim ederse diğer kefiller yükümlülüklerinden kurtulurlar[420].

---

[414] Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, cilt 6, 244.

[415] Kahraman, "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi", 309.

[416] Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, cilt 6, 246.

[417] Kahraman, "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi", 309.

[418] H. Necati Demirtaş, *Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu'ud Efendi* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016), 468.

[419] "Mahmiye-i Kostantıniyye'de vâki' Ayakapısı'ndan Nikola v. Mihal nâm Nasrânî ve yine mahmiye-i mezbûrede vâki' Fenerkapısı'ndan İrine bt. Zani nâm Nasrâniyye meclis-i şer'a hâzırân olup Aleksandır b. Anardo nâm Nasrânî'nin talebiyle Yani b. Arslan nâm Nasrânî'nin nefsine kefîl oldu. Mezbûr Yani gâib olursa, tâlib-i mezbûrun, mekfûlün anhdan iddia ettiği beş bin akçeden her ikisi mes'ûl olacaktır", *Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965/ M. 1557-1558)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Mehmet Akman vd. (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 41/205.

[420] Kahraman, "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi", 309.

Bir haktan dolayı kefil olana bir kişinin, bu kişiye de başka bir kişinin kefil olması mümkündür. Bu kefalet türüne kefalet-i müteselsile denir. Günümüz hukukunda zincirleme kefalet şeklinde adlandırılmaktadır. Osmanlı komşuluk hukukunda şahsa kefaletin bu çeşidi görülür. Mahalleden bir kişiye başka bir kişi, o başka kişiye de imam ya da mahallenin gayrimüslim başı kefil olur ve mahkemeye bu kefalet zinciri kaydettirilir. Örnek olarak Üsküdar kadılığına bağlı Herekedone köyünde yaşayan zimmiler, kasabaya yerleşmek ya da çalışmak için gelen zimmilere kefil olmuşlar, onların kefaletine de köyün kethüdası ve leventler kethüdası kefil olmuştur[421]. Bu kayıttaki köy bir gayrimüslim köyü olduğu için kefil olan bütün fertler gayrimüslim olmakla birlikte, nüfusun dinen karışık olduğu mahallelerde ya da ferdi olarak karşıt dinden kimselerin birbirine kefaleti mümkündür[422].

İslam hukukunda muamelat bölümünün yanında ukubat bölümünde de şahsa kefalet kurumu kullanılmıştır. Had ve kısas suçlarında davalının mahkemeye ihzarına kefil olmak mümkündür. Bunun nedeni olarak davalının mahkeme önünde kendini savunma hakkının olduğu belirtilmiştir[423]. Ancak burada Osmanlı dönemi uygulamasından ayrılan bir uygulama vardır. Bir kişi had veya kısas suçlarından birini işlemişse, Ebu Hanife'ye göre kendisine kefil bulmaya zorlanamaz. İhtiyarî bir şekilde kefil bulmuşsa bu kefalet geçerli olur. İmameyn'e göre

---

[421] "Kaziyye oldur ki Herekedone'de vâki olan yava zimmîlerin kefîllerin beyân eder. İstimat v. Nikola'nın nefsine Mihal v. Manol ve Nikola v. Yani'nin nefsine mezkûr İstimat kefîl oldu Aleksi karındâşı Yorgi'nin nefsine kefîl olup ve Yorgi dahi mezkûr Aleksi'nin nefsine kefîl oldu ve Yorgi Dimitri oğlının nefsine Yorgi Turnacı kefîl oldu ve İstiko v. Dimitri an kazâ-i Fenâr Hristodola nefsine kefîl oldu ve Yorgi v. Nikola'nın nefsine kefil oldu Taragat ve Aleksi v. Yani'nin nefsine Manol v. Mihal kefîl oldu ve Yorgi v. Dimitri'nin ve Kosta v. İstefanoz'un nefsine Yorgi Tranoz kefîl oldu ve Dimitri v. Yani'nin nefsine Todora v. Foça kefîl oldu ve Nikola v. Dimitri'nin nefsine Vartek? oğlu kefîl oldu ve Aleksi v. Yani'nin nefsine Dragan v. Yorgi kefîl oldu ve Yani v. Dimitri'nin mezkûr İsteyko kefîl oldu Vasil v. Todora'nın ve Nikola'nın Yorgi oğludur ve Yorgi v. Nikola'nın ki üç zimmîdir nefislerine Kokoz Kasım kefîl oldu ve Yorgi v. Dimitri'nin nefsine sâhib İstimat kefîl oldu ve Uzun Yani'nin nefsine Yorgi Taranoz kefîl oldu ve Nikola v. Aleksi'nin nefsine sâhib-i cuhûd Kosta kefîl oldu ve Dimitri v. Yorgi'nin nefsine Yorgi Dragan kefîl oldu ve Yorgi v. Yani'nin nefsine Marko v. Yani kefîl oldu ve yoldaşı İstimat v. Mihal'in nefislerine Kırlangıç Ahmed ve Mihal v. Matyoz'un <kefîl (…) Dimitri [v.] Kara'nın nefsine Dimitri v. [Tranoz]? kefîl oldu Dimitri Andreya , Nikola nefsine (…) Koman, Yorgi …? (…) kefîl (…)>> karındâşı Dimitri v. Matyoz kefîl oldu ve bu cümle kefîl olan nefislerine karye-i mezkûre kethüdâsı Kokoz Kasım ve Levendler kethüdâsı Gora kefîl oldular ki her kangını taleb ederler ise bulıvirevüz dedikleri sebebden deftere sebt olundu. Tahrîren fî gurre-i Muharrem sene işrîn ve tis'a mi'e. Şuhûdü'l-hâl İshak b. Hamid ve Hüseyin b. Ali ve Receb el-muhzır.", *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Bilgin Aydın - Ekrem Tak (İSAM, 2008), 1/119.

[422] "Mahmiye-i İstanbul'da çıkrıkçı tâifesinden Osman b. Âmir ve medîne-i Üsküdar'da Küplüce Mahallesi'nde sâkin Hasan Bey b. Abdullah el-cündî mahfil-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde Üsküdar kazâsına tâbi' Çengâr nâm karye ahâlîsinden Receb Hoca b. Fazlullah el-İmâm ve Hüseyin b. Ahmed ve Ali Beşe b. Abdullah ve Mehmed b. Abdüllatif ve Mehmed Beşe b. Osman ve diğer Mehmed Beşe b. Ali nâm kimesneler ve Yorgaki v. Preşko ve Panayot v. Sevasto ve Astornos v. Sani ve Aleksande v. Paydar ve Papa Yorgi v. Panayoti nâm zimmîler muvâcehelerinde herbiri ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip mezbûrların karye-i mezbûre ahâlîsinden olup medîne-i Üsküdar'da Hasan Ağa Mahallesi'nde mütemekkin olan işbu hâzır bi'l-meclis Osman Beşe b. Âdil nâm kimesne ile da'vâ-yı şer'iyyeleri olmağın mezbûr Osman Beşe'nin nefsine ve hîn-i mutâlebede meclis-i şer'-i şerîfe ihzârına herbirimiz kefîl olmuşuzdur dediklerinde gıbbe't-tasdîkı'ş-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb sebt ü ketb olnudu. Fi's-sâdis aşer min-Zilhicceti'ş-şerîfe sene selâse ve sittin ve elf. Şuhûdü'l-hâl: Hüseyin Beşe b. Hasan, Pir Beşe b. Hüseyin, İbrahim Çelebi b. Hüseyin, İbrahim Çelebi b. Davud ve gayruhum mine'l-huzzâr", *Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Sabri Atay vd. (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 49/142.

[423] Serahsi, *Mebsut*, cilt 19, 249. İspat yükü davacıdadır. Bu suçlarda şüphe halinde ceza düşürüldüğü için davalının herhangi bir zorlamaya gidilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak, davacı delillerini tam hazır etmemişse hazır edene kadar davalı sanık hapsedileceği için kefil göstermesinin daha uygun olacağı kanaatine varmışlardır.

ise kısas ve zina iftirası suçlarında sanık kefil bulmaya zorlanır[424]. Oysa Osmanlı uygulamasında mahkemenin kefil talebi olağan bir istektir. Üsküdar mahkemesinde görülen bir hırsızlık davasında davacının evine hırsızlık için geldiği iddia edilen iki gayrimüslimden kefil talep edilmiş ve kefil bulununca davalılar hapisten kurtulmuşlardır[425]. Bir diğer dava zina kastıyla konut dokunulmazlığını ihlal iddiasıyla hapiste olan İnebey b. Ali'den kefil talep edilmesi ve kefilin bulunması ile şahsın serbest bırakılmasıdır[426]. Eyüp mahkemesi önüne gelen bir diğer davada, önceden içki içme suçunu işlemiş sonra tövbe etmiş birisine kefil göstermesi talep edilmiş ve mahallesinden on dört kişi Çıkrıkçı Halil'e kefil olmuştur[427]. Mahkeme önüne gelen bu üç kararda da sanıklar hapis halindedirler. İslam hukukuna göre, bu tür davalarda sanığın hapsedilebilmesi için davacının delil getirmesi gerekmektedir. Bu delil de udûl-i müsliminden bir kişi ya da durumu bilinmeyen (Hidaye'de iffetli) iki kişinin sanık aleyhinde şahitlikte bulunmasıdır[428]. Davacı delil sunamadığı zaman sanıktan kefil istenip salıverme işlemi yapılmıştır[429].

Kefil sanığı mahkemeye ihzar edememişse, cezaların şahsiliği ilkesi gereği ceza kefile uygulanamaz[430]. Mecelle'nin 632'inci maddesine göre de kısasa ilişkin ukubat ve şahsi

---

[424] İbrahim Halebi, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur (Mevkufat)*, çev. Nedim Yılmaz (İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993), 3/236.

[425] "Kefâlet Mahalle-i Ma'mûre'de sâkin Himmet b. Pîrî nâm kimesne bundan akdem evime gece ile hırsız girip Moskov nâm zimmîdir deyû da'vâ edip ve lâkin mezbûr inkâr edip ihtimâmen hapse verilmek ile kefîl taleb olundukda yine mahalle-i mezbûreden Manol v. Komenos nâm dükkândar ve Mihal v. Yani nâm dülger kefîl bi'n-nefs olup her bâr ki mezbûr Moskov taleb oluna ihzârın uhdemize aldık dedikleri bi't-taleb kayd olundu. Mezkûr Manol'a dahi Nebi Sofu kefîl oldu. Şuhûdü'l-hâl: Nebi Sofu, Eymir Muhzır, mezkûr Manol'a dahi Yani kefîl oldu.", *Üsküdar Mahkemesi 56 numaralı sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583)*, 9/171.

[426] "Kazıyye oldur ki Hüseyin b. Turhan şer'-i şerîf-i Muhammedî ve divân-ı latîf-i kazâ-yı Ahmedî meclisine İnebey b. Ali['yi] ihzâr edip şöyle takrîr-i kelâm kılıp dedi ki sen benim evimin çatısına geldin zîna kasdına deyicek mezkûr İnebey'den kefîl taleb olundu udûl-i müslimînden (...) İbrahim b. Mustafa kefîl olup talâk-ı selâse yemîn billâh ettikden sonra (...) berâatına hükm olunup deftere sebt olundu. Tahrîren fî gurre-i Zilka'de min şuhûri sene 925. Şuhûdü'l-hâl: Âmil Hayreddin, Mahmud b. Gündüz, Yakub b. İsa, Davud b. Mustafa", *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rıfat Günalan vd. (İSAM, 2010), 2/185.

[427] "Ma'rûz; Sâdır olan fermân-ı âlîleri üzere ta'yîn buyrulan Kapıkethüdâsı Mustafa kulları ma'rifetiyle mahbûsen ihzâr olunan mezbûrların ahvâlleri sâkin oldukları mahalleleri ahâlîlerinden suâl olundukda …kefîl olup ve Çıkrıkcı Halil'in dahi sâkin olduğu Düğmecibaşı Mahallesi İmamı Mustafa Efendi ve Müezzini Molla Mustafa ve cemâ'atlerinden Yusuf ve Süleyman ve Mustafa Beşe ve Mahmud Bey ve Mehmed Kethüdâ ve İbrahim Beşe ve Vekilharc Ahmed Beşe ve İmamzâde Mehmed ve Mehter İbrahim ve İsmail Odabaşı ve Na'lband İsmail ve Na'lband Ahmed Beşe ve es-Seyyid Süleyman Kethüdâ nâm kimesneler mezbûr Çıkrıkcı Halil beş altı aydan berü şürb-i hamr etmemeğe tevbe ve istiğfâr edip ve el-yevm ırzıyla mukayyeddir deyü hüsn-i hâlini ihbâr, mezbûrun nefsine ve hîn-i mütâlebede ihzârına kefîller olup ve …. tescîl olunup huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Bâkī fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî selh-i min-Şevvâli'l-mükerrem li-sene sittin ve mi'e ve elf.", *Eyüb Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Abdülkadir Altın - Salih Kahriman (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 72/248. Kararda Kapıkethüdası Mustafa toplam beş kişiyi hapse atmış ve durumları mahkeme tarafından mahallelerinden sorulmuştur. İkisine olumlu dönüş yapılırken, son iki kişiye mahallelisi kefil olmamış ve ihracını istemiştir.

[428] Serahsi, *Mebsut*, cilt 19, 249; İbrahim Halebi, *Şerh-i Mülteka el-Ebhur (Mevkufat)*, 3/243; Burhanüddin Ali b Ebi Bekr el-Merginani, *el-Hidaye Tercümesi*, çev. Hüsamettin Vanlıoğlu vd. (Yasin Yayınevi, 2014), cilt 3, 154.

[429] Mehmet Akman, "Bir Ceza Yargılaması Aracı Olarak Kişiye Kefalet: Osmanlı Örneği", *Baki Kuru Armağanı*, 2004, 14. Eserin 14 numaralı dipnotunda katl suçundan dolayı Kara Veli'ye isnatta bulunan davacı İshak'a delil getirmesi için 15 gün süre verilmiş, sürenin sonunda İshak bir beyan ileri sürememiş ve Kara Veli kefillenerek serbest bırakılmıştır.

[430] Kahraman, "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi", 311; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 2, 949.

cezalarda kefilin cezalandırılmasın sahih olmadığını hükme bağlanmıştır. Bunun yerine şahıs getirilinceye ya da yakalanıncaya kadar kefilin hapsedilmesi yoluna gidilmiştir[431].

Had ve kısas cezalarına kefillik kabul edilmemiştir. Çünkü bu cezalar kişiye sıkı sıkıya bağlıdır[432]. Hataen yaralama ve hataen katl sonucu verilen erş ve diyete kefil olmak ise borca kefalet olarak görüldüğü için mümkündür[433]. Hataen öldürmelerde diyetin akile tarafından ödenmesi de bu duruma bir örnektir[434].

Şahsa kefaletin fıkhi temellerinin incelenmesinden sonra çalışmanın esas meselesi olan Osmanlı'da kurumsallaştırılan şahsa kefaletin dayanaklarından söz etmek gerekmektedir. Devletin en küçük idari birimi olarak kabul edilen ve devlet tarafından muhatap alınan Osmanlı mahallesinde yaşayan insanların birbirini tanıması ve güvenmesi hem devletin hem de mahallelinin arzu ettiği bir durumdur. Birbirini tanıyan ve güvenen insanların iradesi dayanışma ruhunun doğmasına vesile olur. Bu güvenli ortamı bozmak istemeyen mahalleli, tehdit olarak gördüğü kişileri aralarına almak istememiştir. Tehdidin ortadan kaldırılmasında kullandıkları yöntem mahalleden ihraç iken, tehdit olarak görmedikleri, birlikte yaşamaya devam etmek istedikleri kişilere de kefil olarak kişiyi güvenli hale getirmek, böylelikle huzuru sağlamak istemişlerdir. Devlet tarafından 16. yüzyıldan itibaren kapsamlı bir biçimde kurumsallaştırılan şahsa kefalet zamanla toplum hayatında ve resmi işlemlerde şart haline gelmiş ve oldukça basit görülen başvurularda bile kefil gösterme mecburiyeti getirilmiştir[435]. Böylelikle asayişin sağlanması amacıyla zorunlu hale getirilen müteselsilen şahsa kefalet, örfi hukuk düzenlemesi halini almıştır[436]. Artık mahallelerde kimse kefilsiz ikamet edemeyecek, kefili olmayanlar derhal kefil bulacak, bulamadıkları durumda bir önceki ikametlerine geri gönderileceklerdir:

> *"Haslar kadısına hüküm ki*
>
> *…… eğer Rûmili'nden ve eğer Anadolu'dan ve gayriden her kim gelüp beş yıldan berü temekkün itmiş ise eger sâhib-i mülkdür eger gayridür; her biri ne yirden ve ne makûle âdemdür, ne zamânda gelmişdür; anları dahı müstakil defter idüp ve min-ba'd her mahallenün imâmına ve müezzinine ve kethüdalarına tenbîh ü te'kîd*

[431] Seydi Vakkas Toprak, *Besni: 1846 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat* (Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları, 2015), 29; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 2, 973.

[432] Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kuduri, *Muhtasaru'l Kuduri*, çev. Soner Duman - Osman Güman (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 302-303; Serahsi, *Mebsut*, cilt 19, 249.

[433] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 2, 949.

[434] Kahraman, "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi", 311.

[435] Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 167.

[436] Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle* (Sümer Kitabevi, 2008), 151.

eyleyesin ki, ba'de'l-yevm anun gibi yalılarda hâricden gelmiş kimesneye yir-yurd itdürmeyüp izn-i şerîfüm olmadın temekkün itdürmeyüp her mahallenün er ü avradından ehl-i fesâd ü şenâ'at olanları ve kefili olmayanları dahı şer'le teftiş eyleyüp fâhişeden ve sâyir ehl-i fesâddan şer'le fesâd ü şenâ'ati sabit olanları habs, arz îcâb idenleri habs ü arz idüp lazım olmayanlara şer'le lazım geleni icra idüp her mahallenün ve beş yıldan berü gelenlerin defterin mühürleyüp gönderesin; sonra emir ne vechile sâdır olursa mûcebi ile amel eyleyesin[437]*."*

Bu durum devlet içerisindeki yatay hareketliliği ve kalıcı olarak yer değiştirmenin oldukça sınırlanmasına neden olmuştur. Kısıtlamaların en önemli nedeni ekonomik kaygılardır. Tımar sisteminde köylünün emeğine ve vergisine ihtiyaç duyan Osmanlı Devleti, düzenin bozulmaması ve gelirlerinin düşmemesi maksadıyla kefillik kurumunu elverişli bir şekilde kullanmıştır. Geçici olarak yapılan yer değiştirmelerinde de bir nevi ülke içi pasaport sayılan mürur tezkireleri kullanılmıştır. Çeşitli saiklerle bir yere gitmek ve amacını gerçekleştirip geri dönmek isteyen Osmanlı reayası ve müstemenler, ilgili kadılıklara başvurarak bu belgeleri temin etmişlerdir. Kadılığın tezkireyi verebilmesi için kişinin mahallesinden ya da yabancının tanışığı zimmi tebaadan kefil bulması gerekmektedir[438].

Kefillik kurumu, asayişin sağlanması bakımından olumlu görülürken madalyonun öbür yüzüne baktığımızda, birbirine kefil olanlar, üzerlerinde psikolojik olarak büyük bir baskı hissetmişler ve kendilerine yüklenilen adli sorumluluktan her daim kurtulmak istemişlerdir. Böylece mahallelerinde herhangi bir adli vaka meydana geldiğinde kendilerinin mesul olmadığını tespit için mahkemeye başvurup kayıt altına almışlardır[439]. Bazen de soğukkanlılıklarını koruyamayıp istenilmeyen bazı hareketlerde bulundukları mahkeme kararlarında görülebilir. Örneğin Manisa'nın bir köyünün kimseye ait olmayan bir kısmında bir kişi öldürülmüş ancak faili meçhul kalmıştır. Faili bulamayan köylü kasame-diyet parası ödememek için cesedi başka bir köye taşımış, bundan haberi olan diğer köylü de aynı eylemi tekrarlamıştır[440].

[437] Murat Şener vd. (ed.), *7 Numaralı Mühimme Defteri, 975-976/1567-1569*, Hüküm no: 130. Bir benzeri Akman, *Ceza Yargılaması*, 59.

[438] Saydam, "Osmanlılarda Kefalet Usûlü", 69; Ekrem Buğra Ekinci, "İstanbul'a Vize mi?", *Tarih ve Medeniyet* 5/54 (1998), 30. Tanzimat döneminde oldukça yaygınlaşan ve geçici veya kalıcı seyahat edecek herkes için bulundurması zorunlu olan mürur tezkireleri ile ilgili detaylı çalışma için bkz. Nalan Turna, *Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürûr Tezkereleri* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013); *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521)*, 1/Hüküm no: 46.

[439]Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun uygulanması (17. Yüzyıl)* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001), 201..

[440]Nurcan Abacı, "Yakan Top Olarak Maktuller: 16. Yüzyılda Köyden Köye Ceset Kaçırma", *Bursa Kadısının Not Defteri* (blog), 24 Aralık 2020.

Şahsa kefalette kefilin sorumluluğu, borçlu olan ya da suçlu olan kimseyi yetkili makamlara teslim etmek olarak tanımlansa bile Osmanlıda bu sorumluluk ağırlaştırılmıştır. Eğer kefil, sorumluğunu ihmal ederse, yukarıda da bahsedildiği gibi kefil olduğu kişi getirilinceye kadar hapsedilmesi mümkündü[441]. Kanuni'nin Kanunnamesinde kefilin şahsı mahkemeye teslim etmesi gerektiği durumda, onu araması gereken alanı "yedi kadılık bölgesi" olarak sınırlandırmıştır. Bu bölgelerde aradığı kişiyi bulamamışsa, kefilde sözlerine güvenme bakımından şüphe oluşmuşsa yedi kadılıktan temessük getirmesi gerekmekte, şüphe yoksa belge getirmesine gerek olmadan sorumluluktan kurtulmaktadır[442]:

> *"Ve dahi bir kimesne kefalet sebebinden veya gayrıdan bir kimesneyi bulmak teklif olunsa, yedi kadılık yerde araya. Eğer sahih arayub bulmadım dese, acz izhâr ederse, her kadıdan bir temessük ibrâz ede ki, halâs ola*[443]*."*

Şahsa kefalet kurumu sadece mahalleli arasında değil, askerlik, maliye, istihdam, ticaret gibi konularda da uygulanmıştır. Özellikle esnaf gruplarının, cizye alınırken gayrimüslimlerin ve asayişin bozuk olduğu zamanlarda birkaç mahallenin birbirlerine kefil olması zorunlu tutulmuştur[444]. Kapsamı oldukça genişlediği için müteselsilen şahsi kefalete bazı yazarlar umumi kefalet de demiştir[445]. Bunun yanı sıra verginin toplanmasında da kefalet önemlidir. Tüm mahalle halkı birbirine kefil yapılarak bu mükellefiyetten kaçmaları önlenmeye çalışılmıştır[446].

Celali isyanları, Osmanlı Anadolusunda zorunlu müteselsilen şahsi kefaletin yerleşmesindeki en önemli etkendir. XVI. yüzyılın sonlarına doğru verimli topraklardaki çiftbozanlıktaki artışın ve ehli örften levendlerin (genç erkek asker) teftiş ya da vergi salma adı altında kasaba ve köylerde halka zulmetmesinin önüne geçilmesi adına devlet, küçük-büyük yerleşim yerlerinde yaşayan genç erkekleri ikamet ettikleri mahalle halkına kefillemiştir[447].

---

[441] Saydam, "Osmanlılarda Kefalet Usûlü", 72.

[442] Yazıcı, *Anadolu'da Kamu Düzeni Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza*, 275.

[443] Ahmed Akgündüz (ed.), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* (İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1992), 4. Kitap, 304.

[444] Ertuğ, *Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi*, 5-6; Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, 152; Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, 167.

[445] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyanları"* (Yapı Kredi Yayınları, 2019); Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*.

[446] Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", 73; Cengiz Kırlı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı", *"Nizâm-ı Kadîm"den "Nizâm-ı Cedîd"e III. Selim ve Dönemi*, ed. Seyfi Kenan (İstanbul: İSAM, 2010), 184-185.

[447] Akdağ, *Celâli İsyanları*, 199. Örneğin İstanbul'un asayişinden sorumlu olan Kaptan Paşa komutası altında subaşıların, genç Hıristiyan erkekler ve civardaki bağ bahçede çalışan ırgatların kefile bağlanması hususunda büyük mesai harcadıkları sicillerden görülmektedir.

Müteselsilen kefaletin nasıl yapıldığına gelecek olursak, öncelikle mahallelerde her kişi bir diğerine ve zincir tamamlandıktan sonra mahallenin sorumlusu olan imam, papaz ya da kethüda hepsine kefil olmaktadır. Böylelikle mahalleden biri suç işlerse, onu yakalayıp mahkeme huzuruna getirmek bütün mahallelinin yükümlülüğü haline gelmektedir. Bu yükümlülük, sadece kişiyi mahkemeye ihzar ile sınırlı kalmamış, ileride görüleceği üzere kişinin iyi ya da kötü durumunun belirlenmesinde ve kasamede kendini göstermiştir.

Zorunlu müteselsilen şahsa kefalet/umumi kefalet sisteminin uygulanmasının denetimi devlet tarafından belirli kişilere yüklenmiştir. Bu kişilerden ilki kadıdır. Kadı bu denetimini mahalle ölçeğinde imam, müezzin, kethüda ile yapmıştır. Mahallede çalışmak için büyük kentlere gelen bekar erkeklerin kaldıkları bekar odaları varsa, bunlar için odabaşılar, ticaret yolları üzerinde ise kervansaray sahipleri vasıtasıyla ilgili kefilleme evrakını hazırlayıp mühürleyip başkente göndermekle yükümlüdür[448].

Sonuç olarak, şahsa kefalet, Osmanlı mahalle uygulamasında ortak sorumluluğu sağlayan yeni bir görünüm kazanmış, mahalleli de devletin bu talebine yönelik iç hesaplaşmasını, tanıdıkları ve güvendikleri kişilere kefil olarak, aksi kanaatte oldukları kişileri de istemeyip mahalleden ihraç ettirerek sağlamışlardır.

C. Şahsın Devlet Tarafından Mahalle(li) Üzerinden Tanınması

Komşuluk hukuku bakımından kişinin mahallede tanınan iyi halli biri olması davanın açılması, görülmesi ve sonuçlandırılması bakımından önemlidir. Komşularla iyi geçinme, ileride başlarına gelebilecek hukuki problemlerin kişi lehine sonuçlanmasında çok önemli bir etkiye sahiptir. Mahkemelerde bir suç isnadı halinde kişinin iyi ya da kötü halinin (hüsn-i hâl ve sû-i hâl) mahalleliye sorulması esastır. Bu sorguya *keyfiyet-i hâl* denir. Sicillere genel olarak bakıldığında yukarıda zikredilen suç isnadı durumunun yanında, taraflar haricinde şahitlerin güvenilirliğini araştırmak maksadı ile kullanıldığı gözlemlenmiştir[449].

---

[448] Yazıcı, *Anadolu'da Kamu Düzeni Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza*, 276.

[449] "Fâtıma'ya deyni olan yüz yirmi bin akçenin yüz bin akçesine takas edip mezbûre Fâtıma dahi iştirâ ve tesellüm ve mukāssa etdiğini bizim huzûrumuzda ikrâr etmiş idi, biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'iyye etdiklerinde şâhidân-ı mezbûrânın keyfiyet-i hâllerini suâl için küttâb-ı mahkemeden Mevlânâ İbrahim Efendi b. Şa'bân irsâl olunup ol dahi evvelâ sâlifü'z-zikr Kürkçübaşı mahallesine varıp ahâlîsinden fahrü'l-küttâb Hasan Efendi b. Mehmed ve Hasan Ağa b. Ahmed ve Yusuf Çelebi b. Mehmed ve Sahhâf Mehmed Efendi b. el-Hâc Mustafa ve el-Hâc Ahmed b. Mahmud ve sâir ahâlîsinden sekiz nefer kimesnelerden dahi şâhid-i mezbûr Mustafa Efendi'nin keyfiyet-i hâlini suâl edip sâniyen sâlifü'z-zikr Arpa Emîni mahallesine varıp ahâlîsinden İmâm Musa Efendi b. İlyas ve Müezzin el-Hâc Mustafa b. el-Hâc Mustafa ve Mehmed Çavuş b. Abdullah ve Ahmed Efendi b. Mustafa ve Yahya Çelebi b. Mustafa Efendi ve sâir ahâlîsinden dokuz nefer kimesnelerden dahi şâhid-i mezbûr Yahya Çelebi'nin keyfiyet-i hâlini suâl etdikde her biri kendi mahallesinde sâkin olan şâhid için adl velev aleynâ makbûlü'ş-şehâdedir deyü haber verdiğini

Hüsn-i hâl, kendisine atılı bir suç isnadı halinde, kişinin masumiyeti yönünde karar alınmasını destekleyici bir hukuki karinedir. Örneğin, bir uyuşmazlık halinde müştekinin dışında görgü tanığı bulunamamış, zanlının durumu mahalle imamı ve mahalleliye sorulmuştur. Bahsi geçen kişiler de zanlının iyi birisi olduğunu ve daha önce suç işlemediğini bildirerek onu cezalandırmaktan kurtarmışlardır[450]. Hırsızlık gibi önemli bir suç isnadı halinde bile mahallelinin kişinin iyi haline şahitlik yapması, başka delil yokluğunda davanın reddini sağlamıştır[451]. Sonuç olarak Osmanlı yargılama hukukunda *kendi halinde* kabul edilen kimselere yöneltilen ithamlara ihtiyatla yaklaşılmış ve kural olarak hüsn-i hâli olan kimseleri cezalandırmama yönünde tavır sergilenmiş ve kovuşturma aşamasında müttehem[452] kimseler için neredeyse rutin haline gelen önleyici hapis gibi tedbirler uygulanmamıştır[453].

Sû-i hâl ise yukarıdaki durumun tam tersine kişinin suçu işleyip işlemediği konusunda tereddüt varsa bunu ortadan kaldıran ve sonraki davalarda müttehem olmasına neden olan bir tespittir. Sû-i hâl, zaten meydana gelmiş ve duruşmada olan olayların yanı sıra, ileride olması muhtemel bir suçun önüne geçebilmek için kullanılmıştır. Kişi sû-i hâline devam ederse ileride de görüleceği üzere mahalleden ihracına karar verilmesi pek muhtemeldir. Tophane Mahkemesi'ne gelen bir olayda müşteki Hatice, eşinin nafakasını temin etmediğinin ve yerli yersiz dövdüğünün tespiti hususunda mahkemeye başvurmuş, mahkeme öncelikle mahalleliye ahvalini sormuş ve mahalleli Hüseyin'in sebepsiz yere eşini dövdüğüne, namaz kılmadığına ve fâsık olduğuna şahitlik etmişler, böylece Hüseyin'in sû-i hâli zapt altına alınmıştır[454]. Özellikle kişinin namaz kılmaması büyük bir dikkatle takip edilmiş ve hem tek başına hem de diğer davalarla birlikte mahalleli sû-i hâlini anlatırken bi-namaz olduğu konusunda vurgu yapmıştır. Bazen mahkemeyi ve namaz kılmayanı uyarmak adına yanına kabahatler eklenmeden kişinin namaza gelmediği kayıt altına alınmıştır:

---

mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr ba'dehû irsâl olunan Mübâşir Muharrem Çavuş ve Şah Mehmed Çelebi b. Abdurrahim ve Mehmed b. Mehmed ile meclis-i şer'-i hatîre gelip alâ-vukū'ihi haber verdiklerinde şehâdetleri kabûl olunup mûcebince müdde'iye-i mezbûre vech-i mübeyyen üzere mu'ârazadan men' olunup mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.", *Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Salih Kahriman vd. (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 53/471.

[450] Kıvrım, "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)", 233.

[451] Galal H. el-Nahal, *The Administration of the Ottoman Egypt in the Seventeenth Century* (Minneapolis&Chicago: Bibliotheca Islamica, 1979), 30.

[452] İslam dünyasında ilk olarak yalancılık ve hırsızlıkla suçlanan hadis râvilerine ilişkin ağır bir itham olarak ortaya çıkan terim, Osmanlı döneminde insanlar arasında kötülüğü ile ün yapmış kimseler için kullanılmıştır, Emin Âşıkkutlu, "Müttehem", *DİA*, 2006, 32/226; Akman, *Ceza Yargılaması*, 51.

[453] Akman, *Ceza Yargılaması*, 51.

[454] *Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-967 / M. 1558-1559)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rıfat Günalan vd. (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 43/155.

"Zikr olunan imam ve cemaat bâ'isü'l-hurûf Hasan nâm kimesneyi namaza gelmez ve bî-namazdır deyu haber verdikleri kayd olundu.

Şuhûdü'l-hâl: es-Sâbikūn[455] *"*

Bu kişilere karşı herhangi bir suç isnadı olduğu zaman mahallelinin olumsuz kanaatte bulunması kaçınılmaz olmuştur. Namaza gitmemek Osmanlı'da aynı zamanda tazir suçu olarak kabul edilmiştir. I. Selim Kanunnamesindeki *"Ve dahi bi-namazı mahalle mahalle köy be köy teftiş edeler. Muhkem tazir edeler. İki ağaca bir akçe cürm alalar*[456]*."* hükmü mahallelinin ve mahkemenin neden namaz kılmamayı bu kadar önemsediklerini bize göstermektedir. Günümüzde namaz kılıp kılmamak kişinin özel alanına dahilken Osmanlıda namaz kılmak ve ibadet etmek kamusal alana dahil olduğu anlaşılmaktadır.

Mahkemenin teamülen davalıyı mahalleliye sordurmasının yanında kanunnamelerde durumu bilinmeyen, yani iyi hali ya da kötü hali meçhul olan kişilerin töhmet altında olması durumunda kişinin ahvalinin soruşturulması ve buna göre karar verilmesi konusunda hükümler bulunmaktadır. Bunun devamı olarak iyi halli olanların daha az, kötü halli olanların ise daha fazla cezaya hükmedilmesi öngörülmüştür:

"Eğer hatun taifesi birbiriyle savaş etseler saçlarını yolsalar veya muhkem let etseler muhadderattan[457] *değil ise dahi muhkem tazir edip iki ağaca bir akçe cürm alına, eğer muhadderattan olsalar erlerini tehdit edip yirmi akçe cürm alına*[458]*."*

Osmanlıda bu şekilde kişilerin iyi ve kötü hallerinin mahalleliden sordurulup hükmün bunun üzerine bina edilmesi, İslam hukukunun suçlar ve sorumluluklar bakımından önemli bir ilkesi olan beraet-i zimmet yani masumiyet karinesinim kamu yararı gereği göz ardı edilmesi sonucunu doğurmuştur[459].

Keyfiyet-i hâlin mahalleliye sordurulmasına ilişkin ilginç bir örnek, Üsküdar'da Hâslar subaşısının mahkemeye başvurup bazı kadınların iyi tanınıp tanınmadığını öğrenmek

[455] *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591)*, 10/247.

[456] *I. Selim Kānūnnāmeleri (1512-1520)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995), 156.

[457] Muhadderat: Namuslu, iffetli kadınlar.

[458] Uriel Heyd, *Studies in Ottoman Criminal Law* (London: Oxford University Press, 1973), 70.

[459] Akman, *Ceza Yargılaması*, 52.

istemesidir. Bu kayıtta bir evlilik akdinin tarafı olacak kadının iyi halli olduğunun mahkeme tarafından hüküm altına alınması istenmiştir. Şahitler de olumlu görüş belirtmişlerdir[460].

Şahsa kefalet bahsinde yer değiştirmeyi kontrol amacıyla verilen mürur tezkerelerinden bahsedilmişti. Bu belgede kişinin kefilinin yanında ve hatta daha öncelikle mahallesinin yazılması gerekmektedir. O zamanlarda kimlik belgesi, nüfus kütüğü gibi uygulamalar olmadığı için kişilerin kimlikleri mahalleleri üzerinden tespit edildiği, yerleşim yerleri dışında bulundukları ve hukuki bir problemle mahkemenin önüne getirildikleri zaman hangi şehrin hangi mahallesinden geldiklerinin yazılmasına azami gayret gösterildiği sicillerden anlaşılmaktadır[461]. Bu hususta verilmiş irade-i seniyye dayanarak gösterilerek verilen buyurulduda[462] asayişin sağlanması adına ülke içinde yolculuk etmek isteyenlere mürur tezkirelerinin mutlaka verilmesi ve herhangi bir ihlal durumunda faillerin şiddetli bir şekilde

[460] "Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki Fahrü'l-emâcid ve'l-ekârim Ali Bey hazretleri cânibinden gelen hâslar subaşısı olan Abdurrahman Çelebi meclis-i şer'a gelip nefs-i Üsküdar'da Mirahor mahallesinde sâkin olan Cafer b. Hüsam nâm kimesnenin hâtunu Hanife bt. Hasan Bey ve mezbûrenin ammisinin ümmü'l-veledi olan Hümâ bt. Abdullah ve câriyeleri Kâmile ve Müyesser ve Rânâ nâm hâtunlarının keyfiyet-i ahvâl [i] mahalle-i mezbûre ahâlîsinden istifsâr olunmasın taleb eylediklerinden mezbûrânın ahvâli istifsâr olundukda mahalle-i mezbûre imâmı olan Tâceddin Halîfe b. Ali ve sâir ahâlîsinden Halil b. Mustafa ve Kasım Bey b. Abdullah ve Mehmed b. Ali ve Mehmed b. Şaban ve Yunus b. İlyas nâm kimesneler şöyle haber verip dediler ki mezbûrân hâtunlar dört yıl mikdârı dâire-i mahallemizdedir mestûre hâtunlardır yaramazlıklarını görüp ve istimâ' etmedik ve mezbûrân câriyeler dahi bundan giden câriyelerdir deyu hâtunlarımız haber verdiler ammâ hâtunları kendimiz bi-şahsihâ biliriz iyi hâtunlardır dedikleri alâ mâ hüve'l-vâkı' gıbbe't-taleb kayd-ı sicil olundu. Tahrîren fî evâsıtı şehri Zilhicceti'ş-şerîfe min şuhûri sene 970. Şuhûdü'l-hâl: Mevlânâ Muslihiddin Efendi b. Mevlânâ Hüsam ve Mevlânâ Osman Halîfe b. Hasan ve Alagöz Bey b. Abdullah ve Hasan Bey b. Abdullah ve Mustafa b. Mehmed ve Nasuh b. Hüseyin ve gayruhum mine'l-hâzırîn", *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (h. 970 - 971/M. 1562 - 1563)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rıfat Günalan - Mehmet Akman (İstanbul: İSAM, 2010, 7), 89.

[461] Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, 345-348.

[462] Buyuruldu, Osmanlıda sadrazam, kazasker gibi üst rütbeli memurların kendilerinden alt konumda olan memurlara gönderdikleri emir yazısıdır, Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, 197.

uyarılması gerektiği ifade edilmiştir[463]. Buna uygun olarak Kastamonu'dan İstanbul'a gelmek isteyen bir kişinin talebi uygun görülüp tezkere verilmiştir[464].

D. Asayişi Sağlamanın Mahallelinin Sorumluluğunda Olması

Osmanlı devletinde yargı mekanizmasının unsurlarından olan kadı ve yardımcılarından subaşı, muhtesip, böcekbaşı, asesbaşı ve ehl-i örf bir kazada asayişin sağlanmasından da sorumlu olmakla birlikte dönemin koşulları, teknik ve fiziki yetersizlikler, isyanlar gibi gelişmeler bazen bu kamu görevlilerinin elini kolunu bağlamış ve adaletin tecelli etmesinde gecikmeler yaşanmıştır. Bu durum mahallelerde ikamet eden komşuların hem birbirlerine hem de çevrelerine mukayyet olmasını gerektirmiştir. İradi olarak başlayan bu süreç resmiyete dökülmüş ve devlet tarafından mahalleliye asayişin sağlanması bakımından önemli görevler yüklenmiştir. Bu görevlerden biri de töhmet altında bulunan kişiyi yakalayıp getirmektir. Yakalama usulü diğer kanunnamelerde benzer şekilde yer almakla birlikte I. Selim Kanunnamesinde ayrı bir hüküm olarak yer almaktadır:

> *"Bir kimseye isnad ve töhmet etseler oğlu var ise oğluna ve kız karındaşına ve akrabasına ve musahiblerine ve küfelasına veyahut ehl-i karyesine ve mahallesi cemaatine veya bir kimsenin evinde tutulursa ona teklif ederler bulduralar*[465]*."*

Bu hükme göre bir kişiye suç isnadı yapılmışsa ve zanlı da orada bulunmuyorsa, onu bulup getirmek öncelikle akrabalarının, yakın arkadaşlarının ve kefillerinin görevidir. Bu

---

[463] "Atûfetlü efendim hazretleri, muhâfaza-i âsâyişin mevkûf-i aleyhi mürûr tezkiresi nizâmının icrây-ı temâmîsinde kayıdsızlık vukû'u istihbâr buyurulmuş olduğundan ta'mîmen tenbîh ü iş'âr buyurulduğu vechile zîr idâre-i çâkerîde olan mahallerde bilâ tezkire hiçbir kimesnenin mürûr u 'ubûr edememiş ve herkesin yedine verilecek mürûr tezkirelerine hâne ve numerular vaz' olunarak lede'l-iktizâ âher mahallerde bu işâretlerin yine cedîd tezkirelere naklolunması hususunda tekayyüdât-ı mütemâdiyyenin icrâsını âmir fî 25 RA ? (12)67 tarihiyle zîver-i fark tefhîm ü îbcâl olan bir kıt'a emirnâme-i sâmi-i hazret-i sadâretpenâhî meâl-i âlîsi karîn-i îkân-ı çâkerânem olnuş olup nizâm-ı mezkûr lâzımu'l-i'tinâ mevâdd-ı mühimmeden olduğu cihetle bu cânibe vürûd-i çâkerânemden şimdiye kadar bir ferdin bilâ tezkire mürûr u 'ubûr edememiş ve bi'l-istihsâl muhâfaza-i âsâyiş-i ahâlî ve teb'aya teşmîr-i sâ'id-i sa'y-i bîhemâl ? olduğu vâreste-i kayd-ı eşkâl ise de bu kere müte'allık buyurulan emir ve irâde-i seniyyeye imtisâlen ba'de ez-în her kim olur ise olsun bilâ tezkire mürûr u 'ubûr edememiş ve bundan sonra verilecek tezâkire ve numeruları vaz' u işâret kılınması iktizâ edenlere ekid ü şedîd-i tenbîh ü iş'âr olunmuş olmağla bundan böyle dahi nizâm-ı mezkûrun dâimâ ve müstemirran icrây-ı temâmîsine vakitle tetarruf ve hululden vikâyesine bezl-i makderet kılınacağı inşâallâhu te'âlâ muhât-ı ilm-ârây-ı mekârimkârîleri buyuruldukda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 11 Ş. Sene (12)67", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Umum Vilayat Evrakı*, A) MKT. UM. 63/29, H-11-08-1267, erişim tarihi 19.02.20.

[464] "Kastamonu Valisi'ne, Kastamonu'da Bey Çelebi Mahallesi sâkinlerinden Urgancızâde Nimet Efendi nâm kimesnenin virgüce ve sâir gûne mahzûr olmadığı halde bu tarafa azîmeterine ruhsat i'tâsı inhâ ve istidâ olunmakdan nâşi keyfiyet meclis-i vâlâya lede'l-havâle bunun memleketlerinde emlâk ve 'akâra mütedâir bir şey olmadığı veyahud olupda virgü ve sâirce ve mevki' ve musâlahat hükmünce bir gûne ilişik ve mahzûru bulunmadığı halde îcâb eden tezkiresinin itâsıyla mürûruna ruhsat verilmesi ve bir gûne ilişiği olduğu takdirce keyfiyetin bâ-mazbata inhâsı hususunun savb-ı vâlâlarına bildirilmesi tezekkür kılınmış olmağla ber-minvâl-i muharrer iktizâsının icrâsına himmet buyurmaları siyâkında şukka, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Umum Vilayat Evrakı*, A.) MKT. UM, 62/17, H-04-08-1267, erişim tarihi 19.02.20.

[465] Akgündüz'ün yayımladığı transkripsiyonda ek olarak "…Eğer bulunmazsa ve ne sabit olur ise ve ne isbat olursa veya sâbıkan müttehem kimesne ise, tazmin edilecek, zikrolunan kimesneler tazmin edeler." şeklinde hüküm bulunmaktadır, Ahmed Akgündüz (ed.), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 3. Kitap, 105.

kişilerin yanında köy ve mahalle ahalisi de bulup getirmekle sorumludur. Bu suçlar adam öldürme, hırsızlık, yağma olabileceği gibi kendi içlerinde de özellikle ahlaka aykırı suçlarda suçluyu yakalayıp mahkeme huzuruna getirmekle yükümlüdürler. Burada bahsedilen suçlarda mahallelinin ek bir yükümlülüğü daha vardır. Ceza hukukunun şahsiliği ilkesine de aykırılık teşkil edebilecek olan bu yükümlülük, suçlu bulunamadığı zaman mahallelinin cezayı tazmin etmesidir. Bu durum mahalleli açısından oldukça can sıkıcıdır. Daha çok kendini *kasame* adı ile gösteren tazminin ahaliye yükletilmesi, yukarıda zikredilen hırsızlık, yağma ve öldürme suçlarında ve mala zarar verme olan itlaf haksız fiilinde ülke çapında kapsamlı olarak uygulanmıştır. Bunun delili olarak yine Kanunnamenin devamında:

> *"Ve eğer mahalle içinde yahud köy arasında maktul bulunsa elbette teftiş idüb katili bulduralar ve yahud diyet çekdüreler eser-i katl bulunmazsa mücerred meyyit bulunmasıyle incidmeyeler……*[466]*"*

> *"Ve bir bölük adam ve halk içinde adam ölse tehdid idüb hırsuzı bulduralar. Eger bulmazlar ise ol halkı tutup habs ideler. Dahi dergâh-ı muallaya arz ideler. Ferman-ı kaza anlarının yanında ne veçhile sadr olursa mucibiyle amel oluna. Ve eger mahalle ve köy içinde adam ölse veya karban basılıb hasarat olsa veya köy arasında uğurluk ve haramilik olsa elbette hırsuzu bulduralar. Ve müttehim kimesneler var ise teftiş ideler. Kâzı dahi tazmin itdireler. Ve eger müttehim yok ise ehl-i mahalleye veya köy halkına tazmin etdireler. Ve eger bir köy katında konan kişinin gice ile malı uğurlansa hırsızı köylüye elbette bulduralar. Ve illa bulmazlar ise köylüye tazmin etdireler*[467]*."*

Kanuni zamanında çıkarılan kanunnamede de kişilerin kendi mülkleri üzerinde bir suç işlenmesi durumunda, suçluları bulamayan bireyleri, bütün bir mahalleyi ya da köyü sorumlu tutmaktadır[468]. Thevenot anılarında on yedinci asırda yürürlükte olduğu söylenen bir kanuna göre herhangi bir kimse kapısının önünde bir Türk, bir Hıristiyan ya da bir Yahudi ölüsüne rastlarsa ve katili bilinmese kapısının önünde bulduğu ölünün diyetini ödemek zorunda olduğundan bahsetmiştir[469].

Ahlaka aykırı suçlarda mahalleli bu suçların tazmin yükümlülüğünden kurtulmak için suçun ortaya çıkarılması ve suçlunun yakalanmasında aktif rol oynamayı tercih etmiştir. Yine kanunnamelere giren bir husus olarak, suç işleme eğilimi olan kişileri (özellikle hırsızlar ve

---

[466] *I. Selim Kānūnnāmeleri (1512-1520)*, 33.

[467] *I. Selim Kānūnnāmeleri (1512-1520)*, ikinci nüsha, 153-154.

[468] Ahmed Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı I* (İstanbul: OSAV, 2012), 554. Akman, *Ceza Yargılaması*, 97.

[469] Jean Thévenot, *1655-1656'da Türkiye*, çev. Nihal Yıldız (Tercüman 1001 Eser, 1978), 162; Ertuğ, *Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi*, 15.

kötü kadınları) mahalle halkının protesto etme ve hatta kovma hakkı vardır[470]. İleride daha detaylı olarak incelenecek olan mahalleden tard/ihraç/nefy olarak adlandırılan bu kurum, Osmanlı mahallelerinde oldukça sık olarak kullanılmıştır. Tekrar I. Selim Kanunnamesine dönecek olursak;

> "*Ve dahi bir kimseyi hırsızdır veya kahpedir diye mahallesi veya karyesi cemaati şikâyet edip bize gerekmez diye ret etseler, vakıa töhmeti dahi ol kimsenin beyn-en-nas maruf olsa, mahallesinden veyahut karyesinden nefy edip yani ret edip süreler ve eğer vardığı yerde kabul etmeseler şehirden süreler ama birkaç gün tevakkuf edeler. Ta ki ol kimse evvelki yaramazlığına tövbe edip salah üzerine olursa hoş ve illa olmazsa ondan dahi ret edip bil-külliye süreler ve şehirden çıka gide*[471]*."*

Mahallelinin ortak sorumluluğu üzerinden atmak için başvurduğu diğer bir yöntem de işlenen suçu onaylamadığını göstermesi, suçu alenileştirmesidir. Bu yöntemi genellikle cinsel suçlar için kullanmışlardır. Tecessüs yasağı kapsamında olan ancak her halde duyulursa ceza almaktan korkan mahalleli, suçlunun ve kadının/hâkimin kapısına katran sürerek veya boynuz vb. cisim asarak mahkemeyi suçun varlığından haberdar etmiş ve yargı sürecini başlatmışlardır[472].

Sonuç olarak, asayişin sağlanmasında kamu görevlilerinin zaman içinde yetersiz kalmaları sonucu mahalleliye suçluyu yakalama gibi ödevler yüklenmiş, mahallelide çeşitli vasıtalarla bu ödevini yerine getirmeye çalışmıştır.

E. Kasame ve Faili Meçhul Haksız Fiillerde Mahallelinin Tazmin Yükümlülüğü

Zararın bir şekilde giderilmesi ve kusursuz sorumluluk ilkeleri toplu tazmin yükümlülüğünü ortaya çıkarmıştır. *"İslam'a göre hiçbir kan heder olmaz."* anlayışı bu yükümlülüğün varlığını pekiştirmiştir[473]. Esasen yeminleşme anlamına gelen kasame, İslam'dan önce de var olan bir kurumdur. Eski Araplarda yalan yere yemin etme çok büyük bir

---

[470] Leslie P. Pierce, *Ahlak Oyunları/1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*, çev. Ülkün Tansel (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 119; Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/18 (2005), 155-173.

[471] *I. Selim Kānūnnāmeleri (1512-1520)*, 182.

[472] Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", *Toplum ve Bilim* 83 (1999), 95; Cemal Çetin, "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Hukukî, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)", *Journal of Turkish Studies* 9/1 (2014), 136.

[473] Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Kitabevi, 1994), cilt 2, 507.

günah olarak görüldüğünden suçlarda ve cezalarda ispat aracı olarak oldukça sık başvurulmuştur[474].

İslam hukukunda kasame, bir köy ya da mahallede, faili bilinmeyen öldürülmüş bir şahıs bulunduğu takdirde, maktulün yakınlarının davası sonucu o bölge sakinlerinden elli kişinin *"Allah'a yemin olsun ki onu biz öldürmedik, öldüreni de bilmiyoruz"* şeklinde yemin ettirilmeleridir. Yeminden sonra maktulün bulunduğu yer mülk sahibinin akilesinden ya da köy-mahalle sakinlerinden diyet alınmaktadır[475]. Kasamenin İslam'dan sonra da devam etmesinin amacı olarak o bölgedeki sakinlerin mahallelerini koruma görevinin ihmali olduğu ifade edilmiştir[476]. Bunun yanında ilk bölümde de belirtildiği üzere Arap-İslam mahalleleri, Osmanlı mahalleleri kadar dışa açık değildir. Mahalleler, dine ve kabilelere göre ayrılmıştır. Başlarındaki şeyh ya da dini liderin yetkileri düşünüldüğünde meseleleri kendi içinde halleden özerk bir yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, böyle kapalı bir toplumda faili belirli olmayan bir cinayet vakası gerçekleştiğinde tüm mahallelinin sorumlu tutulması zamanına göre radikal bir uygulama olarak görülmemesi gerekmektedir.

Hanefi mezhebine göre kasamenin tatbik edilebilmesi için bazı şartların sağlanması gerekmektedir:

- Maktulün katl, darp veya boğma gibi sebeplerle ya da gözünden veya kulağından kan akarak ölmüş olması gerekir. Bunun dışındaki sebeplerle ölmüş olursa ya da öldürüldüğüne ilişkin iz bulunmazsa kasame ve diyet lazım gelmez[477]. Osmanlı uygulamasında ise bu şekilde eser-i katl bulunması gerekliliğinden kanunnamelerde bahsedilmemiştir.

[474] Ali Bardakoğlu, "Kasâme", *DİA*, 2001, 24/528.

[475] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*, cilt 4, 3133; Akman, *Ceza Yargılaması*, 96. Bu şekilde yemin, Hanefi mezhebine göredir. Maliki mezhebine göre ise mağdurun yakınlarının şüphelendikleri kişinin cinayeti gerçekleştirdiğine dair ettiği yemindir. Yeminden sonra şüpheli hakkında kısas uygulanır. Şafii mezhebinde ise mağdur yakını yemin ettikten sonra şüphelinin diyet ödemesine karar verilir, Serahsi, *Mebsut*, cilt 26, 162.

[476] Serahsi, *Mebsut*, cilt 26, 161.

[477] Ömer Hilmi Efendi, *Miyar-ı Adalet* (Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1301), 46. Madde 141: Bu mebhasda katilden murad kendisinde katl veya darp veya boğulmak eseri bulunan veyahut gözünden veya kulağından kan akarak eser-i katl zahir olan meyyittir.

Madde 142: Hariçten bir sebebin te'siri olmayarak kendisinden kan gelmesi mu'tâd olan a'zadan birinden kan zuhur etmesi eser-i katl addolunmaz. Binâenaleyh bir karye veya mahallede bulunan meyyitin bedeninde 141. Md'de beyan olunan âsârdan bir şey bulunmayıp fakat ağzından veya burnundan veyahut ehad-ı sebileyninden kan gelmiş bulunsa kasame ve diyet lazım gelmez."; Akman, *Ceza Yargılaması*, 96; İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 470; *Fetâva-yı Hindiyye*, cilt 13, 135.

- İlk zamanlar kasame sadece insanlar[478] için uygulanmıştır. Bir mahallede veya köyde öldürülmüş halde bulunan hayvanlar için kasamenin uygulanamayacağına dair görüş birliği vardır[479]. Ancak Osmanlı döneminde ileride bahsedileceği üzere kasamenin konusu insanlar olmaktan çıkmış, faili bilinmeyen itlaf durumunda hayvanlar ve hatta tarlalarda yanan ve zarar gören mahsulün tazmini olarak genişlemiştir[480].
- Öldürülen kişinin hür kimse olmasına gerek yoktur. Kölenin öldürülmesi durumunda, sahibi kölenin değeri miktarında diyetin köy veya mahalle halkı tarafından ödenmesini ister[481].
- Cinayetin failinin bilinmemesi şarttır. Eğer köylü ya da mahalleli faili bulurlarsa artık kasame gerekmez. Kısas hükümleri uygulanır. Bunun yanında ceset incelendiğinde maktulün intihar ettiği anlaşılmışsa bu durumda da kasame ve diyet gerekmez[482].
- Bir köy ya da mahallede sakin olan birinin özel mülkünde faili bilinmeyen bir cinayet meydana gelmişse kasame ve diyeti o mülkün maliki öder, mahalle halkı ödemez[483]. Hatta, kişinin kızı, oturdukları evde ölü bulunsa ve katili bilinmese, kızın veresesine kasame ve diyeti kendisi öder:

> *"Zeydin kızı Hind Zeyd'in sakin olduğu mülk menzilinde mecrûhaten maktule bulunup katili malum olmasa, Zeyd'e kasame ve diyet lazıme olur mu?*
> *El-cevap: Olur*[484]*."*

Bunun yanında evin maliki başka bir mahallede oturuyor ve evini de kiraya vermiş ise bu durumda kasamenin kime yükletileceği tartışma konusu olmuştur. Ebu Hanife'ye göre mülkün sahibine kasame düşerken, İmam Ebu Yusuf'a göre evde oturan kiracıya kasame düşmektedir. Ebusuud Efendi, Ebu Yusuf'un görüşünü kanunlaştırmıştır:

> *"Taife-i kefere icare ile tasarruf ettikleri meyhanelerde katil vâki' olup, kâtil bilinmeyecek ve sancak beyi subaşıları zencir ile mahbus ile bir karyeye gelip, cebr ile*

[478] Tam doğum ve üzerinde eser-i katl emaresi olması durumunda cenin için de kasame ve diyet gerekir, aksi halde eksik doğum ya da anne karnında ölü doğmak durumunda gerekmez, Şeyh Bedreddin, *Letâifu'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârât*, cilt 2, 1449.

[479] İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 471; Ömer Hilmi Efendi, *Miyar-ı Adalet*, 46. Madde 144: Kasame benî âdeme mahsustur. Binaenaleyh benî âdemin gayrı hâyvanâttan biri kendisinde eser-i itlaf olduğu halde helâk olmuş bulunsa onda kasame cereyan etmez.", *Fetâva-yı Hindiyye*, cilt 13, 135..

[480] Mehmet Akman, "Osmanlı Hukukunda Faili Bilinmeyen İtlaf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 8.

[481] Ömer Hilmi Efendi, *Miyar-ı Adalet*, 47.

[482] Ömer Hilmi Efendi, *Miyar-ı Adalet*, 47; Akman, *Ceza Yargılaması*, 96.

[483] Ömer Hilmi Efendi, *Miyar-ı Adalet*, 47.

[484] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 600.

bir evde konup, sahibini çıkarıp, gece ile mahbusların bâzı ol evde maslub yahut maktul bulunup, eden malum olmayacak diyet kime düşer? diye çok istifsar olunur. Bunun gibilerde İmam-ı Azam katında ol mevzi mülk ise diyet malikine düşer; vakf ise vakıf canibine düşer. İmam Ebu Yusuf katında 'tasarruf edene' düşer, hatta konuk konduğu evde maktul bulunup, katili bilinmeyecek, ev müstakillen konuk elinde olup sahibi bile sakin olmayacak, sahibine diyet ve kasame lazım olmaz. Bu makulelerde mülk sahibinin ve vakıf canibinin alakası olmayıp ahar yerde, lakin onlara tahmil olunup, İmam-ı Azam kavli ile amel olunup, mutasarrıf olanların hıfzında taksirat ve müsahalelerine müeddi olup, imam Ebu Yusuf kavli ile amel olunup diyet mutasarrıf olanlara tahmil olunmak hıfzda ve hirasette ziyade ihtimamlarına bâis, def'-i fesada enseb görülüp, atebe-i ulyaya arz kılındı.

El-cevap: Bu hususta "Hazret-i İmam Ebu Yusuf kavli ile amel oluna" diye ferman olundu. Sene 957[485].

Bu fetvada kasamenin kimin üzerine yükletilmesinin açıklığa kavuşturulmasının yanı sıra bir başka mesele daha göze çarpmaktadır. O da ehl-i örfün bazı zincire vurulmuş kişilerle gelip zorla evlere girmesi ve orada bazı mahpusların öldürülmesi ve kimin yaptığının bilinmemesi nedeniyle o evin maliklerinden diyet ve kasame talep etmeleri, ehl-i örfün zulmüdür. Bunun önlenmesi için merkeze şikâyette bulunulduğu aşikârdır. Nitekim Ebu Yusuf'un kavlinin kabul görmesi yerinde olmuş, böylece haksız yere diyet parası toplanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

- Kişinin kendi mülkünde ölü bulunması durumunda ise mahalleliye diyet ve kasame düşmemektedir[486]. Aynı şekilde bir mülkün, değirmenin, dükkânın sahibi olmayan ancak bunları tasarruf eden kişi bu yerlerde ölü bulunmuşsa, yine kimseye kasame ve diyet düşmez[487].
- Mahalle ya da köy halkından bazıları başka bir memlekete gitmiş ve kendilerinden haber alınamamışsa ve o mahallede faili meçhul bir cinayet işlenmişse bakılır; eğer gaip kişilerin mahallede mülkü varsa diyet ve kasame hisseleri bekletilir, mülkleri yoksa ya da mülklerinden icare ve saire sebeplerle başkaları oturuyorsa diyet ve kasame düşmez[488].

[485] M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 156; Ömer Hilmi Efendi, *Miyar-ı Adalet*, 49; Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 484-485.

[486] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 480.

[487] Mülk sahibine kasame ve diyet yükletilip yükletilemeyeceği Ebusuud Efendi'ye sorulmuş ve eğer mülk sahibinin mülke hiçbir dahli bulunmuyorsa mümkün olmayacağı şeklinde yanıt vermiştir; Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV/ Fetava-yı Ebüssu'ud Fatih Nüshası*, 2/1069; Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâva-yı Ali Efendi*, cilt 2, 481.

[488] Ömer Hilmi Efendi, *Miyar-ı Adalet*, 49. madde 153.

- Eğer sahipsiz bir arazide ya da büyük cami, ana cadde, pazar yeri gibi kamusal alanlarda faili meçhul bir cinayet söz konusuysa, maktulün diyetini beytülmal öder. Çünkü bu alanlar devletin gözetim ve koruma yükümlülüğü altındadır[489]. Bunun yanında mahalle mescidinde bir kimse ölü olarak bulunursa kasame ve diyet yükümlülüğü o mescidin cemaatinin yani mahallelinin üzerindedir[490].
- Çıkmaz sokakta bir faili meçhul ölü bulunursa, kasame ve diyet çıkmaz sokak sakinleri üzerinedir:

  "Zeyd bir tarik erbabının mülkleri olan tarik-i hâsta cerihan katil bulunup, katili malum olmasa ol tarikin erbabına kasame ve diyet lazıme olur mu?

  El- cevap: Olur[491]*."*
- Maktul iki köy ya da mahallenin arasında bulunuyorsa ya da köy ya da mahalleden uzakta bulunmuşsa, bu durumda mahallenin sorumlu tutulabilmesi için maktulün bulunduğu yerden gelen seslerin duyuluyor olması gerekmektedir. Mesela,

  "Bir karyeye savt istima' olunan tarik-i âm üzerinde cerihan katîl bulunup katili malum olmasa karye-yi mezbure ahalisine kasame ve diyet lazım olur mu?

  El- cevap: Olur[492].
- Maktulün velilerinin kısas davası açmış olması ve bu davada kasame talep edilmesi gerekmektedir.

Tüm mahallenin ya da köyün faili meçhul cinayetlerden sorumlu olmasının sebebi olarak mahallelinin mahallesini koruma yükümlülüğü olduğu anlaşılmaktadır. Bu yükümlülük mahallelinin kolaylıkla def' edemeyeceği bir ağırlıktadır. Örneğin, bir grup insan, mahallenin koruma yükümlülüğü olduğu alan içerisinde kılıçlı silahlı çatışmaya girişip geride bir maktul bırakmışlarsa kasame ve diyet yükümlülüğü öncelikle mahallenin üzerindedir. Eğer maktulün velisi çatışma yapan grup ya da belirli bir kişi aleyhine davayı açarsa o vakit mahalle halkı sorumluluktan kurtulmuş olur[493]. Koruma yükümlüğüne bağlı olarak kasame daha sonra kıyasen diğer mekanlarda koruma yükümlülüğü olan kişiler üzerinde de uygulanmıştır.

[489] Akman, *Ceza Yargılaması*, 97; İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 470. İmam Malik, böyle bir durumda kasame ve diyetin kimsenin üzerine yüklenemeyeceğini iddia etmiştir, Şeyh Bedreddin, *Letâifu'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârât*, cilt 2, 1448.

[490] Şeyh Bedreddin, *Letâifu'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârât*, cilt 2, 1448.

[491] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 600.

[492] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 602.

[493] Şeyh Bedreddin, *Letâifu'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârât*, cilt 2, 1449.

Örneğin, bir handa faili meçhul cinayet olursa, kasame ve diyet hanın sahibine ve orada konaklayanlar üzerine yüklenmiştir. Ya da yukarıdaki başlıklardan çıkmaz sokakta maktul bulunursa, tüm mahallelinin değil, çıkmaz sokak sakinlerin sorumlu tutulacağı ifade edilmiştir. Bu durum da bize mahallelinin genel yükümlülüğünden daha özel bir yükümlülüğe sahip olanların kasame ve diyetten sorumlu olduğunu göstermektedir. Bir manastır çevresinde faili meçhul bir cinayet işlenirse, kasame ve diyetin manastırda bulunan rahiplerin sorumluluğunda olduğu Behçetü'l-Fetava'da hüküm altına alınmıştır:

> *"Zeyd bir manastıra savt istima' olunup kimsenin mülkü olmayan hâli mevzide cerihan katîl bulunup katili malum olmasa kasame ve diyet yalnız ol manastırda sakin olan rahiplere mi lazım olur yoksa âyin-i batılalarını icra için gelip giden kefereye mi lazıme olur?*
>
> *El-cevap: Yalnız ol manastırda olan rahiplere lazıme olur*[494]*."*

Kasame kurumu Osmanlı Devleti'nde mahalle ve köy sakinleri üzerinde çevrelerine ve komşularına dikkat etmeleri için bir kontrol görevi görmüştür. Kanunnamelerde kasame ile ilgili hükümler bulunmaktadır[495]. İstanbul dışında memleketin tamamında uygulandığı delillendirilmiştir[496]. Genel itibariyle şehir dışındaki köyler ya da mahalleler için uygulandığı algısı olsa da şehir içindeki bir mahallede de kasame ve diyete hükmedilmesi mümkündür:

> *"Şehir içinde bir mahalle ortasında olan tarik-i amm üzerinde maktul bulunsa, katil malum olmasa, ehl-i mahalleye diyet lazım olur mu?*
>
> *El-cevap: Olur*[497]*."*

Avrupalı seyyahların seyahatnameleri özünde şahısların sübjektif görüşlerini barındıran, bazen de abartarak yazdıkları eserler olmakla birlikte, genel anlamda dönemin koşullarını ve hukuki uygulaması bize resmetmiştir. Bu eserlerde adına kasame denilmese bile mahallelinin sorumluluğundan bahsedilmiştir. Örneğin, Du Loir'in seyahatnamesi IV. Murat döneminin toplumsal ve gündelik hayatına ışık tutmuştur. Seyahatnamenin İstanbul'da yazılan altıncı mektubunda sokakta bir kişinin öldürülmüş olması durumunda, mahallelinin cinayetten sorumlu tutulduğu ve katili bulup adalete teslim etmekle maktulün diyetini ödemek arasında seçim yapması gerektiğini ifade etmiştir. Keza, sokakta birisi saldırıya uğradığı takdirde,

[494] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 602.

[495] Bkz. Toplumsal Sorumluluk başlığı.

[496] Akman, *Ceza Yargılaması*, 97.

[497] Ahmet İnanır, *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanuni Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat* (İstanbul: OSAV, 2011), 143.

şahitlerin suçluyu yakalayıp adalete teslim etmek ya da aynı şekilde karşılık vermekle yükümlü olduklarını anlatmıştır[498].

Kasame uygulaması cezaların şahsiliği ilkesine aykırı görülse bile Tanzimat döneminden sonra da uygulandığı görülmektedir. 1875 tarihli kasameye ilişkin hattı hümayun, bu zaman diliminde de kasamenin devlet tarafından uygulanmak istendiğinin bir göstergesidir[499].

Kasame, İslam hukuk teorisine göre sadece faili meçhul cinayetlerde söz konusu iken, Osmanlı uygulamasında mala zarar verme suçunda da sıklıkla tatbik edildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Özellikle asayişin bozuk olduğu zaman tarlalarda biriken mahsulün faili bilinmeyen kişilerce yakılması sonucu, araziye en yakın köyün ahalisine kasame uygulanmasına belgelerde rastlanmıştır[500]. Kanunnamelerde de faili bilinmeyen hırsızlık veya mala zarar verme durumunda olayın meydana geldiği yerden sorumlu olan kişilerden zararın tazmin edilmesine hükmedildiği anlaşılmaktadır:

> *"…Ve eğer bir köy katında konan kişinin gece ile malı uğurlansa, hırsızı köylüye elbette bulduralar. Ve illa bulmazlar ise köylüye tazmin etdüreler…*[501]*"*

> *"…Ve dahi köy kurbunda konan kişinin gece ile malı uğurlansa, hırsuzı elbette köylüye bulduralar. Ve eğer bulunmaz ise köylüye tazmin etdüreler…*[502]*"*

Kasamenin uygulanmasında mahallenin ya da köyün Müslüman ya da gayrimüslim olması önemli değildir[503]. Bu husus fetvalara da konu olmuştur. Örneğin bir mahallede Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada yaşıyorsa ve kasame lazım gelecek bir cinayet meydana geldiyse kasame ve diyet bütün köy ya da mahalle ahalisi üzerinedir[504]. Aynı zamanda

---

[498] Clausier du Loir, *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*, çev. Mustafa Daş (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016), 144.

[499] "Mûcebince mu'âmelesi icrâ olunsun, Bir mahalle içinde kimesnenin mülkü olmayan hâlî yerde maktûl bulunan kimesnenin kātili bir vechile ma'lûm olmasa ol mahalle ahâlîsine kasâme ve diyet lâzım olur. Eğer kātili beyyine ya ikrâr ile sâbit olsa veyâhûd ma'rûf ise ol mahalle ahâlîsine kasâme ve diyet lâzım olmaz. Ve bir de maktûlün vârisi maktûlün bulunduğu mahalle ahâlîsinin gayrı bir şahs-ı mu'ayyenden mevrûsumuzu sen katlettin deyü da'vâ ettikde ol mahalle ahâlîsinden kasâme ve diyet sâkıt olduğu gibi vâris eğer maktûlün bulunduğu mahalle ahâlîsinden olan bir şahs-ı mu'ayyenden mûrisimizi sen katlettin deyü da'vâ ettiği sûretde dahi ol mahalle ahâlîsinden kasâme ve diyet sâkıt olur ve iki sûretde dahi ol mahalle ahâlîsi vârisin bu da'vâsına şehâdet etseler şehâdetleri kabûl olunur. Fî 3 L sene [12]92 ve fî 9 Eylül sene [12]92,Cem'iyet-i Mecelle", Suret-i Hatt-ı Humayun, *İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rasim Erol vd. (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 99/156.

[500] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Teftişat-ı Rumeli Kosova Evrakı*, TFR.I..KV.., 77/ 7673, H-19-09-1322; TFR.I.KV.., 77/7692, H-23-09-1322; *Meclis-i Vükela Mazbataları*, MV., 78/ 22, H-29-06-1311.

[501] *I. Selim Kānūnnāmeleri (1512-1520)*, ikinci nüsha, 154.

[502] *1527 Tarihli Kanunname-i Osmanî***,** içinde Ahmed Akgündüz, *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı III* (İstanbul: OSAV, 2012), 554.

[503] İmam Tahavi, *Tahavi Muhtasarı*, 469.

[504] Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l Fetava*, 600.

tüm ahali gayrimüslimse yine kasame ve diyet lazım gelir. Yukarıdaki manastır fetvası da bu konuya güzel bir örnektir.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde yaşayan mahalleli, İslam hukukunun üzerine yüklediği koruma yükümlülüğü gereği, mahallesinden ses duyulacak uzaklıktaki çevrede meydana gelen faili meçhul öldürme hadiselerinden ve kimi haksız fiillerden tazminat sorumluluğu altında tutulmuştur.

F. Şahitlik

İslam yargılama hukukunda şahitliğin ayrı ve önemli bir yeri vardır. Bir ispat vasıtası olarak yazılı delilin çok olmadığı, insanların sözlerine itimadın daha yüksek olduğu bir hukuk sistemi olmasından dolayı İslam hukukunda birçok anlaşmazlıkta ve suçlarda şahitlerin olay anında ya da olay meydana geldikten hemen sonraki olay yerinde bulunması şart koşulmuştur. Bunun yanında mahkemelerde bulunan şuhûdü'l-hal, mahkemelerin sağlıklı işleyişine katkıda bulunmuştur. Şuhûdü'l-hal ile beraber, Osmanlı öncesi İslam devletlerinde önemli bir kurum olarak karşımıza çıkan, ancak Osmanlılar döneminde mahkemelerde sicil tutulmasının zorunlu hale gelmesi ile etkinliğini yitiren şuhûdü'l-'udûl, mahkeme kayıtlarının, tarafların ileri sürdüğü bilgilerin doğruluğunu tasdik amacı ile oluşturulmuş şahitlikle ilgili ciddi kurumlardan biri olmuştur[505]. Ancak zaman içinde bu kurum profesyonelleştiği için mahallenin adil kimselerinin rolü, yerini medrese mezunu kadı adaylarına, en azından imamlara bırakmıştır[506].

Mahallelinin ortak sorumluluğu bakımından şahitlik, gerektiği zaman yerine getirilecek mühim görevlerden biridir. Kişinin iyi ya da kötü halinin şahitliğine yukarıdaki başlıklarda değinmiştik. Burada bahsedilecek olan ise olay yeri şahitliğidir. Mahalleliye çevresine sahip çıkma görevi yükleyen devlet, mahallesinde meydana gelen bir suça ya da anlaşmazlığa ilişkin olaylara şahit olan komşuların durumu yargı makamlarına iletmesi ve gerektiğinde mahkemeye ihzar edilip şahit olduğu durumu kayıtlara geçirmesini bu kapsama almıştır. Bunun yanında davanın tarafları da mahallelisinden problemlerine şahit olanların kendi lehlerine şahitlik yapmalarını isteyebilir. Dava konusu meseleler, büyük bir oranla mahalle içinde komşular arasında meydana gelmektedir. Dolayısıyla şahitler de her iki tarafın komşusu, arkadaşı gibi yakını olmaktadır. Bunun yanında eğer taraflardan biri udûl-ı

[505] İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş", *Osmanlı Araştırmaları* 53 (2019), 9.

[506] James E. Baldwin, *Islamic Law and Empire in Ottoman Cairo* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 36-37.

müsliminden yani adil Müslümanlardan şahit getirmişse davanın lehine sonuçlanması olasıdır. Üsküdar Mahkemesi önüne getirilen bir boşanma ispat davasında Ramazan Bey b. Abdullah, eşini üç ric'i talak ile boşadığını inkâr etmiş, bunun üzerine eşi Fatima bt. Hüseyin udûl-i müsliminden üç kişi şahit göstererek davasını ispat etmiştir[507]. Dava sırasında şahitler hakkında olumsuz bir yorum getirilmişse, şahitlikleri dinlenmemektedir. Bunun yanında olaya her şahit olanın şahitliği kabul edilmemektedir. Osmanlıda şahitlerin güvenilir olup olmadığını tespit için *tezkiye* adı verilen bir güvenilirlik soruşturması yapılmıştır. *Tezkiye* iki türlü yapılmaktadır. Gizli *tezkiyede* genellikle akrabalara kişinin şahitlik yapıp yapamayacağı sorulurken, açık *tezkiyede* yine şahitleri tanıyan bölgenin güvenilir kimselerine sorulmuştur[508]. Yukarıda zikredilen davada da şahitlerin şehadetleri *tezkiye* olunduktan sonra dava sonuçlandırılmıştır.

Mahallelinin, mahallesini koruma görevi aynı zamanda şahit olduğu suçlarda derhal harekete geçmeleri ve suçluyu mahkemeye ihzar etmesini de kapsadığı ifade edilmişti. Bunun yanında bir kişi evinde kendisine yönelik bir saldırıya karşı meşru müdafaada bulunmuşsa komşu cemaati şahit tutarak üzerine ceza yüklenmesini önleyebilmektedir. Nitekim bu husus, Dulkadir Kanunnamesi'nde şu şekilde hüküm altına alınmıştır:

> *"Veya bir kimesne kendi evinde bir ecnebi bulup alet-i harb ile çalıp mecruh etse, mecruh ettiğine cemaat işhad etse, onun dahi siyaseti sorulmaya*[509]*."*

---

[507] "Vech-i tahrîr-i hurûf oldur ki Fatıma bt. Hüseyin'in vekîl-i şer'îsi olan Hızır b. Ayas meclis-i şer'de zevci Ramazan Bey b. Abdullah mahzarında da'vâ kılıp dedi ki, mezbûr Ramazan müvekkilem Fatıma'yı sâbıkan üç ric'î talâk boşadı tefrîkin taleb ederim dedikde, mezbûr Ramazan'a suâl olundukda inkâr edip udûl-i müslimînden Sinan Bey b. Abdullah ve Lütfi Bey b. Hayreddin ve (…) Bey b. (…) edâ-i şehâdet edip dediler ki mezbûr Ramazan üç kere bizim katımızda ric'î boşadım dedi deyu şehâdet edip mezbûrûnun şehâdetleri tezkiye olunup gıbbe't-taleb kayd-ı sicil olundu. Tahrîren fî evâsıtı Zilhicce sene 970. Şuhûdü'l-hâl: (…) (…) ve Alagöz b. Abdullah ve Hacı Ahmed b. Hasan ve Hayran Abdi b. Hüsrev ve Nasuh el-muhzır ve Kasım b. Ahmed ve Ali b. Kara Hüseyin ve Mehmed Çelebi b. Elhâc (…)", *Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (h. 970 - 971/M. 1562 - 1563)*, 96.

[508] Şahitlikle ilgili geniş bilgi için Kemal Yıldız, *İslam Yargılama Hukukunda Şahitlik* (İstanbul: Hâcegân Akademi Kitaplığı, 2005), tezkiye için 130-137; Sahip Beroje, *Ceza Muhakemesi Hukuku Açısından İslam İspat Hukuku* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2007), 192-236; Nasi Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri* (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2005), 91-109; Davut Yaylalı, *İslâm Hukukunda Şahitlerin Güvenirlik Soruşturması* (Bursa, 1996); Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhâkeme Hukûku* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015), 167-221. Bayındır'ın eserinde gizli tezkiye örneği bulunmaktadır. Bu örnek 1866'da şahitlerin sırren(gizli olarak) ve alenen tezkiyelerinin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin fermanda yer almaktadır. Fermanda zamanla gizli tezkiye usulünün terk edildiği açık tezkiyede de şahitliği haketmeyen kişilerin yüzüne karşı bu durumu ifade etmeleri çok müşkül olduğu ve sonuç olarak sistemin adaletten uzaklaştığından bahisle gizli tezkiyenin tekrar getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Metnin sonunda da gizli mesture örneği verilmiştir**.** *İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911)*, 99/92. Şahitlik daha sonra Mecelle'nin 1684 vd. maddelerinde hüküm altına alınmıştır. Şahitlikle ilgili karşılaştığım bir yazı; esasen edebi bir eser olan ilginç bir çalışma "Güğercinlik", Hüseyin G. Yurdaydın tarafından günümüz okuruna kazandırılmıştır. Hayvanları konuşturarak nasihat veren fabl türünde 18. Yüzyılda(keşfi bu zamanda olmuştur. Eserin aslı daha erken yüzyıl olabilir.) Mısır'a gönderilen bir kanunnamenin sonuna yazılmış, tarafların ve üyelerin kuşlardan oluştuğu bir mahkeme kaydıdır. Hikayedeki hakimin kararını etkileyen en can alıcı husus şahitlerin güvenilirliği ve şahitliklerinin kabul edilmesidir, Hüseyin G. Yurdaydın, "XVIII. Yüzyıla Ait İlginç Bir Mahkeme Hükmü", *Belleten* 48/189-190 (1984), 257-270.

[509] Heyd, *Studies in Ottoman Criminal Law*, 60.

Kanunname ile kişinin evinde bulunan yabancıya müdahale etme yetkisi verilmiştir. Durumunu mahalleliye tespit ettirirse cezadan da kurtulacaktır. Ek olarak günümüzde namus cinayeti olarak adlandırılan bir kişinin eşini zina ederken yakalaması ve zina edenleri öldürmesi, dönemin hukukunca cezadan hariç tutulmuştur. Yukarıdaki maddede olduğu gibi bu maddede de cezadan kurtuluş şartı cemaatin yani mahallelinin olayın nasıl meydana geldiğine şahit tutulmasıdır:

> *"Ve bir kimesne kendi avradın bir kimesne ile zina ederken bir yerde bulsa, ikisin bile katl eylese hemen evi içine cemaat getirip işhad etse, ol maktullerin varislerinin davaları istimâ olunmaya*[510]*."*

Mahallelinin bu iki hükümde de görevi olay meydana geldikten sonra failin gerçekleştirdiği eyleme tanıklık etmektir. Elbette olay meydana gelirken şahit olmadıkları için, tanıklıkları failin anlattığı ile sınırlı olmaktadır. Bu durum da mahallelinin orada bulunuş amacının gerçeğin ortaya çıkarılması olmadığını bize göstermektedir. Bu durumun bir nevi usulü şart olarak düşünülmesi yerinde olacaktır.

İslam hukukunda bazı meselelerin ispatında şahitlik şart edilmiştir. Örneğin zina suçunda had cezasının verilebilmesi için, suç işlenirken 4 erkek kişinin şahit olması koşulu aranmıştır. 4 erkek şahit yoksa ya da şahitlikten çekiniyorlarsa zina yapanlara had cezası verilemez. Elbette bu suçun cezasız kalacağı anlamına gelmemektedir. Bu suç bir mahalle ya da köy içinde meydana geliyorsa, olaya şahit olanların mahalleli olma ihtimali kaçınılmazdır.

Sonuç olarak, mahallelinin kendi bölgesini bilme ve koruma yükümlüğü muhakeme hukukunda bir ispat vasıtası olan şahitlik kurumunun icra edilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

[510] Heyd, *Studies in Ottoman Criminal Law*, 59.

II. Ortak Sorumluluğun Sonuçları

A. Sosyal Kontrolün Güçlü Olması

Sosyolojik bir kavram olan sosyal/toplumsal kontrol, sosyal düzenin devamı için bireylerin sosyal nizamın beklentilerine uygun hareket etmesi ve bu maksatla bireylere dayatılan yazılı veya yazısız kurallar ve yaptırımlar olarak tanımlanabilir[511]. Tanımdan da anlaşılacağı üzere sosyal kontrol devlet tarafından mahalleliye yükletileceği gibi, o toplumsal grup içinde yaşayan bireylerin kendi aralarındaki düzene uyma kaygısı ile uyumsuz bireylere yönelik korumacı hareketleri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı sosyal kontrolünde devletin yukarıda bahsettiğimiz ortak sorumluluk gerektiren faaliyetleri yüklemesinin yanında toplumdaki örf-âdet, dini ve ahlaki anlayış da etkili olmuştur. Bu değer ve normlar genel olarak benzer olmakla birlikte, sapma durumlarında mahalleden mahalleye değişiklik gösterdiği de olmuştur[512].

Sosyal kontrol ile toplumsal yapıya uyma ya da uydurulma, kimi kesim tarafından Osmanlı idaresinin bireylere yüklediği bir zorunluluk ve baskı olarak görülürken bir başka kesim tarafından da mahalle şuurunun bir parçası olarak olumlanmaktadır. İkinci görüşe göre toplumdaki dini inançlar mahalle üyelerinin birliğini, ortak şuur ve sorumluluk duygularını pekiştirmektedir[513]. Bu anlayışın sonucu olarak gelişen sosyal kontrol mekanizması ile yoğrulan bireyler toplumsal kurallara uymayı benimsemekte ve hoşgörüye dayalı samimi bir komşuluk ilişkisi, sosyal ve ekonomik bir dayanışma ruhu gelişmektedir[514]. İlk görüşe göre ise mahallede komşuların birbirine uyguladığı sosyal kontrolün toplumu birbirine düşürmekte ve insanları evlerinin içlerine kadar gözetlemeye varan durumlara sebebiyet vermektedir[515]. En son olarak benim de katıldığım görüşe göre, sosyal kontrol mekanizmasına olumlu veya olumsuz bir anlam yüklemek yerine klasik dönem dediğimiz 14.-19. yüzyıllara baktığımızda, bu mekanizmanın hem Osmanlının hem de diğer devletlerde yaşayan insanların toplumsallaşmasının doğal bir sonucu olduğu görülmektedir[516]. Batıdaki sosyal kontrolün bizim bakış açımızla en uç örnekleri olan engizisyon, cadı avı gibi yöntemlere kıyasla Osmanlı

[511] Ali Seyyar, *İnsan ve Toplum Birimleri Terimleri* (İstanbul: Değişim Yayınları, 2007), 895.

[512] Cemal Çetin, "Osmanlı Şehirlerinde Sosyal Kontrol ve Birey Üzerine Bir Takım Gözlemler" (3. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2015), 353.

[513] Erten, "XVII-XVIII. Yüzyıl Konya'da Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru", 167.

[514] Büyükmıhçı, "Bir Kültür Örüntüsü Olarak Mahalle Kavramı ve Osmanlı Dönemi Mahalle Yaşamı Üzerine".

[515] Yılmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair", 94.

[516] Nurcan Abacı, "Osmanlı Kentlerinde Sosyal Kontrol: Araçlar ve İşleyiş", *Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya* (İstanbul: Simurg Yayınevi, 2005), 102.

mahallesindeki en son takdir edilen yöntem olan ihraç kararı oldukça masum görünmektedir. Sonuç olarak bahsedilen iki görüşü de geçmişteki mahallelerimizde görmekteyiz. Bu da dönemin koşulları ile açıklanabilmektedir. Burada eleştirilebilecek husus ise İslam hukukuna aykırı hareketlerin meşrulaştırılmasıdır. Bir sonraki başlık olan özel hayatın gizliliğini ihlalde detaylı olarak incelenecektir.

Osmanlıda sosyal kontrolün güçlü olmasına vesile olan sebepler yukarıdaki başlıklarda incelendiği gibi ekonomik ve cezai sorumlulukların mahalleliye toplu olarak yükletilmesidir. Bunun yanında, Osmanlıda mahallenin fiziksel yerleşimi sosyal kontrolün sağlanmasını kolaylaştırıcı şekildedir. Konutlardaki mimari tarz, evlerin birbirine yakınlığı, mahalle halkının mahalle üzerinde bir hakimiyet tesis etmesine yardım etmiştir[517]. Çıkmaz sokaklar da mahremiyetin yanında sosyal kontrolün sağlanmasında da önemli bir yer tutmaktadır.

Selçuklu döneminin aksine Osmanlıda mahalle nüfusunun fazla olmadığını daha önce belirtmiştik. Nüfusun belirli sayıda tutulması, mahallede herkesin birbirini tanımasına olanak vermiştir. Bu da sosyal kontrolün sağlanması açısından önemlidir.

Osmanlı mahallesinde sosyal kontrolün güçlü olmasının hem sebebi hem de sonucu olarak görülebilecek bir husus da şahısların devlet tarafından mahalle üzerinden tanımlanmasıdır. Daha önce de ayrı bir başlıkta değerlendirildiği üzere, resmî belgelerde, davalarda şahıslar tanımlanırken önce hangi mahallede oturdukları belirtilir; daha sonra üzerlerine atılı bir suç vs. soruşturulurken mahkemede bulunan mahalle sakinine nasıl biri oldukları sorulur. Verilen cevap davanın sonucunda etkilidir. Mahallelinin şahıs hakkındaki kanaati hüsn-i hal ise üzerine atılı suçtan kurtulma şansı yüksek; su-i hâl ise kurtulma şansı düşüktür. Böylelikle birey, toplum içerisinde iyi anılmak için davranışlarını mahallenin "şuuruna" göre kısıtlamakta ya da yönlendirmektedir.

Osmanlıda mahalle halkının belki dini ve ahlaki anlayıştan belki de devletin üzerlerine yüklediği kefalet ve bazı hususlarda toplu maddi sorumluluk gereği, yargı makamlarının görev alanına giren meselelerde olayların akışını izlemek yerine müdahil olarak etkin rol alması, mahallede istenmeyen tutumlarda bulunan kişilerin ihracını istemesi sosyal kontrolün sağlanması bakımından önemlidir. Ancak mahallelinin bu tavrı İslam hukukunda özel hayatın

[517] Erten, "XVII-XVIII. Yüzyıl Konya'da Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru", 164.

gizliliği hususuyla çelişen bir konumdadır. Burada kamu düzenini sağlama ile özel hayatın gizliliği ilkeleri komşuluk hukuku bağlamında çatışmaktadır.

Mahallelinin bu etkinliği, kendi halinde evlerinde oturan komşuların yanı sıra memleketin çeşitli yerlerinden çalışmak için gelen erkeklerin/leventlerin kaldıkları bekar odaları üzerinde de- hatta daha sıkı biçimde- olmuştur. Mahallelinin, kabul edilmeyen davranış sergilediklerini keşfettikleri zaman sadece işçi adaylarının mahalleden ihracını değil, daha da ileri gidilerek bekar odası olarak kiralanan yapının da yıkımını istedikleri olmuştur. Örneğin Üsküdar'ın Balaban mahallesi sakinleri, Balaban İskelesi'nde cadde üzerinde bina edilen bekar odalarında oturanların fahişeleri ile beraber o mahalle gelip fiil-i şenide bulundukları ve halka eşkıyalık yaptıkları, halkı o bölgeden geçirmez olduklarından dolayı, bekar odalarının kaldırılmasını talep etmişlerdir. Yapılan inceleme sonucunda istekleri uygun bulunmuş ve bekar odaları kapatılmış ancak bir süre sonra tekrar faaliyete geçirilmiştir. Bunun üzerine mahalle sakinleri tekrardan başvurup, aynı sebeplerle bu sefer yapının yıkılmasını talep etmişlerdir. Aynı zamanda mülkiyet hakkına da müdahale edilmesi istenen bu olayda, Bostancıbaşı Arnavut Bekir Ağa öncelikle bekar odalarının sahibinden kiracıları için kefil göstermesini istemiş, gösteremediği takdirde yapılarının yıkılacağını söylemiştir. Bekar odalarının sahibi ne kendisinin ne de başkalarının bu kişilere kefil olabileceğini ifade ederek, kefilleme işleminden kaçınmıştır. Bunun üzerine bekar odaları yıkılmıştır[518].

Buraya kadar kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse, Osmanlı komşuluk hukukunun mülkiyet haklarına ilişkin kısmında İslam hukuku çerçevesi dışına çıkılmamış, ancak kişi haklarına ilişkin kısmında devletin çeşitli müdahaleleri ve toplumsal yapının bu yöne meyletmesi, sosyal kontrol, ortak sorumluluk gibi durumlar İslam hukukunun temel ilkelerine aykırı davranışlara sebebiyet vermiştir. Özellikle özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşmenin gizliliği gibi sadece yasal yollardan müdahalede bulunulması gereken meselelerde komşuların bizzat önayak olması ve bunun normal görülmesi dikkat çekicidir. Bu nedenle bir sonraki bölümde özel hayatın gizliliğinin komşular tarafından ne şekilde ihlal edildiği detaylıca incelenecektir.

[518] Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Cevdet Zaptiye*, C.ZB/34-1675, belge tarihi: H-12-06-1226.

B. Özel Hayatın Gizliliğinin İhlal Edilmesi

Sosyal kontrolün çok güçlü olması, İslam hukukunda en çok önem verilen hususlardan biri olan özel hayatın gizliliğinin ihlal edilmesi sonucunu doğurmuştur. Mahalleli normalde kamu görevlisinin işi olan meselelerde bu görevi üstlenmiş, her komşu bir nevi zabıta olmuştur. Bu başlıkta İslam hukukunda özel hayatın kapsamından ve ne şekilde müdahalede bulunabileceğinden bahsedilecektir.

1. İslam Hukukunda Özel Hayatın Kapsamı

İslam hukukunda özel hayat "mahremiyet" kavramı ile karşılanmıştır. Ancak mahremiyetin anlam itibariyle özel hayatın yanında başka anlamı da bulunmaktadır. Mahremiyet, Arapça yasaklanmış anlamına gelen "harem" kökünden gelmekle birlikte, mahrem, teknik anlamda evlenilmesi haram olan kişiler anlamına gelmektedir. Mahremiyet, hem evlenilmesi yasaklı olan hem de korunması gerekli olan anlamlarını barındırdığı için bu çalışmada hukuki bir terim olan özel hayat kavramı kullanılacaktır. Özel hayata göre bir açıklama yapacak olursak, İslam hukukuna göre insanın hayat alanı üçe ayrılmaktadır[519]:

- Gizli hayat alanı; bir kimsenin başkaları tarafından hiçbir şekilde bilinmesini istemediği veya sadece en yakını -eşi gibi- tarafından bilindiği en mahrem hayat alanını ifade eder.

- Özel hayat alanı; kişilerin eşi, çok yakın birinci derecedeki akrabaları ve yakın dostları dışında başkalarına kapalı tuttukları, evlerinin içindeki hayat alanıdır. Bunların dışında kalanların, kişilerin bu alandaki hayatları hususunda bilgi sahibi olma hakları yoktur.

- Kamuya açık hayat alanı; kişinin herkese açık, başkalarının bilmesinden rahatsızlık duymadığı hayat alanlarıdır. Ancak burada İslam hukuku ile günümüz hukuku arasında şöyle bir fark bulunmaktadır: Osmanlı Devleti'nde dini yaşama ve ibadet özgürlüğü özel hayatın unsuru olarak değil, kamuya açık hayat alanının bir unsuru olarak görülmüştür. Böylece bir Müslümanın dinin gereklerini yerine getirip getirmediği kontrol edilmiştir. Ancak bu kontrolün kamusal mekanlarda yapılması hukuka uygundur. Subaşılar veya muhtesipler,

[519] Ali Toksarı, "Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Özel Hayatın Gizliliği", *Diyanet İlmi Dergi* 48/2 (ts.), 8.

kişilerin ibadet edip etmediğini kontrol etmişler ve bu durum mahkemelerde görülmüştür[520].

Özel hayatın gizliliği tabiri hem İslam hukukunda hem de modern hukuklarda kişilerin başkalarından veya yabancı olarak gördüğü kimselerden saklamaya hakları olan özel durumları ifade eder[521]. Genel olarak "tecessüs yasağı" ile bağlantılı olarak kullanılan bu kavramın üç temel sacayağı vardır: konut dokunulmazlığı (mesken masuniyeti), haberleşme hürriyeti ve haberleşmenin gizliliği ve özel eşyanın gizliliği. Biraz açarsak, İslam hukukunda özel hayatın gizliliği Kur'an-ı Kerim ve sünnet ile korunmuştur. Başkalarının hayatını araştırmak, başkalarının önünde gizli konuşmak, gizli yazıları ve mektupları okumak yasaklanmıştır. Haberleşmenin denetlenmesi ancak kamu menfaati için ise mümkün olabilmektedir. Bunların yanında başkasının evine onun izni olmaksızın girmek[522] veya bir başkasının evini dışarıdan gözetlemek yasaklanmıştır[523]. Bu konuda Hz. Ömer ile ilgili rivayet oldukça meşhurdur. Bu rivayete göre, Hz. Ömer'in Medine sokaklarında dolaşırken bazı seslerin duyulduğu bir evin duvarından atlayarak içeri girmiştir. Evde içki âlemi yapıldığını görünce ev sahibine çıkışmıştır, Buna karşılık ev sahibinin Hz. Ömer'e tecessüsü yasaklayan (el-Hucurût 49/12), evlere kapılarından girmeyi emreden (el-Bakara 2/189) ve içeridekilere selâm verip izin almadan evlere girilemeyeceğini bildiren (en-Nûr 24/27) ayetleri hatırlatmıştır. Sonra, *"Buna göre ben bir günah işledim, sen üç günah işledin"* demiş, bunun üzerine Hz. Ömer özür dileyip oradan ayrılmıştır[524]. Bu rivayet bize resmi görevlilerin herhangi bir zorunluluk hali olmadıkça resen hareket edip insanların özel hayatlarına müdahale edemeyeceğine delil olarak gösterilebilir. Tecessüs yasağının yanında İslam'ın ahlaka ilişkin çeşitli ilkeleri de gizli olanın açığa çıkmamasını öğütler. Örneğin, bir Müslümanın ayıbının ifşa edilmemesine dair; *"Bir kişinin ayıbını görüp de gizleyen kimse diri diri toprağa gömülmüş bir kızı kurtarmış gibidir"* hadisi ayıbın, kusurun açıklanmaması halinde sevap kazanılacağını ifade eder[525]. Ek olarak Hz.

[520]"Bu tafsîl mahallelerde olan bî-namâzı beyân eder ki zikr olunur. Boğdan Hamza Çoban Atmaca Çalabverdi Kara Hüseyin Alişâr oğlu Ali Yeniçeri Yusuf Berber Ahmed Cüllâh Karagöz oğlu Ali Bostancı Yusuf Kara Halil Gedik Davud Ases Mustafa Mehmed Turfanda? Oruç Eşekci Mehmed Mirtâc? Ramazan İskender-i atik Davud Reis Hoca Hasan Karaca Hüseyin pazar-ı Yenice Yabacı Mürüvvet Tavukcu Hasan Tatar Mustafa Balıkcı Hamza Deli Süleyman ve Alaca Yusuf Hamza …? Halîfe İstimat güyeğisi", *Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521)*, 1/434.

[521] Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011), 103.

[522] Bu kavram fıkıhta istizan olarak adlandırılmıştır. Buna göre bir eve girmeden önce kişi içeridekilere kendini tanıtmalı ve izin almalıdır, Mustafa Çağrıcı, "İzin", *DİA*, 2001, 23/509.

[523] Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 200-201.

[524] Mustafa Çağrıcı, "Tecessüs", *DİA*, 2011, 40/247..

[525] Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, Edeb, 38; Buhari, *el-Camiu's-Sahih*, Mezalim ve Gasb, 3.

Peygamberin zina suçunun ortaya çıkmasında isteksiz olduğuna dair hadisleri de bu ilkeyi destekler niteliktedir[526].

İslam hukukunda özel hayata saygı göstermek bir vazifedir. Aynı zamanda özel hayatın gizli kalmasını istemek de bir haktır. Ancak bazı durumlarda özel hayatın gizliliği ihlal edilebilir. Bu durumlar düşünüldüğü gibi bazı zaruret halleri, mücbir sebepler, adli vakaların takibinde suçluyu yakalamak ve delillerin kaybolmaması ve benzeri hukuki sebeplerdir. Bu durumda bile eve girerken devlet görevlilerinin haber vermesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir[527].

2. Osmanlı'da Özel Hayata Müdahale Eden Kişiler

Osmanlı devletinde sosyal kontrolün güçlü olması sonucu özel hayatın gizliliği konusunda birtakım ihlallerin kaçınılmaz olması bu çalışmanın şekillendiği ana meselelerden biridir. Daha önce de ifade edildiği üzere, mülkiyet hakları bağlamında bir problem çıktığı zaman bireyler ve adaletin temsilcileri, İslam hukuk kaidelerine uymada oldukça titiz davranırken, şahıs hakları söz konusu olduğunda bu kaidelerin kamu düzeni ya da yararı gibi nedenlerle gevşek bir şekilde uygulandığını görmekteyiz. Ancak bu durum mahkemelerin önlerine gelen davada hukuka aykırı karar verdiği anlamına gelmemelidir. Mesele, devlet tarafından vaz' edilen hükümlerin bu yönde olması ve mahallelinin düzene aykırılık sebebiyle maddi ve manevi sorumluluk altına girmek istememeleridir. Aşağıda bahsedilecek kişi ve kurumlar, hukukun kendilerine izin verdiği çerçevede bireylerin özel hayatına ya da alanına müdahale etmişlerdir. Bu kişi ve kurumların aynı zamanda sosyal kontrolü sağlamada devletçe görevlendirildikleri ifade edilebilir.

a) Kadı

Osmanlı Devleti'nde kadılar bulundukları kazanın hâkimi ve mülki amiri olduğu gibi aynı zamanda belediye başkanlığı görevi de bulunan, üstün yetkilere sahip kimsedir. Ancak esas görevleri hukuki meseleleri çözmektir. Kamu düzeninin sağlanmasına ilişkin her türlü kararı vermekte yetkilidir. Kadı tüm bu yetkilerini doğrudan merkezden almıştır. İslam devletlerinde hükümdar yasama, yürütme ve yargı erkini elinde bulundurmuştur. Yargılama

[526] Ebu Davud, *Sünen-i Ebu Davud*, Hudud, 2. "Ey insanlar! Allah'ın takdir ettiği cezalardan uzaklaşma zamanı geldi. Şu çirkin şeylerden birini kim işlerse açığa vurmasın, tevbe ve Allah'ın affıyla gizli kalsın. Zira kim gizlenmesi gereken şeyi açığa çıkarırsa, biz de Allah'ın kitabını (hükmünü) kendisine tatbik ederiz.", İmam Mâlik, *el-Muvatta*, Hudud, 2.

[527] Servet Armağan, "İslam Hukukunda Özel Hayatın Gizliliği (Mahfuziyet'i)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 6/3-4 (1976), 165-166.

kuvvetine sahip olan devlet başkanı bir vekalet akdi ile bunu kadılara aktarmıştır. Böylelikle kadılar yargılama yetkisine sahip olmuşlardır.

Şehir hayatının her yönüyle ilgilenen, hatta yardımcıları ile birlikte çarşı- pazara çıkıp fiyat- kalite, giyim kuşam kontrolünde bile bulunan kadı, özel alanı ilgilendiren adli bir olayın meydana geldiği durumlarda, özel alana müdahale etme yetkisine sahiptir. Yani kadının izni ile yardımcıları özel alana müdahale edilebilir. Devlet gücünün kullanılması söz konusu olduğundan, kadının ve yardımcılarının müdahalesi hukuka aykırı bir durum oluşturmaz. Aynı zamanda müdahale konusu olayı, hukuk düzeninin ihlali olarak hayatın olağan akışı gereği kadının sonuçlandırması gerekmektedir.

Kadılar teftişlerini re'sen yapabilecekleri gibi subaşı ve mahallelinin talebiyle de süreci başlatabilirler. Osmanlıda genellikle ikincisi olmuştur. İstanbul Mahkemesi önüne getirilen bir arz, hem mülkiyet hakları bakımından hem de kişi hakları bakımından güzel bir örnek teşkil etmektedir[528]. Kararın ilk kısmında, Samatya kapısı civarında Hacce Kadın Mahallesinde yaşayan Müslümanlar, aslen Müslüman mahallesi olan mahallelerinde mülk sahibi olan kimselerin bir kısmının mülklerini gayrimüslimlere sattıkları ya da kiraladıkları, bundan dolayı demografik yapının bozulduğu, camiye-mescide giren sayısının azaldığı, bunun yanında taşınan zimmilere bitişik konumda evleri olan kimselerin makarr-ı nisvan yerlerinin bu kimseler tarafından görülebilir durumda olduğu, bu durumun düzeltilmesi gerektiği ricasında bulunmuşlardır. Kadı bunu teftiş için kâtip, subaşı, asesbaşından oluşan bir heyet yollamış, heyet mahalleyi mahalleliden birkaç kişi ile birlikte gezmiş ve gerekli hususları kadıya sunmuşlardır. Kadı da şikayetçilerin makarr-ı nisvanı görülen yerlerinin görülmemesi için çeşitli duvar kapama, yükseltme ya da ref'i gibi müdahalelerde bulunulmasını emretmiş daha sonra mahalleliden kimlerin zimmilere ev sattığını ya da kiraladığını sorgulamış ve kayda geçirmiştir.

Kararın ikinci kısmı ise mahallede çalgı çenginin çok olduğu, zimmilerin fısk u fücür ettikleri, Müslümanların camide namaz kılamaz hale geldikleri, ezanı duyamadıkları şikayetidir. Bu durum da heyet tarafından mahalleliye sorulmuş, mahalleli kimlerin huzuru bozduğu, evlerinde çalgı çengi yaptıkları, içki içtikleri, hırsızlık yaptıkları hakkında detaylı bilgi vermiştir. Bu bilgiler zapt altına alınmış halde karar sonlanmıştır. Karardan kadının, fısk u fücür edenler için ne şekilde karar verdiği bilinmemektedir. Muhakkak tazir cezası verilmiş

[528] *İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Yılmaz Karaca - Mehmet Akman (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 51/492.

olmakla birlikte, mahallelinin bu keşifle durumu kayıt altına aldırmasının amacının ileride düzeni bozan kişilerin mahalleden ihraç edilmesi olduğu aşikardır.

b) Ehl-i Örf

Ehl-i örf Osmanlıda kamu görevlilerine verilen isimdir. Bu grubun içine askerler, valiler, beyler, subaşılar gibi devlet tarafından atanmış kişiler girmektedir. Osmanlı Devleti'nde devlet başkanı yargı yetkisini esas olarak kadılara vermekle birlikte ehl-i örf adı verilen yöneticilere de aktardığı görülmüştür. Burada ehl-i örfün esas görevi sanıkları yargılanmak üzere mahkemede hazır bulundurmak ve verilen hükmü infaz etmektir[529].Yetkilendirilen bu kişilere vali-yi ceraim ya da vali-yi mezalim denilmiştir. Böylece idareciler hukukçu sıfatı ile kadılar da idareci sıfatı ile hareket etmişlerdir. Bu durum Osmanlılarda kuvvetler ayrılığından bahsetmeyi zorlaştırmaktadır[530].

Kamusal alanın önemli bir figürü olan ehl-i örf, kadının izlediği sistemden farklı olarak, ellerindeki idari güçle özel alana sıkça müdahale etmişler, hukuki prosedürleri izlemeden zanlı olarak gördükleri kişileri cezalandırmaya çalışmışlardır. Özellikle suçunu itiraf ettirmek için işkence yapmak sıkça karşılaşılan bir durumdur. Kadılar bu duruma engel olmaya çalışmış, ehl-i örf ile aralarında sürekli bir çekişme yaşanmıştır. Ehl-i örf'ün keyfi uygulamalarına karşı hükümdarlar kanunnameler yayımlamış, onların hareketlerini bir düzene sokmaya çalışmışlardır. Örneğin Kanuni döneminde hazırlanmış olan Kanun-i Osmaninin başlangıç kısmında, kanunun zalimlerin mazlumlara zulmünü önlemek için vaz' edildiği yazılmaktadır[531].

Ehli örfün hukuka aykırı ve keyfi hareketlerinin yanında hukuka uygun olarak suçüstünde yakaladıkları kişileri mahkemeye önüne çıkarttığı durumlar da sicillere yansımıştır[532].

---

[529] M. Âkif Aydın, *Kadı Sicillerinde İstanbul- XVI. ve XVII. Yüzyıl* (İstanbul: İSAM, 2011), 32.

[530] Akman, *Ceza Yargılaması*, 60.

[531] M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (Beta, 2020), 71.

[532] "Vech-i tahrîr-i sicil budur ki, Mahrûse-i Galata voyvodası olan Behram Bey tarafından vekîl ve kāyimmakām olan Maksûd Odabaşı mahfil-i kazâya Anton v. Tomaş ve Marula bt. Nikola nâm zimmîyeyi ihzâr edip ve mahzarlarında takrîr-i da'vâ kılıp mezbûrları bir yerde bulduk nâ-mahremdir dedikde merkūm Anton'dan istifsâr olundukda menkûhamdır asesbaşı senden kâğıd alıp bir ortağım nikâh ediverdi deyü bir tezkire ibrâz edip mührüne nazar olundukda asesbaşının mührü olmayıp ve nikâh olduğunu kimesnenin ma'lûmu olmayıp ve tezkire dahi müzevver olup birbiri ile zinâ eylediklerine mahfil-i şer'de i'tirâfları olduğuna binâen takrîr bi't-taleb sicil olundu. Tahrîren fî-evâili Şa'bâni'l-mu'azzam sene 967. Şuhûdü'l-hâl: Sarraf Mustafa b. Abdullah ve Ali b. Hamza ve Mahmud b. Mehmed ve Mahmud b. Abdullah" *Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-967 / M. 1558-1559)*, 43/246.

Ehl-i örf'ün kadı ile iş birliği halinde hareket etmesi de sicillere yansımıştır. Mısır'ın Tulun şehrinde bir grup sakin, ahlaki davranış sergilemediklerini düşündükleri komşularını öncelikle valiye şikâyet etmişler, vali de ilginç bir şekilde kendisi yargılama yapmadan davayı kadıya tevzi etmiştir[533]. Mısır'daki uygulama devletin diğer bölgelerinden bazı farklılıklar göstermiştir. Valinin yanında "udûl" kurumu da eyalette farklı bir işlev görmüştür[534]. Bunun nedeni olarak Mısır'ın İslam ile yönetiminin Osmanlı'dan daha eski olmasını ve kurumların kendine özgü bir biçimde gelişmesini gösterebiliriz. Bu grubun -ehl-i örf olmamakla birlikte- mahkeme tarafından verilen adli vakaları soruşturma görevinde hazırladıkları raporlar, davanın neticesine etki etmiştir[535].

Ehl-i örften sayılan ancak aynı zamanda kadının yardımcısı görevinde bulunan subaşı, kamusal alanda önemli bir figürdür. Bir nevi kolluk gücüne sahip olan subaşı hukuken keyfi hareket edemez[536]. Kadının verdiği karara göre işlem ve eylemlerde bulunur. Subaşı, mahalle sakinleri ile birlikte ya da tek başına ya kadıdan izin alarak ya da şeriata aykırı gördüğü durumlarda suçüstü yapıp kadının önüne çıkararak kamu düzenini sağlamaya çalışır. Mahkeme kayıtlarında subaşının getirdiği olaylar çoktur.

Özel hayatın gizliliğini ihlal eden durumlar, subaşının resen hareket ederek suçüstü yapmaya çalıştığı olaylardır. Subaşının mahkemenin huzuruna çıkardığı bu vakalar kadı tarafından dinlenmiş ve bir karara bağlanmıştır. Örneğin Üsküdar Mahkemesinin kayıt altına almış olduğu olaylardan birinde Mehmed b. Eymir'in içki içip, eve yabancı erkekler getirdiği ve Ayşe ve Meryem isimli eşlerine para karşılığında tasarrufta bulundurduğu hakkında suç duyurusu subaşı tarafından yapılmıştır. Subaşı Ahmet, zanlılarda bir hasır içerisinde içki bulmuş, sonra evine gidip incelemelerde bulunmuş, mahalledekilerin de ifadesi ile şahısları

[533] el-Nahal, *The Administration of the Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*, 27.

[534] Udûl ya da Şuhûdü'l-udûl, mahkemede hazırlanan belgelerin hukuka uygunluğu ya da taraflarca mahkemeye sunulmak için hazırlanan belgelerin doğruluğunu tespit, şahitlerin adil olduklarını tasdik etmek ve görev verildiğinde dava konusu olayı keşf edip bir rapor hazırlamak gibi günümüzün noter kurumu kapsamına giren, hem bağımsız büroları olan hem de kadılar tarafından tayin edilen bölgenin tanınmış ulema sınıfına mensup kişilerden oluşan bir gruptur; Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş", 3. Mısır sicillerini inceleyen bir diğer müellif de kazaskerden alınan direktif doğrultusunda davaların günlük olarak udûl tarafından kayıt altına alınmasının emredildiğini ifade etmiştir; el-Nahal, *The Administration of the Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*, 10. Udûle mahkeme tarafından komşusunun malını çalmakla itham edilen kişinin ahvalinin soruşturulması görevi verilmesi hakkında s. 30; Udûl, noterlik kurumunun yanında Mısır'da medrese mezunlarının kadı olabilmeleri için şart koşulan bir görev olması itibariyle stajyer hakimlik işlevi de görmüştür, M. Âkif Aydın, *Osmanlı Hukuku- Devlet-i Aliyye'nin Temeli* (İstanbul: İSAM, 2020), 180.

[535] el-Nahal, *The Administration of the Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*, 30.

[536] Akman, *Ceza Yargılaması*, 47.

yakalayıp mahkeme huzuruna getirmiştir[537]. Yine evde içki içildiği ve fuhuş yapıldığı iddiasıyla bir subaşı hem erkeği hem de kadını evlerinden yakalayıp mahkeme önüne getirmiştir:

> *"Hüseyin subaşı adı geçen Sabur bt. İsmail'i mahkemeye ihzar edip, adı geçen Sabur: 'Divane Karaman Beğ'in evinde Kara Halil ve Mahmud ve Karaman nam kimesneler ile şürb-i hamr itdük' diye itiraf edip, mezkûr subaşı talebi ile defter olundu*[538]*."*

Subaşının kadı huzuruna getirdiği her kişinin ceza alacağına dair bir kaide yoktur. Mahkeme her halükârda olayı resen soruşturmaktadır. Örneğin, Mısır'ın Behnese şehrinde subaşı bir grup kadını fuhuş gibi şüpheli davranış sergiledikleri iddiasıyla yakalamıştır. Şehrin yöneticisi davayı kadı önüne getirmiştir. Kadı ise kadınların mahallesi ve komşularından hallerini sordurmuştur. Mahalleli kadınların saygın kişiler olduğu yönünde beyanda bulununca, mahkeme kadınları cezalandırmadan salıvermiştir[539]. Bu dava mahallelinin kişilerin ceza alıp almamasındaki gücünü de göstermektedir.

Özel hayata müdahale en çok fuhuş gibi ahlaki suçlar sebebiyle olmuştur. İslam hukukunda alenen işlenmedikçe kovuşturulamayan bu tür özel alanda işlenen suçlar Osmanlı Devleti'nde hem subaşının re'sen hareketi ile hem de mahallelinin şikâyeti ile kovuşturulabilmiştir. Örneğin Bursa sicillerinde fuhuşla ilgili belgelerin büyük çoğunluğu subaşının suçüstü yapması sonucu mahkemeye intikal etmiştir[540]. Suçüstü yapılması hem subaşının olayı görüp müdahale etmesi ile hem de ihbar alıp bunu kadıya intikal ettirip izin

[537] "Oldur ki Mahalle-i Ma'mûre'de subaşı olan Ahmed mahfil-i kazâya mahalle-i mezbûreden Mehmed b. Eymir nâm kimesne ve Ayşe bt. Hacı ve Meryem bt. Turgud nâm menkûhalarını ihzâr edip (...) bir hasır içinde şişe pareleri ve mezkûr hasır cümleten hamr ile mülevves meydana getirip muvâcehesinde takrîr-i kelâm edip, mezkûr Mehmed iyi kimesne değildir dâimâ şürb-i hamr edip hâlâ üzerine varıldıkda şişeyi yere vurup olanca hamr hasıra dökülüp ve hâricden levendâtın kiminden otuz ve kiminden kırk akçe alıp evine getirip kendi avratların tasarruf ettirir kodoşdur lüzûmun taleb ederin dedikde, mezkûretân avratlardan kaziyye istintâk olundukda bi'l-mukābele mezbûr Mehmed'in ahvâli böyledir cebren ve kahren levendâtı getirip bize zinâ ettirir dediklerinde ehl-i vukūfdan dahi Muslu b. Mehmed ve Kemal b. İlyas ve Sefer Reis ve Hamza b. Ali ve sâir cemm-i gafîr mezbûrun dâimâ fi'li şürb-i hamr ve kodoşluk ettiğine şehâdet eyledikleri bi't-taleb kayd-ı sicil olundu. Tahrîren fî târihi mezbûr. Şuhûdü'l-hâl: Hacı Mehmed el-Hammâmî, Pervâne [b.] Abdullah, Ahmed b. Nebi, Ferhad b. Abdullah, Şahkulu [b.] Hızır." *Üsküdar Mahkemesi 56 numaralı sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583)*, 9/148.

[538] Alâaddin Aköz (ed.), *Kanunî Devrine Ait 939-941 / 1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'iye Sicili: Özet, Dizin, Tıpkıbasım* (Konya: Tablet, 2006), 75.

[539] el-Nahal, *The Administration of the Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*, 27.

[540] Abacı, *Bursa Şehri*, 192.

alarak ev basması ile olmuştur[541]. Bir müellifin inceleme yaptığı sicillerde bu tür adi suçların %49'u subaşı ve asesbaşı tarafından mahkemeye intikal ettirilmiştir[542].

Subaşının küçük kabahatler haricinde mahkeme kararı olmaksızın ceza verme yetkisi yoktur. Günümüzün kolluk kuvveti olan emniyet teşkilatı gibi hareket etmişlerdir. Klasik dönemde savcılık kurumu bulunmadığı için müddei mevkiinde de subaşı bulunmaktadır[543]. Yakalama kararı olmadan kişiyi hapsetme yetkileri vardır[544].

Subaşından sonra çok benzer bir görevi olan ve subaşı gibi yeniçeri ocağına bağlı olan asesbaşından bahsetmek gerekir. Ases, Osmanlıda gece bekçilerine verilen isimdir. Yasakçı da denilmektedir. Subaşına bağlı olarak çalışmışlardır[545]. İslam tarihinde ilk defa dört halife döneminde oluşturulan asesbaşılığın, Osmanlıya II. Mehmet döneminde girdiği iddia edilmektedir[546]. Devletin bazı şehirlerinde her mahalleye bir gece bekçisi tahsis edildiği ifade edilmektedir[547]. Asesbaşılığın dış görevi sayılan gece bekçiliğinde yaptığı iş, çarşı- pazarlarda ve mahallelerde ve suç işleneceği düşünülen kuytu yerlerde dolaşmak, eğer buralarda şüpheli bir durum görürse zanlıları yakalamak ve ilgili makama teslim etmektir. Suçu sabit olanları cezalandırdıkları da görülmüştür[548].

Geceleri kolluk gezen asesbaşının en çok karşılaştığı suçlar içki içmek, darp ve zinadır. Kadı kararına gerek olmaksızın evlerin[549] ve odaların içine girip birbirine namahrem kişileri bastığı ve kadı huzuruna getirdiği sicillerden anlaşılmaktadır. Karaköy mahallesindeki Mustafa b. Abdullah'ın bekar odasına gelen Fahri bt. Hızır'ın Ases Yusuf b. Abdullah tarafından yakalanması örneğinde olduğu gibi herhangi bir ön karar olmadan Ases tarafından baskın

[541] "Oldur ki Üsküdar subaşısı olan fahrü'l-akrân Müstedâm Bey b. Abdülmennân nâm kimesne mahfil-i şer'de takrîr-i merâm kılıp Toygar Hamza mahallesinde Mustafa nâm kimesnenin evinde fâhişeler vardır mübârek günlerde fi'l-i şenî' etmek ihtimâli vardır üzerine varılıp keşf olunmasın taleb eylerim dedikde kıbel-i şer'den Mevlânâ Mehmed b. İbrahim el-müstaid varıp zikr olunan odada Satılmış b. Hızır ve Fâtıma bt. İbrahim ve Hûri bt. Hüner Çelebi nâm avretleri üçü bir döşekte iken tutulup kendilere suâl olundukda şeytan belâsına uğradık deyu ikrâr eylediklerinde ta'zîr olunmağa işâret olunduğu kayd şud. Şuhûdü'l-hâl: Es-sâbikūn Yevmü'l-erbi'â fî 29 Ṣa'bâni'l-mu'azzam sene elf", *Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591)*, 10/272.

[542] Yazıcı, *Anadolu'da Kamu Düzeni Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza*, 157..

[543] Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 377.

[544] Akman, *Ceza Yargılaması*, 47.

[545] Akman, *Ceza Yargılaması*, 49.

[546]Abdülkadir Özcan, "Asesbaşı", *DİA*, 1991, 464..

[547] el-Nahal, *The Administration of the Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*, 88.

[548] Özcan, "Asesbaşı", 3/464.

[549] Evden kasıt yaşam alanı ve eklentileridir. Örneğin Üsküdar'da Ases Hasan, bir kadın ve bir erkeği ahırda sohbet ederlerken yakalamış mahkemenin huzuruna getirmiştir; *Üsküdar Mahkemesi 51 numaları sicil (H. 987-988/ M. 1579-1580)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Rıfat Günalan vd. (İSAM, 2010), 8/208.

yapılmıştır[550]. Bu örneğin arka planında Karaköy mahallesindeki bekar odalarının sabıkalı olduğu ve daha önceden suç işlendiği görüldüğü için her sefer için tek tek kadı kararının alınması ya da bu sebeplerle konut dokunulmazlığının korunması düşünülmemiş olabilir. Evin basılması hususu sadece Müslümanlar için değil zina yaptığı düşünülen gayrimüslimler için de söz konusudur[551].

Kadının kararı olmadan asesbaşının evin içine girip ahlaka aykırı davranan kişileri tutup mahkemeye getirmesi, o zamanın şartlarına göre olağan olarak görülmüştür. Asesbaşıların bu suçüstü halini tek başlarına yapabildikleri gibi yanlarında şahit bulundurarak yaptıkları eylemi meşru hale getirmeye çalıştıkları da görülmüştür[552].

Kadının yardımcılarının yanında, diğer devlet görevlileri de bir suçun işlendiklerini gördüğü veya kendilerine bir şikâyet geldiği zaman, bunu mahkemeye bildirerek yetkili makamları harekete geçirmişlerdir[553]. Olayda zanlı, suç işlediği kesinleştikten sonra, cezanın icra edilmesi için kişiyi mahkemeye getiren âmile teslim edilmiştir.

Sonuç olarak, kadı ve ehl-i örf, bir suçun oluştuğunu gösteren eylemin varlığı halinde kişinin özel hayatına ve alanına müdahale etme yetkisi olan resmi görevlilerdir. Osmanlı Devleti'nde bu resmi görevlilerin keyfi bir biçimde özel hayata müdahale ettikleri olaylar olmuştur. Ancak devlet bu keyfiliği azaltmak için önemli yasa faaliyetinde bulunmuş, çeşitli kanunnameler, adaletnameler, fermanlar ve benzeri düzenlemeler çıkararak özellikle ehl-i örfün

---

[550] "Fahri bt. Hızır nâm hatun Yusuf b. Abdullah nâm ases mahzarında ikrâr ve takrîr-i kelâm edip eyitti ki mahmiye-i Galata'dan Karaköy Mahallesi'nde Kadri Çelebi Efendi odasında mütemekkin olan Cafer b. Abdullah kimesne odasına vardım idi Mustafa b. Abdullah nâm acemioğlanı bile idi gelip basıldıkları vakit ben dahi anda kiriş üzerine çıktım bulup bunda getürdiler dediği kaydolundu. Şuhûdü'l-hâl: Veli b. İslam, Mustafa b. Abdullah, Mustafa b. İbrahim, Behram b. Abdullah, Hasan Ağa Reisü'l-muhzırîn", *Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-967 / M. 1558-1559)*, 43/80.

[551] "Katerine bt. Nikola nâm zimmiyye meclis-i şer'de bir nâ-mahrem beni sever iki ay mikdârı vardır bana gelir gider deyü i'tirâf ettikde Ases Mehmed b. Ali talebiyle kaydolundu.

Şuhûdü'l-hâl: Hasan Ağa Reisü'l-muhzırîn ve Behram b. Abdullah ve Mustafa b. Abdullah", Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil *Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-967 / M. 1558-1559)*, 43/194.

[552] "Yevmü's-sülâsâ fî-21 Cumâde'l-ûlâ sene sitte sittin ve tis'a-mi'e.Mahmiye-i Galata'da asesbaşı olan Memi b. ( ) meclis-i şer'a Mehmed b. Ahmed ve Yani b. Aleksandra nâm kimesneleri Ağri bt. Yani nâm nâ-mahrem avrat ile ihzâr ve mahzarlarında takrîr-i merâm edip mezbûrân erler ile mezbûre avratı ve Yorgi Neccâr dimekle ma'rûf bir kâfiri dahî cümlesin bir ev içinde şürb-ı hamr edip otururlarken buldum mezbûr Yorgi gaybet eyledi bunlar birbirlerine nâ-mahremlerdir keyfiyet-i hâl [tefahhus] olunsun dedikde mezbûrlardan istifsâr inkârla cevâb verip mezkûr Memi'den beyyine taleb olundukda udûl-ı Müslimînden Mahmud b. Abdullah ve Malkoç b. Abdullah ve Süleyman b. İlyas ve Ali b. İbrahim ve Ali b. Hasan nâm kimesneler bi'l-muvâcehe mezbûre avrat ile mezbûrları bir yerde bulduk deyü şehâdet edip şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâki' olup mezbûrlar birbirlerine nâ-mahremler olduklarını i'tirâf edip mâ vaka'a bi't-taleb sicil olundu.

Şuhûdü'l-hâl: Hamza b. Osman, Hızır b. Mehmed, Eynehan b. Abdullah, Mustafa b. İlyas ve gayruhum, *Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil* 43:105.

[553] "Sebeb-i tahrîr-i sicil budur ki Hüsrev b. Abdullah nâm kimesne karye-i Kadı'ya gelip nâ-mahrem hâtunlar ile bir yerde cem' olup karye-i mezbûreye mübâşir olan Mahmud nâm âmil mezkûr Hüsrev'i meclis-i şer'a ihzâr eyleyip mezkûr Hüsrev'in zikr olan hâtunlara cem' olduğu bi hasebi'ş-şer' sâbit olup nâ-mahrem hâtunlara cem' olduğu sebebden mücrim olup âmil-i mezbûr yedine verildikten sonra bi't-taleb tescîl olundu.Şuhûdü'l-hâl: Ali b. Abdullah ve Kılavuz b. Aslıhan ve gayruhüm", *Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Kenan Yıldız - Recep Ahıskalı (İSAM, 2010), 4/242.

yetkilerini kısıtlamaya çalışmıştır. Bazı istisnalar olmakla birlikte tek yetkili yargılama makamı olarak şeriye mahkemeleri olduğu hükümdar tarafından bildirilmiştir[554].

c) Mahalleli

Osmanlı devletinde resmi görevlilerin yanında özel hayata ve alana müdahale eden en önemli grup kişinin komşularıdır. Yukarıda da bahsedildiği gibi İslam hukukuna aykırılığı tartışmalı olan husus da budur. Esasında İslam'ın ilk zamanları ve dört halife döneminde Müslümanın, dindaşının kusurunu aramaması, gördüğü zaman da görmezlikten gelmesi esastır. Ancak devletin vatandaşından etrafında olan bitene hâkim olmasını istemesi ve olmadığı zaman buna maddi sorumluluklar yüklemesi ister istemez kişilerin kimi kusurlarının gün yüzüne çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla komşular başlarına bir iş gelmemesi için evlerin içine bakmaya başlamış ve herhangi bir suç halinin varlığında çoğunlukla başlarına imamı da alarak örgütlenip evi basma ve suçüstü yapma yönünde eylemleri olmuştur. Bununla birlikte mahallelinin yapmış olduğu bu eylemler yargılama faaliyeti değil yargı makamlarını harekete geçirmek, failin devlet tarafından cezalandırılmasını sağlama amaçlıdır. Mahkemenin suçu ya da suçluyu fark etmesini sağlayan dikkat çekici eylemlerden biri olarak suçlanan kişinin ahlaka aykırı hareketlerini ifşa anlamına gelen kapısına katran çalma ya da boynuz asmadan daha önce bahsedilmişti. Mahallelinin ifşasının bir örneği olarak, Kazasker mahallelisi, imamın önderliğinde fısk u fücur yaptıklarını iddia ettikleri Süleyman ve Emine'yi ilk önce uyarmışlar, ancak şahıslar fiillerine devam edince kapılarına katran sürüp boynuz takarak ilgili mercileri harekete geçirmişlerdir. En sonunda zanlılar tazir cezası almışlardır[555].

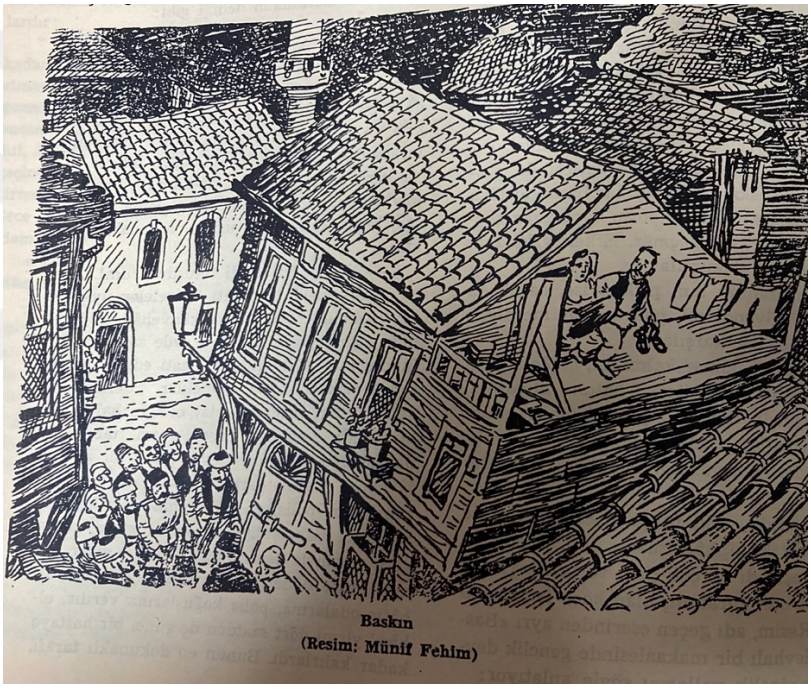
Mahallelinin yargı kurumlarını harekete geçirmesinin yanında Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar devam etmiş, eski zamanda da günümüzde de çeşitli edebi ve sanat

---

[554] Akman, Ceza Yargılaması, s. 60. Örneğin II. Bayezit dönemine ait Mısır Kanunnamesinde, halkın mahkemeleri bırakıp şehrin valisi önünde davalarına baktırması yasaklanmış, tek yetkili merciin şeri mahkeme olduğu hüküm altına alınmıştır. Belki de bundan dolayı yukarıda Mısır'da geçen davada vali yargılama yapmayıp davayı kadıya göndermiştir, Aydın, *Osmanlı Hukuku- Devlet-i Aliyye'nin Temeli*, 213.

[555]"Ma'rûz; Medîne-i Üsküdar'da Kādıasker mahallesi İmâmı Mehmed Emin Efendi b. el-Hâc Osman ve Müezzin Hafız Ahmed b. Osman ve cemâ'atinden Mehmed b. Ali ve el-Hâc Ali b. Ali ve Hüseyin b. Mahmud ve Feyzullah b. el-Hâc Mehmed ve Hasan b. Hüseyin ve Hasan b. İbrahim ve Hafız Ahmed b. Mahmud ve Mustafa b. Mehmed ve es-Seyyid Mehmed b. Ahmed ve Mustafa b. Mehmed ve Mustafa b. Abdullah ve Mehmed b. Mustafa ve Zeynelabidin b. Ahmed ve Ahmed b. İsmail ve Mahmud b. Hasan ve Mehmed b. Süleyman ve Osman b. Veli ve Osman b. Mehmed ve İbrahim b. İbrahim nâm kimesneler meclis-i şer'-i hatîrde Üsküdar ustası ma'rifetiyle ahz ve meclis-i şer'a ihzâr olunan mu'arrefetü'z-zât Emine bt. Abdullah ve kendiye ecnebî olan Bostanî Süleyman b. Mustafa mahzarlarında mezbûre Emine kendi hâlinde olmayıp dâimâ kendiye nâ-mahrem olan mezbûr Bostanî Süleyman ile icrâ-yı fısk içün cem' olup ve mezbûr Süleyman gecelerde âlât-ı harb ile geşt ü güzâr etmeleriyle mezbûrâna ef'âl-i şenî'ayı niçün irtikâb edersin deyü nush ü pend olundukda mütenassıh ve mütenebbih olmadıklarından mâ'adâ her birinin menzili kapısına katran sürüp ve boynuz asıp ve itâle-i lisân edip hattâ târih-i i'lâm gecesi yine mezbûr Süleyman ile icrâ-yı fısk içün cem' oldukları hâlde Üsküdar ustası ma'rifetiyle ahz olunmalarıyla mezbûrândan emn ü rahatımız meslûb olmuşdur deyü sû-i hâllerini muvâcehelerinde ihbâr ve mezbûrânın ta'zîr ve tedîblerini mezbûrûndan her biri istid'â eyledikleri bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 17 min-B sene 1206 *Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793)*, 81/703.

eserlerine de konu olmuş bir uygulama olan mahalle baskınından da söz etmek gerekmektedir. Bir evde fuhuş yapıldığını düşünen mahalleli kahvehaneler kurulmadan önce cami ve mescitlerde, kahvehaneler yaygınlaştıktan sonra bu mekanlarda örgütlenip baskın hazırlıkları yapmışlardır[556]. Eve bir erkeğin girdiğini fark ettikten sonra muhakkak imama haber verilmiştir. Baskın sürecinde lider mahallenin imamıdır. İmamın önderliğinde mahallenin erkekleri toplanmakta ve evin kapısını kuvvetli bir şekilde çalmaktadır. Kısa bir uyarıdan sonra suçüstü yapılabilmesi adına kapı bir şekilde kırılıp evin içine girilmektedir[557]. Eğer gerçekten suça ilişkin bir fiil işleniyorsa, kişiler mahkemeye çıkarılıp, mahalleden ihracı istenmektedir. Bunun yanında imamın hukuka aykırı olarak rüşvet alıp baskın henüz yapılmadan mahalleliyi evden uzaklaştırması da şiirlere konu olmuştur[558].

Şekil: Mahalle Baskını (Resad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi)

Kimi zaman hataen baskın yapılmış, mağdur olan taraf mahkemeye giderek kendini aklama konusunda çaba göstermiştir[559].

[556] Cem Doğan, *Dersaadet'te Fuhuş: Mekânlar, Aktörler ve Söylemler (1876-1923)* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 219.

[557] Reşat Ekrem Koçu, "Baskın", *İstanbul Ansiklopedisi* (Istanbul: Baba, 1960), 4/2141.

[558] Enderunlu Fazıl, *Zenânnâme: Kadınlar Kitabı (The Book on Women)*, haz. Filiz Bingölçe (Yenimahalle, Ankara: AltÜst), 196-200.

[559] *Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1023-1081/M. 1615-1670)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Mustafa Kırış vd. (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 52/117.

C. Mahalleden İhraç

Mahkemenin mahalleden ihraç kararı vermesi, mahallelinin birey üzerindeki sosyal kontrol uygulamasının sonuçlarından biridir. Mahalleden ihraç mahallenin huzurunu bozanlara karşı sıkça kullanılan bir yaptırım türüdür. Bu yaptırıma sebep olan olaylar ise genellikle asayişle ilgilidir[560]. Mahalleden ihraç isteği mahalleliden gelebildiği gibi devlet tarafından da gelmektedir. İkinci seçenekte devlet tarafından mahalleliden asayişi bozan, fısk u fücurda bulunan kişilerin yakalanarak mahalleden ihraç edilmesi veya hapsedilmeleri, mahalle kethüdaları, imamı ve müezzinlerinin bu tip zararlı olarak görülen kimseleri mahkemeye ihbar etmeleri istenmekte ve herhangi bir ihmal durumunda mahalle halkının sorumlu tutulacağı bildirilmektedir[561].

Kamu düzeninin sağlanması devlet tarafından bir nevi mahalleliye bırakılması ve ihmal halinde yaptırımların olması, komşuların zararlı gördükleri kimseleri mahalleden atma isteklerini artırmıştır. Fısk u fücür mekanları olarak görülen bekar odaları da bundan nasibini almıştır. Örneğin Eyüp Mahkemesine başvuran mahalleli, Müftükızı Odalarında fuhuş yapıldığını iddia ederek bütün odalarda oturanların ihraç olunmasını kadıdan ve hükümdardan talep etmişler, yapılan değerlendirme sonucu talepleri kabul edilmiştir:

> *"Hâslar kadısı fazîletlü efendi hazretleri teftîş eyleyesiz. Devletlü ve sa'âdetlü sultânım hazretleri sağ olsun Hazret-i Eyyûb-i Ensari'de Nişancı mahallesi fukarasının arzuhâlleri budur ki mahalle-i mezbûrede Müftükızı Odaları demekle maruf oda altı bâb odaların içine fevâhiş dolup daima fuhş [u] fesâd hâlî değildir gece sabaha değin kılıç ile gezerler nice nice tenbîh olunup bir vechile men' olunmaları kabil değildir Allâhu Teâlâ ve resûluhû aziz şerif başınız için olsun izn-i şer'le mezbûr odaları tahliye ve fâhişeler ihrâc olunup odaları mühürlenmek bâbında ferman-ı şerîf ricâ olunur baki ferman sultânımındır. Bende-i ahali-i mahalle. Subaşı ve asesbaşı imam ve cemaat ve odabaşıyı ve fevâhişi huzuruma ihzar edesiz deyû ferman. Hâslar kadısı fazîletlü efendi hazretleri, ba'de'l-yevm ol odalardan fevâhişi ihrâc edip ve odalarda ol makule fevâhiş iskân olunmayıp ahali-i mahalle rıza verdikleri eyü kimesnelere îcâr ettirile deyû. Fî 3 N [Ramazan] sene [10]91*[562]*."*

[560] Ekrem Tak - Bilgin Aydın, *Arz Marûz İlâm: Osmanlı Diplomatikasında Belge Formlarının Değişimi Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2018), 46.

[561] Ertuğ, *Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi*, 14; Murat Şener vd. (ed.), *7 Numaralı Mühimme Defteri, 975-976/1567-1569*, 57.

[562] *Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Fuat Recep vd. (İSAM, 2011), 31/599.

Mahalleli Tanzimat döneminde sadece mahkemeden değil aynı zamanda idari makamlara başvuru yoluyla da bekar odalarının kapatılması ve sakinlerin mahalleden ihracını istemiştir[563].

Ahlaka mugayir davranışlarda bulunan, fuhuş yapan, fısk u fücur ehlinin mahallede kalmaması ve ihraç edilmesi sadece mahallelinin değil aynı zamanda devletin de bir isteği idi. Hükümdar, bu isteğini fermanlarda ve kanunnamelerde dile getirmiştir. Kanuni'nin ilk genel kanunnamesinde;

> *"Ve dahi bir kimesneyi mahallesi veya karyesi cemaati hırsuzdur deyü veya kahbedür deyü şikâyet edüb bize gerekmez deyü mahallesinden ve karyesinden sürdürülüb gidereler. Ve eğer varduğı yerde kabul etmeyeler şehirden sürülür. Amma birkaç gün tevakkuf edeler ta ki yaramazlığına tevbe eyleye; salah üzere olursa dahl etmeyeler ve illa olmaz ise ol mekândan sürüb red edeler, şehirden çıkaralar*[564]*."*

hükmü ile mahalleden bir şikâyet geldiğinde, kadıya o kişi hakkında başka ceza vermeksizin ya da başka ceza uygulanacaksa bunun yanında mahallesinden sürgün edilmesi emredilmiştir. Bu şekilde muzır kişilerin mahallede kalabilmesi için en az bir kefil arandığı da mahkeme kayıtlarında görülmektedir[565].

Mahalleden ihracın mahallelinin asayişi bozan kişilere karşı kullandığı son yöntem olduğu sicillerden anlaşılmaktadır. Öncesinde şahsa kabahatinden dolayı ıslah olmasına ilişkin çeşitli uyarılar yapılmakta, olumsuz yanıt alınırsa imama ya da subaşına şikâyet edilmektedir. Subaşı ya da imam ise kişinin uslanmayacağına kanaat getirirse konuyu mahkeme önüne taşımaktadır. Kadı önüne getirilen davada mahalleli, hem suçtan zarar gören müşteki hem de şahit olarak yer almaktadır. Mahallelinin talebi genellikle iki şekilde olmaktadır. İlki, kişiye

---

[563]"Devletlü 'inâyetlü merhametlü efendim, Arzuhâl-i ahâlî kullarıdır ki; Üsküdar'da Balaban İskelesi etrafında deryaya nâzır ve verâsında tarîk-i cadde üzerinde ve bazen kayıkhane fevkinde kâin bekar odaları derûnlarında eşkıyâ ve ehl-i fesâd tâifesi tecemmu' ve iskân ve leyl ü nehâr fâhişeler ile bilâ tehâşî 'alenen envâ'-ı fısk u fesâdı icrâ ve hafî ve celî hetk-i 'ırz ve katl-i nüfûs ile me'lûf ve ba'd'l-asr mahal-i mezbûreden ricâl ve nisvân mürûr u 'ubûra mütecâsir olamayup ve mahal-i mezbûra tecemmu' ehl-i fesâd ve ikâmetgâh-ı eşkıyâ olduğundan daimâ harb u kıtâle mütecâsir ve zâbıtân kulları def'-i fesâda her ne kadar ikdâm üzereler ise de eşkıyây-ı mezkûre mu'în-i kesîre olduğundan def'-i fesâda 'adîmü'l-iktidâr ve aczleri derkâr olup bâ-'avn-i 'inâyet-i rabbânî ve hüsn-i himmeti hazret-i zıllullâhî ser-cem'iyyet ehl-i fesâd olanların bu esnâda cezâları tertîb ve 'ibâdullâhın üzerinden şerr ü mazarratları def' ile leyl ü nehâr mazhar-ı hayr duâ buyuruldukları ma'lûm-i âlîleri buyuruldukda merâhim-i 'aliyyelerinden mercûdur ki; lillâhi ve lirasûlihî şevketlü kerâmetlü ? efendimizin mübârek ser-devletleri sadakasına ahâlî ve ehl-i 'ırz kullarının emn ü selâmetlerîçün odahâ-i mezkûrede leyl ü nehâr vukû' bulan fısk u fesâd ve katl-i nüfûs tafsîlen ma'lûm-i 'âlîleri buyurulmak içün Üsküdar kadısı efendi dâîlerine hitâben fermân-ı âlîleri ısdâr ve keyfiyyât-ı hâl tedkîk ve huzûr-i 'âlîlerine 'ilâm u ifâde olundukda rahmen li'l-fukarâ emnen li'l-belde Bostancıbaşı Ağa ve mi'mâr Ağa kulları ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer' ile mecme'-i fesâd olan odahâ-i mezkûru hedm ve 'ibâdullâhın mazarratlarını men' u def' ve ilâ yevmi'l-kıyâm fukarâ ve ehl-i 'ırz ve zu'afâ kullarının da'vât-ı hayriyyelerine rağbet buyurulmak bâbında emr ü fermân devletlü 'inâyetlü merhametlü efendim sultânım hazretlerinindir. Ahâli-i Üsküdâr", Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Cevdet Zaptiye*, C. ZB, 34/1675, H-12-06-1226, erişim tarihi: 07.03.20

[564] Akman, *Ceza Yargılaması*, 168.

[565] Erten, "XVII-XVIII. Yüzyıl Konya'da Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru", 166.

uygun bir tazir cezasının verilmesidir. Burada kadı, zanlıyı tazir ve tedip ederek davaya son verir. Kadının kendiliğinden kişileri ihraç ettiğine dair mahkeme kaydına rastlanmamıştır. İkinci olarak, mahalleli şahsın düzelmeyeceğini bu nedenle mahalleden ihraç edilmesi gerektiğini işaret eder ve bu minvalde talepte bulunur. Kadı burada şahsın gerçekten 'yaramazlık' yapıp yapmadığını mahalleliden tekrar sordurur. Yapılan inceleme sonucunda gerçekten ihraç kararını gerektiren durumlar yaşanmışsa kişi ihraç edilir ve durum maruz olarak üst makamlara bildirilir[566]. Mahalleden ihraç, sınırlı bir mekânda yaşayan komşuların mahallesini koruma yöntemi olarak Osmanlı sosyal-hukuk düzeninde yerini almıştır. Devlet de bu yöntemi sorumluluğun mahallede kalması nedeniyle tasdik etmiş, kanunnamelere derç etmiştir.

III. Gayrimüslimlerin Komşuluk Hukukundaki Konumu

Osmanlıda mahallenin "aynı mescitte ibadet eden kişilerin aileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimi" olarak ifade edildiğinden bahsedilmişti. Bu tanımın içerisinde de yer alan, İslam şehirlerinin en önemli özelliği olarak görülen, aynı dinden veya etnik kimlikten olan insanların bir arada diğer kesimlerden ayrı olarak yaşaması, genel olarak Osmanlı şehirleri için de doğru bir yaklaşımdır. Bununla birlikte Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı mahallelere, özellikle İstanbul, Bursa gibi metropol sayılan şehirlerde sıklıkla rastlanmıştır[567]. Özer Ergenç, Osmanlı öncesi İslam mahallelerinde katı olarak uygulanan ayrı mahallelerde yaşama kuralının Osmanlıda yumuşamasının nedenini *"bir merkezi imparatorluğun kuvvetli otoritesi ve genel güvenliğin sağlanması için alınan önlemlerin, yaratılan kurumların işlevlerini iyi yerine getirmesi sonucu, mahallenin bir savunma alanı olmaktan çıkıp şehir yerleşiklerinin birbirleriyle daha rahat ilişki içine girebilmeleri"* olarak gösterir[568]. İlk

[566] "İhrâç, Ma'rûz, Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen kıbel-i şer'-i şerîfden Mehmed Emin Efendi dâ'îleri irsâl, ol dahi sâhib-i arzuhâlin mahâllesi olan Davudpaşa kurbünde Bâyezid-i cedîd mahâllesine varıp İmam Süleyman Efendi ve eş-Şeyh Hasan Efendi ve eş-Şeyh Halil Efendi ve Hatîb es-Seyyid Abdurrahman Efendi ve diğer Süleyman Efendi ve Mustafa Efendi ve Ali Çavuş ve Ömer Çavuş ve Mustafa Çavuş ve Mehmed Çavuş ve Hasan Çavuş ve Mütevellî İbrahim Ağa ve el-Hâc Musa ve el-Hâc Mehmed ve Yorganî İsmail ve İbrahim Ağa ve diğer İbrahim Ağa ve Hasan Beşe ve Berber Tokâtî Ahmed Çelebi ve es-Seyyid Hüseyin ve Kahveci Ali Beşe ve Hüseyin Ağa ve Mustafa Çelebi ve Kahveci Mehmed Çelebi ve Kolancı Ali Ağa ve Halil Beşe ve Mehmed Ağa ve es-Seyyid Ahmed ve el-Hâc Süleyman Ağa'dan sâhib-i arzuhâlin keyfiyet-i hâlini suâl eyledikde mezbûr kendi hâlinde ırzıyla mukayyed ve hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' u hareketi yokdur deyü hüsn-i hâlini ihbâr ve komşusu arzuhâlde mezkûr Sipâhî el-Hâc Mustafa için kendi hâlinde olmayıp hadîdü'l-lisân ve dil-âzâr olmağla kendinden emniyetimiz meslûb olmuşdur deyü sû-i hâlini ihbâr ve mahâlle-i mezbûreden ihrâcını iltimâs eylediklerinde ol dahi rızâsıyla mahâlle-i mezbûreden çıkıp mahâlle-i uhrâya nakle ta'ahhüd eylediğini mezbûr dâ'îleri mahâllinde tahrîr ve ma'an mürsel ümenâ-yı şer'le gelip alâ-vukū'ihî inhâ eylediği bi'l-iltimâs huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu. Fî 24 Rebî'ülevvel sene 1180.", *Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667)*, 17/282.

[567] Abacı, *Bursa Şehri*, 199. Ankara'da 17. Yüzyılın başlarında Yahudiler ile Müslümanların aynı mahallelerde oturdukları ödenen avarız vergilerinden anlaşılmıştır, Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", 1/409.

[568] Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", 70..

bölümde bahsedildiği gibi Osmanlı mahalleleri genellikle küçük ölçeklidir. Gayrimüslim mahallelerinin ise sınırları çok değişmese de nüfusu kalabalıktır. Ancak bazen bir yerdeki gayrimüslim nüfus bir mahalle oluşturacak sayıda değilse yakınındaki Müslüman mahallesi içerisine dahil olduğu görülen bir husustur. Bu da karma mahallelerin oluşma şekillerinden birini bize göstermiştir[569].Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı ve birbirleri ile hukuki ilişki içinde bulundukları mahkeme kayıtlarından da anlaşılmaktadır[570] ve sayılamayacak kadar çoktur. Gayrimüslimlerin, bireysel olarak kişilerin yanında vakıflar gibi kurumlarla da yoğun temas içinde oldukları görülmüştür. Örneğin meyhaneci Yorgi, İbrahim Ağa vakfından ödünç almış, karşılık olarak da evini rehin vermiştir[571]. İslam hukukunda da gayrimüslimlerle hukuki ilişki kurulmasında bir sakınca görülmemiştir. Mala kefalet sözleşmesinde taraflardan birinin gayrimüslim olmasının sözleşmenin geçerliliğine bir etkisi olmadığı fukaha tarafından kabul edilmiştir[572].

Müslüman-gayrimüslim tebaanın komşu olmasına İslam hukuku açısından bir engel bulunmamaktadır. Zimmiler, devirlere göre istisnalar olmakla birlikte bir Müslüman gibi mülk edinme ve tasarruf konusunda bir serbestiye sahiptir[573]. Bir zimmi, akarını başka bir zimmiye ya da Müslümana satma konusunda teoride herhangi bir engelle karşılaşmaz. Ancak bir mahallenin içerisinde farklı dinlere mensup kişilerin komşu olması hem Osmanlı yönetimi hem de mahalleli tarafından istenilen bir durum olmamıştır. Müslüman mahalleli kendilerine göre birlikte yaşama sınırını aşacak icraatta bulunan gayrimüslim mahalleliyi Dersaadete şikayet

[569] Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, 15.

[570] Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", 70. Örneğin, Kürekçi Samuyel harap olan dükkanı tamir etmek için ruhsat almak istemiş ancak komşuları buna izin vermemiştir, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Sadaret Deavi Evrakı*, A}.MKT.DV. 197/99, H-29-01-1278.

[571] "Sebeb-i tahrîr-i kalem budur ki Karye-i Herekedone'de mütemekkin olan Meyhâneci Yorgi meclis-i şer'-i şerîfe hâzır olup şöyle ikrâr kılıp dedi ki merhûm İbrahim Ağa vakıf kıldığı meblağdan bin karz ve Hüsam Bey kırâ'at-i cüz için zâviye-i İbrahim Ağa'da vakıf meblağdan beş yüz karz ve kuşak bahâsından yüz elli akçe ibtidâ-i târih-i kitâbdan on iki ayda edâ etmek üzere mütevellî tarafından nâib olan İbrahim b. Gündüz elinden alıp deynim vardır deyu ikrâr ettikde ve sâkin olduğu evini rehin koyup ikrârını mezkûr mütevellî İbrahim b. Gündüz kabûl edip deftere sebt olundu. Hurrire zâlike fî evâhiri Şevvâli'l-mübârek sene 926. Şuhûdü'l-hâl: Çıplak Mehmed ve Dede Kilitçi ve gayruhum mine'l-müslimîn", *Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521)*, 2/325.

[572] Osman Safa Bursalı, *Osmanlı Hukuku'nda Kefalet Sözleşmesi: İstanbul ve Galata Mahkemeleri Şer'iyye Sicillerine Göre Mala Kefalet, 1791-1795/1206-1210* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 29.

[573] İstisna olarak, 1823 tarihli bir fermana göre Ermenilerin 'efrenc' taifesine evlerini kiralaması ve onlarla evlenilmesi yasaklanmıştır, Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler-Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2001), 216.

etmiştir. Şikayetler çoğunlukla gayrimüslimlerin Müslüman mahallesinde çokça ev almaları[574], cami, mescit gibi dini mekanların yanında ev sahibi olmaları[575]; Müslümanlara mütekavvim olmayan mal satılması[576], evlerin Müslüman evlerinden yüksek olmaması[577], Müslüman mahallelerde meyhane açılması, sokaklarda şarap satılması[578] gibidir. Şikayetlere göre verilen

[574] Katip Kasım mahallesinin hıristiyanlaşmamasına dair, "İstanbul kadısına hüküm ki Mahmiyye-i İstanbul'da vaki Lânga kurbinde Kâtib Kasım mahallesi ahalisi tarafından Dergâhı muallâma arzuhal sunulup bundan akdem mahallei mezburde üç yüzden ziyade müslüman evleri var iken mürur-u eyyam ve tedricile ekserini kefere tayifesi eshabından satın alub temellük idüb ve bir miktarına dahi kefere kiracıları girüb şimdiki halde ancak otuz üc aded müslüman evi kalıp mescidimiz olan Kâtib Kasım mescidi ile mektebe muttasıl yedi aded müslüman evinin dördünü yedi sekiz senederı beru kefere satun alub ve üçüne dahi kefere kiracıları girip zikrolunan mescid ile mekteb kefere evlerinin arasında kalub kefere âyin-i batılların icra eyledükce müslümanlar müteezzi olmakdan hâli olmıyub ehl-i islâm evlerini kefere alub bir tarıyk ile temellük eylese hâkimülvakt ol evleri ehli islâma bey' itdirmeğe kadir olur mu deyu şeyhülislâmdan istifta olundukda eshabı olan kefereye islâm teklif oluna kabul itmezler ise cebren bey' itdürilüb deyu iki kıt'a fetva-yi şerife virildüğin bildirüb vech-i meşruh üzre fetva-yi şerife mucibince eshabı islâmı kabul itmezler ise evleri şer'ile ehl-i islâma beyi olunub ve müste'cir olan kefere dahi ihraç olunub müslüman müste'cirlere virilüb ve min-ba'd mahalle-i mezburede olan evler füruht olunmak lâzım geldikde kefereye beyi olunmıyub ehl-i islâma bey' olunmak babında inayet reca eyledikleri ecilden fetva-yi şerife mucibince amel olunmak emrim olmuşdur. Buyurdum ki... vusul buldukda husus-u mezburu hak ve adl üzre göresin kazıyye arz olunduğı gibi ise zikrolunan evlerin eshabını meclisi şer'i şerife davet idüb islâm teklif eyliyesin kabul iderler ise giru evlerinde olalar Müslüman olmazlar ise tenbih idüb mehil viresinki evlerin ehli islâma bey' eyliyeler. Eğer tav'an bey' eylemekde inad iderler ise şer'ile cebren değer bahaları ile bey' itdüresin. Ve müste'ciri kefere olan evlerin eshabına dahi tenbih eyliyesinki kefereyi ihraç idüb müslüman müste'cirlere vireler. Ve bundan sonra mahalle-i mezburede eğer müslim ve eğer kefere evleri füruht olunmak icab eyledikde ehl-i islâma füruht itdirüb min-ba'd kefereye füruht itdirmiyesin. İnad ve muhalefet idenleri men' ve ref idüb memnu' olmıyanları isim ve resimleri ile yazub arz eyliyesin. Şer'-i şerife ve emr-i hümayunuma muhalif kimesneye iş itdirmiyesin Fi 21 n 1046.", Ahmet Refik (Altınay), *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 53-54. Galata ve civar mahallelerdeki evlerin Gayrimüslimlere satılmamasına ilişkin hüküm, *108 nolu Mühimme Defteri*, 1185 nolu hüküm (EK-1), Abacı, *Bursa Şehri*, 200.

[575] Bursa şeriye sicilinden bir örnek verecek olursak; Azep Bey mahallesinde oturan üç zimminin evi Miski Hatun Mescidi'ne çok yakındır. Mescidin imamı ve cemaati bu durumdan rahatsız olmuşlar ve kadıya başvurup bu yakınlığın tespit edilmesi ve kayıt altına alınmasını istemişlerdir, Nurcan Abacı, "Suze'nin Evi Mescide Bakar: Molla Kasım Olmaya Özenen Bursalı İmam Recep", *Bursa Kadısının Not Defteri* (blog), 24 Aralık 2020. Eyüp Sultan civarında kefere cinsinden zimmilerin oturtulmamasına dair ferman, Ahmet Refik (Altınay), *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988), 52.

[576] "Akdâ kudâti'l-müslimîn evlâ vülâti'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazli ve'l-kelâm Mevlânâ Haslar kādısı dâme fazlühü tevkī'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki: Bâb-ı sa'âdetime mektûb gönderip hükm-i şerîf vârid olup kasaba-i Beşiktaşı câmi'-i şerîfi kurbünde ba'zı kefere meyhâneler ihdâs edip fısk u fücûr olup fesâddan hâlî olmadığı ecilden zikr olunan meyhâneler ref' olunması fermân olunmağın mahall-i mezbûra varılıp a'yân-ı müslimînden suâl olundukda fi'l-vâki' câmi'-i mezbûrun etrâfında meyhâneler ihdâs olunmağın fısk u fücûr ve fesâd olur deyu acz izhâr edip emr-i şerîf muktezâsınca zikr olunan meyhânelerin ref' olunması tenbîh ve te'kîd olundukdan sonra mahall-i mezbûrda meyhâne olmayıp hamr bey' olunmamasına Papas Dimitri ve Pavli v. Yorgi ve Andreya v. Manol ve Anton v. Lenarda ve Panayorgi ve tüccâr Luiza ve Andreya Küçük ve Dimitri v. Yovan ve Garamiko nâm on zimmî mültezim oldukların bildirip kaziyye arz eylediğin gibi ise ol mahalden meyhâneleri ref' ettirip şer'-i şerîfe muhâlefet iş ettirmeyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahrîren fî evâsıt-ı Rebî'i'l-evvel sene selâse ve sittîn ve tis'a mi'e. Be-makâm-ı Kostantıniyye el-mahrûse. M. Âkif Aydın ve Coşkun Yılmaz, ed., *Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561)*, çev. Yılmaz Karaca, Sinan Satar ve Mehmet Akman, c. 42 (İstanbul: Kültür A.Ş., 2019), 120.

[577] Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi), 18-19.

[578] "Mahmiye-i İstanbul'da Hâcce Hâtun mahallesi sâkinelerinden [sâkinlerinden] Ahmed Efendi el-imâm ve İbrahim b. Nasûh el-müezzin ve ….ve Küçük Hasan nâm kimesneler ve sâir cemm-i gafîr meclis-i şer'-i münîrde hâzırûn olup bast-ı kelâm edip, mahallât-ı mezbûre kadîmden Müslimîn mahalleleri olup etrâfında meyhâne olagelmemiş iken, hâlâ nasrânilerden Kalfa ve Kömürcü ve Yayla nâm zimmîler mezbûr Abdi Çelebi mescidi kurbunda sâkin oldukları evlerini meyhâne edip içinde ….Müslimîn müte'ezzî olmağın, bundan akdem men' u def' olunmak için emr-i şerîf vârid olmuşken yine memnû' olmayıp fesâddan hâlî değildir deyû haber…., merkūmûn zimmîlerin meyhâneler[i] ref' olunup ve zikr olunan tarîk-i âmdan fıçı ile hamr geçirmemeleri için kıbel-i şer'den tenbîh olunup, mâ vaka'a ketb olundu. Fî evâsıtı Saferi'l-hayr li sene seb'a ve ışrîn ve elf. Şuhûdü'l-hâl: Mefharü'l-a'yân Mehmed Ağa Reisü'l-muhzırîn, Ali Bey b. Abdullah Efendi, Hüseyin Çelebi el-müezzin, Kalaycı Üstâd Hasan, el-Hâc Ali el-mismârî, Kemal Efendi el-imâm, Mahmud Beşe er-râcil", *İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618)*, 13/92. Müslüman mahallelerde meyhane açılmamasına ilişkin ferman, (Altınay), *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*, 50-51; Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler-Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, 217.

fermanlar genellikle Müslümanların lehine olmuştur. Mahkemeler de bu minvalde karar vermişlerdir.[579]. Bununla birlikte bazı mahkeme kararlarına baktığımızda, kadıların, bu fermanların aksine olan satışları kaydettiği de görülmektedir[580].

Komşu olarak yan yana yaşamak konusunda devletin temkinli yaklaşımı bazı zor zamanlarda gevşetilmiş, hatta örneğin büyük yangınların binaların birçoğunu ortadan kaldırdığı dönemlerde yaşanan konut sıkıntısı nedeniyle insanların barınma problemine kısa vadede çözüm bulmak amacıyla bir Müslümanın, bir gayrimüslim ile aynı evi paylaşmasına izin verilmiştir[581].

Sonuç olarak, gayrimüslimlerin temel olarak ayrı yaşamalarına ilişkin düzenlemeler bulunmakla birlikte Osmanlı Devleti'nde Müslümanlardan ayrı ya da Müslümanlarla birlikte yaşamda uygulanan hukuk İslam hukukudur. Gayrimüslimlere İslam hukukunun izin verdiği ölçüde ve zimmet anlaşması gereği ve mülkilik prensibi uyarınca İslam hukuku tatbik edilmiştir. Komşuluk hukuku da bu kapsamdadır.

[579] Eskiden beri Müslüman mahallesi olan Katip Mustafa Çelebi mahallesindeki icareteynli vakıf menzilini borcundan dolayı ederinin üzerine bir gayrimüslime kiralamak isteyen kasap Seyyid Feyzullah Çelebi'ye mahalleli itiraz etmiş, durum mahkemeye gitmiş ve kadı da iki meseleyi önem bakımından karşılaştırarak kamu düzeni sağlama yönünde karara varmış ve menzilin gayrimüslimlere kirasını engellemiştir, *Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808)*, 84/423..

[580] Abacı, *Bursa Şehri*, 200; Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", 70-71.

[581] Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, 15.

4. BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE KOMŞULUK HUKUKUNDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

I. Mahalle İdaresinde Yapılan Değişiklikler

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'ne hukuki anlamda yeni bir sayfa açan ve kıta Avrupası hukuk sisteminin şer'i hukuk ile birlikte tatbik edildiği bir düzen oluşturmuştur. Batıdan gelen hukuk sistemi yerel yönetimlere de yansımıştır. Geleneksel idari birimlerin yanına belediyeler eklenmiştir. Bununla birlikte komşuluk hukukunun bu dönemde yeni bir şekil almadığını, yeni kurulan kurumların ve oluşturulan mevzuatın klasik yapıyı bozmayacak şekilde düzenlendiğini çalışmada ortaya çıkaracağız. Ancak bu husus, mevcut düzenin Tanzimat'tan sonra aynı minvalde kaldığı anlamına gelmemektedir. Toplumsal tabakaların ülkenin dışında olup biteni fark etmeye başlamasıyla değişim kaçınılmaz olmuştur. Günümüzden dönüp baktığımızda var olanı muhafaza etme çabalarının değişim arzusuna yenik düştüğü görülmektedir. Özellikle yabancılarla ticaretin gelişmesi, savaşlar sonucu kaybedilen topraklardan başta İstanbul olmak üzere bazı şehirlere göç akınının olması şehirlerin yönetimi açısından yeni bir idari örgütlenme ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Fransız usulü belediyecilik anlayışı benimsenmeden önce birtakım kurumlar ve nazırlıklar kurulmuş, ancak bu kurumlar kamu hizmetlerinin görülmesinde istenilen başarıyı sağlayamamışlardır.

A. Kadının statüsünün değişmesi

Osmanlı Devleti'ndeki idari yapıdaki esaslı değişiklikler II. Mahmut'un iktidara gelmesi ile başlamıştır. İlk önce şehrin/kazanın yönetiminde birtakım değişikliklere gidilmiştir. Bilindiği üzere kadı, Ortaçağ Avrupasında şehrin yöneticisi anlamına gelen *stadtrichter/maire*'ye benzer yetkileri olan ve ülkenin hükümdarı tarafından atanan kamu görevlisidir[582]. Kadı, yargı görevini kendisi ve naipler eliyle bizzat yürütmeye gayret ederken, mahalleyi ilgilendiren asayiş ve beledi görevlerinde icrai yetkisi olmadığı için kolluk ve askeri

[582] İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2008), 282.

personelden yardım alarak işini yürütmüştür[583]. Ancak yürütülen bu iş kamu hizmetini yerine getirmekten ziyade mahallelinin ya da esnafın bu hizmetleri yapmasının denetlenmesidir. Kadının günümüz belediyelerindeki gibi hizmeti yerine getirecek bütçesi bulunmamaktadır[584]. Kadının yardımcıları olan bu görevlilerden ilki subaşıdır. Kolluk faaliyetlerini temelde subaşı yerine getirmektedir. Subaşının dışında çöplük subaşıları da şehrin ve mahallelerin temizliğinin mahalleliye yaptırılması ve kontrol edilmesinden sorumlu tutulmuşlardır[585]. Böcekbaşı[586], mimarbaşı, asesler ve muhtesip gibi kişiler de kadının idari görevlerinde yardımcı olmaktadır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesi ile birlikte yardımcıları da ortadan kalkmıştır. Bu durumda kadının mahalleliyi ve esnafı denetleme imkânı da kalmamıştır. Bunun üzerine bu tür kolluk faaliyetlerini yerine getirmek için çeşitli nâzırlıklar kurulmuştur. Çarşı-pazarın denetlenmesi, sokakların temizliği gibi faaliyetleri İhtisab Nazırlığına devredilmiştir. Vakıflar üzerindeki denetim faaliyeti Evkaf Nazırlığına, asayişin sağlanması Zaptiye Nazırlığına devredilmiştir. İhtisab Nazırlığı beledi yetkilerde yetersiz kalınca önce Şehremaneti kurulmuş, daha sonra kapsamı genişletilerek belediyeler ihdas olunmuştur. Bunun yanında mahalle açısından belki de en önemli değişiklik kadının arzı ile tayin edilen ve denetiminde olan mahalle imamlarının mahalle üzerindeki yetkileri sınırlanarak merkezi idareye bağlı muhtarlıkların kurulması olmuştur. Ek olarak mahallenin fiziki yapısında talep edilen değişiklikler Tanzimat öncesinde kadı tarafından idare edilirken Ebniye nizamnamelerinin ilanı ve Nafia Nezaretinin kurulması ile birlikte bu görev de ilgili birimlere aktarılmıştır. Böylece kadının görev ve yetkileri Tanzimat dönemi ile birlikte şer'i yargı olarak tahdit edilmiştir.

Kadının mahallenin yönetiminden el çekmesi, mahallelinin idari açıdan bir problemle karşılaştıkları zaman başvuracakları kurumu değiştirmekle birlikte komşuluk hukuku bağlamında komşuların birbirleri ile olan hukuki anlaşmazlıkları özünde şer'i hukuka dayandığı için kadı bu anlaşmazlıkların çözümünde yine yetkili olmaya devam etmiştir. Devamında komşuluğa ilişkin problemler kanunlara ve nizamnamelere girdikçe ve Şeriye

[583] Yeniçeri ocağı savaşın yanında başkent İstanbul'un güvenliğinden de sorumlu tutulmuştur. Genel olarak Yeniçeri ağası, Topkapı sarayı ve cebecibaşının kontrolünde bulunanın dışındaki suriçi mahallelerinden; cebecibaşı, Ayasofya, Hocapaşa, Ahırkapı mahalleleri, cebeci kışlalarının etrafındaki mahalleler; Galata ve Kasımpaşa bölgesinden kaptan-ı derya, Tophane ve Beyoğlu taraflarından topçubaşı sorumlu tutulmuştur. Üsküdar, Eyüp Adalar gibi geri kalan kısımlardan ise bostancıbaşı sorumlu tutulmuştur, Abdülkadir Özcan, "Zaptiye", *DİA*, 2013, cilt 44, 128., Murat Yıldız, "Osmanlı İstanbul'unun Güvenlik Yönetimi (1453-1839)", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. M. Âkif Aydın - Coşkun Yılmaz (İSAM, 2015), 3/106.

[584] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 125.

[585] Yazıcı, *Anadolu'da Kamu Düzeni Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza*, 240.

[586] Böcekbaşı, suçluları yakalayıp, suçun türüne göre yeniçeri ağası ya da ihtisap nazırının makamına çıkarmakla görevli zabıta personelidir. Böcekbaşının yanında çalıştırdığı kişiler genellikle eski suçlulardır. Bir nevi hafiyelik işi de yaptıklarından kadın personel de istihdam etmişlerdir, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I* (İstanbul: MEB Basımevi, 1993), 241-242.

mahkemelerinden muamelat-borçlar hukuku kısmı Nizamiye mahkemelerine devredildikçe kadının komşuluk hukukunda da yetkileri azalmış, kişilerin başvurdukları makam sayısında artış olmuştur[587].

B. İhtisab Nazırlığının Kurulması

Kadının beledi yetkilerinin sınırlanması hususunda ilk bahsedilecek kurum, 1826 yılında kurulan İhtisab Nazırlığıdır[588]. Daha önce de ağalık/eminlik olarak kadının icra memuru konumunda olan bu kişi/kurumun en önemli özelliği olay yerinde, kanıt ve yargılama olmaksızın örfi ve idari surette cezalandırma yapabilmesidir[589]. Bu nazırlığın başlıca görevleri vergilerin toplanması, çarşı-pazarda narhın denetlenmesi ve -konumuz açısından önemli olan- şehir düzeninin sağlanmasıdır. İstanbul'a giriş çıkışlar, çalışmaya gelen bekâr nüfusun gözetimi ihtisab nazırındadır[590]. İhtisab ağalığı ya da muhtesib, Osmanlıda kadimden iltizam usulü ile uygulanan bir kamu hizmeti olarak yapılandırılmıştır. İhaleyi alan kişiler genellikle vali ya da mutasarrıf gibi yüksek devlet görevlileri olmuştur[591]. Nizamname ile birlikte İhtisab Nezareti ağası genellikle dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından tercih edilmiştir[592]. Her ne kadar İslam devletlerinde, halkın toplum kurallarına, özellikle dini kurallara uyması, sokakların düzeninin ve temizliğin sağlanması ve yapılaşmanın denetlenmesi devletin görevleri arasında sayılsa ve nizamname ile de devam ettiği ifade edilse de personel eksikliğinden dolayı mahalleler bu hususlarda kendi başına bırakılmıştır[593]. Zaten nizamname incelendiğinde birkaç husus dışında esnafın denetlenmesine ağırlık verildiği ortaya çıkmaktadır. Bu hususlardan biri biraz önce bahsedilen namaz kılmayan ve Ramazanda oruç tutmayanların mahalle imamları vasıtası ile

---

[587] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/291.

[588] İhtisab Ağalığı Nizamnamesi, Evahir-i Muharrem 1242, (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/338-354.

[589] A. Refik Gür, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 110.

[590] İhtisab nazırlığının İstanbul'da bulunan Müslüman ve gayrimüslim bekarların otuz gün içinde tahliye edilmelerine dair hancılara tenbihi Tarih-i Lütfi'ye konu olmuştur. *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi* (Yapı Kredi Yayınları, 1999), 2-3/444-445., Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 129.

[591] Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* (Ankara: TTK, 2013), 120.

[592] İlk ihtisab ağası olarak Dergâh-ı âli kapıcıbaşılarından Humbaracıbaşı Mustafa Ağa tayin edilmiştir. En ünlüsünün ise heybeti ile dikkat çeken Hüseyin Bey olduğu Mehmet Galib tarafından dile getirmiştir: "İhtisab ağalığının en namdarı olup bu unvan şehreminliğine tahavvül ettikten sonra da o memuriyette bulunmuş olan, valide sultan (Abdülaziz Han'ın validesi) kethüdalığını deruhte eyleyen Hüseyin Bey'dir ki beyne'l avam (ihtisab ağası Hüseyin Bey) diye şöhretgir idi. Müşarileyhin sıytı o derecede imiş ki hadm ve haşmiyle sokağa çıktığında dükkân önü temizleyenlerin, delik deşik küfe ve tabla saklayanların, eksik okka ekmek gizleyenlerin had ve hesabı olmazmış! Bununla beraber bu takyid bu korku mutlaka Hüseyin Bey'in sokağa çıkmasına da mütevakkıf değilmiş; onun gölgesinden, isminden ürkmeyen esnaf yok gibi bir şeymiş!", Mehmed Galib, "İhtisab Ağalığı", *Tarih-i Osmani Encümeni* 2/9 (01 Ağustos 1327), 4-5.

[593] İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi* 9/1 (1976), 102.

tespit edilip mahkeme önüne çıkarılması ve yalan yere şahitlik yapanların tedip edilmesidir[594]. Bir diğeri ise İstanbul'a çalışmaya gelen kişilerin mürur tezkirelerini kontrol edip çalışmaya geldikleri işkoluna yönlendirilmelerinin sağlanması ve hemşeri oldukları mahalleden kimselerle kefile bağlanmasıdır[595]. Son olarak yapı malzemeleri ve bina yapımının denetimini mimarbaşılarla beraber yapma ve mahallelerde evlerin numaralandırılması işi de İhtisab Nazırlığı üzerinde olmuştur[596].

Sonuç olarak İhtisab ağalığı, Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra esnaf kolluğunun yanı sıra güvenlik ve mali konularda da görevlendirilmiş, görev alanları ile ilgili ayrı nazırlıklar kurulunca 25 Temmuz 1855/10 Zilkade 1271 yılında lağvedilerek Şehremaneti'ne devredilmiştir[597].

C. Zaptiye Teşkilatının Kurulması

Asayiş sorunu hem başkentte hem de taşrada Yeniçeri Ocağının lağvedilmesi ile birlikte artmıştır. Bunun üzerine güvenlik idaresi 1826'da Asakir-i Mansure-i Muhammediye Seraskerliğine verilmiştir. İhtisab Nazırlığı ile beraber yürütülen bu süreçte başkentin güvenliği personel yetersizliği gibi sebeplerle yerine getirilemez hale gelmiştir. Seraskerliğe bağlı asker mahallelerde kol gezse bile bu sefer de ahlaka aykırı harekete rastladıkları zaman onları yakalayıp hapsetmişler ve yargılama için kadıya değil kendi üstleri olan idari makamların önüne getirmişlerdir. Ahmed Lütfi Efendi, Azebler mahallesinde helvâ cemiyeti yapılıp müzik ve dansla bütün mahalleli eğlenirken askerin baskın yapıp, hepsini Seraskerliğe götürerek hapsettiğini kayda geçirmiştir. Mahallelinin yargılamasını hem İhtisab Nazırı hem de Serasker olan Hüsrev Paşa'nın yaptığı ve mahallelinin "Bunda zarar yoktur." deyip eğlenmeyi normal

[594] "Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker hususu salah-ı âlem ve âlemiyanın sebeb-i akvası olduğuna binaen hizmet-i ihtisaba memur olanlar cümleden evvel bi-namaz olanlar ve ramazan-ı şerifte oruç tutmayanları eimme-i mahallattan tahkik ile eda-i fariza-i salat ve sıyâm eylemelerini tenbih ve takrir edip dinlemeyenleri ve eimme-i mahallattan dahi şurut-u imameti bilmeyenleri ve sair hilaf-ı şer'i şerif menahi ve münkeratta bulunanları bi'l-tahkik cenab-ı şeriat-i garâya ihbar ve ihzar ederek gerek bunların ve gerek hilafı yere şahadet edip şahid-i zûr oldukları indeşşeri'l-enver tebeyyün edenlerin lazım gelen tedibat-ı şeriyyeleri ihtisab ağası marifetiyle icra kılına.", (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/340.

[595] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/s. 342-343. Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi taşradan çalışmaya gelen bekârlar iki şekilde kefil bulabiliyorlardı. İlki, bir meslek edinmek ya da icra etmek için geldiyse o mesleğin bulunduğu loncadan esnaf kefaleti almaktır. İkincisi ise, esnaf olarak çalışmayacak, mahalle içinde yardımcı eleman olarak iş görecek, temizlik, bahçe bakımı, arabacı gibi işlerde çalışmak için onu çalıştıracak kişiden ve kim referans olmuşsa ondan alınacak kefalettir. Bu şekilde gelen kişiler için de mahalleli zincirleme kefil olmuşlardır, Yıldız, s. 104; Mahallelerdeki kefilleme işlemine ve denetimine sonradan muhtarlar da dâhil olmuştur, Ekinci, "Yüzünde Meymenet Olmayan İstanbul'a Adım Bile Atamazdı".

[596] Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, 2-3/445.

[597] Ziya Kazıcı, "Hisbe", *DİA*, 1998, cilt 18, 45.

karşıladığını duyunca sinirlendiğini ve herkese değnek cezası verdiğine ilişkin detaylı anlatımı dikkat çekicidir[598].

Bu görevlerin hepsini yerine getirmek, ihtisap ağalığının yetkisini aşmaktaydı. Personel eksikliği, görev alanının çok olması, bürokratik yazışmaların çokluğu ve başvurulacak makam karmaşası gibi nedenlerle kurum kısa sürede hantallaşmıştır. Başkentin yanında taşrada da durum aynı vehamettedir. Bu nedenle, büyüyen güvenlik açığını kapatmaya önce taşradan başlanmış, Seraskerliğe bağlı olarak Zaptiye Teşkilatı (8 Haziran 1844) kurulmuş ve personel ihtiyacı da tımarlı sipahilerden karşılanmıştır[599]. Zamanla teşkilatın idari bazı eksikliklerinin bulunduğunun farkına varılmış ve kuruma özerklik sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle kurum Seraskerlikten ayrılmış ve 1946 yılında Zaptiye Müşirliği kurulmuş ve müteakiben Zaptiye Askerine Dair Nizâmat hazırlanıp yürürlüğe girmiştir[600].

Tanzimat Fermanının ilanı ile birlikte ceza hukukunda özellikle kamu görevlilerin herhangi bir yargılama olmaksızın kişilere tazir uygulamasının kaldırıldığı ceza kanunlarından anlaşılmaktadır. Aslında klasik dönemde fermanlar, adaletnameler ve kanunnamelerle ehl-i örfün yargılama olmaksızın kişileri keyfi cezalandırmaları engellenmeye çalışılmış ancak öbür yandan da yukarıda değinildiği üzere Yeniçeri Ocağı mensupları adli bir olayla karşılaştıklarında derhal müdahil olmaları hususunda serbest bırakılmıştır. Buna karşılık 19. yüzyılda ilan edilen kanunlar bu karışıklığı ortadan kaldırmış ve vatandaş lehine düzenlemeler yapılmıştır. 1840 tarihli Kanun-i Ceza'nın[601] mukaddimesinde ve evvelki fasılda milliyete ve rütbeye bakılmaksızın herkesin kanun önünde eşit olduğu vurgulanmış, üçüncü fasıl madde 1'de Zaptiye askerinin ve sair zabıtaya ilişkin memurun kimseye danışmadan kimseyi dövmemesi, hakaret etmemesini yoksa beş günden yirmi beş güne kadar hapse varan cezalara çarptırılacağına hükmetmiştir. Bu maddede aynı zamanda zaptiye askerinin görev alanı da belirtilmiştir. Buna göre görevleri sokaklarda kavga ve anlaşmazlık meydana geldiğinde töhmet altında bulunanları tutup hiçbir şey yapmaksızın doğruca zâbıta makamına götürüp şahısları teslim etmekten ibarettir. Bu durum ilgili makamlara götürülecek olanlarda bir gevşeklik oluşturmuş ve zaptiye askerlerine itaat etmemeleri ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla maddeye

[598] Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, 2-3/445.

[599] Bu kararla tımarlı sipahilik kurumu da lağvedilmiştir, Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 318.

[600] Ali Sönmez, "Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869)", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25/39 (2006), 202.

[601] Ahmed Lütfi, *Mirat-ı Adalet yahud Tarihçe-i Adliye-i Devlet-i Aliye* (İstanbul: Matbaa-i Nişan-ı Berberyan, 1304), 127-150. Kanun hakkında geniş bilgi için bk. M. Emin Artuk, "Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarından 1840 ve 1851 Tarihli Kanunların İncelenmesi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 16 (2013), 5-21.

ekleme yapılması gerekliliği hâsıl olmuştur. Bu eksiklik 1851 tarihli Kanun-i Cedit ile giderilmiştir[602]. Üçüncü faslın dördüncü maddesine bir önceki kanunun tekrarı ile başlamış, sonra *"götürülecek olanlar dahi özr-ü şerisi olmadıkça zâbite itaatle istenilen mahalle gitmeye müsâraat eylemesi lazım geleceğinden o misillülerden zâbite adem-i itaatle huysuzluk edenleri bulunur ise hakkında icâbı vechile muamele-i cebriye icrası caiz görüle"* denilerek zâbıtaya yakalama ve karakola götürme anında zorluk çıkaranları tedip etme yetkisi verilmiştir.

1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu[603] ile Zaptiye teşkilatının görevleri daha detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Cinayet ve cünha davalarındaki gözaltı, suç aletlerine el koyulması, ceza alındıktan sonraki nezaret altında bulunmanın usulü hakkında hususlar 12 ilâ 14'üncü maddeler arasında açıklanmıştır. Madde 64, 65, 147, 151'de zaptiye nezareti altında tutulmayı gerektiren durumlardan bahsedilmiştir. Buna göre daha önceden suç işlediği bilinen ya da iştirak halinde olup sonra vazgeçip suçu ihbar eden kişiler iki sene boyunca zaptiye nezareti altında bulunacaklardır. Madde 190'da ise öldürme, yaralama ve darp suçlarında mazuriyeti ispatlanmış olan kişi 5 seneden 10 seneye kadar zaptiye nezareti altına alınmaktadır. Bunun yanında madde 230'da yankesicilik suçu işleyenlerin hapis cezasının yanında zaptiye tarafından kefalet altına alınmasına hükmolunmuştur.

D. Evkaf Nazırlığının Kurulması

Kadının mahalle ve mahalleli üzerindeki yetkisini azaltan bir diğer konu da kadının vakıflar üzerindeki denetim yetkisinin Evkaf Nazırlığına devredilmesidir[604]. Nezaretin kuruluş yılı olan 1826 yılına kadar her vakıf kendi kuruluş senedine göre yönetilmekte, kadılar da bunu denetlemekteydi. 19. yüzyıla gelindiğinde esasında tam anlamıyla bir devlet kurumu olmamasına karşın, eğitim, sağlık, bayındırlık gibi neredeyse bütün kamu hizmetlerinin vakıflar aracılığı ile görülmesi, daha önce birçok nezarette bulunan vakıfların tek bir elden yönetilmesi ve vakıf yönetici ve nazırlarının suiistimallerinin, gereksiz icareteyn usulüne başvurulmasının

[602] Ahmed Lütfi, *Mirat-ı Adalet yahud Tarihçe-i Adliye-i Devlet-i Aliye*, 150-167.

[603] *Düstur*, tertip 1, cilt 1, 537-597, 28 Zilhicce 1274/ 8 Ağustos 1858.

[604] Nazif Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983), 59-60. Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 128. Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kuruluş tarihi konusunda kurucu ferman tam olarak belirlenemediği için karışıklıklar olmuş, bununla birlikte en açık olarak Darphane-i Amireden ayrılan Evkaf-ı Hümayun nezaretine el-hac Yusuf Efendi'nin atandığına ilişkin ibaresi olan 21 Safer 1242/24 Eylül 1826 tarihli ferman kuruluş metni olarak da kabul edilmektedir, Zübeyde Erdoğan Çelikkın, *Osmanlı Modernleşmesi ve Kuruluşundan Tanzimata Evkaf-ı Hümayun Nezareti (1826-1839)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 246., Enver Ziya Karal, Mekke-Medine ve padişahların vakıflarını tek elden yönetmek için önce 1826'da bir Evkaf Nezareti kurulduğunu, daha sonra Mekke ve Medine vakıflarının 1835 yılında ayrılarak Harameyn-i Evkaf Nezareti kurulduğunu fakat bir yıl sonra tekrar birleştirildiğini ve nazırının meclis-i vükelaya dahil edildiğini ifade etmiştir. Kanımca tarih karışıklığı buradan ileri gelmektedir, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK, 2011), VI/125.

önlenmesi amacıyla Evkâf-ı Hümayun Nezareti kurulmuştur[605]. Evkaf Nezareti'nin vakıfların yönetilmesinin dışında farklı görevleri de olmuştur. Bunlardan biri de şehrin imar ve tamir işlerinin bir süreliğine yüklenilmesidir[606].

E. Muhtarlıkların Kurulması

Mahalle ölçeğinde en önemli değişikliklerden biri muhtarlık teşkilatının kurulmasıdır. "Seçilmiş" anlamına gelen muhtar, daha önce ismen farklı statülerde bulunmakla birlikte mahalle yöneticisi olarak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır[607]. Mahallelerde muhtarlık hem başkentte hem de taşrada önemli ihtiyaçların ortaya çıkması nedeniyle kurulmuştur. Bunlardan ilki Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla kadının mahallelere yönetimsel olarak katkıda bulunamamasıdır. Mahallelerde kamu görevlisi olarak kalan imamların da bu boşluğu layıkıyla dolduramaması, başkente ve diğer büyük şehirlere göç sonucu mahallelerin nüfusunun artması, verginin düzgün tahsil edilememesi, Anadolu'da ayânlık sisteminin bozulması gibi nedenlerden dolayı mahallelerde bir yöneticinin eksikliği fark edilir hale gelmiştir. Bunun üzerine 1829 yılında İstanbul'da başlayan muhtarların tayini 1833 yılından itibaren taşraya yayılmaya başlamıştır. Muhtarların bahsedilen diğer kamu görevlilerinden önemli bir farkı bulunmaktadır. O da mahallelinin seçimi ile başa gelmeleridir[608]. Taşrada kurulan ilk yer olan Kastamonu'da mütesellim Dede Mustafa Ağa'nın izlediği yöntem merkez tarafından uygun görülmüştür. Bu yöntem şu şekildedir: mahalleli tarafından hüsn-i hali ile tanınan, bu işi yapabileceğine güvenilen iki kişinin oybirliği ile seçilmesi, bu seçimin kadı tarafından sicile geçirilip önce defter nazırlarına, defter nazırları da sancaktaki bütün seçilen muhtarları listeleyip Ceride Nezareti'ne bildirimde bulunulmasıdır. Ceride Nezareti de muhtarların evrak üretimi ve tasdik için kullanacakları mühürleri hazırlayıp muhtarlıklara gönderecektir[609]. Necdet Sakaoğlu, mahalle muhtarı seçimlerinin taşrada -Kastamonu'yu saymayarak- ilk olarak Sivas Divriği kazasında 1834 yılında yapıldığını ifade eder[610].

---

[605] Seyit Ali Kahraman, *Evkâf-ı Hümayun Nezareti* (İstanbul: Kitabevi, 2006), 1-5. Elmalılı Hamdi Yazır Nezaretin kurulmasını yabancıların Osmanlı Devleti'nde toprak sahibi olmak istemelerine dayandırmıştır, Öztürk, *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, s. 61 dipnotu.

[606] Serim Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri* (Ankara: ODTÜ, 1982), XXVI.

[607] Hikmet Kavruk, *Mahalle Yerleşimi ve Yönetimi* (Nobel Yayınları, 2018), 113.

[608] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 99.

[609] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 38-39.

[610] Necdet Sakaoğlu, "İlk Seçim ve Seçimli Örgütlenme Mahallesi: Divriği", *Osmanlı Mahalleleri Atlası* (Atlas Keşif Kitaplığı, Özel Koleksiyon, 2011), 66-67.

Muhtarların görevlerinden bahsedecek olursak, imamda bulunan idari işler muhtara devredilmiş, imam sadece din işlerinden mesul tutulmuştur[611]. Tarih-i Lütfi'de muhtarların görevinden bahsederken, *"Dersaadetle bilad-ı selase ahali-i zükûru sebt-i sicil ve defter edilerek mürur u ubur ve duhul ü huruca icab eden usulün devami-i icrası ve imamların müsamaha edememesi için muteberân-ı ahaliden her mahalleye evvel ve sâni olarak ikişer nefer muhtar tayin kılınmıştır[612]."* Diyerek erkek nüfusun kaydının tutulması, mahalleye geçişi, giriş ve çıkışı gerektiren durumlarda, örneğin mürur tezkeresinin verilmesine ilk basamak olan izin talebi, kefillenme işlemleri imamdan alınıp muhtara verilmiştir. Mahalleye giriş çıkışın denetimi sayesinde bölgenin güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Muhtarlar, gelen kişinin tezkeresini inceler, uygun görülenler için kalma izni talep eder, yerleşecekler ise evin ayarlamasını ve kefil işlemini yapar, uygun görmediklerini de kadıya ve diğer üst düzey görevlilere bildirirlerdi[613]. Nüfus kaydı mahalle defteri adlı bir sicilde tutulmaya başlanmıştır. Bunun yanında muhtar, kayıtlarda bir değişiklik olursa yani doğum, ölüm, taşınma ve benzeri durumlarda Defter Nazırına bilgi vermekle yükümlüdür[614]. Son olarak, özellikle vergi salmaya ilişkin meselelerde ve diğer veraset, gider defterinin hazırlanması ve benzeri hususlar için kadılıklarla beraber çalışmak, mahalleliyi ve köylüyü temsil etmek, gerektiğinde onların haklarını savunmak, merkezle mahalleli arasında uzlaşmacı olmak 1833 yılından itibaren muhtarların görevi olmuştur[615]. Muhtarların -ve ihtiyar meclisinin- görevleri bunlarla sınırlı kalmamış, çeşitli kanunlar ile yeni görevler eklenmiştir. Örneğin, Terhin-i Emlak Hakkında Mevadd-ı Nizamiye[616]'de *"Bir mülkün terhîninde ibtidâ o mülkün başka yere terhîn edilmek ve sekvestro tahtında bulunmak gibi ilişiği olmadığını musaddak mahalle veya karyesi muhtârı ve ihtiyâr meclisi tarafından memhûr bir ilmühaber ahz ile re's-i livâda Meclis-i Temyîz'e ve kazâda ise Deâvî Meclisi'ne ibrâz olunacak ve mecliste bilâ-tehîr o mülkün senedâtı muayene ve bir gûnâ ilişiği olmadığı tahkik olunduktan sonra ilmühaberi hıfz olunarak bir ruhsatnâme verilip o ruhsatnâme mülkün bulunduğu kazâ mahkeme-i şeriyesine bi'l-irâe oradan rehin hücceti alınmak lâzım gelecektir."* diyerek bir mülkün rehin verilmesinde muhtarların ve ihtiyar

[611] Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", 35. Bunun yanında imam göreve başlarken muhtarlara kefil olmaktadır. Bu durum imamların muhtarları denetlediği ve kefil olduğu için yönetimde etkinliğini sürdürdüğü yorumlarına neden olmuştur.

[612] Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, 2-3/445.

[613] Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 39.

[614] Ali Akyıldız, "Muhtar", *DİA*, 2020, cilt 31, 52.

[615] Akyıldız, "Muhtar", 31/52.

[616] 21 Rebiülahir 1287/ 20 Temmuz 1870, *Düstur*, tertip 1, cilt 1, s. 237.

meclisinin, malın rehinine bir engel olmadığına ilişkin ilmühaber hazırlamaları gerektiğine hükmedilmiştir.

Vilayet Nizamnamesiyle muhtarların denetlenmesi düzenlenmiştir. Nizamname öncesinde muhtarların, zincirleme kefalette en üstte olmaları nedeniyle imamlar tarafından denetlendiği yorumu yapılmaktadır. Ancak, muhtarlığın kuruluşuna mütesellimler ön ayak olmuştur ve denetleme işini de bunlar üstlenmiştir[617]. 1864 tarihli Tuna Vilâyeti Nizamnamesinden[618] sonra ise şehirlerdeki muhtarlıkları zaptiye amirleri, köylerdeki muhtarlıkları kaymakamlar denetlemeye başlamıştır.

Yerel yönetim tarihi konusunda çalışmış yazarların ortak görüşüne göre, 1864 tarihli Nizamnamenin adı Tuna Vilayeti Nizamnamesi olmasına karşın genel bir nizamname niteliğinde olduğu ya da aynı tarihlerde genel nizamname çıkarıldığıdır[619]. Bu karışıklığın içerisine girmemek adına Düstur'un "Nizamat-ı İdarenin Mülkiye Kısmı" başlığı altında yer alan ilk nizamname olan (Teşkilât-ı) Vilâyat Nizamnamesi metni düsturda bulunduğu için çalışmada esas alınması yerinde olacaktır[620]. Vilâyat Nizamnamesinin ilk beş maddesi ülkenin idari olarak kaç kısma ayrıldığına ilişkindir. Buna göre ülke vilayetlere, vilayetler livalara(sancak), livalar kazâlara, kazâlar da köylere ayrılmaktadır. Dördüncü maddeye göre, *"Her kazâ kurâya münkasım olup her karyede aşağıki bendlerde beyan olunan vechle bir idare-i belediye olacaktır. Bazı kuranın içtimaından hâsıl olan küçük daireler hasbs'l- mevki müstakil kazâ olamayıp diğer bir kazaya ilhakan idare olunur ve bunlar nahiye itibar kılınır."* denilerek kaza ile köy arasına bazı durumlarda nahiye adı verilen yönetim birimlerinin oluşturulduğu görülmektedir. Ancak bu birimler daha çok köy ile alakalı olup, şehrin içindeki mahallelerin birleşiminden oluşan nahiyeler oldukça nadirdir[621].

Nizamnamenin beşinci maddesi mahallelerle alakalıdır. Buna *göre kasaba ve şehirlerde en az elli hane bir mahalle itibar olunacak ve her bir mahalle köy hükmünde*

---

[617] Bolu mütesellimi tarafından muhtarlık seçiminin, ve köy/mahallelinin muhtar dahil müteselsil kefaletinin ve gerekli diğer işlerin mucebince âmel olunacağına dair tahrirat, *Devlet Arşivler*i, C..DH.., 14/699, H-29-12-1255, Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten* 34/135 (1970), 415.

[618] 7 Cumadelahire 1281, bu nizamnamenin Tuna Vilayeti Nizamnamesi mi yoksa genel bir Vilâyat Nizamnamesi mi olduğu hakkında karışıklık vardır. Külliyat-ı Kavanin'de 18 Safer 1284 tarihli Teşkilat-ı Vilâyat Nizamnamesinin yer bilgisinde 1287 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyat Nizamnamesinin serlevhasında 1284 tarihli nizamnamenin tarihi olarak 1281 tarihli Tuna Vilayeti Nizamnamesi'nin tarihini vermektedir, Sarkis Karakoç, *Külliyât-ı Kavânîn* (Ankara: TTK, 2006), 1/430.

[619] İbrahim Özgül - Nazım Kartal, *Osmanlıda Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri* (İstanbul: Hiper Yayın, 2019), 92.

[620] *Düstur*, tertip 1, cilt 1, 608-625, Mehmet Akman'ın yayımladığı dizinde ilan tarihi olarak 18 Safer 1284/21 Haziran 1868 belirtilmiştir. Düstur'da tarih belirtilmemiştir, Mehmet Akman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı 1 1. Tertip Düstur'un Tarihi Fihrist ve Dizini", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 74.

[621] Nahiyeler hakkında detaylı bilgi için Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 98-106.

olacaktır. Burada dikkati çeken önemli hususlardan biri mahalledeki en az hane sayısının belirlenmiş olmasıdır. Daha önce böyle bir sayı belirlenmemiştir. Daha az haneli mahallelerin daha yaygın olduğundan bahsedilmişti. Yeni durum mahallelerin nüfusunu artırma yönünde olmuştur. Bu durumun hem yönetimsel hem de sosyal açıdan mahallenin yapısını değiştireceği öngörülebilir. Kalabalık nüfus olursa herkesin birbirini tanıması ve tek bir cemaat oluşturması güçtür. Ancak idari yönden -muhtarların sayısının da ikiye çıkarıldığı ve denetim güçlendirildiği için- kolaylık sağladığı düşünülebilir. İkinci husus ise mahalle ile köyün yönetiminin eşitlenmesidir. Mahallenin köye yaklaştırılması zayıf idari yapısını güçlendirmiştir.

Nizamnamede köyle ilgili maddeler 54 ve devamındadır. Maddelere göre, her karyede her sınıf ahali için 18 yaşından büyük ve senelik devlete en az elli kuruş vergi veren Osmanlı tebaasından kişiler hem ihtiyar meclislerini hem muhtarı seçerler. Muhtar olmak ve ihtiyar meclisine seçilebilmek için de en az 35 yaşında olmak ve senelik en az yüz kuruş vergi vermek gerekmektedir[622]. Muhtarlar ve ihtiyar meclisleri bir sene için seçilip tekrar seçilmeleri mümkün olacaktır. Normalde her köy/mahallede iki muhtar seçilmekle birlikte, köy halkı 20 haneden az ise bir muhtar seçilecektir. Muhtarlar ve ihtiyar heyetleri seçildikten sonra bağlı olduğu kaza kaymakamlığına bildirilmesi ve onun emri ile tayin olunması hüküm altına alınmıştır. Madde 56'da ise muhtarânın görevleri belirtilmiştir*: "Her karyede her sınıfın muhtarânı tahsil-i emvâl işinde ve hususât-ı sairede hükümetin vasıta-i icraiyesi olup her karyece sınıfa ait olan umur-u belediye dahi bunlara aittir."* Bu hususlarda, özellikle maliyeye ilişkin işlerde muhtarlara verilen talimatın uygulanmasında her sınıf birbirine mütekeffil ve zâmin olacaktır (madde 61). Madde 57'de ise bekçi ve korucu gibi zabıta görevlilerinin muhtarların emri altında olduğu ifade edilmiştir.

Nizamname ile getirilen ihtiyar meclisi de köyün yönetimi ve uyuşmazlıkların çözümü açısından yetkili organ olarak kabul edilmiştir. Köyde belediyeye ve ziraate ilişkin köyün genelini ilgilendiren bir durum olduğunda içinde her sınıf ahali ihtiyar meclisi üyelerinden oluşan bir sulh meclisi kurulacaktır. Sulh meclisinin üyeleri her sınıftan eşit sayıda olacak şekilde seçilecektir. En yaşlı muhtar da hem ihtiyar meclisine hem de *ad hoc* kurulan sulh meclislerine başkanlık edecektir (madde 60). Bu durum köyler ve köy hükmünde olan mahallelere bir nevi özerklik kazandırmış, kendi işleri ile alakalı olan meselelerde kaza

[622] Heidborn köy muhtarlarının bilgi, görgü bakımından niteliklerinin zayıf olduğunu, mahalle muhtarlarının ise biraz daha iyi durumda olduklarını ifade eder, A. Heidborn, *Manuel de Droit Public et Administratif de l'Empire Ottoman,* (Vienne: C. W. Stern, 1908), 1/171.

mahkemesine gitmeyip sulh meclisleri kurarak yargılama yapma hakkı tanınmıştır. Üstelik muhtarlar ve ihtiyar meclislerinin seçiminde de köy halkı yetkili olup kaymakamın rolü seçilen kişileri tasdik etmek ve herhangi bir kabahat vukuunda denetim yapmaktır. Bu yeni durum merkezi otoritenin tamamen kalktığını düşündürmemelidir. Bir kanun değişikliği ile verilen yetkiler geri alınabilir ve öyle de olmuştur. 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyat Nizamnamesi[623], mahalle birimini köy ayarında kabul eden hükmü çıkarmış, köyün özerk statüsü baki kalmış, mahallenin statüsü muğlaklaşmıştır. En sonunda da 1913 yılında çıkarılan İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanunu Muvakkati[624] ile mahalle muhtarlığı yasal olarak kaldırılmış-idarenin izni ile fiili olarak devam etmiştir- ve 1944 yılına kadar mahalle muhtarlarının görevleri belediyeye ve birimlerine devredilmiştir[625]. Osmanlıda mahallelerin köylerin içerisinde bir yer bulamayışına karşın günümüzde mahalle kavramı galip gelmiş ve 2012 yılında yayınlanan 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi olan illerde köyler, mahalle haline gelmiştir.

Mevzuat incelendiğinde Osmanlıda idarenin mahalleyi merkezi otorite içinde tutmak istediği, ona yasal bir statü vermekte tereddüt ettiği görülmektedir. 1871 Nizamnamesinde mahalleden bahsedilmemesine karşın, muhtarlık kaldırılana kadar muhtarlar ve ihtiyar meclislerinin işlerine devam ettikleri anlaşılmaktadır. 1910 yılına ait Şehremanetinden gönderilen bir kayıtta, mahalle muhtarlarının seçimi hususunun kadimden beri Şehremaneti tarafından yürütülmekte iken İstanbul vilayeti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, belediye daireleri ve Beyoğlu ve Üsküdar mutasarrıflarının doğrudan doğruya tayin ve azil işlemleri yaptığı ifade edilmiştir. Bu durumun yanlış olduğunu, çünkü muhtarların bildirimde bulunduğu ilmühaberle yetim maaşların Şehremaneti tarafından verildiği, kendileri tarafından bilinmeyen muhtarların vermiş olduğu ilmühaberle insanların muhasebe bürosuna geldikleri fakat belgeden şüphe ettikleri için işlemlerin geciktiği ve mağdur oldukları belirtilmiştir[626]. Buradan hareketle İstanbul'da mahalle muhtarlarının denetiminin uzun bir süre Şehremaneti tarafından yapıldığı, daha sonra Nizamnamedeki boşluğa dayanarak birçok kurumun mahalle muhtarlığı konusunda kendini yetkili gördüğü anlaşılmaktadır.

F. Şehremaneti ve Belediyelerin Kurulması

[623] 29 Şevval 1287/20 Ocak 1871, *Düstur*, tertip 1, cilt 1, 625-652.
[624] 17 Rebîülahir 1331/26 Mart 1913, *Düstur*, tertip 2, cilt 5, 186-217.
[625] Erbay Arıkboğa, "Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış", *Çağdaş Yerel Yönetimler* 8/3 (1999), 109.
[626] *İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911)*, 99/462.

İhtisab Nezaretinin bir şehrin beledi hizmetlerini karşılayamayacağı kuruluşundan ve işleyişindeki hantallığından kendini göstermiştir. Tanzimat Fermanı ile birlikte gelen Osmanlının yeniçağında, yönetime gelen devlet erkânı bu durumu fark etmiş ve idari yapı olarak Avrupa'dakine benzer bir yapı kurulursa ulaşım, sağlık, konut gibi büyük sorunların daha etkin bir şekilde çözülebileceğine inanmış ve buna göre hamlelerde bulunmuştur. Burada eklemek gereken bir husus ise Avrupa'daki mahalli yönetimin özerk olması, başa gelen belediye başkanlarının seçimle gelmesi gibi demokratik anlayışın Osmanlı yöneticilerinin belediyeleri kurmak istemesindeki itici güç olmamasıdır[627]. Madalyonun diğer yüzüne bakarsak halkın da böyle bir taleple geldiği söylenemez.

Şehremaneti'nin kuruluşu Kırım Savaşı'nın hemen ertesindedir. Başkente taşradan göçün yanında bu savaşla gelen askerler ve mühimmatı yoğun kalabalık yapmış, salgın hastalıklar ortaya çıkmış, yollar bozulmuş, barınma ihtiyacı artmıştır. Müttefik devletlerden gelen şikâyetler de artınca 16 Ağustos 1854'te İstanbul'da Şehremaneti kurulmuş oldu[628]. Kuruluş nizamnamesinde İhtisab Nezaretine gerek kalmadığı için lağvedildiğinden bahsedilmişti. Bunu müteakip şehremanetinin görevleri de İhtisab Nazırlığının görevleri ile neredeyse aynı olmuştur. 14 maddelik Nizamname Layihası incelendiğinde ilk olarak Şehremininin Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin altında bir görevli olarak tayin olacağı belirtilmiştir. Görevleri halkın zorunlu ihtiyaçları olan eşyaları tedarik etmek, bu eşyaların fiyatını belirlemek (narh), şehrin temizliğinin yapıldığını denetlemek ve vergileri toplayıp maliyeye teslim etmek olarak sıralanmıştır (madde 2)[629].

Şehremanetinin bir de yönetim organı bulunmaktadır. *Şehir Meclisi* adı verilen bu kurulda İstanbul'da oturan her tebaa ve esnaf arasından padişah tarafından tayin edilen 12 üye ve şehremininin iki muavini ile birlikte 15 üye bulunmaktadır (madde 5).

Şehir Meclisinin almış olduğu kararların kendiliğinden icra kabiliyeti bulunmamaktadır. 8. maddeye göre kararlar önce Meclis-i Vâlâ'ya takdim edilmeli ve padişah fermanı olarak sâdır olmalıdır. Zaten kuruluş itibariyle de yukarıda zikredildiği üzere merkezi yönetim bütçesinden teşkilatlanan, bağımsız olamayan bir kurum olması, kendisine birkaç denetim ve toplanma dışında bir özgürlük alanı verilmemesi başarısız bir kuruluş olarak

[627] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 131.

[628] *Takvim-i Vekayi*, 2 Zilhicce 1271, nüsha no. 529, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 23-29.

[629] Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*, 26.

addedilmesine neden olmuştur[630]. Üstelik meclisteki üyelerin yönetim ve karar alma yetkinliğinin oldukça sınırlı olması bu başarısızlığa tuz biber ekmiştir[631].

Yaşanılan sıkıntıyı çözmek amacıyla 9 Mayıs 1855 yılında bir irade-i seniye ile Emin Muhlis Efendi başkanlığında İntizam-ı Şehir Komisyonu kurulmuştur[632]. Komisyonun çalışma alanı şehrin cadde ve sokaklarının düzenlenmesi, temizlik ve aydınlatma gibi aslında mahallelerin fiziki olarak yapısını ve temizlik sorumluluğunu da ilgilendiren konular olmuştur. Komisyon çeşitli çalışmalar yapmış ve önerilerini Meclis-i Vâlâ'ya sunmuştur. İlk önce İstanbul ve bilâd-ı selâsede kaldırımların bozularak ilerlediğini, geçenlerin zorluk çektiğini, eğer şimdi tamir edilmez ise ileride daha büyük masraflara yol açacağını, dolayısıyla Sarıyer'de bulunan taş madeninden işçi de sağlanarak yolların büyük kesim taşlarla döşenmesini ve aralarına moloz dökülmemesinin daha iyi olacağını beyan etmişlerdir. İlk önce de Nuruosmaniye çarşısı ile bit pazarı arasında olan kaldırımların yapılması gerektiği konusunda hemfikir olmuşlardır[633]. Daha sonra İstanbul ve bilâd-ı selâsede düzenlenmesi gereken yollar tarif edilmiştir. Bu yeniden planlama için Şehremanetine at ve katır gibi yük hayvanlarından ve kaldırım ve yolları yenilenecek hane ve dükkân sahiplerinden vergi alarak bütçe oluşturmaya çalışmışlardır[634].

İntizam-ı Şehir Komisyonundan da memnun kalınmamış, yedi kişilik yeni bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Komisyon kendilerinin icra kabiliyetini haiz olabilmeleri için bütçelerinin olması gerektiği, en kısa sürede bu para aktarılmaz ise aynı hüsrana uğranılacağı ve istifa edeceklerini açıklamıştır[635]. Bu yeni şehir komisyonu bu sefer örgütsel açıdan yeni bir öneri sunmuştur. Buna göre İstanbul, bilâd-ı selâse ve Adalar on dört belediyeye ayrılmalı idi. Komisyonun sunduğu bu öneriye binaen 29 Aralık 1857'de Altıncı Daire-i Belediye Nizamâtı yürürlüğe girmiştir[636]. Nizamname İstanbul'un on dört daireye ayrıldığını belirtmesine karşın sadece Beyoğlu ve Galata semtlerinin olduğu Altıncı Daire'nin idaresi için çıkarılmıştır. Semtlerin seçilme sebebi olarak yabancı nüfusun, konsoloslukların,

[630] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/1376.

[631] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 139.

[632] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/1379. Komisyon ülkede yaşayan yabancılar ve zimmiler ve işinin ehli sayılan kimselerden oluşmuştur.

[633] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/1388-1399.

[634] Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 141.

[635] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/1402-1403..

[636] *Düstur,* tertip 1, cilt 2, 460. Ortaylı eserinde komisyonun hazırladığı bu nizamnamenin atfını sayfa 450'deki "Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi" olarak gösterir. Ancak bu nizamname 5 Ekim 1868'de yürürlüğe girmiştir. İçerikten Ortaylı'nın Altıncı Daire-i Belediye Nizamâtı'ndan bahsettiği anlaşılmıştır, Ortaylı, *Mahalli İdareler*, 141.

bankaların olduğu bir bölge olması, ayrıca lüks hayatın bu bölgede yaşanması ve en nihayetinde paranın bu bölgede çok olması ve böylelikle kaldırımların, yolların yapım masraflarının en kolay bu bölgeden istenebileceği düşüncesidir. Dahası Avrupai bir belediye isteyen halkın da bu semtlerde oturdukları ileri sürülmüştür[637]. Gerçekten de Beyoğlu ve Galata'da oturanların yaşamı ve ilgi alanları İstanbul'un diğer mahallelerinden farklıdır. Bununla birlikte kadının ve Yeniçeri Ocağının idareden el çekmesiyle oluşan yönetim boşluğunu hem başkent hem de taşradaki şehirler ve özellikle şehirlerin belkemiği mahalleler derinden hissetmiş ve zorlanmışlardır. Bu zorlanma kendini en çok temizlik yapılmamasıyla ortaya çıkan salgın hastalıklarda ve binaların ahşap ve birbirine bitişik, yolların bozuk olması sebebiyle çıkan yangınların söndürülememesi gibi doğal afetlerde göstermiştir. Şehrin sakinlerine yönelik bir miktar özerklik ya da kısmi yetki devrinin yapılmasıyla hem şehrin hem de en küçük idari birim olan mahallelerin asayiş, temizlik, ulaşım gibi hizmetlere değişen dünya şartlarında daha etkin bir şekilde kavuşacağı aşikardır.

Başlı başına sadaret makamına bağlı olma ve diğer Şehremaneti bölgesinden farklı olarak emlak vergisi tahsiline yetkili olmak gibi imtiyazlarla donatılan Altıncı Daire-i Belediye'nin on yıllık süreçte önceki girişimlerden daha başarılı ancak arzulanan idareye ulaşamadığı söylenebilir[638]. Tüm bunların yanı sıra Altıncı Daire'nin bölgesi içinde Osmanlı'da daha önce resmi olarak kabul görmemiş fuhşun kontrol altına alınması amacıyla bir genelev kurulmuştur[639]. Bu durum birçok eleştirilere sebep olmuştur. Mahallelerde yapıldığında ihraç sebebi olan fuhşun devlet tarafından tanınmasının mahallelinin sorumluluğunda bir değişikliğe sebep olup olmadığına sonraki bölümlerde değinilecektir.

Mahallelerin belediye karşısındaki durumu eşit olarak görülmüştür. Klasik dönemde her mahalle avarız vakfından elde ettiği gelirle kendi işlerini görmeye çalışırdı. Belediyenin devreye girmesinden sonra her mahalleden toplanan vergi, belediye sınırlarındaki bütün mahalleler için kullanılacaktır[640].

---

637 Tarkan Oktay, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 23-24.

638 Oktay, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*, 26. Bilal Eryılmaz, *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1997), 40.

639 M. Ali Gölkaçtı, *Dünyada ve Türkiye'de Belediyecilik* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 1996), 98.

640 "Devair-i Belediyeden Altıncı Daire İtibar Olunan Beyoğlu ve Galata Dairesinin Nizam-ı Umumîsi", bundan sonra "Nizam-ı Umumî", 24 Şevval 1274/ 7 Haziran 1858, *Düstur*, tertip 1, cilt 2, 464-478, madde 67: "Daire dahilinde bulunan mahalleler suret-i müsâvâtta tutulup cümleten yekvücut gibi olacaklarından bir mahalle sekenesinin vereceği rüsum ve vergiler yalnız ol mahalle imalatına münhasır olmayıp umum-u mahallât umuruna sarf olunmak üzere mebaliğ- i müşterekeden mâdut olacaktır." s. 473.

Emlak vergisi, belediyenin de devletin de en önemli gelir kaynaklarından biri haline geldiğinden verginin ödenmemesi önemli yaptırımlara bağlanmıştır. Nizam-ı Umumî'ye göre emlak mutasarrıflarının vergi borçları öncelikle beş gün içinde üç kez kendilerinden talep edilir. Eğer yine ödeme yapılmazsa bu sefer borcun iki mislini ödemek zorunda kalacaklar ve hanelerinin başında iki nefer zabit konularak içeri girip çıkmaları yasaklanacaktır (madde 86).

Altıncı Daireye bahşedilen bir diğer önemli yetki, bünyesinde bir sulh mahkemesi barındırmasıdır. 3 Mayıs 1871 yılında yayımlanan kararnameye göre belediye sınırları dahilinde meydana gelen ebniye ve icare davaları, Dersaadet Hukuk ve Sulh Mahkemesi kuruluncaya kadar, burada kurulan sulh mahkemelerinde görülecektir[641].

Başkent İstanbul için Altıncı Daire örneğini diğer yerler için de uygulamak maksadıyla on dört daireye bölündüğü 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi yürürlüğe konmuştur[642]. Bu nizamnamede birkaç mahalle ve semt birleşerek bir *daire*yi oluşturmuştur. Örneğin Haydarpaşa, Kadıköy, Kurbağalıdere, Moda, Küçük Çamlıca, Erenköy ve Bostancıbaşı Köprüsü on üçüncü belediye dairesinin bölgesidir. Belediyelerin öncelikli görevi binaların, yolların, kaldırımların kanalizasyonun ve hususi su yollarının imar ve inşaatıdır. Böylelikle klasik dönemde bir kişi binasını tamir etmek ya da yeni bina inşa etmek istediğinde kadı ve mimardan ruhsat almakta iken, artık belediyelerden ruhsatlandırılacaklardır. Dolayısıyla belediye görevlileri ruhsat verirken binanın komşuluk hukukuna uygun yapılıp yapılmadığını denetleyecektir. Ruhsatla ilgili şikayetler de bu kuruma yapılabilecektir. Nizamnamede görevlerden bahsedilmiş ancak belediyelerin alt müdürlükleri hakkında teşkilat hükümleri konulmamıştır. 1877 yılında Dersaâdet Belediye Kanunu[643] ile bu eksiklikler giderilmiş, önceki nizamnameden daha derli toplu bir çalışma olmuştur. Daire sayısı yirmiye çıkmıştır[644]. Binaların, yolların ve benzeri yapıların imarı ile ilgili hususlarda Şehremanetine bir sermühendis, belediye dairelerine de mühendislik kalemi ihdas olunmuştur. Su yolları ve çeşmelerin tamiri için ise ayrıca Şehreminliğin altında bir Su Nezareti kurulmuştur[645]. İstanbul'da bunlar olurken devlet taşra için de çeşitli belediye nizamname ve kanunları

[641] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/1478-1479.

[642] 18 Camâdelâhira 1285/ 5 Ekim 1868, *Düstur,* tertip 1, cilt 2, 450-460, Osman Nuri (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye***,** c. 2 (Matbaa-i Osmaniye, 1330), ss. 21-31.

[643] 27 Ramazan 1294/ 5 Ekim 1877, *Düstur*, tertip 1, cilt 4, 520-538.

[644] Belediyelerin sayısı 1912 tarihli Dersaâdet Teşkilat-ı Belediyesi Hakkında Kunun-ı Muvakkat ile dokuza düşürülmüştür, (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1330, 2/57-58.

[645] Su Nezareti memurları Şehremanetinde kurulmadan önce, su yolları ve çeşmeler vakıf olmaları hasebiyle Evkaf Nezareti'nin sorumluluğunda olduğu için maaşlarını bu nezaretten almaktaydılar. Bundan dolayı Su Nezareti ileriki dönemde tekrar Evkaf Nezareti'ne aktarılmış ve Miyah-ı Vakfiye Müdüriyeti adını almıştır, (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1330, 2/37, dipnot 1.

çıkarmıştır. Kapsamlı olması ve II. Meşrutiyetin ilanına kadar yürürlükte kalmasından dolayı Vilâyât Belediye Kanunundan[646] bahsetmek yerinde olacaktır. İlk madde her şehir ve kasabada (nahiyelerde) belediye meclisi kurulacağını hüküm altına almıştır. Bu meclislerin üyeleri tek dereceli seçim ile dört yıllığına seçileceklerdir (madde 4). Belediyelerin görevleri arasında Dersaâdet belediyeleri gibi binaların yapımını kontrol etmek, yeni yollar, kaldırımlar ve kanalizasyon yapmak, eski olanları tamir etmek, su yollarını ve çeşmelerinin tamirini Evkaf Nezareti ile eşgüdümlü olarak gerçekleştirmek bulunmaktadır (madde 3). Aynı zamanda her iki kanunda da yol açmak için istimlak yapmaya belediyeler yetkili olmuşlardır. Madde 3'ün devamında sokakların temizliği ve daha sonrasında çarşı-pazar ve esnafın zabıtası ile ilgili salahiyetler sıralanmıştır. Madde 62'de ise belediye tarafından yasaklanan ve cezalandırılan fiiller açıklanmıştır. Buradaki fiillerin çoğu komşuluk hukukunun zarar-ı fahiş kapsamında kamu menfaatini ihlal eden eylemlerdir. Örneğin, hane ve dükkanlardan sokaklara su ve çirkab akıtmak, sokaklara taşkın yapı yapmak, temiz suyu kirletmek gibi daha önceden de haksız kabul edilip mahkemeler ve muhtesipler tarafından giderilmesi talep olunan zararlar artık belediye görevlileri tarafından menedilecektir.

Sonuç olarak klasik dönemde kadının üzerinde olan ve Yeniçeri Ocağı personeli olan yardımcıları ile yürütülen beledi hizmetler peyderpey kadının üzerinden alınarak belediyelere verilmiştir. Mahalleler açısından beledi kamu hizmetlerine ulaşmak, eğer Altıncı Daire sınırları içerisinde değilse, zorlaşmıştır. Çok geniş sınırları olan bir ülkede kamu hizmetlerinin ve idarenin yeknesak hale gelmesi ve merkezileşmesi, devlet adamlarının gayretlerine rağmen mümkün olmamış, kurumlar yapboz tahtasına dönmüş, yetkiler birbirine karışmıştır. Bununla birlikte bu düzenlemenin mahalleye çok sonraları inmiş olması, mahalle bilincini ve dayanışmasını, mahallelinin kendi işini kendisinin görmesini devletin yıkılışına kadar sürdürmesini sağlamıştır.

[646] 27 Ramazan 1294/5 Ekim 1877, Düstur, tertip 1, cilt 1, 538-553.

II. Mahallenin Fiziki Yapısındaki Değişiklikler

Tanzimat döneminden önce kadının imar faaliyetlerinde son merci olmasından bahsedilmişti. Kadının bu konudaki en önemli yardımcısı Hassa Mimarlar Ocağının personeli olan mimarbaşılardır. Mimarbaşılar, kadının talebiyle keşif ve denetim yapmaya yetkilidir. Örneğin Beşiktaş Mahkemesinde görülen bir davada Manol v. Nikola komşusu Nikola v. Duka'nın evinin bitişiğine yeni bina ihdas ettiği ve yeni binasının kendi saçağına, damlalığına ve duvarına zarar verdiğini ifade etmiş ve bu zararın giderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Kadı keşif için Mimarbaşı Sinan Ağa'yı görevlendirmiş, Sinan Ağa da Usta Kasım ile birlikte olay mahalline vararak inceleme yapmış ve davacının haklı olduğuna kanaat getirip evin duvarının arasına 4 parmak kadar aralık bırakmak gerektiğini ifade etmiştir. Karar da bu yönde verilmiştir[647].

Bunun dışında verilen fermanlar da mahallenin fiziki yapısını düzenlemiştir. Osmanlı'da evlerin yapı malzemesi genellikle ahşaptan oluşmaktaydı. Evlerin de birbirine yakın ve hatta bitişik nizam yapılması nedeniyle yangın çıktığında tüm şehri sarmış, birçok mahalle oturulamaz hale gelmiştir. Örneğin 1633 yılında çıkan Cibali yangını 3 gün sürmüş ve İstanbul'un yerleşim yerlerinin beşte biri oturulamaz hale gelmiştir[648]. Ahşap mimari yangına sebebiyet verse de İstanbul ve Anadolu'daki birçok yer deprem bölgesinde olduğu için, depreme dayanıklı ahşap tercih edilmiştir[649]. 1660 yılında ise sayıları abartılı verilmekle birlikte 1633 yılındakinden daha büyük bir yangın çıkmış, bunun üzerine devlet ahşap mimariyi yasaklamış kâgir (ya da kargir) yapı ile binaların yapılmasını istemiştir[650]. Buna rağmen ahşap yapı terkedilmemiş ve neredeyse her padişah döneminde binaların ahşaptan yapılmaması emri kadılara iletilmiştir. Bu fermanlardan biri II. Mahmut dönemindedir. Fermanda binaların ve dükkanların en azından dış kaplamasının, saçaklarının ve cumbalarının kâgirden yapılmasının defalarca emredildiğini ancak denetim faaliyetleri eksik olduğu için istenilen sonuca ulaşılamadığı; bu nedenle işbu fermanda tekrar binaların etrafı ve saçaklarının hâlis horasanlı kâgir sıva ile ve binalardaki ve dükkanlardaki ocakların künkten tuğla örülü kuburlu olması ve

[647] *Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561)*, 42/222.

[648] "Tarihte İstanbul'da Yaşanan En Büyük Afetler ve Yangınlar Hangileridir?", *GelGez* (18 Mart 2018).

[649] Fatma Ürekli, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16 (01 Eylül 2010), 112.

[650] Doğan Kuban, *İstanbul 1600 Yıllık Bir Müzedir* (Yem Yayınları, 2021), 266.

bitişik nizam planın terkedilmesi gerektiği emredilmiştir. Emirlerin yerine getirilmesinin kontrolü en başta hassa mimarbaşı olmak üzere İstanbul kadısındadır[651].

Bu fermanda mimarlık teşkilatının hukuka aykırı olarak iş yaptığından bahsedilmiştir. Mimarlık teşkilatındaki bu bozulmalar sebebiyle 1831 yılında Hassa Mimarlar Ocağı lağvedilmiş ve yerine Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuştur. Özerk bir birim olarak kurulan müdürlük önce 1849 yılında Nafia Nezaretine, daha sonra 1852'de Ticaret Nezaretine ve en son olarak Şehremanetine bağlı Hendesehaneye bağlanarak çalışmalarını sürdürmüştür[652]. Ek olarak Beyoğlu ve Galata semtlerinin belediyesi olan Altıncı Daire'nin Şehremaneti'nden ayrı olarak özel bir mühendis ve mimarlar ekibi bulunup, belediye sınırları içerisinde bir bina yapılacağı zaman bu mühendis ve mimarlar binanın sözleşmesine (ruhsatına) vâkıf olarak inşaatı denetleyecek ve sorumlulukları inşaatı yapan kalfa gibi olacaktır (Nizam-ı Umumî, madde 37).

Zikri geçen ferman ve benzer nitelikteki fermanlar, yangın deprem gibi doğal afet ya da birtakım eksikliklerin giderilmesi amacıyla yayınlanmış ve memleketin bütününü kapsayıcı nitelikte olmamıştır. Hükümdarlar ve hükümet yenileşme hareketleri ile birlikte genel yapıda düzenleme yapma gereği duymuş ve Tanzimat dönemi ile birlikte temel kanunlar ve nizamnameler çıkarılmıştır.

Klasik dönemde Müslüman mahalleleri ve gayrimüslim mahalleler arasındaki evlerin içinde hamam olması ya da binaların yükseklikleri gibi farklar Tanzimat dönemi ile gelen

---

[651] İstanbul kādısı fazîletlü efendi, Mi'mârâna dâir, Bi-hikmeti'llâhi te'âlâ Dersa'âdet'de harîk zuhûr etmemesi sûretinin çâresi mümkün değil ise de hasbe'l-imkân etrâfına sirâyet maddesine ibâdullâhı vikāye zımnında Dersa'âdet'de müceddeden inşâ olunacak büyût ve dekâkîn ve ebniye-i sâirenin taşra cânibleri ve saçakları tahta kaplama olmayıp ve karasaçak yapılmayıp hâlis horasandan kârgîr sıva olmak üzere inşâ olunması ve aralarına biraz açıklık bırakılarak mehmâ-emken ittisâlden kurtarılması bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şâhâne nizâm-ı kavîye rabt olunarak nizâm-ı mezkûrun düstûrü'l-amel tutulması husûsu bundan akdem iktizâ edenlere hitâben beyaz üzerine fermânlar ısdârıyla tenbîh ve tekîd olunmuş ve keyfiyet ol vakit Hâssa mi'mârı ağa tarafından iktizâ edenlere tenbîh kılınmış ise de sonraları takayyüd ve ihtimâm olunmadığından neccâr kalfaları hilâf-ı nizâm ebniye inşâsına mütecâsir olmakda ve bu cesâret dahi Hâssa mi'mâr olanlar taraflarından taharrî ve tahkīk ile mütecâsir olanların tedîbleri Bâb-ı âlî'ye inhâ etmemelerinden neş'et etmekde olduğu zâhir olarak el-hâletü hâzihî müceddeden inşâ olunmakda olan hânelerin etrâfı ve saçakları ahşâb inşâ ve ebniye üzerine tahte's-semâ ve cihân-nümâ ve birbirine ittisâli iltizâm olunmakda olduğundan gayrı her bir hânenin birbirine ittisâli cihetiyle harîk zuhûrunda etrâfa sirâyet ile ibâdullâha zarâr ve hasâret vukū'a gelmekde olduğu meşhûd olduğundan bu husûsun kā'ide-i mi'mâriyeye tatbîkan kimesneye zarâr olmayacak ve müstakar ve pâyidar olacak sûretle mukaddemâ verilmiş olan nizâmın tekîdiyle….ihtimâm eylemesi husûsu Hâssa mi'mârbaşına hitâben beyaz üzerine fermân-ı âlî ısdârıyla tenbîh olunmuş ve işbu ebniye husûsuna müte'allık de'âvî-yi şer'iyye zuhûrunda sirâyet-i harîkden men' için ihtiyâr olunan işbu nizâmın nakz ve halelden vikāyesi husûsu lâzım gelenlere hitâben fermânlar ısdârıyla tenbîh ve tekîd kılınmış olduğundan siz dahi bu husûsa ale'd-devâm ihtimâm ve dikkat-birle hilâfı hareket vukū'a gelmemesine mübâderet eyleyesin deyü, Fî 3 Z sene [1]239", *İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822- 1831)*, haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz, çev. Abdullah Sivridağ - Mustafa Yılmaz (Kültür A.Ş., 2019), 88/160.

[652] Kayra Kirpi, *II. Abdülhamid Dönemi Ebniye Nizamnameleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 20.

eşitlikçi anlayış gereği ebniye nizamnamelerine temel olan 1839 tarihli ilmühaber ile giderilmiştir.

Şehir planlamasına bakacak olursak, İstanbul için ilk büyük çaplı mevzi imar planı Alman mühendis Helmouth von Moltke tarafından 1837-39 yılları arasında yapılmıştır. Selimiye Kışlasının yanında kurulan Selimiye Mahallesi için Moltke'nin hazırlamış olduğu plan, ızgara tipi sokaklar ve sokak köşelerinde model binalar (Şekil 3) üzerine kuruludur[653]. Gerçekten de aşağıdaki ekran görüntülerine bakıldığında Selimiye Mahallesi ile daha eski bir semt olan Doğancılar'ın fiziki yapısı arasındaki fark görülecektir. Doğancılar'da (Şekil 2) en az 3 tane çıkmaz sokak ve gelişigüzel konumlanmış, irili ufaklı haneler bulunurken, Selimiye Mahallesi'nde (Şekil 1) çıkmaz sokak yoktur ve fiziki yapı muntazamdır.

Şekil 1: Selimiye Mahallesi

[653] Mehmet Bengü Uluengin - Ömer Turan, "İmparatorluğun İhtişam Arayışından Cumhuriyet'in Radikal Modernleşme Projesine: Türkiye'de Kentsel Planlamanın İlk Yüz Yılı", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (01 Eylül 2005), 360.

Şekil 2: Doğancılar Semti

Şekil 3: Selimiye Mahallesi Model Bina

Moltke'nin planları ve dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'nın gayretleriyle 1839 yılında Tanzimat ricali tarafından yangın sonrası imara ilişkin bir ilmühaber hazırlanmıştır[654]. İlmühaberin ilk düzenlediği hususlardan biri Moltke'nin de vurguladığı üzere, ahşap yapıların yangınlarda İstanbul'u harap hale getirmesinin önlenmesi için ekonomik durumu iyi olanların binalarını kâgir/kargir yani taş ve tuğladan inşa etmeleridir. Evlerin hammaddesinden sonra yükseklikleri de ayarlanmıştır. Gayrimüslimlerin Müslümanlardan daha az yükseklikte bina inşa etmesi kuralından vazgeçilmiş, her kesim için eşit olarak en fazla 3 kat ve 20 zira olması kararlaştırılmıştır. Binaların hizası birbirinin önüne gelecek şekilde yapılmayacak, yollara ve komşu binaya taşkın yapı da önlenecektir. Daha sonra yolların ve kaldırımların düzenlenmesine geçilmiştir. Buna göre ana yollar, araç trafiğine uyum sağlamak maksadıyla 20 ziraya kadar genişletilmiş, ara yollar da evlerin konumuna göre en alt 10 zira olacak şekilde ayarlanmıştır. Araç trafiğinin yoğun olduğu yerlerde yolun iki tarafına 4'er zira kaldırım planlanmıştır[655]. 1839 İlmühaberi doğrultusunda 1848 yılından itibaren daha kapsamlı ebniye nizamnameleri çıkarılmıştır. Bununla birlikte nizamnameler çıkana kadar hem İstanbul'da hem de Anadolu'da 1839 İlmühaberine göre yangında yanan mahalleler ve yollar yeniden düzenlenmiş ve ızgara tipi yerleşim planı uygulanmıştır[656].

A. Ebniye Kanunları ve Nizamnameleri

Komşuluk hukuku açısından ebniye kanunlarının önemi, binaların yapısını, yolların ve sokakların düzenini planlı bir hale getirmek için hazırlanmış olmalarıdır. Ebniye kanunlarının maddeleri Mecelle'nin hukuku'l-civara ilişkin maddeleri ile birlikte değerlendirildiğinde komşular açısından bir anlam kazanmaktadır.

İlk olarak 1848 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü tarafından hazırlanan birkaç yönetmeliğin birleşiminden oluşan İstanbul için Ebniye Nizamnamesi ve Beyannamesi[657] ve 1849 yılında tüm ülke sathında uygulamak üzere çıkarılan Ebniye Nizamnamesi[658] önemlidir. Bu nizamnamelerde yollar artık ana yol ve sokaklar olarak değil, büyük caddeler (en az 10 arşın), normal caddeler (en az 8 arşın) ve sokaklar (en az 6 arşın) olarak üçe ayrılmıştır. Evlerdeki cumba saçak gibi çıkıntılar için de bazı standart ölçüler belirlenmiştir. Yangınların

[654] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/1340-1343.

[655] İlhan Tekeli, "İstanbul'un Modernleşme Öyküsü", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz - M. Âkif Aydın (İSAM, 2015), 1/192.

[656] İzmir'de yanan mahallelerin yeniden inşası ve detaylı bilgi için Kirpi, *II. Abdülhamid Dönemi Ebniye Nizamnameleri*, 35-36.

[657] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/1097-1113.

[658] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1922, 1/1113-1119.

yayılmasına önlem olarak, önceki regülasyonlar tekrar edilerek kâgir bina yapımı teşvik edilmiş, çıkmaz sokakların mümkün olduğunca açılmasına karar verilmiştir (Bend 1). Komşuluk hukukunu en çok etkileyen ve mahalleyi fiziki olarak değiştiren, böylece komşuların hukuki ilişkilerinde dönüm noktası olan hususlardan biri çıkmaz sokakların artık mahallelerde görülemeyecek olmasıdır. Böylece mahalle, bir ağacın dalları gibi ya da insan vücudundaki kılcal damarlar gibi yaşayan bir organizma olmaktan çıkarak insan aklı ile imal edilmiş mekanik yapılara dönüşmeye başlamıştır. Yangınların önlenmesi için ek olarak, bina ahşaptan yapılmışsa sahibinin gücü varsa bitişik komşularının tarafına bakan yerlere 2 zira kâgir duvar yaptırmak zorundadır. Maddi kuvveti yoksa mahalleli 10 hane veya dükkânda bir duvar yaptıracaktır. Duvarın masrafı hane ve dükkân sahiplerinin arsasının oranına göre taksim edilecektir (1848, Bend 11-12/1849, madde 12-13). Evlerin altına sadece bir dükkân inşa edilmesine izin verilmiştir (1848, Bend 23/1849, madde 29). Bekar odalarının yapımı, bu nizamnamelerle tekrar yasaklanmıştır. Sonuç olarak bu iki nizamnamenin asıl amacı yangın çıktığı zaman tüm şehrin harap olmasını önlemektir. Planlı yapılaşma ikincil amaçtır. Bu amaçların biraz dengelendiği nizamname ise 1863 tarihli Turuk ve Ebniye Nizamnamesidir[659].Bu nizamnamede yolların genişliği yine detaylı bir şekilde açıklanmış, sokakların başlarına yolun istikametine yönelik levhalar asılması, yolun hangi tarafına çıkma yapılacağı ve istimlakin ne gibi hallerde cereyan edeceğine ilişkin maddeler bulunmaktadır. Maddelerin devamında yangın sonrası planlamanın ve uygulamanın önce haritalandırılarak yapılacağı hüküm altına alınmıştır. Burada komşuluk hukuku bakımından incelememiz gereken birkaç husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki madde 14'te yer alan yeni plan yapımında arsa boyutu ev yapımına yetmeyen mal sahipleri içindir. Önce bitişik komşu arsa sahiplerine kendi arsalarından bedeli mukabili pay vermeleri mecbur tutulacak ancak küçük arsa sahibi razı olmazsa bitişik komşulara küçük arsanın satılması teklif olunacaktır. Buna da yanaşılmazsa bütün arsalar bedeli mukabili hükümet tarafından alınıp sonradan satılacaktır.

Komşuluk hukukuna ilişkin bir diğer husus, birbirine bitişik iki hanenin balkon ve şehnişini (cumba) arasında en az 4 arşın aralık bırakılması gerektiğidir. Bu konuda anlaşmazlık çıkarsa veya müşkül bir durum olursa hane sahiplerinden her birisi kendi balkon veya şehnişinini komşusunun hanesi sınırlarından en az iki arşın uzakta yapacaklardır (madde 16).

[659] 7 Cumâdelûlâ 1280/21 Ekim 1863, *Düstur,* tertip 1, cilt 2, 499-515. Madde 49'a göre eski Ebniye Nizamnamesi mülga edilmiştir.

Üçüncü olarak, komşuluk hukukunda hane sahiplerinin rızası ile binada farklılık yapılmasına ilişkin maddedir. Konu rıhtımlarla ilgilidir. Madde 19'a eklenen bende göre önünde anayol (tarîk-i amm) olmayan yalılar tamir edilirken iki tarafından bulunan sahilhaneler hizasını geçemeyecek, fakat binanın ortasında bulunan oda, en büyük caddeler hakkında olan hükme göre bir arşın 18 parmak ileri çıkabilecektir. Bunun yanında bitişik komşuları izin verir ve diğerlerine zararı ve mevkice bir mahzuru olmadığı Ebniye Meclisi'nde karar alınıp Babıali tarafından onaylandığı zaman daha ileriye çıkılması mümkündür.

Bir sonraki husus yıkılmaya yüz tutmuş duvarların ahaliyi herhangi bir zarara uğratmaması için sahibi tarafından yıkılmasının istenmesidir. Klasik dönemdeki uygulamada duvar sahibine duvarını tamir etmesi ya da yıkması hususunda uyarılar yapılabiliyor, ancak henüz zarar meydana gelmediği için kişi duvarı yıktırmaya zorlanamıyordu. Burada ise kişiye öncelikle binasını ya da duvarını 15 gün içinde yıkması için tembihte bulunulmakta, kişi bu tembihe uymazsa bedeli bina sahibine yükletilmek üzere ilgili bina veya duvar hükümet tarafından yıktırılmaktadır.

Binaların yapımına ilişkin son olarak 1882 tarihli Ebniye Kanunundan[660] bahsedilecektir. Bu kanundan sonra 1891 yılında ikinci bir Ebniye Kanunu çıkarıldıysa da bir şekilde uygulanmamış, devletin yıkılmasına kadar birkaç değişiklikle 1882 tarihli Ebniye Kanunu yürürlükte kalmıştır[661]. Kanunun icra makamı belediyelerdir. Bu kanunla yollar 5'e ayrılmış ve yolların genişlikleri sırasıyla 20, 15, 12, 10 ve 8 zira olacak şekilde ayarlanmıştır. Halihazırda var olan çıkmaz sokaklar ise 6 ziradan 8 ziraya çıkarılacaklardır (Madde 1). Yanmış mahallelerdeki çıkmaz sokaklar mevkiin durumuna göre ya iki taraflı yol haline gelecek ya da tamamen kapatılacaktır (Madde 21). 1863 tarihli Nizamname'de yer alan yeniden yapılandırma sonucu üzerine bina yapılamayacak kadar küçük olan arsa sahibinin ya bitişik komşulardan pay alması ya da arsasını onlara satmasına dair hüküm 1882 tarihli Kanununda da yer almaktadır (Madde 25). Bitişik komşuların balkon ve şehnişinleri arasındaki mesafe yine 2 arşın olacak, zeminden yükseklikleri 5 arşın olan balkon ve şehnişinler tamirle lağvedilecektir (Madde 28). Yıkılmak üzere olan bina veya duvara ilişkin hükümler güncellenmiş, 15 gün içinde iki kez ihtar gönderildiği halde binasını yıkmaz ya da ihtarnameyi kabul ve imza etmez ise bina mahallesi imamı ve muhtarlarına mühürlettirildikten sonra belediye dairesince hedmettirilip mahalle muhtarı, imamı ve zabıta memurunun gözetiminde hafriyat bedeli çıkarılarak bina

[660] 23 Zilhicce 1299/ 05 Kasım 1882, *Düstur*, Z3, 2-21.
[661] (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1330, 2/136.

sahibine ödettirilecektir. Maddenin ikinci fıkrasında bina yıkıldı yıkılacak durumda ise süreç hızlandırılacak, keşif memurları, mahalle imamı, muhtarı, yapı kalfaları gözetiminde bina yıktırılacak ve durum tutanak altına alınıp birinci fıkradaki usulle bina sahibinden bedeli istenecektir (madde 48).

Komşular bina yapılırken veya tamir edilirken usulüne göre yapılıp yapılmadığına dikkat etmiş, herhangi bir hata halinde şikâyette bulunmaktan çekinmemişlerdir. Şikâyet halinde bina sahibinin nasıl hareket edeceğine ilişkin kanunda şu şekilde hüküm bulunmaktadır:

> *"Madde 53: Ebniye inşa ve tamir edenler aleyhinde ebniyeden dolayı ameliyatın tatili istidâ olundukda sahib-i bina ile bilmuhakeme haksız çıktığı halde zarar ve ziyanını tazmin edeceğine dair müstedîyi yedinden devair-i belediyece bir senet ve muteber kefil alınarak yalnız müddeinin tatilini istediği mahallerin ameliyatı on beş gün müddetle tatil edilecek ve bu müddetin inkızâsında tatilin mahkemece bir vakit tayiniyle devam ettirilmesi suret-i resmiyede idare-i belediyeye bildirilmez ise on altıncı günü ameliyatın devamına ruhsat verilecektir."*

Maddeye göre komşular kanuna aykırı inşaat yapıldığına dair itirazlarında, inşaatta sadece itiraz ettikleri kısmın yapımı ertelenecek, eğer itirazında haksız çıkarlarsa ortaya çıkan zararı tazmin edeceklerine dair senet ve kefil getireceklerdir. 15 gün sonunda mahkemece tatil kararı çıkmazsa 16'ncı gün inşaat sahibi, tatil edilen kısmın yapımına devam edecektir. Konuya ilişkin bir örnek, Trablusgarp valisi Ahmed Rasim Paşa'nın Cağaloğlu'nda yaptırdığı konağın durumudur. Konağın Ebniye Kanununa aykırı olarak yüksek olduğu ve yola taştığı şikâyeti ile

Belediye Mühendisleri tarafından keşif yapılması istenmiştir[662]. İkinci keşif raporu şu şekildedir:

"Şehremâneti Hendesehâne Kalemi

Cağaloğlu civârında devletlü Abdullah Paşa hazretlerinin hânedân-ı âlîleri 'uhdelerinde konağının arka tarafında Trablusgarb vâlisi devletlü Ahmed Râsim Paşa hazretlerinin müceddeden inşâ itdirdiği ahşab konağın irtifâ'ı hadd-i kânûnîden ziyâde olduğu hakkında cereyân eden muhâbere ve muâmele üzerine bir kerede ma'rifet-i âcizânemizle tedkîk olunması emir buyurulmasından nâşî[663] *bu kere heyetce gidilerek tedkîkât-ı fenniye icrâ edildi. Mezkûr konağın hânedân-ı müşârün-ileyh müteallik konak tarafına müteallik olan yüzünün heyet-i mecmûası sokak zemîninin her noktasından itibâren tâm Ebniye Kânununun otuz üçüncü maddesinin tayîn eylediği on altı arşın irtifâ'ı hâiz olduğu gibi dâhilen selâmlık kısmı dahi bahçe zemininin her tarafından itibaren kezâlik on altı arşın irtifâ'ındadır. Harem tarafın da selamlıktan fasılasız olduğu ve yüz tarafı ve selamlıkla iştirak eden ciheti hadd-i kânuna muvâfık bulunduğu yalnız arsa zemininin harem tarafından üç arşın derinleşmesinden dolayı kısmen bir bodrum katı hâsıl etmiştir. Binâenaleyh binanın yüzüyle bahçenin sokakla müsâvî, olan kısmına nazaran harem tarafının sedden hâsıl eylediği inhitât zemîni kânun-i mezkûrun otuz dördüncü maddesine tatbîkinde harem kısmı şu bodrum katından ötürü bir buçuk arşın hadd-i kânunu*

---

[662] "Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsine, Ma'rûz-i çâkerîleridir ki, Şûrâ-yı Devlet azâ-ı kirâmdan devletlü Abdulah Paşa hazretlerinin azâ-ı hânedân âlîleri uhdelerinde olmak üzere Cağaloğlu'nda bulunan konağın arka tarafında inşasına başlanmış olan binadan dolayı Ebniye Kânununun 34. Maddesi hükmünün suret-i tefsîrini mutazammın Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesinden verilen mazbata ve onu musaddık Turuk ve Meâbir İdâresi Heyet-i Fenniyyesi tarafından tanzîm olunan varaka suretlerinin gönderildiği beyan-ı âlîsiyle ona göre ifâ-i muâmele olunması şeref-vârid olan 29 Teşrîn-i sânî sene (12) 99 tarihli iradenâme-i âli-i cenâb-ı âsafânelerinde emr ü işâr buyurulması üzerine keyfiyyet Birinci Dâire-i Belediye müdüriyetiyle tebliğ ve tamim olunmuş idi. Dâire-i mezkûre müdüriyetinden vârid olan cevapta evvelce inşa ve ikmâl edilmiş olan mezkûr binadan Ebniye Kanununa tevfîkan kat'ına lüzûm gösterilen mahallin bir heyet-i fenniye marifetiyle keşf ü muâyenesi icrâ olunmadıkça ve bi'l-muhâkeme ilâm edilmedikçe kat'u hedmine mezkûr binanın mutasarrıfı devletlü Ahmed Râsim Paşa hazretlerinin müdîri umûrları Tekâ'üd sandığı muhâsebecisi izzetlü Emin Efendi tarafından muvâfakat olmadığı gibi muahharan müşârün-ileyh Râsim Paşa hazretleri cânibinden bir kıt'a protestonâme tanzîm ve irsâşi ile tedkikât-ı lâzımenin icrâsı taleb ve dermeyân kılınmasıyla ebniye-i mezkûrenin keşf ü muâyenesi zımnında taraf-ı âli-i hazret-i ser-askeri ile Bahriye Nezâreti ve Tophâne-i Âmire müşîriyet celîlelerinden tayîn ve 'izâm olunan memurlara emânet hendesehanesinden dahi bir mühendis tayîn ve tedkîk olunarak ve buna sokaktan yer ilavesiyle tarîke tecâvüz eylediği haber verilmesine mebnî bu cihetin dahi tedkîki heyet-i mezkûreye havale edilerek keşfiyât mukteziyeleri lede'l-icrâ tanzîm ü itâ edilmiş olan iki kıt'a raporun hendesehaneden muhrec ve musaddak sûretleri teferruâttan bulunan harita kopyasıyla beraber leffen arz u takdîm kılınmış ve her iki cihet hakkında emr-i muâyeneden hâsıl olan netâyiç mebhûs raporların beyan edilmiş olmasıyla meallerine ve icâb-ı maslahata nazaran iktizâ-ı hâlin yine Şûrâ-yı Devletce tayîniyle emr ü inbâsı hususunun cevâben arz u işârı bi'l-havâle meclis-i emânetten ifade olunmuş olmakla iktizâ-ı hâlin icrâsıyla keyfiyet-i emrin inbâsı merhûn-i müsâ'ade-i 'aliyye-i cenâb-ı dâverîleridir Olbabda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 23 Şa'bân (1)301 ve fî 5 Haziran 300**",** Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Şura-yı Devlet,* ŞD, 707/11, H-23-06-1301, Erişim Tarihi 21.01.2020.

[663] "Şehremâneti Hendesehâne Kalemi

Trablugarb vâlisi devletlü Ahmed Rasim Paşa hazretlerinin Cağaloğlu civârında inşâ itdirdiği ahşab konağın vaz'iyyeti i'tibâriyle sol cihetinden bulunan bağçe divarı sokağa tecâvüz itdiği hakkında cereyân eden muhâbere üzerine bir kerede hey'et-i âcizânemiz tarafından tedkîki resmen emir buyurulmasından dolayı mahall-i mezkûre gidilüp mu'âyene olundukda zikr olunan sokak ağzından i'tibâren aşağı doğru mezkûr divarın bir kısmı gerçi müceddeden inşâ edildiği hey'et-i hâzırasından anlaşılmış ise de hatt-ı esâsı ve kadîmi bilemediğinden ne mikdâr tecâvüz itdiği mahallinde bi'l-fiil ta'ayün mümkün olamayup ancak 'umûm Dersa'âdet harîtasından kopya edilen merbût ve muhavver harîtaya nazaran mâî hattile gösterildiği üzre zikr olunan divar yirmi beş zirâ-i a'şârı ve yetmiş parmak murabba'ı ya'ni kırkdört zirâ'-ı'atîk mi'mârî ve on sekiz parmak murabba'ı zokağa tecâvüz eylediği harîtasının tedkîkinden anlaşılmağla işbu bir kıt'a rapor bi't-tanzîm kılındı. Fî 23 Mayıs 300", , Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Şura-yı Devlet,* ŞD, 707/11, 4 numaralı varak, H-20-08-1301, Erişim Tarihi: 21.01.2020.

mütecâviz olur ise de mezkûr binâ bundan bir sene mukaddem inşâ ve ikmâl edilmiş ve bidâyet-i inşâsında müteallik olduğu dâire-i belediyece hadd-i irtifâ'ı el-yevm muvâfık bulunan yüz tarafı esâs ittihâzıyla tayîn olunarak ruhsat verildiği şekl-i binâdan anlaşılmış olmakla işbu bir kıt'a rapor bi'l-ittifâk tanzîm ü takdîm kılınmışdır. Ol babda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir[664]*."*

Belgeler incelendiğinde şikâyet üzerine Devair-i Belediye tarafından keşif yapıldığı, keşifte kanuna aykırı durumun gözlendiği, ancak Ahmed Rasim Paşa'nın vekili Emin Efendi'nin bu duruma itiraz ettiği ve tekrardan keşif yapılıp rapor düzenlenmesini istediği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Devair-i Belediye'nin üst kurumu olan Şehremaneti'nin Mühendislik Kalemi personeli keşfe gitmiş ve raporunu yukarıda belirtilen şekilde ruhsatın önceki kanuna göre alındığına ve o kanuna uygun inşa edildiğine dair tutanak tutup kararı hükümete bırakmıştır. Bunun yanında, binaların kâgir yapılmasına ilişkin onlarca mevzuata rağmen, parası olan kişilerin bile hâlâ ahşap bina yapmayı tercih etmesi dikkate şayandır.

Sonuç olarak Tanzimat dönemindeki komşuluk hukukuna tesir eden önemli hususlar belediyelerin kurulması ve Ebniye Kanunları ile birlikte kişinin mülkünün belediyece kayıt altına alınması ve kişi malında bir tasarruf yapacaksa, yapacağı tasarruf hakkında belediyeden ruhsat alması ve buna göre hareket etmesidir. Böylece kişinin malını tasarruf etmede kısıtlayıcı unsurlara komşuluk haklarının yanı sıra belediyeler de kamu yararı gözeticisi olarak eklenmiştir.

B. Rıhtımlar Hakkında Nizamname

Asıl adı "Boğaziçi'nde ve İdaresi Doğrudan Doğruya Dersaâdete Merbut Olan Sevahilde Müceddeden Yapılacak Rıhtımlar Hakkında Nizamname" olan rıhtım nizamnamesi 1863 tarihli Turuk ve Ebniye Nizamnamesi ile aynı yılda yürürlüğe girmiştir[665]. Nizamnamede komşuluk hukukuna ilişkin en önemli husus komşuların rızası olmadan sahilhâne (yalı) ve rıhtım inşa edemeyecek olmalarıdır. Bu konuya ilişkin Madam Afnik, Dahiliye Nezaretine bir dilekçe ile başvurmuştur. Dilekçenin konusu şu şekildedir: Madam Afnik'in Boğaziçi'nde bir sahilhânesi vardır. Yalısının rıhtımını güzelleştirmek için bir bina yapmak istemektedir. Bina yapımı için Yeniköy Belediyesine müracaat edip gerekli ruhsatı almış ve inşaat harcını da ödemiştir. Madam Afnik, inşaata başlamış ve bir kata yakın çıkmak üzere iken komşuları

[664] Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Şura-yı Devlet*, ŞD, 707/11, 5 numaralı varak, Erişim Tarihi: 21.01.2020.

[665] 9 Rebîülâhir 1280/ 23 Eylül 1863, *Düstur*, tertip 1, cilt 2, 537- 539, (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1330, 2/113-115. 1863 yılında ruhsatlandırma ve teftiş işlemleri Nafia Nezaretinde olmakla birlikte, bu yetkiler belediyelere devredildikten sonra rıhtımlar hakkındaki ruhsatlandırma işlemleri de belediyelerin yetkisine dahil olmuştur.

şikâyet etmiş ve Şehremaneti Encümeni de ruhsatı iptal edip bina yüksekliğini komşularınınkinin yüksekliği ile sınırlamıştır. Komşuları, Rıhtım Nizamnamesinin ikinci ve beşinci maddelerine dayanarak komşularından farklı olarak denize doğru rıhtımı genişletmenin komşularının rızasına bağlı olduğunu ve bu duruma rıza vermediklerini beyan etmektedirler. Madam Afnik ise komşunun rızasının kanunda kaldırılıp belediye meclisine verildiğini, hükümetin ve devletin kanunlarının her türlü şeraitini ifa ettiği halde neden kendi mülkünde bina yapmaya müsaade edilmediğini Dahiliye Nezaretine sormuştur[666]. Dahiliye Nezareti konuyu araştırmış, komşulara ve belediyeye durumu sormuş ancak problem idari yoldan çözülememiş ve mesele davalık olmuştur. Mahkemenin bu meseleyi nasıl çözdüğüne ilişkin bilgiler arşiv belgesinde mevcut değildir. Problemin çözümünde yine komşuluk hukuku işletilerek bir sonuca ulaşılması istenirse, mevzuat incelendiğinde denize doğru komşularından farklı olarak rıhtımın genişletilmesi komşuların rızasına bağlı ise, bu durumda rıza koşulları sağlanmadan Madam Afnik'e ruhsat veren Belediye, Madam Afnik'in yapmış olduğu masraftan sorumludur. Bunun yanında durumdan haberdar olup Madam Afnik onca masrafı yapmadan önce rızalarının olmadığını beyan edebilecekken iş geri dönülemez bir hal aldıktan

[666] "Dâhiliyye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü efendim hazretleri

Büyükdere'de İskele Caddesi'nde mutasarrıfı olduğum sâhilhâneye rıhtım yapmak üzre Yeniköy dâiresine bundan mukaddem mürâca'at itdim. Projelerim bi'l-umûm mecâri-i kânûniyyeden geçdikden sonra şehremânetinin fî 23 Kânûn-i sânî (12)33 tarih ve 23 numerulu tezkiresi mûcebince Yeniköy Dâiresi'nde yedime inşâât ruhsatnâmesi aldım. Kânûnen verilmesi lâzım gelen rıhtımın harcını da te'diye itdim. İnşâât zamanında komşularımın garezkârâne şikâyeti ve şehremâneti encümeni üzerinde her nasılsa te'mîn itdikleri nüfûz te'sîriyle evvelce verilmiş olan ruhsat tezkiresinin hilâfında olmak üzre yapacağım rıhtımın seviyesi komşu seviyesinden fazla çıkamamak sûretiyle takyîd itdi. Halbuki mezkûr rıhtımı vücûda getirmek içün beş-altı bin lira para sarf itdim ve denizden dolma kısmının da hazine-i celîleye bedelini virerek yapılan rıhtımın tasarruf sened ve haritasını yedime ahz eyledim. Bi't-tab' bu kadar masraf ihtiyârından maksad kendi sâhilhânemin önünü şereflendirmek idi. 166 arşun terbî'inde olan mezkûr rıhtım mahalli üzerine bu kerre harç-ı kânûnîsi te'diye iderek bir kat binâ yapmak istedim. Yine şehremâneti encümeni fî 23 Şubat (1)338 tarihli kararıyla buna da müsâ'ade itmedi…

Paşa hazretleri, şehremânetinin tarafgirliği ve kanunsuzluğu ile bu kadar emek ve masraflarımın beyhûde yere ziyâ'ına elbette vicdân-ı sâmîleri kânî olamaz. Hakkımın ve hukuk tasarrufumun ihlâl ve ziyâ'dan kurtarılmasını zât-ı sâmîlerinden istirhâm eylerim. Bu mes'ele hakkında iki seneden berü cereyân itmiş olan muhâberât ve raporlar tedkîk buyurulacak olursa hakkım gün gibi zâhir olacakdır. Şehremâneti encümeninin istinâd itdiği 1280 tarihli rıhtım nizamnâmesinin ikinci ve beşinci maddelerinin el-yevm hükmü olmadığını encümen-i emânet dahi biliyor. Fakat encümen üzerinden şehremânetinin nüfûzu hakkımı izhâra mâni' oluyor. Âcizeleri şehremânetinin tanzîm itdiği istikâmet-i umûmiyyeye tevfîkan rıhtımı inşâ itdirdim. Bu istikâmet tasdîk eyledikden sonra kânun hâlini aldı sağ ve solumuzdaki takrîben yüz kadar sâhilhâneye bu istikâmete göre denize doğru çıkmak hakkı verildi. İlk def'a olmak üzre benim rıhtımın yapılması komşularım tarafından hoş görülmedi, i'tirâza kalkışdılar. Rıhtım nizamnâmesinin ikinci ve beşinci maddeleri ahkâmınca komşularımın rızası alınmak lâzım ise de bi'l-âhere ebniyye kânûnunun otuz ikinci ve madde-i muvakkatasıyla bu hak komşularımdan alınarak mecâlis-i belediyeye verildi. Şehremâneti de bu maddelere istinâden istikâmet-i 'umûmiyyesi ta'yîn ü tasdîk itdiği ve bidâyetde rıhtım nizamnâmesinin mefsûh maddelerini kâle almadığı halde bi'l-âhere neden bu nizamnâmeyi ortaya koydu. Hükûmetin ve kavânîn-i devletin her türlü şerâitini îfâ itdiğim halde yedimde tasarruf senedi olan bir mahalle binâ yapmağı şehremâneti hangi kânunla men' idiyor. Encümen-i emânet kararlarında Boğaziçinin letâfet-i mevki'ası ihlâl idilmemek içün binâya müsâ'ade idilmiyor. Halbuki istikâmet-i 'umûmiyyeye tevfîkan yapılacak binâ mevki'in letâfetini nasıl ihlâl ider. Hukûk-i tasarrufiyyemin ziyâ'dan vikâyesi içün mes'elenin nezâret-i celîlelerince tedkîkini arz u istirhâm iderim. Olbabda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. *Fî 28 Şubat 1328",* Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü*, DH.UMVM, 102/ 9, erişim tarihi 28.02.20.

sonra belediyeye rızalarının olmadığını beyan edip Madam Afnik'i zarara uğratan komşuları da eğer rıhtımın eski haline dönmelerini istiyorlarsa bu zararı karşılamak durumundadırlar.

Komşuların ve Madam Afnik'in dayandığı kanunlar incelendiğinde Madam Afnik, Ebniye Kanununun otuz ikinci ve muvakkat maddelerine göre komşu rızasının ortadan kalktığını iddia etmektedir:

> *"Madde 32: Boğaz içi ve Haliç sahilinde inşa olunacak her nevi bina ve rıhtımlar i'vicac-ı tabîîyesine göre harita-i umumiyesinde gösterilen hatt-ı müntehadan ziyade denize çıkmak memnudur.*
>
> *Madde-i Muvakkat: Otuz ikinci maddede gösterilen harita-i umumiyenin tanzimine kadar Boğaziçi ve Haliç sevahilinde yapılacak bina ve rıhtımlar sevahilin i'vicâc-ı tabîîyesine göre mecalis-i belediye taraflarından tensip ve tahdit edilecek dereceden ziyade denize çıkmayacaktır."*

Maddeler incelendiğinde Boğaziçi ve Haliç'e ilişkin genel harita ilan edilene kadar sahilin düzenlenmesi belediye meclisine aittir. Ancak burada komşuların rızasının kalktığına ilişkin herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Sarkis Karakoç, ebniye ve rıhtımlara ilişkin nizamnameleri topladığı ve değerlendirdiği kitabında[667], her maddenin altına Rıhtım nizamnamesi ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğine dair şerh düşmüştür. Komşuların da rızalarına dayanak olan Rıhtım Nizamnamesinin ilgili maddeleri ise şu şekildedir:

> *"Madde 2: Ber-vechi bâlâ Nafia Nezareti tarafından tayin kılınan memur, yapılacak rıhtımın tarafeyninde bulunan komşulara bir gûne zararı melhuz bulunduğu takdirde evvel emirde bunların muvafakat ve rızalarını mübeyyin birer kıta' ilmühaber ahz ederek canib-i idareye takdim etmek lazımdır.*
>
> *Madde 5: Deniz tarafına ebniye ihdas etmek üzere inşa olunacak rıhtımın ikinci maddede gösterilen usul veçhile komşularının rızalarını bad'elistihsal her zerra' ter beyandan canib-i mirîye ait olmak üzere otuz guruş ruhsatiye alınacak ve ruhsatiyenin hamse miktarı dahi harç-ı ilam olarak başkaca ahz alınacaktır."*

Rıhtım Nizamnamesi incelendiğinde görülecektir ki bir rıhtım yeniden inşa edilmek ve düzenlenmek isteniyorsa komşuların rızası şarttır ve bu şartın varlığını öncelikle ruhsat verecek memur inceleyip ilgili rızaların alınması gerektiğini bildirecektir. İnşaat yapmak isteyen yapı sahibinin de komşularından rıza metnini alıp idareye takdim etmesi gerekmektedir. Nizamname, Ebniye Kanunu ile ilga edilmediği için yürürlüktedir ve ilgili maddeleri de bu rıza

---

667 Sarkis Karakoç, *Ebniye, Rıhtım, Mıntıka, Ebniye-i Emiriyye ve Vakfiye İnşaat ve Tamiratı Kanun ve Nizamnameleri* (Cihan Biraderler Matbaası, 1342), 220, 236.

şartını ortadan kaldırmamıştır. Bu durumda Madam Afnik haksızdır. Ancak haksız olması zarar görmediği anlamına gelmemektedir. Yukarıda da bahsedildiği gibi ruhsat alınan belediye gerekli maddeleri önden uygulamış ve komşu izni şartını aramış olsa idi, Madam Afnik inşaata başlayamayacak ve masraf yapmamış olacaktı.

C. Sokaklara Dair Nizamname

Sokaklara dair Nizamname[668], 1848 ve 1849 tarihli Ebniye Nizamnamelerinde belirtilen usule ve hizaya göre düzenlenmiştir. Sokaklara dair Nizamname, belediyelerin kurulmasından sonra vazedildiği için nizamnamenin yürütücüsü belediyedir. Bunun yanında nizamnamenin birinci bendinde nizamnamenin Beyoğlu ve Galata sokaklarının düzenlenmesi için çıkarıldığı ifade edilmiştir. Sokakların planı yine Daire-i Belediyeye aittir. Sokakların temizliğinin ihale usulü ile sağlanması kararlaştırılmıştır. Sokakların temizliği için sokaklar üç sınıfa ayrılmıştır. Birinci sınıfa ayrılan sokaklar kışın her gün, yazın günde iki sefer; ikinci sınıfa ayrılan sokaklar yaz-kış her gün; üçüncü sınıfa ayrılan sokaklar ise haftada bir gün süpürülecektir (Altıncı bend). Hanelerin içindeki çöpler için de çöp arabası geçecek ve çöpçüler kapıyı çaldıkları zaman çöplerini çöp sepetine boşaltacaklardır (Sekizinci bend). Çöplerin koku yapmaması için de mahalleli çöplerini attıkları yeri temiz tutmaya devam edeceklerdir (Dokuzuncu madde). Etrafını temiz tutmaya aykırı hareket edenler Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 254. maddesine[669] göre para cezasına çarptırılacaktır (On birinci bend).

Sokaklara taşkın yapı inşa edilmesi ve balkon ve duvar gibi sokak üzerine olan çıkma yapıların üstüne aşağıya düşebilecek saksı ve benzeri eşyaların konulması yasaklanmıştır (Otuz ikinci bend). Su olukları sokağa kadar uzatılmayacak ve bu tür olukların uçları yer ile aynı hizada olacaktır (Otuz beşinci bend). Hanelerin içinin ve dışının mutlaka temiz olması gerektiği de vurgulanmıştır (Otuz sekizinci bend). Otuz dokuzuncu bend ise komşuluk hukukuna ilişkin en çok zarar görülen hususlardan biri olan pis su atıklarının hangi vasıtalarla giderileceğine ilişkindir. Buna göre yağmur ve çirkef sularının icrası için yeter miktarda boru ve kurna

[668] *Düstur*, tertip 1, cilt 2, 478-491, 17 Ramazan 1275/21 Nisan 1859.

[669] *Düstur*, tertip 1, cilt 1, 537-597, 28 Zilhicce 1274/ 8 Ağustos 1858, " Hancı ve lokantacılardan geceleri fener yakması kendisine canib-i zaptiyeden tenbih olunduğu halde ihmal eden ve suhulet-i mürur ve ubûr-u nâsa dokunacak şeyleri bilâ zaruret yollara vaz' ve terk eyleyen ve bu misillü şeyler hasbel icap sokak ve meydanlara vaz' olunduğu veyahut memerr-i nâs olan mahallerde su yolu ve lağım kazılıp da geceleri açık kaldığı halde gelip geçenlere bir gûne sakatlık olmamak için yığılmış eşya ve kazılmış mahal üzerine bir kandil ve fener vaz' etmeyen kimseler ve turuk nizamatına ve müşrif-i harap olan ebniyeyi tamir veya hedm etmek üzere taraf-ı hükümetten sadır olar tenbihata mügaair hareket ve sokağa süprüntü vesair taaffünatı mucip şeyler ilka eyleyenler ve kayıtsızlık ile bir kimsenin üzerine süprüntü veya pislik dökenler ve sükûtu ile yoldan geçenlere zarar verebilecek şeyleri sokağa atanlar ve gerek nizamat-i mülkiyeye ve gerek idare-i belediye tarafından neşir olunan nizamata tevfik-i hareket etmeyenler bir beyaz beşlikten beş beyaz beşliğe kadar ceza-i nakdi ahzıyla mücâzât olunur."

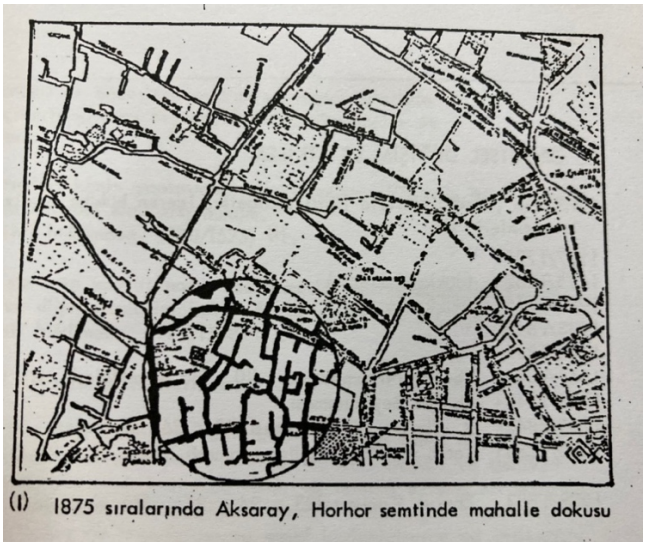
verilecek, lağım boruları lağıma kadar ya da onaylı çirkef kuyusu inşa edilmişse oraya kadar indirilecek böylece duvarları eriten ya da kokusundan durulamayan lağım yer altına indirilmiş olacaktır. Devamındaki maddelerde kuyuların bakım ve temizliğinin gerektikçe yapılması hüküm altına alınmıştır. Nizamname daha çok esnaf ve tacir dükkanlarını düzenlediği için maddeler daha çok bu dükkanlarda yapılacak ve yapılmayacak işlerle alakalıdır.

Sonuç olarak, Tanzimat döneminde şehirlerin fiziki yapısı ile ilgili düzenlenen mevzuata bakıldığında başlıca şu konuları içerdiği dikkatimizi çekmiştir:

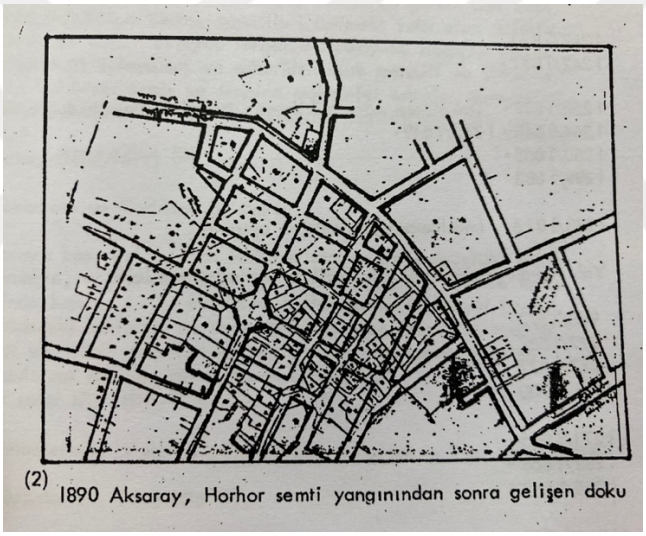
- İnşaat işlerini denetlemek üzere çeşitli kurumların kurulması,
- Yol yapım ve tamiri,
- Bina yükseklikleri,
- Sokakların genişlikleri,
- Kullanılacak malzemenin seçimi, nasıl kullanılacağı, temin edilmesi, fiyatının düzenlenmesi[670].

Yapılan düzenlemeler en başta başkent İstanbul içindir. Yönetim İstanbul'un fiziki yapısının değişmesi ve güzelleşmesi için oldukça cömert davranırken taşra için aynı durum söz konusu değildir. Vilâyât Belediye Kanunu'ndan[671] sonra yerel yönetimlerin işlerlik kazanmasıyla birlikte halihazırdaki mahalleler için yolların düzenlenmesi gibi değişiklikler olmuş, göçler sonucu kurulan yeni mahalleler yeni nizama göre yapılandırılmıştır. Oysa İstanbul'da yangınlar ve doğal afetler nedeniyle sürekli binalar yenilenmekte olduğu için eski yerleşim yerlerine de yeni planlar uygulanmıştır. Örneğin Aksaray Horhor semtinde yangından sonra yollar kadimde olduğu gibi yapılmamış, binalar ve yollar ızgara tipi yerleşim düzenine göre planlanmıştır:

[670] Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, 56.
[671] 27 Ramazan 1294/05 Ekim 1877, *Düstur*, tertip 1, cilt 4, 538- 553.

Şekil 4: Horhor Semti, 1875[672].

Şekil 5: Horhor Semti, 1890[673].

Mahallenin fiziki yapısında yapılan değişikliklerin yanı sıra komşular çıkarılan nizamnamelerde yer alan yükseklik, taşkın yapılar gibi hususları titizlikle incelemiş, mevcut düzenlemeye uymayan bir işlem gördüklerinde şikâyet etmekten çekinmemişlerdir. Bunun yanında bitişik komşulardan izin alınması özellikle yalı ve rıhtım inşasında mecburi tutulmuştur.

[672] Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, XI.
[673] Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*, XI.

III. Mahallenin Sorumluluğundaki Değişiklikler

Mahallelinin kamusal sorumlulukları bakımından devletin taleplerinde bir değişiklik olmamakla birlikte idari yapının değişmesi ve her idari makamın görev alanının birbiriyle kesişmesi mahalleliyi yalnız bırakmıştır. Tanzimat Fermanı, devletin vatandaşın can ve mal güvenliğini sağlayacağını taahhüt etmiştir. Ancak bunun nasıl sağlanacağı konusunda bürokrasinin kafasının net olmadığı oluşturulan kurumların yapısının sürekli değiştirilmesinden anlaşılmaktadır.

Tanzimat dönemiyle beraber mahallenin yönetimine muhtarlar ve ihtiyar meclisi eklense bile mahallenin ihtiyaçlarının giderilmesi bakımından eski usule yakın bir biçimde devam edildiği anlaşılmaktadır. İhtiyar meclisi zaten mahallede herkesçe bilinen kimselerden seçildiği için heyetin almış olduğu kararlara uymak konusunda problem çıkmamış, üstelik bu kişilerin seçimi mahalle yaşantısına yeni bir heyecan katmıştır[674]. Daha önce imam ve mahallenin ileri gelenlerince ve avarız vakfı yöneticilerince yaptırılmaya çalışılan kamu hizmetlerinde başvuracakları bir yer olması ihtiyar meclisine ayrı bir önem kazandırmış, bu kurumlar işlevlerine uygun bir biçimde kullanılmıştır. Muhtarların ve ihtiyar meclisinin beledi görevlerinden ziyade yukarıda bahsedilen uyuşmazlık çözüm görevi olmasına rağmen mahalleli, şehrin içinde olması dolayısıyla mahkemelere erişim kolaylığına sahiptir ve uyuşmazlıklarda muhtar ve ihtiyar heyetine pek başvurmamıştır.

Klasik dönemde mahallenin sorumlu kişisi olan imamın yetkilerinin büyük çoğunluğu muhtarlıklara devredilse bile hem ihtiyar meclislerinde yer almaları hem de mahallelinin saygı göstermesi nedeniyle mahalle için alınacak kararlarda imamlar söz sahibi olmaya devam etmiştir. İmamlar açısından bir diğer değişiklik tayin ve azillerinin Evkaf Nezaretince yerine getirilmeye başlanmasıdır. Bilindiği üzere o zamana kadar imamlar maaşlarını görev yaptıkları cami ya da mescidin vakfından almışlardır. Hem bu nedenle hem de vakıf senedinde de detaylı düzenlemeler yapıldığı için imamların tayini ve azli gibi meseleler vakıf yönetiminin ve vakıf nazırı olan kadının kontrolünde olmuştur.

Çıkarılan ceza kanunları mahallenin faili meçhul cinayetten dolayı sorumluluğunu devam ettirmiştir. Hatta kasame bölümünde bahsedildiği üzere suç kapsamı cinayetten çıkıp

[674] Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, 188.

harman yerinin yanması ya da telgraf fincanlarına kadar genişletilerek kasame suretiyle tazmin edilmesi yoluna gidilmiştir[675].

Mahallelinin bireyin özel hayatına ya da alanına müdahale yollarından bahsedilmişti. Kısa bir şekilde açıklamak gerekirse; sosyal kontrol ve otokontrolün Osmanlı mahallelerinin belirgin özelliği olması dolayısıyla, bölgesinde kendisine herhangi bir cezai sorumluluk yüklenmemesi maksadıyla mahalleliler, bireylerin özel alanına hem resmi hem de gayri resmi yollarla müdahale edebilmiştir. Bu minvalde özel hayatın gizliliğine ilişkin Tanzimat dönemindeki değişikliklere baktığımız zaman, mahallelinin en önemli müdahale aracı olan ev basmalarının hukuki yoldan sınırlandırıldığını görmekteyiz. 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 22'nci maddesinde, *"Memalik-i Osmaniye'de herkesin mesken ve menzili taarruzdan masundur. Kanunun tayin eylediği ahvalden maada bir sebeple hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menziline girilemez."* denilerek ceza kanunlarında yazılan sebeplerin dışında kamu görevlilerinin bir başkasının konutuna izinsiz girmesi yasaklanmıştır. 1858 Ceza Kanunnamesinin 105'inci maddesine göre de *"Her bir memur kavanin-i mülkiye ve askeriye ve müesses olan zaptiye nizamının cevaz verdiği hususattan gayri ahvalde ve kavanin ve nizamatın tayin eylediği usulden başka olarak memuriyeti sıfatı ile bir kimsenin hanesine cebren girerse altı aydan üç seneye kadar hapis olunur. Ve bunu amirinin emri ile yapmış olduğu tebeyyün ederse kendisi cezadan ma'füvv (muaf) tutulup amiri her kim ise bu ceza onun hakkında icra olunur. Ve memurinin gayrı dahi her kim olursa olsun ya ihâfe (korkutma) veyahut cebir ile bir kimsenin hanesine girerse bir haftadan altı aya kadar hapis ile cezalandırılır."* denilerek kamu görevlisi olmayan kimselerin de mesken masuniyetini ihlalleri halinde cezalandırılacakları hüküm altına alınmıştır.

Mesken masuniyeti yani konut dokunulmazlığının ihlal suçunun cezalandırılmama halleri olan hukuka uygunluk sebepleri ise vergi tahsili sırasında, zabıta ve belediye nizamının icra edilip edilmediği denetlenirken, cinayet ve diğer suçlarda araştırma ve tahkikat yaparken, mahkeme ilanının tenfizi sırasındadır. Bu durumlarda kamu görevlileri mesken sahibinin rızası olmadan içeri girebilmektedir. Hukuka uygunluk sebeplerinin yanı sıra zaruret hali de suçu cezasız kılar. Bir de bir suçun takibi sırasında kaçan kişiyi yakalamak maksadıyla haneye izinsiz girilebilir[676].

---

[675] Akman, "Osmanlı Hukukunda Faili Bilinmeyen İtlaf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği", 8-10. Önceki dönem kanunnamelerde adı geçmese de toplu sorumluluk var olmakla birlikte, ismen kasame kapsamına alınan vakaların tarihine bakıldığında Tanzimat döneminden sonra meydana geldiği görülecektir.

[676] İbrahim Edhem, "Kavanin Dersleri", *Mizanü'l Hukuk* 1/24 (1324), 275-276.

Kanunun izin verdiği hallerde memurun müdahalesi durumunda komşuluk hukukunu ilgilendiren bir detay bulunmaktadır. İbrahim Edhem bu durumu şöyle açıklamıştır: *"Kanunun cevaz verdiği ahval-i muayyenede memurin-i hükümet tarafından bir haneye duhul iktiza edince hod be hod girmeleri caiz olmayıp her halde mahalle imam, papaz ve muhtarını ve mahalle erkânından bir iki zatı istishab ve istizân eylemeleri şarttır*[677]. Eğer memurlar bu usule aykırı olarak bir haneye girerlerse 1858 tarihli Ceza Kanunnamesinin 105'inci maddesi devrededir. Burada örneğin bir suçun işlendiğine ilişkin ihbar alınıp, gerekli talimat gelince de meskenin yolunu tutan zaptiye memurlarının hane kapısına baskın yapar gibi girmemeleri, mahallenin baş sorumluları olan imam ve muhtarı -olaya şahitlik yapmaları için- yanlarına almaları gerekmektedir.

Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile birlikte mahallelerin güvenliğini mahallelinin ücretini ödediği bekçilerin yanında zaptiye memurları da karşılamaya başlamıştır[678]. Burada mahalle bekçilerine değinmekte fayda vardır. Bekçi, mahalleli tarafından maaşı karşılanan, özellikle geceleri görevli olduğu bölgenin güvenliğini sağlayan, polis, zaptiye, subaşı gibi devletin soğuk yüzünü gösterdiği kişiler olmayıp "bekçi baba" olarak kabul gören Osmanlı günlük yaşamında önemli bir figürdür[679]. Bekçiler, II. Abdülhamid döneminde mahallenin güvenliğini sağlamaya yönelik sorumlulukları dolayısıyla emniyet güçleri ile beraber anılır olmuşlardır. Dahası 1896 tarihli Dersaadet ve Bilad-i Selasede Takrir-i Asayiş Vazifesiyle Mükellef Olan Nizamiye ve Jandarma Asâkir-i Şahanesiyle Polis Memurlarının Suret-i Hareketlerine Dair Talimat içerisinde mahalle bekçilerine ve muhtarlara istihbarat alanında polise yardımcı kuvvet olarak görev verilmiştir[680]:

> *"Madde 2: Polis efradı mahalle bekçilerinden ve muhtar ve saireden derûn-i hanelerin ahvaline ve mahallâta gelip giden eşhasa dair mâlumat istihsal edip mazınne-i sû' olan eşhası takip ve ahz ü girift edecek ve taharrisi icap edecek tebâa-i devlet-i aliye meskenlerini kanunen mevzu olan usule tevfikan taharri eyleyeceklerdir."*

[677] İbrahim Edhem İbrahim Edhem, "Kavanin Dersleri", 276.

[678] Mahalle bekçilerinin Osmanlıda günümüzün geceleri sokaklarda dolaşan güvenlik görevlilerinden daha farklı bir konumu ve işleri olduğu bilinmektedir. Devlet tarafından teşkilatlandırılmadan önce mahallelinin seçiminin kadıya onaylatılması suretiyle tayin olur, güvenliği sağlamanın yanında mahallede o anda neye ihtiyaç varsa, örneğin halı yıkanmasına yardım etme, evlere su taşıma (daha sonra sakalar üstlenmiştir), doğumda-ölümde insanlara yardımcı olma gibi çok çeşitli hizmetlerde bulunurdu, Cem Doğan, "Eski İstanbul'da Mahalle Bekçisi ve II. Meşrutiyet'te Bekçi Teşkilatının Düzenlenmesi Bağlamında Mahalle Bekçileri Nizamnamesi (1908-1918)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/14 (2019), 261.

[679] Noémi Lévy - Alexandre Toumarkine (ed.), *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18. - 20. Yüzyıllar* (Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ts.) (Erişim 09 Şubat 2022), 138-139.

[680] 1 Receb 1314/6 Aralık 1896, *Düstur*, tertip 1, cilt 7, 114-116.

Madde incelendiğinde mahalle bekçileri ve muhtarlardan evlerin içlerini gözetlemek, gelip gidenleri kontrol etmek, sıkıntılı bir durumun varlığı halinde 'kanunun izin verdiği usule göre' araştırma yapmak ve polise bilgi vermekle yükümlü tutulmuşlardır. Bekçi baba olarak nitelendirilen birisinin mahallede hafiyelik yapmasının mahallede çok da hoş karşılanmadığı akla gelmemelidir. Zaten sosyal kontrol bakımından tetikte olan mahalleliye çok da yabancı bir durum olmadığı için muhtemel olumsuz tepki ilk başlarda mahallelide görülmemiştir. Ancak bir zaman sonra istibdat olarak adlandırılan bu rejim ve rejimin en önemli aracı olan hafiyelik sadece fuhuş ya da ahlaka aykırı hareketlerden çıkıp insanların fikirlerine sirayet edince halktan tepkiyle karşılaşmıştır.

Mahalle bekçilerine ilişkin bu tür maddelerin kanun ve nizamlarda sıkça rastlanması, devletin bekçileri yasanın gözü fonksiyonuyla donatmaları, bekçileri mahallelerin bir uzantısı olmaktan çıkarmıştır. Birçok kurum tarafından sıkı bir şekilde denetlendiği anlaşılan bekçilerin nereye tabi olacağına ilişkin karmaşa 20. yüzyıl başlarında giderilmeye çalışılmıştır. Önce 1909 yılında Mahalle Bekçileri Nizamnamesi[681] sonra da 1914 yılında Çarşı ve Mahallat Bekçileri Hakkında Kanun-ı Muvakkat[682] çıkarılmıştır. Bu kanunlarla şehir ve köylerde bekçi istihdam edilmesi mecburi tutulmuş, bekçilerin ücretlerinin ödenmesi, kıyafetleri ve görevleri detaylı bir şekilde açıklanmış ve bekçiler İstanbul'da polis müdürüne, taşrada en büyük mülkiye memurlarına bağlanmıştır.

Mahallelinin otokontrol mekanizmasının işlemesiyle ortaya çıkan ve suçlu, zararlı görülen kişilerin mahalleden ihraç edilmesi hususunda ise fuhuş en önemli sürgün sebebi olarak varlığını devam ettirmiştir. Bununla birlikte ihraç konusunda mahallelinin karar alma yeri kahvehanelerin yaygınlaşmasıyla cami olmaktan çıkmıştır[683]. Toplanarak bir hanede fuhuş yapıldığına kanaat getiren mahalleli, yanlarına imamla birlikte zaptiyeden memurlarını da alıp evin kapısına dayanmakta ve evden bir dirençle karşılaşıldığı takdirde kapı kırılıp bütün kalabalık içeri girmekte ve evde kim var kim yok dövülmektedir[684].

---

[681] Doğan, "Eski İstanbul'da Mahalle Bekçisi ve II. Meşrutiyet'te Bekçi Teşkilatının Düzenlenmesi Bağlamında Mahalle Bekçileri Nizamnamesi (1908-1918)", s. 266. içinde Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bab-ı Ali Evrak Odası*, BEO, 3767/282513, H-12-06-1328, Nizamname Şehremaneti Heyet-i Umumiyesi tarafından kaleme alınmıştır.

[682] 16 Cumadelahira 1332/ 12 Mayıs 1914, *Düstur*, tertip 2, cilt 6, 712, metin için (Ergin), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1330, 2/640.

[683] Cem Doğan, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş Frengi ve İktidar (1878-1922)* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020), 458.

[684] Vahdettin Engin, "Genelevden Korkma Fuhuşun Gizlisinden Kork", erişim 04 Şubat 2022, http://www.akintarih.com/turktarihi/osmanli/genelev.htm.

Uygunsuz tavırlar içerisinde olanların sürgün edilmesi yöntemi Tanzimat döneminde devam etmekle birlikte fuhuş yapanlara ilişkin yeni bir düzenleme yapılmıştır. Fuhşun ne Osmanlı ne de diğer devletler tarafından önlenememiş olması, devlet adamlarını sürgün dışında farklı bir usule yöneltmiştir. Bu usul genelevlerin/umumhanelerin açılmasıdır. Genelevlerin açılması Kırım Savaşı'nın bitimine rastlamaktadır. Dışarıdan gelen yoğun göç Beyoğlu ve Galata semtlerinde yoğunlaşmıştır. Fuhşun deyim yerindeyse patlaması nedeniyle özellikle sağlık açısından çeşitli salgınların ve zührevi hastalıkların baş göstermesi sonucu Altıncı Daire-i Belediye, genelevde çalışan kadınlar için hastaneler kurmuştur[685].

Genelevlerin yanında mahalleler arasında "koltuk[686]" adı verilen gizlice işletilen randevu evleri mahalleli açısından problem oluşturmuştur. 19. yüzyılda adı Fransızca buluşma mekânı anlamına gelen randevu evlerine çevrilen koltuk evlerin ortaya çıkarılması epey güç olmuştur. Evleri kiralayanların ilk bakışta çok düzgün görünmesi mahalleli açısından yanıltıcı olmuştur. Bu konudan bahsederken insanların aklına Fatma Girik ile Kemal Sunal'ın rol aldığı "Kanlı Nigâr" filmi gelmektedir. Koltuk olarak bahsedilen evler işte tam Cihanyandı Kanlı Nigar'ın kiraladığı evler gibidir. Bu evleri sadece müşterileri bilmekte, parolalar yardımı ile fahişelerle anlaşmaktadır. Bunun yanında resmi genelevlerde çalgı- çengi mevcutken, mahalle aralarındaki koltuklar fark edilmemek için müzikli eğlence programı hazırlamaz. Ancak, bu evler yine de gözetim altındadır, mahalleli en ufak bir ipucu yakalarsa koltuk evi kiralayanların gözünün yaşına bakmadan, önce baskın ve sonra ihraç ile fuhuş yapanların cezasını vermektedir[687]. Mahallelinin gözetimine rağmen fuhşa engel olunamaması devleti de tedbir almaya yöneltmiştir. 1859 yılında yayımlanan ve 76 tarihli Emirname-i Sami olarak ünlenen "Baskın Verenler Hakkında Olunacak Muameleye Dair Fi S Sene 76 Tarihli ve 71 Numaralı Emirname-i Sami" fuhuş yapan kadın ve erkeklere uygulanacak cezalara ilişkin bir düzenleme getirmiştir[688]. Emirnameye göre baskın yapılacak yerler ve basılan kişilere göre cezalar değişmektedir. İlki *mazınne-i sû'* yerler yani zaten fuhşiyatın öteden beri yapıldığı bilinen yerlerdir. Buralarda basılanların cezası taziren 48 saatten bir aya kadardır. Mestûretü'l- ahval

[685] Zafer Toprak, "Fuhuş", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Kültür Bakanlığı&Tarih Vakfı, 1994).; Zafer Toprak, "Genelev", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (Kültür Bakanlığı&Tarih Vakfı, 1994).

[686] Koltuk: 1. Damadın gelini arabadan alıp odasına kadar götürme merasimi, 2. Eskiden esnaf belirli yerlerde ve sınırlı sayıda dükkân açabilirdi. Bunların dışında köşede bucakta açılan dükkanlara koltuk denirdi, 3. Gizlice işletilen en adisinden genelev, 4. Ruhsatnamesiz, gedik fermanı olmadan kaçak olarak açılan dükkân kurulan tezgâh veya yapılan seyyar esnaflık; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011). Koltuk teriminin genel manasıyla ruhsat- izin olmadan açılmış olan işletme anlamına geldiği, randevu evlerine de ruhsatsız ve gizli olması nedeniyle bu terimin yakıştırıldığı anlaşılmıştır. Pakalın'ın sözlüğünde genelev olarak kullanıldığına ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır.

[687] Doğan, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş Frengi ve İktidar (1878-1922)*, 165 vd.

[688] EK-1, Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Umum Vilayat Evrakı*, A.] MKT. UM. 415/25.

olan yani iffetli bir kadın ile basılma durumunda ise kadının ailesi çok zor durumda kalacağı için sebep olduğu fenalığın derecesine göre bir haftadan 3 aya kadar hapis ya da 3 aydan 6 aya kadar nefy yani sürgün ile cezalandırılacaktır.

Resmi ve gayriresmi genelevler semtlere ve bölgelerine göre statülere ayrılmıştır. Bunun nedeni başkentte 19. yüzyılda, önceki döneme nazaran mahallelerin ekonomik duruma göre ayrışmış olmasıdır. Zengin ve lüks semtlerin genelevleri de aynı şekilde şaşaalı, fakir yerleşim bölgelerinin genelevleri ise ya koltuk vasfıyla gizli ya da oldukça bakımsız bir şekildedir[689]. Bu kişiler yakalandıkları zaman mahkemece tahkikatları yapılıp sürgüne gönderilmiştir[690].

Mahallelinin sorumluluğuna ilişkin hususlarda yeni kanunların ihdası ile birlikte yumuşak bir biçimde icra edilen suçların kanuniliği ilkesi, günümüz ceza hukukundaki kanunilik ilkesine yaklaştırılmıştır. Böylelikle kanunlarda belirlenmemiş olan suçlar artık suç olarak kabul görmeyecektir. 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayununu[691] madde 1'de kanunun kapsama alanı şu şekilde hüküm altına alınmıştır:

> *"Doğrudan doğruya hükümet aleyhine vuku bulan ceraimin icra-i mücâzâtı devlete ait olduğu gibi şahıs aleyhinde vuku bulan ceraimin asayiş-i umumiyi ihlal eylemesi ciheti dahi kezalik devlete ait olduğundan tayin ve icrası şer'an emr-i ulûlemre ait olan tazirin tayin-i derecâtını dahi işbu kanunname mütekeffil ve mutazammın olup ancak herhalde şer'an muayyen olan hukuk-i şahsiyeye halel gelmeyecektir."*

Maddede vurgulandığı üzere devlet başkanının yetkisi altında olan tazir cezaları artık takdiren verilen cezalar olmaktan çıkıp kanuni sınırlandırma ile çerçevelenmiştir. Konu ile alakalı maddelerden bahsetmeden ek olarak kanun hakkında fikir vermek gerekirse, kanunun her ne kadar 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu'nun bir tercümesi olduğu iddia olunsa da genel hükümler oldukça karmaşık biçimde ifade edilmiş, özel hükümler ise örneğin cinayet yani öldürme suçunun arasına başka suçlar girmiş, sonra tekrar öldürmeden devam edilmiştir. Tekrar bahsedilen ikinci babta katl suçu açıklanmış, 171'inci maddede ise maktülün veresesi davanın İslam hukukuna göre görülmesini arzu ederse davanın şeriye mahkemelerine havale olunacağına hükmedilmiştir. Madde metninde "hukuk-u şahsiye" davasının havale edileceği

[689] Toprak, "Fuhuş", 3/242-244.

[690] Sürgüne gönderilen kişiler hakkında detaylı bilgi için, Doğan, *Osmanlı'da Cinselliğin Saklı Kıyısı II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul'da Fuhuş Frengi ve İktidar (1878-1922)*.

[691] 28 Zilhicce 1274/ 8 Ağustos 1858, *Düstur*, tertip 1, cilt 1, 537-597.

yazmakta, hukuk-u ceza davasına ise nizamiye mahkemelerinde devam edilip edilmeyeceği, bir sonraki madde olan affedilene verilecek cezanın şeriye mahkemesindeki dava sonuçlandıktan sonra taziren ceza verilip verilemeyeceği, aynı şahsın aynı konuda iki farklı mahkemede yargılanıp yargılanamayacağı sorularına kanun bir çözüm getirmemiştir. Meseleyi, Hanefi mezhebinin kısası 'amden katil' ve alet-i carihâ ile işlendiği zaman kabul etmesi ile şeriye mahkemelerinin yargı yetkisini bununla sınırlı tutup, bunun dışında kalan hususların nizamiye mahkemelerinde görüleceği hususuna indirgeyen görüşler olmakla birlikte[692], davanın mahkemeler arasında gidip gelmesi görevli mahkemenin hangisi olduğu konusunda karışıklık yaratmıştır. Bunun yanında mahallenin sorumluluğunun bir sonucu olan mahalleden ihraca sebep olan suçların cünha fiilleri olarak kabul edilmesi mantıksal açıdan uygun düşmektedir. Madde 4'e göre cünha suçları tedip türünden cezalarla cezalandırılmaktadır. Bunlar da bir haftadan fazla hapis, geçici sürgün, memuriyetten uzaklaştırma ve para cezası olarak belirtilmiştir. Geçici sürgünün süresi ise madde 35'te 3 aydan 3 seneye kadar kişinin bulunduğu mahalden başka bir yere sürülmesi olarak öngörülmüştür. Bu suçlar, müzayede ve ihale hükümlerini ihlal eden memur (madde 88), görevini kötüye kullanma (madde 89), zimmete mal geçirme (madde 90), iltimas (madde 96, 98) gibi memura ilişkindir. Mahalleden ihraca sebep olan fiiller genellikle ahlaka mugayir hareketler, zina, fısk u fücur, huzur bozma olduğu için kanunun bu konuya ilişkin maddelerine baktığımızda madde 260'ta *"ahalinin rahatını serd edecek surette bila mucib gürültü ve şamata yapanlar... on beşlikten on beşliğe kadar ceza-i nakdî ahz ve 3 günden bir haftaya kadar hapis ile mücâzât olurlar"* hükmü kısmi olarak huzur bozmaya girse bile cezası mahalleden ihraç değildir. Hetk-ı ırz suçlarına ilişkin maddelere bakıldığında da ihraç/tard/nefy cezaları yerine hapis, kürek ve para cezaları verilmiştir. Kanunda mahalleden ihracı gerektiren suçlar tam olarak belirtilmemiştir. Dolayısıyla, bütün tazir suç ve cezalarını kapsadığı hükmü ile başlayan bir kanun daha önceden suç olan birçok tazir suçunu kapsam dışı bırakmıştır.

Sonuç olarak, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi, asayişin sağlanması, kefalet, kasame gibi sorumluluklar Tanzimat döneminde yeni düzenlemeler olmakla birlikte neredeyse aynı şekilde devam etmiştir. Mahalleliyi bu yeni nizamda en çok etkileyen hususlar kadıların görevlerinin azaltılması, Yeniçeri Ocağının kaldırılması, muhtarlıkların kurulması ve binalar ve sokakların düzenine ilişkin kanunlar ve nizamnamelerin vazedilmesi olmuştur.

[692] Mustafa Şentop, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku: Kanunlar-Tadiller-Layihalar-Uygulama* (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 2004), 102.

SONUÇ

Osmanlı komşuluk hukuku geçmişten günümüze çok çalışması yapılmamış bakir bir alan olarak karşımıza çıkmıştır. Halbuki 600 yıllık süreçte Osmanlı Devleti'nde yaşayan insanların en çok karşılaştığı hukuki ilişki komşuluk ilişkisidir. Osmanlılar doğumundan ölümüne kadar hem şahsen hem de mekânsal olarak komşuları ile iç içe olmuş, birlikte bir hayat sürmüşlerdir. Birbirlerine karşı bazen hoşgörülü olmuş bazen de en ufak hatayı affetmeyip mahkemenin kapısını çalmışlardır.

Bu çalışmada komşuluk hukukuna ilişkin çeşitli sonuçlara varılmıştır:

a. Bunlardan ilki mülkiyet haklarının sınırlanması bağlamında komşuluk hukukunda taraflarca getirilen bir davaya veya soruya hüküm tesis edilirken İslam hukuku kapsamından çıkılmamasıdır. Buna karşın mahallelinin bir bütün olarak birbirleri ile olan münasebetlerinde tecessüs yasağı, özel hayatın gizliliğinin ve konut dokunulmazlığının ihlal edilmemesi gibi temel ilkelerden sapmalar olağandır ve hatta devlet tarafından kamu düzeninin korunması için teşvik edilir hale gelmiştir. Ayrıca mahallenin toplu sorumluluğu kapsamında, İslam hukukuna göre konusu sadece insan olan kasamenin uygulama alanına, faili meçhul itlaf halinde tazminatın kasame usulüyle alınması eklenmiştir.

b. İkinci olarak, çıkmaz sokak (tarik-i has) komşuluk hukuku bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Özellikle şuf'a hakkında çıkmaz sokak komşuları, sıralamada bir üst kademeye çıkarak hâlit konumunda olmuşlar, fiziki olarak daha yakın olan komşunun şuf'a hakkı ileri sürmesini engellemişlerdir. Kasamenin uygulanmasında da eğer faili meçhul cinayet çıkmaz sokakta işlenmişse, artık tüm mahalle değil, çıkmaz sokak sakinleri diyetten sorumlu tutulmuştur. Anayolda kapısı olan bitişik komşu çıkmaz sokak tarafına kapı açmak isterse, çıkmaz sokak sakinlerinin bu duruma itiraz hakları mevcuttur. Mahalle yaşamında mahremiyetin korunmasına da yarayan çıkmaz sokakların Tanzimat dönemi şehirleşme hareketleri ile yangınların yayılmasına neden olma ve çarpık kentleşme iddiasıyla son bulması da çalışmamızda yer almıştır.

c. *Kadim kıdemi üzerine terk olunur* ilkesi komşuluk hukukunun fıkhi literatüründe önemli bir yer tutmuştur. Bir yangın sonucu kül olmuş ya da depremde yıkılmış olan evini yeniden yapmak isteyen bir kimse evini ya aslına uygun yapmalı ya da fahiş bir zarar vermeyecek surette inşa etmelidir. Kadimden beri bir kişinin arsasının içinden komşusunun pis suyu akıyorsa, zarar gören komşu zarar-ı fahiş iddiasında bulunamayacaktır. Bununla birlikte

kadim durum kamu menfaatine aykırılık teşkil ediyorsa yani zarar kamusalsa kadim durum esas alınmayıp zararın giderileceğine hükmedilmiştir. Zararın kamusal olmasa da giderilmesi, en azından ıslah edilmesi gerekliliği bu çalışmada vurgulanmıştır.

d. Osmanlı Devleti'nde mahallelilerin devletin emri doğrultusunda birbirinin şahsına müteselsil kefil olduğu ve bu uygulamanın çalışma hayatında da yer aldığı detaylıca incelenmiştir. Kefalet silsilesi mahallelinin birbirine kefil olması ile başlamakta, sonra din görevlisinin ve muhtarın da bütün mahalleliye kefil olması ile bitmektedir. Osmanlıda kefilsiz kimse iş yapamaz, yer değiştiremezdi. Şahsa kefalet, özünde kefil olunan kişinin mahkemeye getirilmesi iken, kapsamı genişlemiş ve kişi bulunamadığı zaman mahallelinin sorumluluğu söz konusu olmuştur. Bu nedenle sorumluluktan kurtulmak için mahalleli tetikte olmuş, herhangi bir suç meydana geldiğinde mahkemeye derhal ihbarda bulunmuşlardır.

e. Mahallelinin mahallesinde yaşayan bir şahıs hakkındaki genel fikrinin, o şahsın bütün hukuki ilişkilerinde etkili olması bu çalışmada ortaya çıkan önemli sonuçlardan biridir. Mahalleli kişinin iyi halli olduğuna şahitlik ediyorsa suç isnadı subaşından gelse bile tutuklanmamış veya ceza vermede tereddüt edilmiştir. Buna karşın kişinin kötü haline şahitlik edilmişse cezadan kurtulma imkânı yoktur. Bu durum Osmanlıda marjinal unsurların yaşam alanını oldukça kısıtlamıştır.

f. Şahitlik, mahallelinin kamusal alanda birey olarak var olmasının en önemli aracı olmuştur. Dönemin hukukunda ve İslam yargılama hukukunda şahitliğin ispat vasıtası olması, şahitliğin itibarını daha da artırmıştır. Bir önceki paragrafta bahsedilen hususların yanında mahalleli mahkemelerde şuhudü'l hâl ve şuhudü'l udûl olarak yer almışlar, mahkeme görevlendirdiği takdirde bilirkişilik yapmışlardır.

g. Mahallelinin ahlaka aykırı hareketlerde bulunan kişiler için yürüttüğü ihraç talepleri, mahallelinin hukuku bakımından önemli bir yer kaplar. Genellikle fuhuş, içki içme, taşkınlık yapma gibi fiillerde karşımıza çıkan mahalleden ihraç, kişinin yerinden edilmesi, mahallelinin sorumluluğunu almak istemediği kişilere uyguladığı en büyük yaptırımdır. Hatta bu fiiller bekar odalarında işleniyorsa, bu durum payitahta arz edilip bekar odalarının yıktırılması bile mümkündür. Mahalleden ihraç kararını mahalleli kendi içinde verse bile bu kararı icra edebilmek için durumu muhakkak kadı önüne götürmeleri ve kadıdan inceleme yapmasını talep etmeleri gerekmektedir. Sicillerden anlaşıldığı üzere mahallelinin bu arzusu aleyhine hüküm verilmesi nadir olmuştur.

h. Mahallenin her ne kadar özerk bir idari birim olmadığını söylesek de kendisine verilmesi gereken beledi hizmetler dahil bütün işleri bizzat gördükleri, en büyük yardımcılarının ise kurdukları vakıflar olduğu, devlet tarafından son yüzyılda belediyeler kurulsa bile beklenen yardımı almadıkları, kendi hallerine bırakıldıkları saptanmıştır. Ek olarak kadının görevlerinin azaltılıp yeniçeri ocağının kaldırılması da kamu hizmetlerinde mahalleye yardımcı olan kamu görevlisinin kalmamasına neden olmuştur. Kurulmasının asıl amacının tımar sistemi kaldırılan köylerin yönetiminin sağlanması olan muhtarlıklar bir nebze durumu iyileştirmiştir. İlk vilayat nizamnamelerinde mahalle muhtarlıklarının hukuki statüsünün köyle aynı olduğu hüküm altına alınsa bile daha sonraki nizamnamelerde sadece köy muhtarlıklarından bahsedilmiştir. Yine de varlıklarını bir süre daha devam ettirmişlerdir. Muhtarlıkların mahallenin hukuku açısından bir diğer önemi halkın seçimiyle başa gelmeleridir. Avrupa şehirlerinde seçimler o bölgeye bir özerklik sağlasa da Osmanlı Devleti'nde bu durum muhtarlıkları, merkezi otoritenin karşısında konumlandıracak bir statü kazandırmamıştır.

ı. Belediyelerin kurulmasının mahallelinin günlük yaşamına muhtar kadar doğrudan etkisi olmamıştır. Ancak komşuluk hukuku bakımından binaların ve yolların yapımı, tamiri, ruhsat ve izin alınması konularında daha önce kadı ve mimarbaşında olan bu yetkiler belediyelere devredilmiştir. Sokakların, yolların ve binaların düzeni ve yüksekliği klasik dönemde tek tek fermanlarla belirlenmiş iken, Tanzimat döneminde çıkarılan ebniye kanunları daha kapsayıcı nitelikte olmuştur. Böylece bir komşu diğerini taşkın yapı, yükseklik ya da kanuna aykırılık sebebiyle şikâyet ederken başvuru makamı öncelikle belediyeler olmuştur.

Son olarak Osmanlılar komşuluk hukuku açısından hem dar anlamıyla hem de geniş anlamıyla İslam hukuk kuralları, devletin iradesi ve toplumsal yapının özelliklerinin birbiri ile harmanlandığı kendine özgü bir yapı oluşturmuş ve bu yapı devletin son bulmasına ve hatta Cumhuriyet döneminde toplumsal yapının ve şehirleşmenin farklı bir yön izlemesine kadar devam etmiştir. Mülkiyet haklarının sınırlandırılması bağlamında komşuluk hukuku sadece İslam hukukunda değil, bütün hukuk sistemlerinde birbirine benzer olduğu için günümüz hukukunda toplumun örfü ve değer yargıları değiştiği için uygulamada aynı etkileri görmemekteyiz. Mahallenin hukukuna baktığımızda toplumsal sorumlulukların, şahsa kefaletin, şahitliğin, mahalleden ihracın, kasamenin ve çalışmamızda bahsedilen diğer kavramların günümüzde uygulama alanı mevcut değildir. Osmanlı dönemi ile benzer bir kavram olduğu düşünülen mahalle baskısı, küçük yerlerde kısmen etkinliğini sürdürmektedir. Ancak mahallelinin elinde cezalandırma araçları olmadığı ve artık kişiler, seyahat özgürlüğüne

sahip oldukları ve baskı altında oldukları yerden daha rahat taşınabildikleri için bu baskıdan eskisinden daha kolay bir şekilde kurtulmaktadırlar. Osmanlıda ise zararlı olarak görülen kişiler mahalleden ihraç kararıyla iradeleri dışında başka bir şehre sürgün edilmişlerdir. Bu gibi olumsuz intibaın yanı sıra mahalle şuuru ve dayanışması, birlikte zorluklara göğüs germe, mutlu anları beraber kutlamanın varlığı ve o eski mahallelerin ve komşuluk ilişkilerinin özlemle anılması eskiden insanların birbirine düşmanca yaklaştıkları anlayışını tersine çevirmektedir. Hakikaten de bir toplumun ağır sorumlulukları bu kadar uzun süre boyunca yerine getirebilmesinin nedeni sadece zorlama ve zorbalık olarak gösterilemez. İnsanların birlikte yaşadığı komşular ile dostluk bağlarının kuvvetli olması ve birlikte yaşamanın gereklerini yerine getirme düşüncesi ile hareket etmeleri kanaatimizce komşuluk hukukunun meydana gelmesinde daha baskındır.

EKLER

1. Galata ve Civar Mahallelerdeki Evlerin Gayrimüslimlere Satılmamasına İlişkin Hüküm[693]

Asitane-i ‘Amirem Kaim-makamına ve Galata Kadısına hüküm ki

Galata ve tevabiinde vaki mahallat-ı Müslime ve etraf-ı cevamiʿ ve mesacid mevkiinde kadimden ehl-i İslam’ın yedlerinde ve zabt ve tasarruflarında olan haneleri birer tarikle keferenin ellerine düşüb mesken ittihaz edinmeleri ile fecere ve fesakanın bu vechle içtimaı şerare-feşani-i leheb-i gazab-ı ilahiye sebeb olur nice efʿal-i şeniʿa ve evzar-ı faziayı müstetbiʿ olduğundan maada civarlarında olan ehl-i İslam kâr-ı na-hencar ve girdar-ı kabahat-medarlarından müteezzi olub şerʿan menʿi lazım ve labüd iken hükkamın müsamaha ve tegafülünden naşi tehire kalub biraz eyyam istikrar bulmağla bi-kazaillah-ı Teâlâ bu defa Galata ve tevabiinde ihrak vakiʿ olub bu makule münkeratın levazım-ı menʿinde vakiʿ olan gafletin tetebbuat-ı mazarrat ve mefsedeti suret-i harikden bedidar belki taraf-ı hakdan tenbih ve inzar olmağla imdi sen ki vezir-i müşarünileyh ve Mevlana-yı mumaileyhsin bundan sonra bu hususda tehavün ve gaflet olunmayub vech-i münasib üzere tedarik ve telafisi mühim ve muktezi olmağın bu defa muhterik olan hanelerin arsaları gerek mülk ve gerek vakf olsun üzerine vazʿ-ı esas bina murad edenlerin ellerinde olan hüccet-i şerʿiye ve mütevelli temessüklerin görüb zikr olunduğu üzere ehl-i İslam mahallelerinden bir tarik ile keferenin ellerine düşen menzillerin arsaları üzerine min-baʿd hane ve sair ebniye binasına rıza-yı hümayunum olmamağla kefere taifesinin bu makule yedlerinde bulunan arsalar vakf ise mütesellimine icar mülk ise ehl-i İslam’a beyʿe icbar olunub min-baʿd kefere taifesine binaya müsaade göstermeyüb ve bundan maada meyhaneler ve me’vaü’z-zevani ve büyutu’l- fesadat olan mahallere min-baʿd bina olunmaya ve arsa-i afet-i harik olan Frenk ve Rum ve Yehud kiliseleri dahi avdet-i sefere değin hâli üzere kalub inşallah Teâlâ avdet-i seferde keyfiyetleri bir hoş keşf ve istitlaʿ olunduktan sonra muktezasına göre amel oluna ve müceddeden binaya mutasaddi olanlarına bir tarik ile büyut fevahiş ihtira etmemek üzere ihtiyaten binaya mübaşeret edenler kain min-kan ne güne bina edeceğini arz ve ifham idüb hakikati üzere malumun olub mezun olmadıkça bina eylememek üzere tenbih ve te’kid idüb ve bunlardan maada ol beldenin ahval-i sairesinde dahi mukayyed olub ….münkerat ve tesis-i salihatda kema-yenbagi

[693] Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Sadaret Mühimme Evrakı*, 108 Numaralı Mühimme Defteri, 1185 Nolu hüküm, A_{DVNSMHM_00108_00144.

dikkat ve ihtimam idüb bu babda sadır olan emr-i şerifimin mazmun-ı münifini icrada bezl-i mechud eylemeniz babında ferman-ı ali-şanım sadır olmuşdur deyu yazılmışdır. Fi evahir-i L (1)107.

2. Baskın Verenler Hakkında Olunacak Muameleye Dair Fi S Sene 76 Tarihli ve 71 Numaralı Emirname-i Sami[694]

Baskın verenler hakkında icra olunacak muamele-i tedibiyye geçende ber-vech-i ihzar işâr kılınmıştı. Bu babta bazı izahata lüzum görülmesi üzerine ceza kanunname-i hümayununa zeyl sureti olmayıp zabıta nizâmatı mecellesinden madde-i mahsusa olarak kaleme alınan şeylerin tamamen icrası lazım geleceğinden ve evvelki işârı metruk olmak iktiza eyleyeceğinden keyfiyetin ber-vech-i ati beyanına ibtidar olunur. Şöyle ki zükur ve inasdan baskın verenlerin icra-ı taziri lazımeden olup gerçi öyle baskın maddesi nereden ve ne suretle olur ise olsun muceb-i tedip ve muaheze olacağı derkar ise de şahıs ve mahal ve suret-i vukuʿ cihetleriyle madde-i töhmetin bir raddede olmayacağı misillü tazirat-ı lazımenin dahi ona göre derecat-ı mütefavitede olması iktiza eder ve bu makule vakanın ekseriyet-i vukuu birkaç nevʿ üzere olup yani mazınne-i sû' olan yerlerde veyahut mazınne-i sû' olmayan ehl-i ırzlık nazarı altında bulunan hane ve mahallerde veyahut bir aherin hane vesair mekanına kendisinin haberi olmaksızın kavas getirilerek orada vukuu bulacağından ve bunlar cesamet-i töhmet cihetiyle birincisinden bedi'-lderece birbirinden ağır olacağı misillü her nevʿinin hin-i vukuunda basılan eşhasın halkça asayiş ve adabı münhal şamatat ve adiyede misillü hal ve hareket ve nazar-ı nasda birtakım kabaih ve rezalet vukuuna sebebiyet vermeleri yahut umur-ı zabıta memurlarına hakaret ve serkeşlik eylemek gibi şeyler vukua getirmeleri ol nevʿin töhmetini daha ağırlaştıracağından ve böyle şeylerde tekerrür maddesi dahi teşdid-i cezayı müstelzim olacağından baskın verenlerden zükurdan bu zatların töhmet vakaları işbu bast ü taʿdad olunan derecâta tatbik olunarak ağırlığının derecesine göre kırk sekiz saatten bir aya kadar ve nisvandan olanların zükurun nısfı miktarı hapsi ile tazir olunacaktır. Kaldı ki bir kimsenin her ne suretle ise hanesine dahil olup mesturetü'l-ahvale olan bir hatunla baskın veren şahıs zann-ı fiilin töhmetinden başka bir familyanın beyne'n-nas hetk-i namus ve kesr-i itibarına sebep olmuş olacağından ve böyle bir vaka bazen bir evin yıkılıp perişan olmasına veyahut bir gûne zarar ve felaketlere uğramasına dahi baʿis olabileceğine binaen öyle yerlerde basılan her kim olur ise olsun baʿis olduğu fenalığın derecesine göre bir haftadan üç maha kadar hapsi veyahut üç mahtan altı maha kadar nefy ile tazir kılınacağı gibi ol töhmete şerike bulunan dahi velisi

[694] Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Sadaret Umum Vilayat Evrakı*, A.] MKT. UM. 415/25.

tarafından istidâ ve tayin olunacak müddet-i habs ile tedib olunup fakat herhalde bu müddet bir mahı tecavüz etmeyecektir ve bu zikr olunan nevʿ ve suretlerin gayrı suret ve yolda olarak vukuu bulan baskın maddeleri hakkında dahi ihyası ve nisbet-i faidesi üzerine yine bu daire içinde muamele kılınacaktır ve her gûne baskın esnasında basılan eşhas tarafından gerek zabıta memurları ve gerek sairleri haklarında darp ve cerh misillü hareket veyahut kanunen baskın cezasından daha ziyade mücazatı icap edecek sair türlü bir cünha ve cinayet vukua gelir ise ol halde ceza kanunname-i hümayunu ahkamına müracaat olunacaktır. İş bu mevad sair mahallere dahi bildirildiğinden oraca dahi bu kaideye tevfik-i hareket olunması için şukka-i mahsusa terkim kılındı.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Asafi Mühimme Defterleri, A.{DVNSMHM.d...121/1395, H-29-12-1125.

Bâb-ı Asafi Mühimme Defterleri, A.{DVNSMHM.d...108 /1185, H-29-10-1107.

Bâb-ı Ali Evrak Odası, BEO, 3767/282513, H-12-06-1328.

Cevdet Belediye, C.BLD, 32/1560, H-29-12-1255.

Cevdet Belediye, C. BLD, 43/2137, H-06-04-1242.

Cevdet Zaptiye, C.ZB/34-1675, H-12-06-1226.

Dahiliye Emniyet Şubesi, DH.EUM.EMN, 74/6, H-27-06-1332.

Dahiliye Mektubi Kalemi, DH. MKT, 982/4, H-25-04-1323.

Dahiliye Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü, DH.UMVM, 102/ 9, H-10-08-1340.

Hariciye Nezareti Tahrirat, HR. TH, 108/52, H- 26-09-1308.

Meclis-i Vükela Mazbataları, MV., 78/ 22, H-29-06-1311.

Meşihat Fetvalar, MŞH. FTV, 1/110, H-30-05-1277.

Sadaret Deavi Evrakı, A.} MKT. DV, 220/93, H-20-10-1278.

Sadaret Deavi Evrakı, A.} MKT. DV, 91/96, H-10-08-1272.

Sadaret Deavi Evrakı, A.} MKT. DV, 16/45, H-21-08-1265.

Sadaret Deavi Evrakı, A.} MKT. DV, 162/67, H-07-12-1276.

Sadaret Deavi Evrakı, A.} MKT.DV, 20/17, H-25-11-1265.

Sadaret Deavi Evrakı, A.}MKT.DV,197/99, H- 29-01-1278.

Sadaret Deavi Evrakı, A.}MKT.DV, 26/81, H-28-05-1266.

Sadaret Deavi Evrakı, A.}MKT.DV, 79/54, H-07-07-1271.

Sadaret Deavi Evrakı, A.) MKT. DV., 172/34, H-25-03-1277.

Sadaret Deavi Evrakı, A.) MKT. DV., 203/61, H-23-03-1278.

Sadaret Deavi Evrakı, A}.MKT.DV. 197/99, H-29-01-1278.

Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı, A.}MKT, 41/72, H- 11-05-1262.

Sadaret Umum Vilayat Evrakı, A.} MKT.UM, 432/57, H- 03-04-1277.

Sadaret Umum Vilayat Evrakı, A.} MKT.UM. 63/29, H-11-08-1267.

Sadaret Umum Vilayat Evrakı, A.} MKT.UM, 62/17, H-04-08-1267.

Sadaret Umum Vilayat Evrakı, A.} MKT. UM. 415/25, H-30-02-1276.

Şura-yı Devlet, ŞD, 707/11, H-23-06-1301.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller, TFR. I. ŞKT, 7/625, H-11-01-1321.

Teftişat-ı Rumeli Evrakı Arzuhaller, TFR.I..SKT, 47/4626, H-10-05-1322.

Teftişat-ı Rumeli Kosova Evrakı, TFR.I..KV.., 77/ 7673, H-19-09-1322.

Teftişat-ı Rumeli Kosova Evrakı, TFR.I.KV.., 77/7692, H-23-09-1322.

Düstur

Düstur, tertip 1, cilt 1, Matbaa-ı Amire, Dersaadet, 1289.

Düstur, Z4, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet,1302.

Düstur, tertip 2, cilt 5, Matbaa-ı Amire, Dersaadet, 1331.

Düstur, tertip 1, cilt 2, Matbaa-ı Amire, Dersaadet, 1289.

Düstur, tertip 1, cilt 4, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1299.

Düstur, Z3, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1299.

Düstur, tertip 1, cilt 7, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.

Düstur, tertip 2, cilt 6, Matbaa-ı Amire, 1334.

Kitap, Makale ve Şeriye Sicilleri

Abacı, Nurcan. *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun uygulanması (17. Yüzyıl)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı, 2001.

Abacı, Nurcan. "Osmanlı Kentlerinde Sosyal Kontrol: Araçlar ve İşleyiş". *Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya*. 101-111. İstanbul: Simurg Yayınevi, 2005.

Abacı, Nurcan. "Suze'nin Evi Mescide Bakar: Molla Kasım Olmaya Özenen Bursalı İmam Recep". *Bursa Kadısının Not Defteri* (blog), 24 Aralık 2020. https://nurcanabaci.com/2020/12/24/suzenin-evi-mescide-bakar-molla-kasim-olmaya-ozenen-bursali-imam-recep/

Abacı, Nurcan. "Yakan Top Olarak Maktuller: 16. Yüzyılda Köyden Köye Ceset Kaçırma". *Bursa Kadısının Not Defteri* (blog), 24 Aralık 2020. https://nurcanabaci.com/2020/12/24/yakan-top-olarak-maktuller-16-yuzyilda-koyden-koye-ceset-kacirma/

Acun, Fatma. "A Portrait of the Ottoman Cities". *The Muslim World* 92/3-4 (Eylül 2002), 255-285.

Açık, Turan. "Mahalle ve Camii: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 35 (2014), 1-39.

Ahmed Lütfi. *Mirat-ı Adalet yahud Tarihçe-i Adliye-i Devlet-i Aliye*. İstanbul: Matbaa-i Nişan-ı Berberyan, 1304.

Ahmed Lütfi Efendi. *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*. Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Ahmed Ziya. *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu ve Şerhi ve Zeyli*. İstanbul: Cihan Matbaası, 1329.

Akdağ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyanları"*. Yapı

Kredi Yayınları, 2019.

Akgündüz, Ahmed. *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı I*. İstanbul: OSAV, 2012.

Akgündüz, Ahmed. *İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyatı III*. İstanbul: OSAV, 2012.

Akgündüz, Ahmed. "İslam ve Osmanlı Hukukunda Müruruzaman". *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/1 (1988), 43-90.

Akgündüz, Ahmed (ed.). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1992.

Akipek, Jale G. *Türk Eşya Hukuku (Ayni Haklar)*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.

Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965/ M. 1557-1558). çev. Mehmet Akman vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

Akman, Mehmet. "Bir Ceza Yargılaması Aracı Olarak Kişiye Kefalet: Osmanlı Örneği". *Baki Kuru Armağanı*, 2004.

Akman, Mehmet. "Osmanlı Ceza, Vakıf ve Vergi Hukuku". *Hukuk Tarihi*. ed. Fethi Gedikli. 6. Ünite. Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2014.

Akman, Mehmet. *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*. Eren, 2004.

Akman, Mehmet. "Osmanlı Hukukunda Faili Bilinmeyen İtlaf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 7-12.

Akman, Mehmet. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı 1 1. Tertip Düstur'un Tarihi Fihrist ve Dizini". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 3 (2007), 67-224.

Aköz, Alâaddin (ed.). *Kanunî Devrine Ait 939-941 / 1532-1535 Tarihli Lârende (Karaman) Şer'iye Sicili: Özet, Dizin, Tıpkıbasım*. Konya: Tablet, 2. basım., 2006.

Akşit, Ahmet. "Selçuklular Devrinde Kent İskânı ve Mahalleler". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/1 (2014), 67-88.

Akyıldız, Ali. "Muhtar". *DİA*. 31/51-53, 2020.

Alada, Adalet Bayramoğlu. *Osmanlı Şehrinde Mahalle*. Sümer Kitabevi, 2008.

Albayrak, Sadık. *41 Belge Işığında Eski İstanbul'da Sosyal Hayat ve Çevre*. İGDAŞ, 1997.

Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkam*. 4 Cilt. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.

Üsküdar Mahkemesi 531 Numaralı Sicil (H. 1204-1207 / M. 1790-1793). çev. Abdülkadir Altın vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. Kültür A.Ş., 2019.

Eyüb Mahkemesi 182 Numaralı Sicil (H. 1154-1161 / M. 1741-1748). çev. Abdülkadir Altın - Salih Kahriman. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

(Altınay), Ahmet Refik. *Büyük Tarih-i Umumi: Beşeriyetin Tekemmülat-ı Medeniye, İctimaiye, Siyasiye ve Fikriyesi*. İstanbul: Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1328.

(Altınay), Ahmet Refik. *Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

(Altınay), Ahmet Refik. *Onuncu Asr-ı Hicri'de İstanbul Hayatı (1495-1591)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.

Ansay, Sabri Şakir. *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2002.

Apaydın, H. Yunus. "Kefalet". *DİA*. 25/167-177, 2002.

Arıkboğa, Erbay. "Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış". *Çağdaş Yerel Yönetimler* 8/3 (1999), 103-125.

Armağan, Servet. "İslam Hukukunda Özel Hayatın Gizliliği (Mahfuziyet'i)". *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 6/3-4 (1976), 141-168.

Armağan, Servet. *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, Yeniden gözden geçirilmiş ve İlaveler yapılmış 3. baskı., 2011.

Arsebük, Esat. "'Hak Tepkilerinin Tevlit Ettiği Durumlar'". *AÜHFD* 6/2 (1949), 157-178.

Artuk, M. Emin. "Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarından 1840 ve 1851 Tarihli

Kanunların İncelenmesi". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 16 (2013), 5-21.

Aslan, Nasi. *İslam Yargılama Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*. İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2005.

Âşıkkutlu, Emin. "Müttehem". *DİA*. 32/226, 2006.

Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064 / M. 1652-1653). çev. Sabri Atay vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153 / M. 1740). çev. Sabri Atay - Salih Kahriman. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. Kültür A.Ş., 2019.

Aybakan, Bilal. "Zarar". *DİA*. 44/130-134, 2013.

Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H.919-927 / M. 1513-1521). çev. Bilgin Aydın - Ekrem Tak. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2008.

Aydın, M. Âkif. *İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*. İstanbul: İz, 1996.

Aydın, M. Âkif. "İtlaf". *DİA*. 23/466-469, 2001.

Aydın, M. Âkif. *Kadı Sicillerinde İstanbul- XVI. ve XVII. Yüzyıl*. İstanbul: İSAM, 2011.

Aydın, M. Âkif. *Osmanlı Hukuku- Devlet-i Aliyye'nin Temeli*. İstanbul: İSAM, 2020.

Aydın, M. Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. Beta, 17. Basım, 2020.

Baker, John Hamilton. *Introduction to English Legal History*. Oxford University Press, 2019.

Baktır, Mustafa. "Buhâri'nin Sahihindeki 'Kitâbü'l-Hiyel'i Hakkında Bazı Mülahazalar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1991), 59-79.

Baldwin, James E. *Islamic Law and Empire in Ottoman Cairo*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.

Baltacı, Cahid. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

Bardakoğlu, Ali. “Kasâme”. *DİA*. 24/528-530, 2001.

Barkan, Ömer Lütfi. “Avarız”. *İA*. C. 2. MEB Basımevi, 1979.

Barkan, Ömer Lütfi. “Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler”. *İÜİFM* 11/1-4 (1950 1949), 524-567.

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi*, 2.

Barkan, Ömer Lütfi. “Timar”. *İA*. 12/1/286-333. MEB Basımevi, 1979.

Barthold, W. - Köprülü, Fuat. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Diyanet İşleri Başkanlığı, 1973.

Bayartan, Mehmet. “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”. *Coğrafya Dergisi* 13 (2005), 93-107.

Bayındır, Abdülaziz. *İslâm Muhâkeme Hukûku*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.

Baykara, Tuncer. “Osmanlı Devleti Şehirli Bir Devlet midir?” *Yeni Türkiye* 32 (2000), 371-378.

Behar, Cem. *A Neighborhood in Ottoman İstanbul- Fruit Vendors an Civil Servants in the Kasap İlyas Mahalle,*. USA: State University of New York Press, 2003.

Behar, Cem. *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi*. Yapı Kredi Yayınları, 2014.

Beki, Abdülaziz. *İslam Muamelat Hukuku*. İstanbul: Berke Yayınları, 1998.

Berki, Ali Himmet. “Hukuki ve İçtimai Bakımdan Vakıf”. *Vakıflar Dergisi* 5 (1962), 9-13.

Beroje, Sahip. *Ceza Muhakemesi Hukuku Açısından İslam İspat Hukuku*. İstanbul: Fecr Yayınları, 2007.

Beydilli, Kemal. *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. İstanbul:

Pınar Yayınları, 2018.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*. 8 Cilt. Ravza Yayınları, 2018.

Binark, İsmet - Osman Yıldırım (ed.). *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565-1566)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Bozkurt, Gülnihâl. *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Buhari. *el-Camiu's-Sahih*, ts.

Bulhaz, Çağrı - Gökmen, Ayşe. "Göbekli Tepe'nin Mekân Dönemselleştirmesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi". *Online Journal of Art & Design* 9/4 (2021), 128-137.

Bursalı, Osman Safa. *Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Bursalı, Osman Safa. *Osmanlı Hukuku'nda Kefalet Sözleşmesi: İstanbul ve Galata Mahkemeleri Şer'iyye Sicillerine Göre Mala Kefalet, 1791-1795/1206-1210*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Büyükmıhçı, Gonca. "Bir Kültür Örüntüsü Olarak Mahalle Kavramı ve Osmanlı Dönemi Mahalle Yaşamı Üzerine". Bakü, 2014.

Can, Ali. "Kur'ân ve Sünnet Işığında Komşuluğun Yeri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2013), 203-243.

Cerasi, Maurice. *Osmanlı Kenti*. çev. Aslı Ataöv. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Childe, Gordon. *Tarihte Neler Oldu*. çev. Alâeddin Şenel - Mete Tunçay. Ankara: Odak Yayınevi, 1974.

Cockayne, Emily. *Hubbub: Filth, Noise, & Stench in England, 1600-1770*. New Haven ; London: Yale University Press, New edition., 2021.

İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108 / M. 1695-1697). çev. Ali

Coşkun - Mehmet Akman. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

Çabuk, Suat - Demir, Kemal. "Osmanlı Kentlerinde Mahallelerin Mekânsallaştırılabilmesi İçin Bir Yöntem Denemesi: Kayseri Örneği". *Journal of History Culture and Art Research* 1/3 (2012), 135-153.

Çadırcı, Musa. *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK, 2013.

Çadırcı, Musa. "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme". *Belleten* 34/135 (1970), 409-420.

Çağrıcı, Mustafa. "İzin". *DİA*. 23/509-510, 2001.

Çağrıcı, Mustafa. "Komşu". *DİA*. 26/157-158, 2002.

Çağrıcı, Mustafa. "Tecessüs". *DİA*. 40/246-247, 2011.

Çağrıcı, Mustafa. "Tedbîrü'l-Medîne". *DİA*. 40/259-260, 2011.

Çağrıcı, Mustafa. "Tedbîrü'l-Menzil". *DİA*. 40/260-261, 2011.

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 3 Numaralı Sicil (H. 993 - 995 / M. 1585 - 1587). çev. Baki Çakır vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2011.

Çalış, Halit. *İslam Hukukunda Özel Mülkiyet ve Sınırlamaları*. Konya: Yediveren Yayınevi, 2004.

Çatalcalı Ali Efendi. *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları Fetava-yı Ali Efendi*. ed. H. Necati Demirtaş. 2 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2014.

Çetin, Cemal. "Anadolu'da Kapıya Katran Sürme Vak'aları: Konya Şer'iye Sicilleri Işığında Hukukî, Kültürel ve Toplumsal Boyutları (1645-1750)". *Journal of Turkish Studies* 9/1 (2014), 133-156.

Çetin, Cemal. "Osmanlı Şehirlerinde Sosyal Kontrol ve Birey Üzerine Bir Takım Gözlemler". 352-363. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2015.

Çiftçi, Cafer. *Bursa'da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri*. Gaye Kitabevi, 2004.

Çiftçi, Cafer. “Osmanlı’da Mahalle Avarız Vakıfları: Bursa Örneği (1749-1784)”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 29 (2006), 51-69.

Demir, Fahri. *İslâm Hukukunda Mülkiyet ve Servet Dağılımı*. İlmi Yayınlar, 1981.

Demir, İhsan Cemil. *Osmanlı Devleti’nde Örfî Vergiler*. Ekin Yayınevi, 2019.

Demirtaş, H. Necati. *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV/ Fetava-yı Ebüssu’ud Fatih Nüshası*. 2 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020.

Demirtaş, H. Necati. *Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu’ud Efendi*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2016.

Denel, Serim. *Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri*. Ankara: ODTÜ, 1982.

Dien, Izzi - Y, Mawil. “Shuf ̔a”. *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*. Brill, 2012.

Doğan, Cem. *Dersaadet’te Fuhuş: Mekânlar, Aktörler ve Söylemler (1876-1923)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Doğan, Cem. “Eski İstanbul’da Mahalle Bekçisi ve II. Meşrutiyet’te Bekçi Teşkilatının Düzenlenmesi Bağlamında Mahalle Bekçileri Nizamnamesi (1908-1918)”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 6/14 (2019), 257-273.

Doğan, Cem. *Osmanlı’da Cinselliğin Saklı Kıyısı II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrası İstanbul’da Fuhuş Frengi ve İktidar (1878-1922)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020.

Doğru, Halime. *XIII. Yüzyıla Karar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1995.

Dönmez, İbrahim Kâfi. “Şüf ̔a”. *DİA*. 39/248-252, 2010.

Duben, Alan, IULA-EMME. *The Middle Eastern City: An Urban Management Perspective*. Istanbul: IULA-EMME, 1992.

Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887). *es-Sünen*, ts.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battuta Seyahatnamesi*. 2 Cilt. Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Ebu Davud. *Sünen-i Ebu Davud*, ts.

Ebu Zehra, Muhammed. *el-Milkiyye ve Nazarriyeü'l-akd fi'ş-şeriati'l-İslamiyye*. Kahire: Darü'l-Fikri'l-Arabi, 1977.

Ebu Zehra, Muhammed. *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*. çev. İbrahim Tüfekçi. 2 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 1994.

Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kuduri. *Muhtasaru'l Kuduri*. çev. Soner Duman - Osman Güman. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.

Fetâva-yı Hindiyye Ansiklopedik İslam Fıkhı. çev. Mustafa Efe. 16 Cilt. İstanbul: Huzur Yayınevi, ts.

Ekinci, Ekrem Buğra. *İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı*. İstanbul: Arısanat Yayınları, 2005.

Ekinci, Ekrem Buğra. "İstanbul'a Vize mi?" *Tarih ve Medeniyet* 5/54 (1998), 28-32.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku*. Arı Sanat Yayınevi, 2017.

Ekinci, Ekrem Buğra. "Yüzünde Meymenet Olmayan İstanbul'a Adım Bile Atamazdı". Erişim 15 Şubat 2022. https://ekrembugraekinci.com/article/?ID=137

Ekinci, Ekrem Buğra - Şimşirgil, Ahmet. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. Ktb Yayınları, 2008.

Enderunlu Fazıl. *Zenânnâme: Kadınlar Kitabı (The Book on Women)*. haz. Filiz Bingölçe. Yenimahalle, Ankara: AltÜst, 1. basım.

Engin, Vahdettin. "Genelevden Korkma Fuhuşun Gizlisinden Kork". Erişim 04 Şubat 2022. http://www.akintarih.com/turktarihi/osmanli/genelev.htm

Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler-Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.

Erdoğan Çelikkın, Zübeyde. *Osmanlı Modernleşmesi ve Kuruluşundan Tanzimata*

Evkaf-ı Hümayun Nezareti (1826-1839). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Erdoğan Özünlü, Emine - Gümüşçü, Osman. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar 1". *Amme İdaresi Dergisi* 49/1 (2016), 29-56.

Eren, Imre. "Last Castles of the Transforming Cities in Turkey: 'Mahalle' as an Urban Structure Since the Ottoman Period". *Journal of Human Sciences* 9/2 (2012), 1547-1568.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri". *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yönetimler*. İlke Yayınları, 1996.

Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehrindeki 'Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine". *Osmanlı Araştırmaları* 4/4 (1984), 69-78.

(Ergin), Osman Nuri. *Mecelle-i Umur-ı Belediye*. 4 Cilt. Matbaa-i Osmaniye, 1330.

(Ergin), Osman Nuri. *Mecelle-i Umur-ı Belediye*. 4 Cilt. Matbaa-i Osmaniye, 1922.

(Ergin), Osman Nuri. "Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği". *İller ve Belediyeler* 15-16 (1947), 605-620.

İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663-1664). çev. Rasim Erol vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2010.

İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911). çev. Rasim Erol vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002 - 1003/M. 1594 - 1595). çev. Rasim Erol vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM, 2011.

Erten, Hayri. "XVII-XVIII. Yüzyıl Konya'da Sosyal Kontrol Mekanizması Olarak Mahalle Şuuru". *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 5 (2008), 161-182.

Ertuğ, Hüseyin Nejdet. *Osmanlı Kefalet Sistemi ve 1792 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Boğaziçi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Erünsal, İsmail E. "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş". *Osmanlı Araştırmaları* 53 (2019), 1-50.

Eryılmaz, Bilal. *Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılanması*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1997.

Faroqhi, Suraiya. "Coffee and Spices: Official Ottoman Reactions to Egyptian Trade in the Later Sixteenth Century". *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76/ (1986), 87-93.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. çev. N. Kalaycıoğlu. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Feyzioğlu, Necmeddin Feyzi. "Evvelki Hukukumuzda (Mecelle'de) Şuf'a Hakkı". *İÜHFM* 16/3-4 (1950), 958-992.

Gallion, Arthur B - Eisner, Simon. *The Urban Pattern; City Planning and Design*. Princeton, N.J.: Van Nostrand Reinhold Company, 1986.

Gedikli, Fethi. "Osmanlı'da Çevreyi Kirletme Suçu ve Salb Cezası". *Osmanlı Hukuku-Makaleler*. 169-181. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2012.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.

Getzler, Joshua. "Enviromental Law". *The Oxford International Encyclopedia of Legal History*. ed. Stanley N. Katz. 2/448-452, 2009.

Gölkaçtı, M. Ali. *Dünyada ve Türkiye'de Belediyecilik*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 1996.

Gümüşçü, Osman - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Köy". *DİA*. C. EK-2, 2019.

İstanbul Mahkemesi 56 Numaralı Sicil (H. 1201-1203 / M. 1786-1787). çev. Rıfat Günalan. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. Kültür A.Ş., 2019.

Tophane Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-967 / M. 1558-1559). çev. Rıfat Günalan vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 924-927 / M. 1518-1521). çev. Rıfat Günalan vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2010.

Üsküdar Mahkemesi 51 numaları sicil (H. 987-988/ M. 1579-1580). çev. Rıfat Günalan vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2010.

Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077 / M. 1666 - 1667). çev. Rıfat Günalan - Mehmet Akman. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2011.

Üsküdar Mahkemesi 26 Numaralı Sicil (h. 970 - 971/M. 1562 - 1563). çev. Rıfat Günalan - Mehmet Akman. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM, 2010, 7.

Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/ M.1590-1591). çev. Rıfat Günalan - Mehmet Canatar. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2010.

Gür, A. Refik. *Mecelle: Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından*. Sebil Yayınevi, 1993.

Gür, A. Refik. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Güriz, Adnan. *Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1969.

Hacak, Hasan. "İrtifak". *DİA*. 22/460-464, 2000.

Hacak, Hasan. "Mülkiyet". *DİA*. 31/541-546, 2020.

Hafîf, Ali el-. *İslam Hukukuna Göre Hukuki İşlemler ve Hükümleri: Eşya Hukuku ve Borçlar Hukuku*. çev. Rahmi Yaran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1. baskı., 2011.

Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi: Taş Çağından Yeni Binyıla*. çev. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: Yordam Kitap, 2011.

Heidborn, A. *Manuel de Droit Public et Administratif de l'Empire Ottoman,*. Vienne: C. W. Stern, 1908.

Heyd, Uriel. *Studies in Ottoman Criminal Law*. London: Oxford University Press, 1973.

Hızlı, Mefail. "Osmanlı Mahalle İmamları". *İslam Tarihi ve Medeniyeti: İslam Medeniyeti (Osmanlı Dönemi)*. ed. Seyfettin Erşahin. 14/306-318. Siyer yayınları, 2017.

Işık, Hayriye. "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum

Yaşamındaki Rolü". *Akademik Bakış* 16 (2009).

İbn Abidin. *Reddü'l Muhtar Ale'd-Dürri'l Muhtar*. çev. Mazhar Taşkesenlioğlu. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.

İbn Kesîr. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsîri*. çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1984.

İbn Rüşd. *Bidayetü'l Mücтehid ve Nihayetü'l-Muktesid: Mezhepler Arası Mukayeseli İslam Hukuku*. çev. Ahmed Meylani. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.

İbni Haldun. *Mukaddime*. çev. Zakir Kadirî Ugan. 2 Cilt. Ankara: Maarif Vekaleti, 1954.

İbrahim Edhem. "Kavanin Dersleri". *Mizanü'l Hukuk* 1/24 (1324).

İbrahim Halebi. *Şerh-i Mülteka el-Ebhur (Mevkufat)*. çev. Nedim Yılmaz. İstanbul: İlmi Neşriyat, 1993.

İlhan, Cengiz. *Mecelle: Hukukun Doksan Dokuz İlkesi*. Tarih Vakfı Yayınları, 2003.

İmâm Gazâli. *İhyâu 'Ulûmi'd-Din*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1973.

İmam Kurtubî. *el-Câmiu Li Ahkami'l-Kuran*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruc Yayınları, 1998.

İmam Mâlik. *el-Muvatta*, ts.

İmam Taberî. *Taberî Tefsiri*. çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Ümit Yayıncılık, ts.

İmam Tahavi. *Tahavi Muhtasarı*. çev. Soner Duman. Beka Yayınları, 2013.

İmam Tirmizî. *Sünen-i Tirmizî*, ts.

İnan, Kenan. "Osmanlı Mahallesi". *İslam Tarihi ve Medeniyeti: İslam Medeniyeti II*. 15/259-272. Siyer Yayınları, 2017.

İnanır, Ahmet. *Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Kanuni Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat*. İstanbul: OSAV, 2011.

Johnston, David. *Roman Law in Context*. Cambridge University Press, 1999.

Kahraman, Abdullah. "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 301-328.

Kahraman, Seyit Ali. *Evkâf-ı Hümayun Nezareti*. İstanbul: Kitabevi, 2006.

Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670-1671). çev. Salih Kahriman vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

Anadolu Sadâreti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257/ M. 1835-1841). çev. Salih Kahriman - Mümin Yıldıztaş. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. Kültür A.Ş., 2019.

Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561). çev. Yılmaz Karaca vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1027/ M. 1618). çev. Yılmaz Karaca vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2010.

İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073 / M. 1661-1663). çev. Yılmaz Karaca - Mehmet Akman. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

Galata Mahkemesi 580 Numaralı Sicil (H. 1221-1222 / M. 1806-1808). çev. Yılmaz Karaca - Mümin Yıldıztaş. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. Kültür A.Ş., 2019.

Karakoç, Sarkis. *Ebniye, Rıhtım, Mıntıka, Ebniye-i Emiriyye ve Vakfiye İnşaat ve Tamiratı Kanun ve Nizamnameleri*. Cihan Biraderler Matbaası, 1342.

Karakoç, Sarkis. *Külliyât-ı Kavânîn*. 2 Cilt. Ankara: TTK, 2006.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: TTK, 8. Basım, 2011.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık.

Kavruk, Hikmet. *Mahalle Yerleşimi ve Yönetimi*. Nobel Yayınları, 2018.

Kayak, Sevgi. "Roma Hukukunda Komşuluk İlişkilerinden Doğan Sorumluluğun Unsurları". *İzmir Barosu Dergisi* 84/1 (2019), 135-174.

Üsküdar Mahkemesi 56 numaralı sicil (H. 990-991 / M. 1582-1583). çev. Hilal Kazan vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2010.

Kazıcı, Ziya. "Hisbe". *DİA*. 18/143-145, 1998.

Kazıcı, Ziya. "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri". *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 5/3 (1982), 29-35.

Hasköy Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.1023-1081/M. 1615-1670). çev. Mustafa Kırış vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İstanbul: Kültür A.Ş., 2019.

Kırlı, Cengiz. "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı". *"Nizâm-ı Kadîm"den "Nizâm-ı Cedîd"e III. Selim ve Dönemi*. ed. Seyfi Kenan. 183-212. İstanbul: İSAM, 2010.

Kıvrım, İsmail. "Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8(1) (2009), 231-255.

Kirpi, Kayra. *II. Abdülhamid Dönemi Ebniye Nizamnameleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Koçu, Reşat Ekrem. "Baskın". *İstanbul Ansiklopedisi*. C. 4. Istanbul: Baba, 1960.

Köse, Saffet. *Hakkın Kötüye Kullanılması*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.

Kramers, J. H. "Mahalle". *İA*. 7/144, 1998.

Kuban, Doğan. "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler". *Vakıflar Dergisi* 7 (1968), 52-73.

Kuban, Doğan. *İstanbul 1600 Yıllık Bir Müzedir*. Yem Yayınları, 2021.

Kütükoğlu, Mübahat S. "Mürur Tezkiresi". *DİA*. 32/60-61, 2006.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994.

Lapidus, Ira M. "Muslim Cities as Plural Societies: The Politics of Intermediary Bodies". *International Conference on Urbanism in Islam*. 1/133-163. Japan, 1989.

Lapidus, Ira M. *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. Cambridge University Press, 1984.

Lévy, Noémi - Alexandre Toumarkine (ed.). *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza: 18. - 20. Yüzyıllar*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, ts. Erişim 09 Şubat 2022

Loir, Clausier du. *Du Loir Seyahatnamesi, IV. Murad Döneminde Bir Fransız Seyyahın Maceraları*. çev. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.

Mehmed Galib. "İhtisab Ağalığı". *Tarih-i Osmani Encümeni* 2/9 (01 Ağustos 1327).

Merginani, Burhanüddin Ali b Ebi Bekr el-. *el-Hidaye Tercümesi*. çev. Hüsamettin Vanlıoğlu vd. Yasin Yayınevi, 2014.

Mermutlu, Bedri. "Mahallenin Toplumsal Kültürümüzdeki Yeri". *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri I*. Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2011.

Mevafi, Ahmed. *ez-Zarar fi'l-fıkhi'l-İslâmî: ta'rifihi, envaihi, alakatihi, davabitihi, cezaihi*. 2 Cilt. Huber : Dâru İbn Affan, 1997.

Moğol, Hasan. *Rumeli Balkanlar Özel Sayısı*. "Osmanlı Devleti'nde Balkanlarda İskan Siyaseti". *Yeni Türkiye* 66 (2015), 768-781.

Molla Hüsrev. *Gurer ve Dürer Tercümesi (İslam Fıkhı ve Hukuku)*. çev. Arif Erkan. İstanbul: KİT-SAN Matbaacılık, 1980.

Mumcu, Ahmet vd. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Savaş Yayınları, 2002.

Mumford, Lewis. *The City in History: Its Origins*. Harcourt Brace Janovich, Inc, 1961.

Mustafa Nuri Paşa. *Netâyicü'l-Vukû'ât: Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV*. ed. Yılmaz Kurt. Birleşik Dağıtım Kitabevi, 2008.

Nahal, Galal H. el-. *The Administration of the Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*. Minneapolis&Chicago: Bibliotheca Islamica, 1979.

Oğuzman, M. Kemal vd. *Eşya Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, Gözden geçirilmiş 20. bası., 2017.

Oğuzoğlu, Yusuf. "Bursa Mahalleleri". *Bursa'nın Tarihi Mahalleleri II*. Bursa

Büyükşehir Belediyesi, 2011.

Oktay, Tarkan. *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Oral, Mustafa. "Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati". *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 5 (2011), 125-140.

Ortaylı, İlber. "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine". *Amme İdaresi Dergisi* 9/1 (1976), 95-107.

Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: TTK, 2. Basım, 2011.

Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2008.

Öcalan, Hasan Basri. "Osmanlı'da Vakıf". *İslam Medeniyeti ve Tarihi: İslam Medeniyeti II (Osmanlı Dönemi)*. 15/485-507. Siyer Yayınları, 2017.

Ömer Hilmi Efendi. *Miyar-ı Adalet*. Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1301.

Öz, Mehmet. "Osmanlı Anadolu Kentleri (Klasik Dönem)". *İslam Medeniyeti ve Tarihi: İslam Medeniyeti II (Osmanlı Dönemi)*. 15/233-258. Siyer Yayınları, 2017.

Özafşar, Mehmet Emin - Mehmet Görmez (ed.). *Hadislerle İslâm: Hadislerin Hadislerle Yorumu*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2013.

Özalp, Hasan. "İnsanlığın En Eski Tapınağı Göbeklitepe Teolojik Olarak Bize Ne Söyler?" *Bilimname* 1 (2016), 59-74.

Özcan, Abdülkadir. "Asesbaşı". *DİA*. 3/464, 1991.

Özcan, Abdülkadir. "Zaptiye". *DİA*. 44/128-130, 2013.

Özcan, Görgün. *Doğu ve Batı Arasında Şehir*. Yeditepe Yayınevi, 2018.

Özgül, İbrahim - Kartal, Nazım. *Osmanlıda Yerel Yönetimlerin Gelişimi ve Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Hiper Yayın, 2019.

Öztürk, Ali İhsan. *Osmanlı'dan Cumhuriyete İmtiyaz Usulüyle Yürütülen Belediye*

Hizmetleri (Yap-İşlet Devret Uygulaması) (1852-1964). İstanbul: Kültür A.Ş., 2010.

Öztürk, Nazif. *Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: MEB Basımevi, 1993.

Paterman, William. *Neighborhood Planning and Community-Based Development: The Potential and Limits of Grassroots Action*. SAGE Publications, 1999.

Pierce, Leslie P. *Ahlak Oyunları/1540-1541 Osmanlı'da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet*. çev. Ülkün Tansel. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Pirenne, Henri. *Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Raymond, André. *The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries: An Introduction*. New York University Press, 1984.

Raymond, André. "The Management Of The City". *The City in the Islamic World*. ed. Salma Khadra Jayyusi vd. 2/781-799. BRILL, 2008.

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680). çev. Fuat Recep vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2011.

Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073 - 1074 / M. 1663). çev. Fuat Recep vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2012.

İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M.1726-1738). çev. Fuat Recep vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2010.

Sakaoğlu, Necdet. "İlk Seçim ve Seçimli Örgütlenme Mahallesi: Divriği". *Osmanlı Mahalleleri Atlası*. 66-75. Atlas Keşif Kitaplığı, Özel Koleksiyon, 2011.

Sankır, Hasan. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamusallığın Oluşumu Sürecinde Kahvehanelerin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 13 (2010), 185-210.

İstanbul Mahkemesi 97 Numaralı Sicil (H.1217-1225 / M. 1802-1810). çev. Mürsel Sarı vd. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. Kültür A.Ş., 2019.

Saydam, Abdullah. "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü". *Tarih ve Toplum* 164 (1997), 4-12.

Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. Kitabevi, 2015.

Schacht, Joseph. *İslam Hukukuna Giriş*. çev. Mehmet Dağ - Abdulkadir Şener. Otto, 2018.

Selen, Sadi. "16'ıncı ve 17'nci Yüzyıllarda Anadolu'nun Köy ve Küçük Şehir Hayatı". 590-598. Ankara: TTK, 1943.

Serahsi. *Mebsut*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 31 Cilt. Gümüşev Yayıncılık, 2016.

Serdengeçti, Edip. *Mülkiyet Rejiminin Gelişimi: Mülkiyetin Toplumsal ve Hukuki Niteliği Hakkında İnceleme*. çev. Emre Partalcı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2021.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet. *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Seyyar, Ali. *İnsan ve Toplum Birimleri Terimleri*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.

Seyyid Ahmed Efendi, Seyyid Hafız Mehmed b Ahmed el-Gedusi (ed.). *Neticetü'l-Fetava*. Klasik Yayınları, 2014.

İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822- 1831). çev. Abdullah Sivridağ - Mustafa Yılmaz. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. Kültür A.Ş., 2019.

Solak, Beyza Dinçbudak. *Mülkiyet Hakkının Komşuluk Hukuku Bakımından Kısıtlanması*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Sönmez, Ali. "Zaptiye Teşkilatının Düzenlenmesi (1840-1869)". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25/39 (2006), 199-219.

Strayer, Joseph R. "Benefice, Lay". *Dictionary of The Middle Ages*. 2/179-180. New York: American Council of Learned Societies, 1983.

Şafak, Ali. "Komşu". *DİA*. 26/158-159, 2002.

Şeker, Cengiz. *İstanbul Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvi ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.

Şemseddin Sami. *Kamus-i Türki*. Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317.

Şener, Murat vd. (ed.). *7 Numaralı Mühimme Defteri, 975-976/1567-1569*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Şentop, Mustafa. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku: Kanunlar-Tadiller-Layihalar-Uygulama*. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 2004.

Şeyh Bedreddin. *Letâifu'l-İşârât Şerhi/Et-Teshîl Şerhu Letâifi'l-İşârât*. çev. Hacı Yunus Apaydın. 2 Cilt. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.

Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. çev. Esra Kılavuz Eser. İstanbul: İSAR Yayınları, 2021.

Şeyhülislam Feyzullah Efendi. *Fetâvâ-yı Feyziye*. ed. Süleyman Kaya. Klasik Yayınları, 2010.

Şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l Fetava*. ed. Süleyman Kaya vd. Klasik Yayınları, 2012.

Tak, Ekrem - Aydın, Bilgin. *Arz Marûz İlâm: Osmanlı Diplomatikasında Belge Formlarının Değişimi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2018.

Tanyeli, Uğur. *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15. yy)*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 1987.

Tekeli, İlhan. "İstanbul'un Modernleşme Öyküsü". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz - M. Âkif Aydın. 1/182-215. İSAM, 2015.

Tekinay, Selahattin Sulhi. *Taşınmaz Mülkiyetinin Takyidleri, II/1*. Filiz Kitabevi, 1988.

Thévenot, Jean. *1655-1656'da Türkiye*. çev. Nihal Yıldız. Tercüman 1001 Eser, 1978.

Tok, Özen. "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında

Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/18 (2005), 155-173.

Toksarı, Ali. "Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Özel Hayatın Gizliliği". *Diyanet İlmi Dergi* 48/2 (ts.).

Toprak, Seydi Vakkas. *Besni: 1846 Tarihli Bir Kefalet Defterine Göre Nüfus ve Sosyal Hayat*. Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları, 2015.

Toprak, Zafer. "Fuhuş". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3/342-345. Kültür Bakanlığı&Tarih Vakfı, 1994.

Toprak, Zafer. "Genelev". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. 3/392-393. Kültür Bakanlığı&Tarih Vakfı, 1994.

Turna, Nalan. *Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri: Mürûr Tezkereleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.

Tümerkan, Sıddık. *Türkiye'de Belediyeler, Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1946.

Uluengin, Mehmet Bengü - Turan, Ömer. "İmparatorluğun İhtişam Arayışından Cumhuriyet'in Radikal Modernleşme Projesine: Türkiye'de Kentsel Planlamanın İlk Yüz Yılı". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (01 Eylül 2005), 353-436.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.

Ürekli, Fatma. "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Meydana Gelen Âfetlere İlişkin Literatür". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16 (01 Eylül 2010), 101-130.

Watt, W. Montgomery. *Islam and the Integration of Society*. 3 Cilt. London: Routledge&Kegan Paul, 1966.

Weber, Max. *The City*. The Free Press, 1958.

Wirth, Louis. *Ghetto*. The University of Chicago Press, 1956.

Yaşar, Ahmet. *Osmanlı Kahvehaneleri Mekan, Sosyalleşme, İktidar*. Kitap Yayınevi, 2018.

Yaşar, Ahmet. “Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6 (2005), 237-256.

Yaylalı, Davut. *İslâm Hukukunda Şahitlerin Güvenirlik Soruşturması*. Bursa, 1996.

Yazıcı, Muhammed. *Anadolu’da Kamu Düzeni Osmanlı Klasik Dönem Hukukunda Suç ve Ceza*. Yeditepe Yayınevi, 2019.

Yel, Ali Murat - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mahalle”. *DİA*. 27/323-326, 2003.

Yıldırım, İlyas. “Şuf’a- Önalım Hakkı: Mecelle ve Türk Medeni Kanunu Merkezli Bir Mukayese”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16/31 (2018), 317-336.

Yıldız, Kemal. *İslam Yargılama Hukukunda Şahitlik*. İstanbul: Hâcegân Akademi Kitaplığı, 2005.

Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942 / M. 1534-1536). çev. Kenan Yıldız - Recep Ahıskalı. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. İSAM, 2010.

Yıldız, Murat. “Osmanlı İstanbul’unun Güvenlik Yönetimi (1453-1839)”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. M. Âkif Aydın - Coşkun Yılmaz. 3/102-117. İSAM, 2015.

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 / M. 1704). çev. Coşkun Yılmaz - Salih Kahriman. haz. M. Âkif Aydın, Coşkun Yılmaz. Kültür A.Ş., 2019.

Yılmaz, Fikret. “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”. *Toplum ve Bilim* 83 (1999), 92-110.

Yurdaydın, Hüseyin G. “XVIII. Yüzyıla Ait İlginç Bir Mahkeme Hükmü”. *Belleten* 48/189-190 (1984), 257-270.

Zemahşerî. *el-Keşşaf*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Ekin Yayınları, 2016.

Zuhayli, Vehbe. *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*. Risale Yayınları, 1990.

“Çayönü”. *Vikipedi*, 27 Temmuz 2021.

I. Selim Kānūnnāmeleri (1512-1520). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

İlmiye Salnamesi. Matbaa-i Amire, 1334.

GelGez. "Tarihte İstanbul'da Yaşanan En Büyük Afetler ve Yangınlar Hangileridir?" 18 Mart 2018. Erişim 17 Şubat 2022. https://www.gelgez.net/tarihte-istanbulda-yasanan-en-buyuk-afetler-yanginlar/

"TAY-Yerleşme Dönem Ayrıntıları- Çayönü". Erişim 14 Mart 2022. http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=660&html=ages_detail_t.html&layout=web